

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

Doktora Tezi

AYASOFYA EFSANELERİ

(TESPİT - İNCELEME)

FERHAT ASLAN

2502050055

Tez Danışmanı
Prof. Dr. ŞEYMA GÜNGÖR

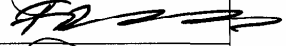
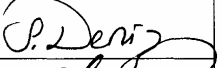
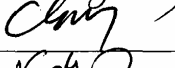
İstanbul 2009

Bu alışma, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü
Sekreterliği'nce T-1491 proje numarası ile desteklenmiştir.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM** Dalında **2502050055** numaralı **FERHAT ASLAN'IN** hazırladığı **“AYASOFYA EFSANELERİ (TESPİT-İNCELEME)”** konulu ~~YÜKSEK LİSANS~~ / **DOKTORA TEZİ** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca **02.12.2009 ÇARŞAMBA** günü saat **14.00'de** yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **...Kabulü.....**'ne* **OYBİRLİĞİ - ÇIKARTILMIŞ** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ(*)	İMZA
PROF. DR. ŞEYMA GÜNGÖR	Kabul	
PROF. DR. FAHAMEDDİN BAŞAR	Kabul	
PROF. DR. SABAHAT DENİZ	Kabul	
DOÇ. DR. MUHARREM KAYA	Kabul	
YRD. DOÇ. DR. ABDÜLKADİR EMEKSİZ	Kabul	

ÖZ

Kurulduğu günden bugüne üç kıtanın kaderinde söz sahibi olmuş, üç medeniyeti besleyip büyötmüş, dünyanın en eski şehirlerinden olan İstanbul'un, önemli simgelerinden biri kabul edilen Ayasofya etrafında teşekköl eden efsaneler, ilk kez yazılı, sözlü ve elektronik költür ortamlarından derlenerek bir araya getirilmiş ve halk bilimi çalışma metotlarına göre tür, içerik, oluşum sebepleri, mesajları ve kaynakları bakımından incelenmiştir.

Toplumsal hafızanın ürünü olan efsaneler, Ayasofya'nın inşa edildiğı dönemden itibaren sözlü ve yazılı kaynaklarda, günümüzde ise sözlü ve yazılı kaynaklarla birlikte elektronik kaynaklarda kendine yer bularak varlığını muhafaza etmiştir. Yapılan bu çalışmayla da Ayasofya efsanelerinin çeşitli kaynaklardan derlenerek bir araya getirilmesi böylece de unutulup yok olmasının önüne geçilerek gelecek nesillere intikal ettirilmesine ve toplumsal hafızanın canlı tutulmasına katkı sağlanmıştır.

Çalışmamızda Ayasofya efsanelerini derlediğimiz kaynakların özellikleri bizi "Tarihî-Coğrafi Fin Metodu"nu kullanmaya sevk etmiştir. Ayasofya efsaneleri, kökeni ve yayılması göz önünde tutularak "Tarihî-Coğrafi Fin Metodu"na göre, yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardan, derlenmeye çalışılmış, derlenen efsaneler tasnif edilerek incelenmiştir.

İncelenen efsanelerin halk muhayyilesinde ne gibi sebeplerle teşekköl etmiş olabileceğı, teşekköl eden bu efsanelerin içerikleri, geçmişten günümüze gelinceye kadar hangi költür ortamlarında, nasıl yayıldığı ve efsanelerin dayandığı tarihî gerçeklerle költürel art alanları üzerinde de durulmaya özen gösterilmiştir. Böylece bu efsanelerin İstanbul'un tarihî, siyasi ve dinî geçmişiyle ne gibi bir etkileşim içinde olduğu konusu da aydınlatılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Istanbul, being one of the oldest cities on earth, besides being the root of three civilizations, has always been influential on destiny of three continents. Among many influential landmarks in Istanbul, Hagia Sophia is one of the most significant icons of this city. For the first time myths which were formed around Hagia Sophia are compiled from oral, written and electronic sources and examined in terms of type, context, reason of creation, messages also sources according to academic folklore methods.

Myths which are creations of social memory, survives on oral and written sources dating back to the construction of Hagia Sophia and on oral, written and even electronic sources in today's world. By compiling all of them into a single source, this work helps mentioned myths to survive and being transferred to next generations hence preventing them to be forgotten.

“Historical-Geographical Finnish Method” is employed in this work due to properties of sources that we compiled. Hagia Sophia myths are compiled from oral and written sources, compiled myths are then examined utilizing “Historical-Geographical Finnish Method” keeping the sources and the way of spread in mind.

Special emphasis is made on the reasons these myths are created on social imagination in general, the context of mentioned myths, how and in which cultural environments they were spread and if there is any historical facts that are related with these myths. Therefore the interaction between myths and Istanbul's historical, political and religious history is explained.

ÖN SÖZ

İstanbul; coğrafi olarak Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağladığı gibi, tarihî derinliğiyle dünya siyasetine yön veren imparatorluklara başkentlik yaparak dünyanın kaderinde söz sahibi olmuş, kültürel zenginliğiyle de üç medeniyeti besleyip büyütmüş dünyanın en eski şehirlerinden biridir. İstanbul'un silüetini, tarihî dönemler itibarıyla üzerinde doğup büyüyen medeniyetin bağlı bulunduğu dine ait mabetler şekillendirmiştir. Hiç şüphesiz ki bu mabetlerin başında yapıldığı dönemde dünyanın en büyük kilisesi olan Ayasofya gelmektedir. Ayasofya, İstanbul'un köklü ve zengin tarihinin hemen her dönemine şahit olduğu gibi bu dönemlerin de baş aktörü olmuştur. Tarih boyunca İstanbul denildiğinde ilk akla gelen kentsel imge "Ayasofya" olmuş, bu büyük mabet âdeta İstanbul ile özdeşleşmiştir.

25 Aralık 537'de açılışından, 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesine kadar 915 sene 5 ay 5 gün "Patrik Katedrali", İstanbul'un fethinden 24 Kasım 1934'te alınan kararla müze oluncaya kadar 481 yıl 5 ay 16 gün "Büyük Fetih Camii", bu tarihten itibaren ise "Ayasofya Müzesi" olarak varlığını devam ettiren bu tarihî eser, Hristiyanlık ve İslamiyet olmak üzere iki büyük dinin en önemli mabedi olmuştur. Ayasofya sadece dinî bir merkez olmanın ötesinde gerek Bizans gerekse Osmanlı imparatorluklarının sosyal ve siyasal hayatının da merkezlerinden birini teşkil etmiştir. Bundan dolayı da Ayasofya; tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, sanat tarihi ve özellikle de mimari açıdan pek çok bilim adamının ilgi odağı olmuştur. Bu ilginin neticesinde Ayasofya ile ilgili ciltler dolusu eser neşredilmiştir. Buna rağmen bugüne kadar Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler derlenerek bir araya getirilmemiş ve halk bilimsel metotlarla incelenmemiştir. Bu eksikliği giderme adına bir katkı sağlayabilmek için Ayasofya Efsaneleri konulu doktora çalışmamız gerçekleştirilmiştir.

Ayasofya Efsaneleri konulu doktora çalışmamızda; halk edebiyatı ürünlerinden olan, Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler çeşitli kültür ortamlarından, derlenerek tespit edilmiş, derlenen bu efsaneler sınıflandırılarak halk bilimsel metotlarla tür, içerik, oluşum sebepleri, mesajları ve kaynakları bakımından incelenmiştir. Böylece

Ayasofya'nın Bizans ve Osmanlı medeniyetlerinden etkilenerak yoğrulmuş kültürel zenginliğinin ortaya konmasına da katkı sağlanmıştır.

Ayasofya Efsaneleri, mabedin inşa edildiği andan günümüze gelinceye kadar icra ortamını kaybetmemiş sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında varlığını muhafaza etmiştir. Bundan dolayı çalışmamızda kullandığımız kaynaklar, İstanbul'un fethiyle birlikte Ayasofya'nın sadece mimari, dinî ve sosyal bakımlardan değil aynı zamanda efsaneleri bakımından da ihya edildiği zamanlarda, "Bizans Patriaları"ndan tercümeler yoluyla yazıya geçmiş yazılı malzemeye, toplumsal hafızanın kolektif olarak ürettiği sözlü malzemeye ve günümüz teknolojisinin ürünü olan elektronik kültür ortamından elde edilen malzemeye dayanarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmamız giriş bölümü dışında üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, kapsamı ve yöntemleri üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, çalışmamıza esas teşkil eden Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerde var olan tarihî kökenlerin fark edilebilmesini sağlamak amacıyla Ayasofya'nın tarihî ve mimari özellikleri efsanelerine zemin hazırlayan yönlerine dikkat çekilerek geniş bir şekilde anlatılmıştır. İkinci bölümde anonim halk edebiyatı verimlerinden biri olan efsanelerin kavram özellikleri, nasıl sınıflandırıldıkları ve Ayasofya efsanelerinin tasnifi ayrıca efsanelerin nasıl teşekkül ettiği konuları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Ayasofya efsanelerini içeren daha çok Türkçe kaynaklar yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklar başlığı altında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise Ayasofya efsaneleri; efsanenin adı, kaynağı, efsanede yer alan zaman(lar), efsanede yer alan mekân(lar), efsanede yer alan karakter(ler), efsaneyle ilgili maddi unsurlar, olay örgüsü, kökenleri, motifleri, varyantları, mesajları, kaynakları ve yaygınlığı bakımlarından incelenmiştir.

Çalışmamızın sonunda elde ettiğimiz neticeler "Sonuç" kısmında değerlendirilmiş araştırmada kullanılan kaynakça çalışmanın sonuna eklenmiştir. Sonuç kısmından sonra çalışmamızda incelediğimiz Ayasofya efsanelerinin metinlerine yer verilmiştir. Kaynak şahıslar listesi, Türkçe elektronik kaynaklardan derlenen Ayasofya efsaneleri ve sitelerin adres listesi, İngilizce ve Rusça elektronik kaynaklardan derlenen Ayasofya efsaneleri ve sitelerin adres listesi ise ekler kısmına ilave edilmiştir.

Böyle bir çalışmayı yaparken yardımlarını gördüğüm bana güç veren sevgili aileme, kıymetli iş arkadaşlarıma ve bana destek olan herkese teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmalarımın hemen her aşamasında desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesinden faydalandığım, yardımlarıyla çalışmamı tamamlayabildiğim, hocam Prof. Dr. Şeyma Güngör'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ferhat Aslan
İstanbul, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖZ / ABSTRACT	I
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	IX
KİTAP ADI KISALTMALARI.....	X
GİRİŞ	1

1. Araştırmanın Konusu.....	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Kapsamı	2
4. Araştırmanın Yöntemleri.....	2

I. BÖLÜM: AYASOFYA’NIN TARİHİ ve MİMARİ ÖZELLİKLERİ.....4

1.1. Bizans İmparatorluğu Döneminde Ayasofya.....	5
1.1.1. Arkadius Devrinde İnşa Edilen I. Ayasofya.....	5
1.1.2. II. Theodosios Devrinde İnşa Edilen II. Ayasofya	6
1.1.3. I. Justinianus Devrinde İnşa Edilen III. Ayasofya.....	7
1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası’nın Tarihi.....	7
1.1.3.2. I. Justinianus Ayasofyası’nın Mimari Özellikleri.....	38
1.1.4. Bizans İmparatorluğu Döneminde Ayasofya’ya Yapılan Ekler.....	45
1.1.5. Ayasofya’nın Mozaikleri.....	47
1.1.6. Latin İstilas Döneminde Ayasofya.....	54
1.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ayasofya.....	55
1.3. Cumhuriyet Döneminde Ayasofya.....	58

II. BÖLÜM: EFSANE KAVRAMI, EFSANELERİN TEŞEKKÜLÜ, EFSANELERİN TASNİFİ ve AYASOFYA EFSANELERİNİN TASNİFİ63

2. 1. Efsane Kavramı	61
2.1.1. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalarda Efsane Tanımı.....	62
2.1.2. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalarda Efsane Tanımı.....	64

2. 2. Efsanelerin Teşekkülü	66
2. 3. Efsanelerin Tasnifi	70
2.3.1. Ayasofya Efsanelerinin Tasnifi.....	75
III. BÖLÜM: AYASOFYA EFSANELERİYLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	82
3.1. Yazılı Kaynaklar.....	82
3.1.1. Eski Harfli Türkçe Yazmalar – Ayasofya Risaleleri.....	82
3.1.2. Osmanlı Vakâyinâmeleri.....	95
3.1.3. Seyahatnameler.....	101
3.1.4. Ayasofya Efsanelerinden Bahseden Latin Harfli Eserler.....	108
3.1.5. Makaleler.....	113
3.2. Sözlü Kaynaklar.....	114
3.3. Elektronik Kaynaklar.....	117
3.3.1. Türkçe Elektronik Kaynaklar.....	119
3.3.2. İngilizce ve Rusça Elektronik Kaynaklar.....	120
IV. BÖLÜM: AYASOFYA EFSANELERİNİN İNCELENMESİ.....	121
4.1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	121
4.1.1. Ayasofya’nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler.....	121
4.1.2. Bizans Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	175
4.1.3. İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kuşatılması Esnasını Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	195
4.2. Osmanlı Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	198
4.2.1. Fatih Sultan Mehmed’in Ayasofya’ya Girişi ve Ayasofya’nın Tekrar Kiliseye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	198
4.2.2. Ayasofya’nın Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	207
4.2.3. Osmanlı Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	211
4.3. Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	219
4.3.1. Ayasofya’nın Müzeye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	219
4.3.2. Ayasofya’nın Tekrar Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	222
4.4. Diğer Ayasofya Efsaneleri	223

SONUÇ	234
KAYNAKÇA	240
EKLER.....	268
I. AYASOFYA EFSANELERİ (METİNLER).....	269
I. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	269
A. Ayasofya'nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler.....	269
B. Bizans Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	309
C. Fatih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Kuşatılması Esnasını Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	328
II. Osmanlı Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	331
A. Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'ya Girişi ve Ayasofya'nın Tekrar Kiliseye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	331
B. Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	338
C. Osmanlı Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri.....	343
III. Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Efsaneleri.....	352
A. Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	352
B. Ayasofya'nın Tekrar Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler.....	355
IV. Diğer Ayasofya Efsaneleri	356
II. Kaynak Şahıslar Listesi.....	368
III. Türkçe Elektronik Kaynaklardan Derlenen Ayasofya Efsaneleri ve Sitelerin Adres Listesi.....	383
IV. İngilizce ve Rusça Elektronik Kaynaklardan Derlenen Ayasofya Efsaneleri ve Sitelerin Adres Listesi.....	386
ÖZGEÇMİŞ.....	388

KISALTMALAR

A.e.	:	aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.t.	:	Adı geçen tez
bkz.	:	bakınız
bs.	:	baskı, basım
C.	:	cilt
cm.	:	santimetre
Çev.	:	çeviren
Dr.	:	Doktor
fot.	:	Fotoğraf
Haz.	:	hazırlayan, hazırlayanlar
Hz.	:	Hazreti
M.	:	Miladi
MÖ	:	Milattan Önce
MS	:	Milattan Sonra
Nu.	:	numara
p.	:	sayfa
pp.	:	sayfalar
S.	:	Sayı
s.	:	sayfa
t.y.	:	basım tarihi yok
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
vr.	:	varak
v.s.	:	vesaire
y.y.	:	basım yeri yok

KİTAP ADI KISALTMALARI

<u>Kısaltma</u>	<u>Kitap Adı</u>
ACB	: Mütercim Hayalîzâde İbrâhîm, Ayasofya Câmî' i Binâsı , 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 1b-12b.
ACMT	: Abdülkayyum Efendi, Ayaşofya Câmî' nüñ Menâkıbesi Tevârihidür,- Menâkıb-ı Ayaşofya ve Menâkıb-ı Maḥmūd Pâşâ-yı Velî ve Selmân Dîvânı , 1188 [1775], Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nu.: 2187, vr. 7b-18b.
AKBAN	: Ali El-Arabî İlyas, Hâze'l-Risâle-i Şerife Tevârih-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-i Kebîr Bina-yı Alâ-yı lâ-Nazir , 970 [1562-1563], Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu.: 1803/4, vr.161b-176a.
DBİA	: Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , haz.: İlhan Tekeli...[ve öte.], C. 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993.
İ A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , İstanbul, 1995.
İst. A	: İstanbul Ansiklopedisi , III. Cilt İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.
İKVSA	: İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi , 2. Cilt, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982.
MAK	: Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr , 976 [1568-1569], Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13a-29b.
Seyahatname	: Evliya Çelebi Seyahatnamesi , haz.: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
ATT	: 'Azmişâde Efendi, Ayasofya Târîhi Tercemesi -Der Beyân-ı

Ayaşofıyye Risâle-i Mergûbe, 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 15b-25a.

- TA : Yusuf Bin Musa, **Tārīḥ-i Ayaşofya**, 884 [1479,]Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.: 2057, vr. 128b-131a.
- TBAK : Derviş Şemseddin Karamanî, **Tārīḥ-i Binâ'-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, 882 [1477], Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, Nu.: 818, vr. 1a-30a.
- TKİMCA : Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Tārīḥ-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya**, 948 [1541], İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 67b-100a.
- TTM : Hezarfen Hüseyin Efendi, **Tenkîh-i Tevâriḥ-i Mülûk**, (Tercüme-i Cedîd), 1130 [1718], Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, Nu.: 605, vr. 190b-194a.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU

I. Justinianus (527-565) tarafından Bizans imparatorluk projesinin en önemi simgesi olarak yaptırılan Ayasofya, gerek Bizans gerekse dünya mimarisinin şaheserlerinden biri olarak kültür tarihindeki yerini almıştır.

Tarihî ve mimari özellikleri bakımından önemli bir yere sahip olan Ayasofya'ya geçmişten günümüze gelinceye kadar sözlü kültür geleneği de ilgisiz kalmamıştır. Sözlü kültür geleneği içerisinde Bizans, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde Ayasofya etrafında pek çok efsane teşekkül etmiştir. Efsaneler, içerisinde milletlerin kültürel kodlarını, dünyaya bakış açısını, tarihî hafızasını, korku ve isteklerini barındıran en önemli sözlü kültür ürünlerinden biridir.

Çalışmamızın konusu; Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerin yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarından derlenerek tespit edilmesi, derlenen bu efsanelerin, halk bilimsel metotlarla incelenmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Ayasofya efsanelerini tespit ve inceleme amacımız; Bizans ve Osmanlı medeniyeti gibi dünyanın en büyük iki medeniyetine başkentlik yapmış olan İstanbul'un en önemli simgelerinden biri olan Ayasofya'nın tarih boyunca pek çok kaynaktan beslenen, zengin bir sözlü kültüre ve bu sözlü kültür içerisinde teşekkül eden efsanelere sahip olduğunu göstermektir.

Ayasofya inşa edildiği tarihten günümüze gelinceye kadar tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, sanat tarihi ve özellikle de mimari açılardan pek çok esere konu olmuş, bu konularla ilgili ciltler dolusu eser neşredilmiştir. Buna rağmen bugüne kadar Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler derlenerek bir araya getirilmemiş ve halk bilimsel metotlarla incelenmemiştir.

Ayasofya efsanelerinin; yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarından tespit edilip, derlenerek değerlendirmeye tabi tutulması, bu efsanelerin unutulup yok olmalarını önleyecek, gelecek nesillere aktarılmasına bir zemin hazırlayacaktır. Bununla beraber Ayasofya'nın geçmişten günümüze gelinceye kadar farklı kültürlerin etkisiyle bir değişim ve dönüşüm sürecinden geçen kültürel zenginliğinin ortaya konması amacına da katkı sağlayacaktır.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

İncelenecek efsanelerin kapsamı zaman itibarıyla; Ayasofya tarihine uygun olarak; mabedin 532-537 yılları arasında inşa edilişinden, 29 Mayıs 1453'te İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilmesine bu tarihten itibaren de Cumhuriyet döneminde 1934'te müze oluşuna kadar geçen süreci kapsayacaktır. Muhteva itibarıyla Ayasofya'nın "yapılış süreci", "mimarı", "mimari unsurları", "tarihi", "dinî ve dünyevi hayata etkisi" etrafında teşekkül eden efsaneleri kapsayacaktır.

Çalışmamızda efsaneler tespit edilirken kaynak olarak daha çok Türkçe kaynaklar üzerinde durulmuş, Ayasofya ile ilgili yazma eserler, kaynak şahıslarla yapılan mülakatlar ve konu ile ilgili yayın yapan internet sitelerinden derlemeler yapılmıştır.

Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerin içerikleri, kaynakları, mesajları, halk muhayyilesinde hangi sebeplerle teşekkül ettiği, teşekkül eden bu efsanelerin dayandıkları tarihî gerçekler ve kültürel art alan da ele alınıp incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMLERİ

Çalışmada izlediğimiz yöntemin ilk adımını Ayasofya ile ilgili yazılı kaynakları tespit için kütüphanelerde yaptığımız araştırmalar oluşturmuştur. Bu araştırmalardan hareketle Ayasofya efsanelerine yer veren Latin harfli Türkçe eserler tespit edilmiş ve bu eserlerdeki efsaneler derlenmiştir.

Tespit ettiğimiz eserlerin kaynaklarını incelediğimizde araştırmalarımız bizi, Ayasofya efsanelerine yer vermiş olan eski harfli matbu eserlere, onların da kaynaklarını incelediğimizde ise zamanla; eski harfli yazma eserlere yani "Ayasofya Risaleleri"ne götürmüştür.

Daha sonra yazma eser kütüphanelerinde mevcut Ayasofya risalelerine ulaşılmış Eski harfli bu yazma eserler metin inceleme yöntemlerine uygun olarak transkribe edilmiştir. Günümüz alfabesine çevrilen metinler gerek Ayasofya efsanelerine zemin hazırlamaları yönünden gerekse de yer verdikleri efsaneler yönünden bir derlemeye tabi tutulmuş ve sınıflandırılmıştır.

Bundan dolayı yazılı kaynaklardan yapmış olduğumuz efsane metinlerini derleme çalışmalarında Ayasofya efsanelerinin kökeni ve yayılması dikkate alındığından halk bilimi araştırma yöntemlerinden biri olan "Tarihî-Coğrafi Fin Metodu"nu kullandık.

Yazma eserler üzerine yrttgmz çalışmamız devam ederken bir yandan da halk bilimi araştırma yöntemlerinden olan “Alan Araştırması”, “Gözlem” ve “Görüşme (Mülakat)” yöntemleri kullanılarak sözlü kaynaklardan Ayasofya efsaneleri derlenmiş, derlenen bu efsaneler deşifre edilerek tasnif edilmiştir.

Ayasofya efsanelerinin geçmişten günümüze gelinceye dek hangi kültür ortamlarında nasıl yayıldığını belirlemek amacıyla elektronik kaynaklardan da derleme çalışmaları yapılmıştır.

Böylece çalışmamızın birinci kısmı olan efsane metinlerini derleme süreci sona ermiş ardından metinlerin tasnifi aşamasına geçilmiştir. Efsaneler muhtevalarında bulunan “zaman” ifadelerinden hareketle Ayasofya’nın tarih serüvenine uygun olarak içerikleri bakımından kronolojik bir tasnifle sınıflandırılmıştır. Tasnifimizdeki alt başlıkların oluşturulmasında ise Ayasofya’nın inşa sürecindeki mimari aşamalar göz önünde tutulmuştur.

Tasnif edilen efsaneler muhtevası, oluşum sebepleri, kökenleri, motifleri, yazılı, sözlü, elektronik kültür ortamlarına göre kaynakları, yaygınlığı ve mesajları bakımından değerlendirilmiştir.

I. BÖLÜM: AYASOFYA’NIN TARİHİ ve MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde; Ayasofya efsanelerini tarihî bir zemine oturtmak, efsanelerdeki mitolojik, dinî, tarihî ve hayalî kökenlerin fark edilebilmesini, efsanlerde yer alan motiflerin kültürel dokusunun, efsanelerin art alanlarındaki mesajın daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla, Ayasofya’nın tarihî ve mimari özellikleri, ana konusu Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler olan böyle bir çalışma için ayrıntılı denebilecek bir şekilde ele alınacaktır.¹

Ayasofya’nın tarihî ve mimari özellikleriyle ilgili bugüne kadar ortaya konmuş ciltler dolusu eser mevcuttur. Fakat bu çalışmaların pek çoğunda “Ayasofya Risaleleri” denilen yazma eserlere abartılı ve efsanevi öğelere yer verildiği için itibar edilmemiştir.

Biz ise çalışmamızı daha çok halk edebiyatı sahasında kullanılan halk bilimsel metotlarla yaptığımız için çağdaş kaynakların aksine Ayasofya risaleleri; Ayasofya efsanelerinin gerek derlenme gerekse değerlendirilme aşamalarında sıkça başvuracağımız kaynaklardan birini teşkil edecektir².

Ahmed Akgündüz, **Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya**, adlı eserinde tarihî süreç içerisinde, İstanbul ve Ayasofya’nın altı farklı devrinden söz etmektedir:

“1- Yunanlıların hakim olduğu Byzantium şehri ve içindeki mabed ki, Ayasofya ismi mevcut değil (MÖ 660-MS 73). MS 2. asırda Roma İmparatoru Septimius Severus tarafından şehir yıkılır ve önemsiz bir köy halini alır. Ayasofya yerindeki mabed de bu tahripten nasibini alır.

2- Hristiyanlaştırılmış Roma İmparatorluğu (MS 324-395) hakimiyetindeki Konstantinopolis şehri MS 324 tarihinde; ilk Ayasofya, 326’da, Konstantinos tarafından inşa edilmeye başlanır. Oğlu II. Konstantios tarafından tamamlanır.

¹ Ayasofya’nın tarihî ve mimari özellikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bakınız: C. Mango, **The Art of The Byzantine Empire 312-1453**, Sources & Documents in The History of Art Series, New Jersey, 1972; T. F. Mathews, **The Early Churches of Constantinople**, The Pennsylvania State University Press, London, 1977; Semavi Eyice, **Ayasofya 1**, -Fotoğraflar: Sami Güner-İngilizce: Virginia Taylor Saçlıoğlu, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, İstanbul 1984; Semavi Eyice, **Ayasofya 2**, İstanbul, 1984; Erdem Yücel, **Ayasofya Müzesi=Ayasofya Museum**, fot.: Sami Güner, İngilizcesi: Adair Mill, Ankara, Ak Yayınları, 1986; R. J. Mainstone, **Hagia Sophia Architecture, Structure and Liturgy of Justinian’s Great Church**, Ed. Thames and Hudson, 1988; Robert Mark, Çakmak, A. S., Erdik, M., **Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present**, Cambridge University Press, New York, 1992; W. Eugene Kleinbauer, Antony White, Henry Matthews, **Ayasofya**, Çev.: Handan Çingi, fot. Tahsin Aydoğmuş, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004; John Freely, Ahmet S. Çakmak, **İstanbul’un Bizans Anıtları**, Çev.: F. Gülru Tanman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: **Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005.

² Ayasofya ve İstanbul’un yapılışı ile ilgili, “Ayasofya Risaleleri” diye de bilinen, bu yazma eserler hakkında daha fazla bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsaneleriyle İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi**” kısmına bakınız.

3- İkinci Ayasofya, II. Theodosios (408-450) tarafından yeniden inşa edilir. Şu anda bu ikinci Ayasofya'nın sadece kalıntıları mevcuttur.

4- Asıl büyük Ayasofya, 532-537 yılları arasında Justinianus tarafından inşa edilmiştir. Günümüze kadar gelen üçüncü Ayasofya budur.

5- Osmanlı hakimiyeti (1453-1923) ki, bu dönemde Ayasofya Fethiye camisidir.

6- Cumhuriyet döneminde, 1934 yılından bugüne kadar geçen zaman içinde Ayasofya müze olarak kullanılmaktadır.”³

1.1. Bizans İmparatorluğu Döneminde Ayasofya:

1.1.1. Arkadius Devrinde İnşa Edilen I. Ayasofya:

Bizans tarihine yön veren en önemli imparatorlardan biri 324-337 yılları arasında (Doğu Roma) Bizans İmparatorluğu'nu yöneten I. Constantinus'tur. I. Constantinus, Roma İmparatorluğu'nun başkentini Byzantium'a taşıyarak yeni bir başkent meydana getirmiş daha sonra da çok tanrılı pagan inancıyla yetişmiş bir imparator olmasına rağmen Hristiyanlığı yasaklı bir din olmaktan çıkararak imparatorluğun resmî dini haline getirmiştir. Hristiyanlığın resmî din olmasıyla birlikte imparatorluğun hemen her tarafında pek çok kilise yapılmaya başlanmıştır.

I. Constantinus'un Hristiyanlığa karşı göstermiş olduğu hoşgörü ve Hristiyanlığı resmî din olarak kabul etmesi nedeniyle Theofanus (810), Nicephoreruse (829), Sezomenos, Diacanus (744), Gramatius (1013), Gresvenup (1899) ve Leon gibi daha çok VII. yüzyıldan sonra yaşayan bazı tarihçiler, I. Ayasofya'nın yapımını ona mal etmişlerdir (İKVSA, 1982: 855). Fakat buna katılmayan yazarlar da vardır. Örneğin; 380-440 arasında İstanbul'da yaşayan, kilise tarihi yazarı Sokrates, Ayasofya'nın ilk yapısının İmparator Constantius (337-361) tarafından inşa ettirildiğini bildirirken; Constantius'un hayatını kaleme alan Evsebios (260-339) onun böyle bir kilise yaptırdığından hiç söz etmez (Eyice, 1993: 446).

I. Ayasofya ile ilgili bilinen; I. Constantinus'un oğlu II. Constantius (337-361) tarafından tamamlandığı ve açılışının 15 Şubat 360'ta yine II. Constantius tarafından yapıldığıdır.

³ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: **Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 67.

Üstü ahşap çatılı geleneksel Latin mimarisi tarzında sütunlu bir bazilika olarak inşa edilen I. Ayasofya'nın önünde bir atrium vardı ve yapımı 34 yıl sürdü.

İstanbul Patriği İoannes Krisostomos, Arkadios'un (395-408) eşi Evdokia'nın Ayasofya önüne gümüş kaplamalı bir heykelinin dikilmesi üzerine çıkan tartışmada, Ariusçular tarafından 20 Haziran 404'te İç Anadolu'ya sürgün edilmesinden dolayı meydana gelen ayaklanmada, I. Ayasofya büyük ölçüde yıkılmıştır (Taylor, 2000: 68).

1.1.2. II. Theodosios Devrinde İnşa Edilen II. Ayasofya:

Arkadius zamanında, 20 Haziran 404 günü Ariusçular tarafından yakılmış olan Ayasofya, II. (Genç) Theodosios'un başa geçmesine kadar öylece kaldı. İmparator II. Theodosios (408-450), Ayasofya'nın yeniden yapılması görevini mimar Ruffinos'a verdi. Kilise 5 nefli (sahn) olarak yeniden yapıldı ve yine bazilika tarzındaydı. Tavanı kemerli olarak yapılmıştı. Kilise 10 Ekim 415 tarihinde ibadete açıldı. Bu ikinci Ayasofya 415'ten 532'ye kadar şehrin en büyük kilisesi olarak varlığını devam ettirmiştir (Akgündüz, 2005: 85).

Gerek I. Ayasofya gerekse II. Ayasofya hakkında bugüne kadar yeter derecede araştırma yapılmamıştır. I. Ayasofya ve II. Ayasofya kalıntılarını ortaya çıkarmak ve Ayasofya'nın bu dönemleri hakkında bilgi edinmek amacıyla atriumda A. M. Schneider, skevophylakionda Feridun Dirimtekin ve Sabahattin Türkoğlu, kilise içinde ise Muzaffer Ramazanoğlu tarafında kazı çalışmaları yapmıştır.⁴ Yapılan bu kazı çalışmaları sonucunda birçok kalıntı ortaya çıkmasına rağmen, I. Ayasofya ve II. Ayasofya hakkında fazla bilgi sahibi olunamamıştır (Türkoğlu, 2002: 14-15).

Bu kazılar neticesinde elde edilen; portik kalıntıları, sütunlar, başlıklar, bazıları kabartmalarla işlenmiş mermer bloklar vb. buluntular günümüzde Ayasofya'nın ana girişinin yanında ve bahçede sergilenmektedir.

⁴ Bu kazı çalışmaları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Sabahattin Türkoğlu, "Ayasofya Skevophlaktionu Kazısı", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, 1993, s. 25; Lioba Theis, "Ayasofya'nın Bilimsel Araştırmalar Tarihi", **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 44-57.

1.1.3. I. Justinianus Devrinde İnşa Edilen III. Ayasofya:

1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi:

I. Justinianus (527-565) devrinde imparatorluğun yönetiminden hoşnut olmayan Monofizitler, 13-14 Ocak 532'de Hipodrom'daki Maviler ve Yeşillerle birleşerek tarihe "Nika İsyanı"⁵ olarak geçen ayaklanmayı yaptılar. Bu ayaklanma sırasında isyancılar Ayasofya ve Aya İrini kiliselerini, İmparatorluk Sarayı'nı, Vali Sarayı'nı ateşe verdiler (Mantran, 2005: 48-49). Böylece II. Ayasofya da Nika İsyanı sırasında, yakılıp yıkıldı.

Muştafa El-Fā'iz İbn e'l-Hāc Aḥmed, 976 [1568-1569]⁶ tarihli, **Menākīb-ı Ayaşofya-ı Kebīr** adlı eserinde II. Ayasofya'nın yıkılmasına sebep olan Nika İsyanı'nı şöyle anlatmaktadır: "...[Üstünyanu]⁷ (14) amma ilm-i hikmete ve ibâdet ve tâ'ate ziyâde mâ'il idi ki babaları (15) ve dedeleri semti üzere 'İsâ Peyğamber 'Aleyhi's-selâm dînine tâbi' (16) idi. Ve bunda kâdimde pût-perest t̄âyifesi var idi. Anlara (17) Aryano dirler idi. Ve bunlar sâbıkân puta tapmağa öğrenmiş [14a] (1) t̄â'ifenüñ bakâyasından idiler. Ve ba'zı anlaruñ içinde nuḥs (2) âdemleri anlara bir mühmel vaz' komışlar idi. Anlaruñ cümlesi (3) anı şer' bilürler idi. Şoñra 'İsâ 'Aleyhi's-selâm şer'ati (4) zuḥûr eyledi. Ve Naşârî t̄â'ifesi muttaşıl Aryanolar ile ceng (5) ü cidâl iderler idi. Ve şer' aḥkâmından ve dîn bâbından baḥş (6) u nizâ' koparurlar idi. Ol sebebdan Üstünyanu emr eyledi, (7) cümlesinüñ re'sleri ve 'uḳalâ ve ehl-i fuḫalâsı cem' olup imtiḥân (8) olalar. Bir gün ta'yîn idüp cümlesi At Meydânı'na ḥâzır (9) oldılar. Ve baḥş itmege başladılar ve Aryanolaruñ dilleri za'if (10) ve ḥucetleri vâhî ve Naşârî t̄â'ifesinüñ bürhânları şer'-i (11) ilâhî olduğundan Aryânîler yıkılıp mülzem oldılar. Ol herâretle (12) ğavġâ kopardılar ve birbirine dik gelüp muḥkem nizâ' u cidâl (13) itdiler. 'Aḳıbet iki cānibden kılıç kılıca bıçağ bıçağa olup (14) bir sâ'atüñ içinde beş bin âdem helâk oldu. Ve Üstün- (15) yanu bu kışşadan bî-ḥuzûr oldu. Ve 'asker ü ḥāvassına emr (16) eyledi ki: Aryanoları hep tutup öñine getüreler. Bir bir cümlesini (17) bağlayup öñine getürdiler. Söyletdi gördi ki mu'ännidler ve küfür (18) üzerine musırr olup

⁵ Nika İsyanı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: A. A. Vasiliev, **Bizans İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Arif Müfid Mansel, C. 1, Ankara, Maarif Vekaleti, 1943, s. 197-199.

⁶ Köşeli parantez içindeki tarihler "miladi" tarihi ifade etmekte olup tarafımızdan eklenmiştir.

⁷ Köşeli parantez içindeki ifadeler, metnin daha iyi anlaşılabilmesi için tarafımızdan eklenmiştir.

ıslâhâ kâbil degüller. Ol demde bunları ⁽¹⁹⁾ deñize atdurdı. Ve cümlesini kılıçdan geçürdi. Bir kaç kimesneler ⁽²⁰⁾ ‘İsâ ‘Aleyhi’s-selâm dînine girdiler. Ve kalanlar kimi kaçup perâkende ⁽²¹⁾ oldılar. Mezķūr Aryano tâ’ifesinüñ bir ‘ibâdet-hâneleri var ⁽²²⁾ idi ki Ayaşofya’nuñ yirinde idi. Ve Üstünyanu anı yıķma[ya] ⁽²³⁾ kıyamaz idi. Ol sebebden ki evvelden dedelerinüñ eyyâmından [14b] ⁽¹⁾ kalmışdı. Anı görüp ‘ibret alurdı. Anlaruñ rûhı-çün incitmez ⁽²⁾ idi. Belki ta‘zīm ü tekrīm iderdi ve aña nezir virürdi. Ammâ ⁽³⁾ mezķūr Aryanoları kırduğı gün anlara ziyâde bî-hużūr oldu. ⁽⁴⁾ Ve kaçd eyledi ki: Ol tâ’ifenüñ nām u nişânını nâ-be-dîd eyleye.”⁸

Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr adlı eserin yazarına göre; Nika İsyanı’nın sebebi din çatışmasıdır. Bu çatışmada Hz. İsa’nın dinine inananlar ile putperestler karşı karşıya gelmişler ve bir saatin içerisinde beş bin kişi ölmüştür. Ayrıca putperestlerin ibadetgâhı olarak tavsif edilen kilise ki bu kilise II. Ayasofya’dır, tamamen yıkılmıştır.

Justinianus devrinde Hristiyanlık tüm imparatorlukta iyice yaygınlık kazanmıştı. Bunu da göz önüne alan I. Justinianus hem Hristiyanlığı yüceltecek hem de imparatorluk düşüncesinin mücessem bir simgesi olabilecek büyük bir mabet yapma gereği duymuştu.

Nika İsyanı’nda yanan Ayasofya’nın imparator için binayı yenileme gerekliliğini mi oluşturduğu; yoksa önceden tasarlamış olduğu bir planla yeni ve muhteşem bir mabet yapma fırsatını mı verdiği konusunda düşünülecek olur ise, 14-15 Ocak gecesi çıkan Nika yangınından kısa bir süre sonra (39 gün sonra 23 Şubat 532’de) mabedin inşaatına başlanmış olması, önceden tasarlanmış bir planın varlığına işaret etmektedir (Akgündüz, 2005: 89), (Restle, 2000: 22).

Ayasofya’da Kullanılan Malzemenin Temin Edilmesi

I. Justinianus vakit kaybetmeden yaptırmayı düşündüğü mabet için gerekli malzemenin temini yoluna gitti.

Robert Ousterhout, **Master Builders of Byzantium** adlı eserinde Ayasofya için de geçerli sayılabilecek Bizans mimarisiyle ilgili şu bilgileri vermektedir: “Bizans mimarisinin karakteri doğrudan inşaat malzemelerinin bulunabilirliğine bağlıydı.

⁸ Muşafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, 976 [1568-1569], Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13b-14b.

Constantinople’ın standart inşa malzemeleri sare taşlar, tuğla ve kireç harcıydı. Bunlar çeşitli mermerler ve diğer dekoratif taşlarla, örneğin genellikle spolialarla, çeşitlenirdi, bunlar eski şehirlerden yeniden kullanılmak üzere alınan parçalardı. Sütunlar genellikle spolia idi, fakat bunların taşınması ve kullanılması için yapılan işlemler inşaat sürecinin en önemli aşamasını oluştururdu (Ousterhout, 1999: 128).

“Ayasofya Risaleleri” denilen, yazma eserlerde de yukarıdaki bilgilere paralel olarak I. Justinianus’un, öncelikle imparatorluğu emrindeki tüm yöneticilere; kendi memleketlerinde bulunan tapınak, saray ve hamam harabelerdeki, başta sütunlar olmak üzere, yapı malzemelerini Ayasofya’nın inşasında kullanmak üzere imparatorluğun başkenti İstanbul’a göndermeleri emrini verdiğini ifade etmektedir.

Ayasofya’da kullanılacak malzemenin temin edilmesini Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, 948 [1541], tarihli **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma’bed-i Câmi-i Ayasofya**, adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“...⁽¹⁷⁾ Hind ve Sind ve ‘Arab ve Şark ve Çin ü Mâçîn ve Türkistân [76a] ⁽¹⁾ ve Hûristân ve Hıfâ ve Hoten ve nevâhî-yi Hicâz ve diyâr-ı ⁽²⁾ Taberistan ve Cezâyir-i Bahreyn ve Kılâ‘-ı Bıķâ‘ Rûm u Efrenc ⁽³⁾ diyârlarıdır. Çünkim işbu vilâyetlerüñ beglerine nâmeler birle ⁽⁴⁾ ilçiler gönderildi her biri bir memlekete varup vuşul ⁽⁵⁾ buldıklarında pâdişâhuñ nâmesini vilâyet ve surûrlarına ⁽⁶⁾ gösterdiklerinde fehvâ-yı nâme-i tâ‘ati ve fermân-ı takrîr-i belâğati ⁽⁷⁾ her biri ma‘lûm idinüp tavķ-ı hîdmeti ve kılâde-i ri‘âyeti gerden-i ⁽⁸⁾ tâ‘ate nihade idüp zimâm-ı taşarufı nüst-i tahakkümünde koyup cân ⁽⁹⁾ u dilden hîdmetde meyân-beste ve şâd u huceste olmuşlardı. ⁽¹¹⁾ diyü her biri memleketinde bulunan mermer direklerden ve yaşı ⁽¹²⁾ rengîn mücellâ ruhâmân-ı zîverden ‘alâ kıdri‘t-tâķat cidd ü cehd ⁽¹³⁾ idüp yerlerinden kıldurup deryâ kenârına getürdüp ve seng- ⁽¹⁴⁾ tıraşana yondurup gemilere tekmiñ üzre tahmîl itdürüp ⁽¹⁵⁾ irsâl olınan mi‘mârlar ve ilçiler birle göndermişlerdi... [76b] ⁽⁶⁾ Câmi‘-i Ayaşofya’da sekiz şomâķi mermer direk ki dikilmişdür. ⁽⁷⁾ Zamân-ı evvelde ‘Acem vilâyetinde Şehriyâr nâm bir pâdişâh vardı; ⁽⁸⁾ ol mermerlerle bir kilisâ-yı muşavver binâ itdürüp çeşm-i insâna zühûr ⁽⁹⁾ itdürmişdi. Biñ üç yüz yıl ma‘mûr olup âķir zelzele-i ⁽¹⁰⁾ ‘azîmden yıķılıp harâba müteveccih oldıkda bu‘d-ı zamân ol ⁽¹¹⁾ mermerler teberrûk ve tuķfe ve yâdigâr-ı maşnûfe olmağın vilâyet-i ⁽¹²⁾ Rûmetü’l-kübrâdan Marikya nâm hatuna zamân-ı ‘arûside ⁽¹³⁾ çehâz virilmişdi. Ol dahı rızâ-yı hâtır-ı ‘âtırla binâ-yı ⁽¹⁴⁾ câmi‘-i Ayaşofya içün gönderdi. Ve sekiz yeşil mermer

direk ⁽¹⁵⁾ ki dördü bir tarafa dördü bir tarafa kıbâb altında dikilmiştir. ⁽¹⁶⁾ Ve Anadolu vilâyetinde Ayaşuluk nâm şehriñ hâkimi ya' nî ⁽¹⁷⁾ pâdişâh-ı mezkûrñ bir mu' teber gulâmı ol memleketde [77a] ⁽¹⁾ ma' denin bulup ve seng- tırâşâna yondurup sebük-bâr idüp ⁽²⁾ irsâl eyledi. Ve bunlardan ğayri ne deñlü mermer direk ki ⁽³⁾ câmi' -i şerîf içinde mevcûddur vilâ[yet-i] Hâbeş'den gönderildi ⁽⁴⁾ ve ' ibâdet-gâh-ı mu' teberüñ dîvârlarınñ iç yüzünde aklı kızıllu ⁽⁵⁾ ve qaralu aklı ve envâ' -ı renkle maħluṭ ne deñlü yaşşı mücellâ ⁽⁶⁾ mermer ki vardur vilâyet-i ' Arabistan'dan irsâl olındı ⁽⁷⁾ ve ferşinde döşenilen beyâz mücellâ yaşşı mermerler Yunan ⁽⁸⁾ vilâyetinden ve Miḥalic diyârından gönderildi ve Aydıncık şehrinde ⁽⁹⁾ ki Süleymân Nebî ' Aleyhi's-selâm sarâyından naḡş-ı bukalemûn renginde ⁽¹⁰⁾ mücellâ mermerler alınıp irsâl olındı. Ve Cezâyir vilâyetinde ⁽¹¹⁾ bir deyr-i ḡarâbun mermerlerinden gönderildi ve rivâyetdür ki ⁽¹²⁾ el-ân İstanbul'da bulunan mermerler câmi' -i şerifüñ binâsından ⁽¹³⁾ ziyâde gelüp kalan mermerlerdür.”⁹

Ayasofya risalelerinde de görüldüğü üzere mabedin inşasında kullanılacak malzemeler, başta en yakın olan Kizikos'un (Aydıncık-Kapıdağı Yarımadası) şark sahillerindeki Belkis harabeleri, Aspendos, Efesos'ta (Ayasuluk-Selçuk) Artemis Mabedi, Suriye'nin Ba'albek bölgesi olmak üzere, Anadolu ve Suriye'nin diğer antik şehir kalıntıları ve eski abidelerden temin edildi. Bu bölgelerden temin edilen sütunlar, güzel mermerler, renkli taşlar, Ayasofya'da kullanılmak üzere gönderildi. Bazı kayıtlara göre de bugün, binanın zemin duvarlarını kaplayan beyaz mermerler, Marmara Adası'ndan, yeşil somakiler Eğriboz Adası'ndan, pembe mermerler Afyon civarındaki Synada'dan, sarı mermerler Kuzey Afrika'dan, yeşil somakiler Teselya ve Mora Yarımadası'ndan, orta nef ile yan nefleri birbirinden ayıran dördü sağda, dördü solda bulunan yeşil siyah damarlı mermer sütunlar, Efes Diyana Mabedi'nden, yarım kubbe altında olan sekiz büyük kırmızı porfir sütun ise, Mısır, Heliopolis'ten getirildi (Akgündüz, 2005: 92-93).

II. Ayasofya'nın yanıp kül olması göz önüne alınarak III. Ayasofya'nın inşaatında mümkün olduğunca ahşap yapı malzemeleri tercih edilmemiştir. Bunun yerine mabedin inşaatında daha çok taş ve tuğla kullanılmıştır. Ayrıca kapılara bronz kapmalar yapılmıştır (Koçu, 1960: 1440).

⁹ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Tārîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Cāmi-i Ayasofya**, 948 [1541], İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 75b-77a.

Ayasofya'nın Zemini ve Temeli

Yapı malzemelerinin İstanbul'a getirilmesi süreciyle beraber Ayasofya'nın zemini ve temeli ile ilgili çalışmalar yapılmıştı. Nika İsyanı'nda yanan II. Ayasofya kalıntıları mümkün olduğu kadar temizlenmiş, zemin kısmında yapılan tesviye çalışmalarından sonra binanın temel yerleri kazılarak atılmıştır. Eski Ayasofya kalıntıları ise yeni binanın altında kalmıştır. Yapılmış olan kazılar¹⁰ da buna işaret etmektedir (Akgündüz, 2005: 92-93).

Ayrıca Ayasofya risalelerinde de, binanın zemini ve temeli ile ilgili çeşitli bilgiler verilmektedir. Bunlardan Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed'in, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr** adlı eserindeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere, binanın temeli II. Ayasofya'nın yerinde kazılmıştır:

“Ve ol mezbûr pût-perestleriñ deyrini yıkdılar. ⁽⁶⁾ Zîrâ ki üstâdlarıñ ittifâkıyla ve mühendüsleriñ re'yiyle mezkûr ⁽⁷⁾ deyrüñ yerini begenüp anuñ yerinde temel bırakmağa kaçd eylemişler idi.”¹¹

Abdülkayyum Efendi'nin, 1188 [1775] tarihli, **Ayaşofya Câmi'nün Menkâbesi Tevârihidür** ve Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi'nin, 948 [1541] tarihli, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya** adlı eserlerinde ise; II. Ayasofya'nın enkazına ait olan taşların, sütunların ya da diğer yapı malzemelerinin III. Ayasofya inşaatında kullanılmadığı bu enkazın denize döküldüğü bildirilmektedir. Çünkü müverrihlere göre II. Ayasofya'nın enkazı böylesine yüce bir mabede layık değildir ve putperestlerin kilisesinin enkazını kullanmak haramdır. Bundan dolayı bu enkaz Abdülkayyum Efendi'ye göre denize dökülmüş, Celal-zâde Mustafa Çelebi'ye göre ise bir başka yerde korunmuştur: “Üstünyanu'nun İğnadyus isimli ⁽⁷⁾ bir hâş mi' mârı var idi. Anı çağurdup didi ki: Ol maḥal ki ⁽⁸⁾ sâbıkân tecrübeyle fermân olınmışdur. Cümle taşları deryâya ⁽⁹⁾ naḳl ideler. Buncılayın binâ-yı 'azîme lâyıḳ degüldür. Çün zıkr olınan ⁽¹⁰⁾ direkleriñ yerini açdılar.”¹²

¹⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Alpaslan Koyunlu, “Bir Buluntu Işığında I. II. III. Ayasofya'nın Döşemeleri ve Konumu”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 11, Ayasofya Müzesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 144-145.

¹¹ Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, a.g.e. vr. 16b.

¹² Abdülkayyum Efendi, **Ayaşofya Câmi'nün Menkâbesi Tevârihidür,- Menâkıb-ı Ayaşofya ve Menâkıb-ı Maḥmûd Pâşâ-yı Velî ve Selmân Dîvânı**, 1188 [1775], Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nu.: 2187, vr. 9a.

“Çünkü Üstünyanı Pâdişâh’uñ ibtidâ-yı salâtanatından ⁽⁷⁾ ve evâ’il-i sa’ âdetinden evvel iki yıl geçdi. Buyurdı kim: Siyudus ⁽⁸⁾ nâm pâdişâh-ı sâbıkân yapdurduğı kılîsâ-yı muşavveri yıķup ⁽⁹⁾ ya’ nî deyr-i aşnâm-ı bedteri ħarâb ve merdûd-ı pîr ü şebâb ideler. ⁽¹⁰⁾ Ve anuñ ħurbında câmi’-i Ayaşofya binâsın yapalar ve yıķdıkları ⁽¹¹⁾ kılîsânuñ mermerlerüñ ve taşlarıñ binâ-yı mezkûr içün ⁽¹²⁾ şaķlamayup belki ayruca bir âĥir yerde ħıfz ideler zîrâ ⁽¹³⁾ ol zamânuñ pâdişâhları ħayrâtın ve ħasenâtın mâl-ı ⁽¹⁴⁾ ħarâmdan şaķanup ihtiyât iderlerdi.”¹³

İttifâķ kıble ⁽¹⁷⁾ ve maşrıķ cānibleri şom ħaya imiş ol taraflaruñ temellerini ⁽¹⁸⁾ çâķ taşuñ üzerine bıraķdılar. Ve şimâl ve mağrib tarafları ⁽¹⁹⁾ yumşak toprak olmağın kırķ arşun miķdârı artuķ ⁽²⁰⁾ eksûk ħazup ol taşdan ve büyük ħayalardan toķsan ⁽²¹⁾ iki şıra yapdılar tâ kıble tarafiyla ber-âber olunca temel çün yer ⁽²²⁾ yüzine çıķdı.”¹⁴

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi; Ayasofya’nın temeli kazılırken arazinin güney ve doğu taraflarının kayalık olduğu ortaya çıkmıştır, kırķ arşın kazılan kuzey ve batı tarafındaki yumuşak toprak, zemindeki bu kayalarla doldurularak sağlamlaştırılmış ve zeminin her yönden aynı seviyeye getirilmesi sağlanmıştır.

Bunlara ek olarak Abdülkayyum Efendi eserinde Ayasofya’nın temelinde var olduğu iddia edilen su sarnıcından şu sözlerle bahsetmektedir:

“Ayaşofya’ ⁽²⁾ nuñ temelini toķsan toķuz pâyeye üzerine ħomışlardur. Cümle ⁽³⁾ çâķmak taşından idi. Daĥı miĥrâbuñ sağ cānibinde bir taş ⁽⁴⁾ vardur ve zıķr olınan pâyelere berâberdür. Üstâdlar taşnîf eylemişlerdür. ⁽⁵⁾ Ayaşofya’nuñ büyük ve küçük ħapularından aķan şu Ayaşofya’nuñ ⁽⁶⁾ altına cem’ olur. Eger bir sene miķdârı yağmur yağmasa bu buķ’ ada sâkin ⁽⁷⁾ olanlara ol şu kifâyet ider.”¹⁵

¹³ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, a.g.e., vr. 77b.

¹⁴ Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Ĥâc Aĥmed, a.g.e., vr. 17b.

¹⁵ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 10b.

Ayasofya'nın Planı

Ayasofya'nın iskeleti, kare şeklindedir ve bütün doğu kiliselerinde olduğu gibi doğu yönüne bakar. Planı bir çerçeve içine yerleştirilmiş, boyu hemen hemen enine eşit bir Yunan haçına benzemektedir. Bu eserin mimarı Anthemios'tu. Anthemios'un, Ayasofya'nın ilk temellerini attıktan kısa bir süre sonra ölmesi yapının ilk mimarının başlattığı mükemmellikte sürdürülememesine sebep oldu. Ayasofya'nın planı ile yapısı farklı mimarlar tarafından yapıldığı için planı oldukça belirlidir fakat binanın iskeleti plana uymaz (Akgündüz, 2005: 97).

Sabahattin Türkoğlu'na göre; böyle bir şaheserin, yapılış aşamasının pek çok teknik tartışmanın, denemenin ve bunların sonucunda cesaretin eseri olması gerekmektedir. İşte bu noktadan hareketle böyle bir mimari eserin çok süre önce mimarlarca tasarlandığını, bunun finansman yokluğu veya başka bir sebeple gerçekleştirilemediğini; şimdi ise mimariye meraklı bir İmparatorun özel ilgi ve isteği ile hazır bir projenin uygulanmasına geçildiği düşünülebilir. Ancak bütün bunlara rağmen ortada bu yükseklikte ve bu çapta bir kubbeyi ayakta tutabilecek herhangi bir örnek yoktu. Hesaplar, çizimler denemeler yapmadan proje hayata geçirilemiyordu.

İşte tam bu yıllarda, Ayasofya'dan fazla uzakta olmayan bir yerde, yeni bir kilise inşaatı sürdürülmekteydi. Bu kilise St. Sergios ve Bacchus'tu. Planı Ayasofya'ninkine çok benzemektedir. Fakat ona göre çok küçüktü. Bu kilisenin inşaatına Justinianus'un saltanatının ilk günlerinde başlanmıştı. Bu kilise, Justinianus'un özel malikânesinin yanı başındaydı ve imparatorun özel ilgi görmekteydi. Tüm bunlar bugün "Küçük Ayasofya" adıyla bilinen kilisenin Büyük Ayasofya için örnek bir model olarak yapıldığı fikrini pekiştirmektedir. Bütün denemeler önce burada küçük ölçülerde yapılıyor, sonra Ayasofya'da uygulanıyordu. Zaten bu kilisenin yapımı Ayasofya'dan bir yıl önce tamamlanmıştı. Charles Diehl, "St. Sergios ve Bacchus Kilisesi planını ikiye bölün. Bu şekilde oluşan iki yarım kubbe üstüne daha yüksek ve bunlara dayanan bir kubbe ekleyin. Ortaya Ayasofya çıkacaktır." der (Türkoğlu, 2002: 35-38).

“Ayasofya” İsmi

Tarihçi Socrates; I. Ayasofya’nın adının şehrin en büyük ve en muhteşem kilisesi olduğu için Latince; Magna Ecclesia, Yunanca; Megálē Ekklesiā (Μεγάλη Ἐκκλησία) yani “Büyük Kilise” olduğunu, daha sonra Hz. İsa’nın tanrısal bilgeliğini ifade eden “Ayasofya” adı, verildiğini yazar (Türkoğlu, 2002: 7). Ayasofya’da Muzaffer Ramazanoğlu tarafından yapılan araştırmalar sonucunda, üzerlerinde “Megálē Ekklesiā” damgası bulunan tuğlaların ortaya çıkarılması da Tarihçi Socrates’i doğrular niteliktedir.

Constantinopolis’teki erken dönem kiliseleri ya bulundukları semte göre adlandırılmakta yahut isim olarak soyut bir kavramı ifade etmekteydiler. Örneğin “Kutsal Bilgelik”, “Kutsal Barış”, “Birlik”, “Yeniden Diriliş”, adını taşıyan kiliseler vardı. Mezarlarının yanında yer alan ve din uğruna ölen kişinin adını taşıyan bir martyr kilisesi olan Havariyyûn (Apostel) Kilisesi’nin dışında, önceleri sadece Menas ve Mokios’un kiliseleri vardı. Aziz ve rölik (kutsal emanet) kültünün yaygınlaşması¹⁶ ve bugün de kutlanan azizlere ait bayramların ortaya çıkması 5. yüzyıla rastlar.

Kültün bir azizle bağlantılı olması gerektiği düşüncesi sonucunda, eski kiliseler de azizlerin rölikleriyle bezenmeye ve onun adını taşımaya başladı. Böylelikle “Kutsal Birlik”, Aziz Panteleemon kilisesine; “Yeniden Diriliş” ise “Anastasis” ve “Azize Anastasia” kilisesine dönüştü. Bu örnekler çoğaltılabilir. Sadece Ayasofya ve Aya İrene, bu gelişmenin dışında kaldı ve bilinen pek çok yazılı metinden anlaşılan o ki, Bizanslılar Ayasofya’nın “Tanrının Kutsal Bilgeliği” ve Aya İrene’nin de “Kutsal Barış” olduğunun bilincineydiler.

10. yüzyılda, hak sayı üç olduğu içindir ki, Constantinus’un aslında üç kilise inşa ettirdiği ve bunların Sophia, Eirene ve Dynamis (yani Bilgelik, Barış ve Güç) olduğu söylencesi ortaya çıktı. Constantinus’tan yüzyıllar sonra, gerçekten de varolduğu anlaşılan Dynamis Kilisesi’nden şaşılacak derecede az söz edilir. Azizler takviminde ise, Sophia ve Eirene adını taşıyan iki azizden çok az bahsedilmekte, bunlarla ilgili hiçbir biyografik bilgi verilmemekte ve Constantinopolis’teki söz konusu iki kiliseyle de bağdaştırılmamaktadır.

Kiliseleri bir azizin adıyla anmak 6. yüzyılda öylesine yaygın bir hal almıştı ki, Ayasofya da giderek sadece mimarisiyle değil, ismiyle de imparatorluk coğrafyasında özel bir rol oynamaya başlamıştır. Öyle ki, Bizans kültür bölgesinde ne zaman bir kiliseye

¹⁶ İstanbul’da aziz kültü ile bağlantılı olan kiliselere örnek olarak bkz.: Engin Akyürek, **Khalkedon’lu (Kadıköy) Azize Euphemia ve Sultanahmet’teki Kilisesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2002.

Ayasofya adı verilse, bu daima, başkentteki Ayasofya'ya duyulan hayranlıktan kaynaklanmıştır (Berger, 2000: 28).

Ayasofya risalelerinde “Ayasofya” adının nasıl verildiği ile ilgili efsanelere yer verilmiş¹⁷ ve bu efsaneler anlatılırken “Ayasofya” adının ne anlama geldiği açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

“Pîr [18b] ⁽¹⁾ eyitdi: Ayaşofya didüğüm bu yerde binâ olacak ‘ibâdet-ḥānedür ki ⁽²⁾ güzel ezel-i âzâlde adı budur ve şüreti bu olsa gerekdür, didi.”¹⁸

Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr adlı eserde geçen “ibadethane” tanımı, Ali El-Arabî İlyas ile Derviş Şemseddin Karamanî'nin eserlerinde de mevcuttur.¹⁹

Abdülkayyum Efendi, **Ayaşofya Câmî'nün Menkâbesi Tevârihidür** adlı eserinde “Ayasofya” adı “Allah'ın evi” ve “Allah ehlinin, Allah'ın sevgisine mazhar olan kulların, toplandığı yer” anlamlarına geldiğini belirtmektedir:

“Üstüyanu eydür ki: Ya şeyḥ ⁽¹⁹⁾ Ayaşofya demek nedür? Cevâb eyledi ki: Ol ‘ibâdet-ḥānedür. [11a] ⁽¹⁾ Eger sen yapmak isterseñ anuñ ismi Ayaşofya tesmiye olunmuşdur. ⁽²⁾ Evvel âhir bu ismle ‘İsâyîler iştilâhında ve beytullâh ve cem‘iyyet ⁽³⁾ ḥâne-i ehlu'llâh dimekdür.”²⁰

Ayaşofya Câmî'nün Menkâbesi Tevârihidür adlı yazma eserde geçen “beytullah” ve “mecma-ı ehlullah” tanımları, Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin, **Künhü'l-Aḥbâr** adlı eseriyle Mütercim Hayalîzâde'nin, 1018 [1609-1610] tarihli **Ayasofya Câmî'i Binâsı'** adlı eserinde de geçmektedir²¹.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere çeşitli kaynaklarda “Ayasofya” adı; “Kutsal bilgelik”, “Tanrı'nın hikmeti”, “İlahi hikmet”, “İbadethane”, “Allah'ın evi”,

¹⁷ Ayasofya adı ile ilgili efsaneler için çalışmamızın “Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi” adlı bölümüne bakınız.

¹⁸ Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Ahmed, a.g.e. vr. 18b.

¹⁹ “Pâdişâh eyitdi: Ayaşofya didüğün nedür? Pîr eyitdi: Ayaşofya didüğüm bu yerde yapacak ‘ibâdet-ḥānedür ki anuñ ezel âzâlde adı budur (AKBAN, vr.171a). // Üstüyanuş eydür ki: Ol ⁽²⁾ pîrden şordum eyitdüm ki: İy pîr-i ruḥânî ve iy ‘azîz-i ⁽³⁾ nûrânî bu mübârek binâya ne ad virelüm ve ne laḳab ⁽⁴⁾ ḳoyalum. Ol pîr eyitdi ki: Bu binānuñ adına Ayaşofya ⁽⁵⁾ demek gerekdür. Zîrâ levḥ-i ḳazâda bu binâ bu adıla maşûrdur. ⁽⁶⁾ Tâ ‘âkıbet bu zamāna degin ve hidâyet Ḥazret-i Bârî ⁽⁷⁾ saña virdi. Pes girü pîrden su’âl idüp ⁽⁸⁾ şordum ki: Ayaşofya ne demek olur ve ne ma‘nâ ⁽⁹⁾ virürsüz. Pîr eyitdi: Ayaşofya demek ‘ibâdet- ⁽¹⁰⁾ ḥāne dimekdür.” (TBAK, vr. 10b)

²⁰ Abdülkayyum Efendi, a.g.e. vr. 10b-11a.

²¹ “Ol daḥi: “Aya-Şofya, ne maḳûle ma‘beddür?” didükde: “Yapacaḡun ‘ibâdetgâh-ı a‘lâdur” diyü ol resmi şehryâr-ı mezbûra gösterür. Ve ¹⁷⁵⁵ lafz-ı “Aya-Şofya”, luḡat-ı kadîm-i Rûmiyânda ¹⁷⁵⁶, “Beytu'llâh ve mecma‘-ı ehlu'llâh” ¹⁷⁵⁷ demek idüğünü bildürür. Gelibolulu Mustafa Âlî: **Künhü'l-Aḥbâr** C. II, Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481, (haz.: M. Hüdayî Şentürk), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s.57). / Ayaşofya diyü lisân-ı Süryânide Beytu'llâh ve hem cem‘iyyet ⁽¹⁷⁾ ḥāne-i ehl-i ilâhdur dimekdür.” (ACB, vr. 5a)

“Allah ehlinin, Allah’ın sevgisine mazhar olan evliyaların, toplandığı yer” anlamlarında açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bununla beraber Ayasofya adının anlamından bahseden kaynakların, bu konuda ortak bir görüş bildirdikleri ve tek bir anlam etrafında birleştikleri söylenemez.

Ayasofya’nın Yapımına Başlanması ve İmparatorun İnşaata Verdiği Önem

İmparator Justinianus, kendini ve tahtını Nika İsyanı’ndan kurtarmayı başardı. İsyanı hemen sonra bu durumun bir şükür nişanesi olarak da Ayasofya’yı eskisinden daha büyük ve görkemli bir şekilde yapmaya karar verdi. Böylece 23 Şubat 532’de Ayasofya’nın temellerine başlandı.

Mabedin İmparatorun hayalindeki ihtişama ulaşabilmesi için eski Ayasofya’nın sahası yetersiz geldiğinden inşa sahası yeni istimlaklerle genişletildi.²² Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Ahmed’in, **Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr** adlı eserinde:

“Ve ol mezbur püt-perestlerün deyrini yıkdılar. ⁽⁶⁾ Zîrâ ki üstâdlaruñ ittifâkıyla ve mühendüslerün re’yiyle mezkûr ⁽⁷⁾ deyrin yerini begenüp anuñ yerinde temel bırakmağa kaçd eylemişler idi ⁽⁸⁾ ve hem sâbıkân düşinde gördüğü vâkı‘ ayı yerine getürmek ⁽⁹⁾ istedi. Hemân başından ayağına yıkdılar ve anuñ çün yanında ⁽¹⁰⁾ olan maḥallat ve ‘imârâtı aşḥâbından akça ile alup ⁽¹¹⁾ aña kıtalar. Tâ ki bu deñlü yapı yapmağa kıabil ola ve mezkûr ⁽¹²⁾ Üstünyanu ğâyet ile ‘ilmiyle ‘âmil pâdişâh idi ve şöyle ⁽¹³⁾ emr eyledi ki: Hiç bir kimesnenün evini ‘unf ile almayalar ihtiyârıyla ⁽¹⁴⁾ evini veya mülkini Allâh için bağışlaya andan kıbûl ideler ve ⁽¹⁵⁾ illâ istediği kadar ḥazîneden bahâsın vireler. Ol tarafda ⁽¹⁶⁾ olan evler ve milkler cümle alındı.”²³ Sözleriyle; temel kazılmadan önce II. Ayasofya’nın çevresinde bulunan evlerin İmparator tarafından istimlâk edildiğini ve III. Ayasofya’nın inşa edileceği alanın genişletildiğini bildirmektedir.

Bu istimlâkler sırasında birçok zorlukla da karşılaşıldı; bina sahipleri mülklerini satmak istemediklerinden dolayı çeşitli yollara başvurularak bunlar satın alındı. İnşa sahasının yeni istimlaklerle genişletilmesinden sonra artık sıra mabedin yapımına gelmişti.

²² Ayasofya’nın inşaat sahasının genişletilmesi için yapılan istimlaklerle ilgili efsaneler için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” bölümüne bakınız.

²³ Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Ahmed, a.g.e., vr. 16b.

“Andan şoñra pâdişâh etegin biline şokup eline bir kıazma ⁽¹³⁾ alup cümleden evvel temel kıazmağı başladı. Halk anı görüp ⁽¹⁴⁾ cân u dilden kıazmağı başladı.”²⁴

“Üstünyanu horāsānī ve kireç ⁽⁵⁾ ve ulu taşlar getürdiler ve ol bünyādī Üstünyanu kendü eliyle kıodı.”²⁵

“Andan şoñra Üstün ⁽²⁾ banu kireç ve taş getürdüp evvel kendü eliyle bünyād kıodı. Didi ki: ⁽³⁾ Ey hāzır olanlar! Hudā-yı ‘izz ü celle hakkı için cümleñüz şahid oluñ ki: Eger ⁽⁴⁾ bu ‘ibādet-hāne benüm elümle tamām olursa otuz biñ altun fakırlere ve ğarıblere ⁽⁵⁾ şadaқа ideyün.” diyüp bundan şoñra ol binānuñ kıurbında bir maḥz kilisā binā olınup ⁽⁶⁾ enbiyā-yı kirām ‘aleyhime’s-şalavāt ve’s-selām şüretleri ile muşavver olmasın emr itdi. ⁽⁷⁾ Sarāy kıapusınuñ öñinde hālā mevcūd olan oldur. Andan şoñra her gün ⁽⁸⁾ ki dīvān tağılurdı kendüsi ol binānuñ üzerine gelürdi. Üstād ⁽⁹⁾ laruñ ve mi‘mārlaruñ her birinüñ ‘amellerine nazar iderdi. Ve her kıanğısı ki işin ⁽¹⁰⁾ pāk işlerdi aña in‘ām u ihsān iderdi. Her kışı cân u dilden kārına ⁽¹¹⁾ meşğul olsun, diyü her birine envā‘-i ri‘āyetler kıılurdı. Ol maḥāmdan ⁽¹²⁾ sarāyına gelince bir dehliz itdürmiş idi. Kimse anuñ gelüp gıtdüğinden ⁽¹³⁾ haber-dār olmaya.”²⁶

“Şöyle ⁽¹¹⁾ şanurlar idi ki: Muttaşıl anda ola ve aña göre çalışup işlerler ⁽¹²⁾ idi.”²⁷

Ayasofya Risaleleri’nden verilen yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, İmparator, Ayasofya’nın yapımına çok önem vermektedir, o kadar ki inşaatta bir işçi gibi çalışır, herkesten evvel temel kazıp binanın ilk taşını kendi elleriyle koyar.

Daha sonra inşaatta çalışanları kontrol edebilmek için inşa sahasının yakınına bir mekân²⁸ inşa ettirir, bu yere gizlice gelebilmek için de sarayı ile Ayasofya arasına gizli bir

²⁴ A.e., vr. 17b.

²⁵ Yusuf Bin Musa, **Tārīḫ-i Ayaşofya**, 884 [1479], Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.: 2057, vr. 120a.

²⁶ ‘Azmiẓāde Mustafa Efendi, **Ayasofya Tārīḫi Tercemesi -Der Beyān-ı Ayaşofıyye Risāle-i Mergūbe**, 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 19a.

²⁷ Muştafa El-Fā’iz İbn e’l-Hāc Aḥmed, a.g.e. vr. 18a.

²⁸ “**maḥz kilisā**” olarak ifade edilen bu yerin mahiyeti ile ilgili Ayasofya risalelerinde “divanhane”, “kubbe”, “muhtasarca bir yer”, “kilise” vb. çok farklı tanımlamalar mevcuttur. Örneğin: “Üstünyanu emr eyledi ki; bir ⁽²³⁾ muhtaşarca “**dīvān-hāne**” yapalar tā kendüsi anda dīvān eyleyüp muttaşıl [18a] ⁽¹⁾ binā üzerine nāzır ola hālā sarāy-ı ‘āmirenüñ ḥişāri içinde idi. ⁽²⁾ Ayaşofya kıurbında “**bir kıubbe vardur ki aña cebe-hāne**” dirler evvel anı ⁽³⁾ yapıdılar ve pâdişāhuñ sarāyından ol kıubbeye dek lağım itdiler. Üstün- ⁽⁴⁾ yanu ol lağımdan sarāyına varup gelüp kimse anı tuymaz idiler.” (MAK, vr. 17b-18a) // “Fi’l-hāl Ayaşofya’nuñ kıurbında “**muhtaşarca bir yer**” binā ⁽⁶⁾ eyledi. Selefde geçen enbiyānuñ şüretiyle taşvır eyledi. Tā ki ol ⁽⁷⁾ yerden bakup mi‘mārları ve serkārları göre. Ol

geçit yaptırır. Kimse görmeden geldiği bu mekânda işçileri ve inşaatın gidişatını gözlemler, mabedin bir an evvel bitmesi için canla başla çalışanları ödüllendirir.²⁹

Ayasofya risalelerinde, mabedin temelini atılması esnasında İmparator'un Tanrı'ya şükür nişanesi olarak törenler düzenlendiğini, din adamlarıyla beraber dualar edildiğini, kurbanlar kestirildiğini, fakir fukaraya sadaka dağıtılarak ziyafet çekildiğini naklederler. Bunlardan biri şöyledir:

“Ol [17b] ⁽¹⁾ günki temel kazmağa başladılar. Pâdişâh emr eyledi ki: Ne kadar batrîk ⁽²⁾ kıssıs var ise ol yere cem' olalar, du' âlar ve şenâlar ideler. Tâ ki ⁽³⁾ Hakk Te' âlâ ol işe âsân eyleye. Ve dahı emr eyledi ki, beş biñ koyuñ ⁽⁴⁾ ve iki yüz şığır ve yüz deve ve aña göre kazlar ve tavuklar boğazlayup ⁽⁵⁾ bir ' azim ziyâfet eylediler. Ta' am yenüp du' âdan fâriğ olunca fuqarâ ⁽⁶⁾ ve gurebâya müsteħakk olanlara yüz biñ altun şadağa eyledi. Ve eyitdi ⁽⁷⁾ cân u dilden du' â oquñ ve himmet idüñ. İnşâ'llâhu Te' âlâ Allâh ⁽⁸⁾ ecelden emân virürse nezrim olsun ki tamâm olduğu gün ⁽⁹⁾ üç yüz biñ altun şadağa idüp esirler kim ⁽¹⁰⁾ benüm memleketümde vardur, âzâd idüp vilâyetlerine toyum göndereyüm, ⁽¹¹⁾ diyü niyyet ile du' âya el kıldurup her biri hâllu hâlince du' â eylediler.”³⁰

Ayasofya Risaleleri'nde Türk müelliflerin anlattıkları bu tür şölenler, gerek Oğuz Kağan Destanı'nda gerekse de Dede Korkut'ta çeşitli vesilelerle düzenlenen şölen sahnelerini hatırlatması bakımından önemlidir. Kanaatimizce Türk müellifler kendi kültürlerinden aşına oldukları bu gibi şölenleri Bizans İmparatoru'na adapte etmişler, Ayasofya'nın inşasına başlanması ve mabedin ibadete açılışını bu şekilde anlatmışlardır.

Sultân ⁽⁸⁾ Mehemmed Han Ġâzî hürmât eylemiştir. Ayasofya kırbında kal' a-i ⁽⁹⁾ Sultâniye ve izâsı kırbısında olan mevcüddur. Pâdişâh ⁽¹⁰⁾ dîvânında olduĢda her gün gelüp otururdu üstâdlara ⁽¹¹⁾ ve işlerine nazar iderdi (ACMT, vr. 10a). // Pâdişâh-ı mezbûr ⁽¹⁰⁾ Ayasofya makâmın yapıdurmadan anuñ kırbında bir “**kilîsâ-yı ⁽¹¹⁾ münakkaş ya' nî deyr-i dil-keş**” haşşaten kendüsi-çün yapıdurdu.” (TKİMCA, vr. 82a)

²⁹ İmparatorun işçileri kontrol etmesi, Ömer Seyfettin'in “Yüksek Ökçeler” adlı hikâyesinin ana temasıyla benzerlik göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: **Ömer Seyfettin Seçme Hikâyeler**, haz.: Ferhat Aslan, Özgür Yayınları, İstanbul, 2007, s.120-122.

³⁰ Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Ahmed, a.g.e. vr. 17b.

Mimarlar, Ustalar ve İşçiler

İmparator I. Justinianus Ayasofya'nın yapımı için Batı Anadolu'lu iki mimar-mühendisi görevlendirdi. Bunlar o dönemin en büyük mimarı Miletoslu (Söke yakınında Balat) İsidoros ile büyük matematik âlimi Trallesli (Aydın) Anthemios idi (Eyice, 1993: 447).

Mimar Anthemius'un ustalığını belirten pek çok hikâyeler anlatılır. Bunlardan birine göre: Anthemius'un hiç sevmediği bir komşusu vardır. Anthemius sevmediği bu komşularını evden kaçırmak için büyük tencerelerde sular kaynatıp buğusunu borularla tavana verir ve buğunun basıncıyla ev sarsılmaya başlar. Bunun üzerine evdekiler kaçarlar. Tarihlerle geçen bu hikâyeden Anthemius'un daha o zaman buhar gücü hakkında da bilgisi olduğu sonucu çıkarılmaktadır. (Hammer, 1981: 143).

Aslında Justinianus'un, Ayasofya'yı emanet ettiği ustalar mimar olarak bilinmekle beraber; Trallesli (Aydın) Anthemios'un uzmanlık alanı katı geometrisi ve yakıcı aynaların konstrüksiyonuydu. Yardımcısı Miletoslu İsidoros ise, Eflatun (Platon) ve Pisagor (Pythagoras) konusunda uzmandı ve Justinianus'un Hristiyanlığı devlet dini olarak kabulüne uygun olarak 529 yılında, ünlü Atina Akademisi'ni pagan olması nedeniyle kapatması sonucu işsiz kalmıştı. Görüldüğü gibi iki ustanın da mesleği, bir nevi "mekanik teknisyenliği" idi. Bu meslek mimarlardan çok mühendisliğe yakındı (Taylor, 2000: 70), (Türkoğlu, 2002: 39).

Anthemios ve İsidoros, matematiği iyi bilmelerinin avantajını kullanarak Ayasofya için daha önce örneğine rastlanmamış bir sistem geliştirdiler. Geliştirdikleri bu sistemle hem daha önceleri yapılagelmiş olan kubbeli bina modelini hem de bazilika denilen Hristiyanlar'ın haçvari planını tam bir maharetle uygulayarak benzeri görülmemiş bir eser meydana getirmişlerdi (Akgündüz, 2005: 106). Bundan dolayı Ayasofya; Bizans'ta mimari sanatına hatime çeken bir şaheserdir (Ramazanoğlu, 2005: 13).

Josephus Grelot'a göre, Ayasofya'nın mimarı ünlü Anthemios'tu, ama inşaatı pek ilerletmeden ilk temellerini attıktan kısa bir süre sonra öldü. Bu da çalışmanın, ilk mimarının başlattığı mükemmellikte sürdürülememesine neden oldu. Halk muhayyilesinde oluşturulan efsanelerin aksine, inşaat esnasında Ayasofya'nın bir tarafı bittiğinde öteki tarafı çöküyor ya da açılıyordu. Tam bittiğinde, her yeri yıkılma tehlikesi ile karşılaşıyordu. Bu duruma işaret eden bir başka kaynak, bu dev yapıda pek çok kez değişimler, doğaçlamalar hatta baştan savmalar olduğunu, bunların ölçülerinin ne olduğunun hiçbir zaman yaklaşık olarak bile dile getirilemediğini söyler. Bu yüzden ta-

rihler, inşaatın tamamlanmasında büyük güçlüklerle karşılaşıldığını kaydeder. Ancak sonunda bütün kusurların çaresi bulundu. Ünlü genç İsidoros ve birkaç mimar, kubbeyi yükseltmek, küçültmek ve destek payandalarla sağlamlaştırmak suretiyle binayı dayanıklı duruma getirdiler (Akgündüz, 2005: 106).

Ayasofya risalelerinde mimarlar, ustalar ve işçilerle ilgili olarak şu bilgilere yer verilmiştir: “Ayaşofya’nuñ binası üzerine yüz mühendis mi‘ mār varidi ki her birisi rub‘-ı ⁽⁷⁾ meskūnda bulunmazdı ve mi‘ mār başınuñ adı Ağnadiyos idi ‘ilm-i hendesede ⁽⁸⁾ kāmil idi.”³¹ “...ki dib Frengistān’dan gelmişdi.”³² “...Ve her mi‘ mārā yüz ustger hīzmet iderdi ve her ustgere ⁽⁹⁾ beş biñ elli ırğad hīzmet iderdi.”³³ Ağnadiyos’uñ taht-ı taşarrufında yüz üstād-ı bekār var idi. ⁽³⁾ Ve zıkr olınan üstādlarūn her birinūñ hīzmetinde yüz dülger ve ⁽⁴⁾ ırğād ve taşçı var idi. Cümle on biñ yüz bir ādem ulularından şoñra ⁽⁵⁾ yapmağa başladılar.”³⁴

Abdülkayyum Efendi ise, **Ayaşofya Cāmi’nūñ Menkabeti Tevārīhidür** adlı eserinde: “Ve bināya işleyen yüz mi‘ mār [ve] mühendis idi. Ve ⁽¹⁶⁾ her mi‘ mārūñ yanında yüz cerb üstād var idi. ⁽¹⁷⁾ Bu taqdirce on biñ yüz adam olur. Ve bir rivayetde ⁽¹⁸⁾ on biñ üstād ve on biñ çamur işi işler rencberler ⁽¹⁹⁾ var idi. Ve on biñ taş tırāş ider ustalar var idi. [10b] ⁽¹⁾ cümlesi otuz biñ olur esahh-ı rivāyet budur.”³⁵ demektedir.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Ayasofya risaleleri birbirinden farklı ve abartılı olduğu düşünülebilecek ifadelerle Ayasofya’nın yapımı için çalışan mimarlar, ustalar ve işçilerle ilgili bilgiler vermektedir.

Evliya Çelebi ise: “kırk biñ ‘ummāl ve yedi biñ hāmmāl ve üç biñ bennā cem‘ olup meşveretleri ile” (Evliya Çelebi, 1996: 49) sözleriyle Ayasofya’nın yapımı için 40.000 işçi, 7.000 hamal ve 3.000 yapı ustasının çalıştığını bildirerek Ayasofya risalelerinde geçenlerden daha abartılı bir sayı belirtmektedir.

Ayasofya gibi büyük bir mabedin çok kısa bir sürede bitirilebilmesi için mimarların dışında, bina ve çevresinde, ya da uzaklarda yapım işi için malzeme sağlayan

³¹ Yusuf Bin Musa, a.g.e., vr. 120a.

³² Muştafā El-Fā’iz İbn e’l-Hāc Aḥmed, a.g.e., vr. 16a.

³³ Yusuf Bin Musa, a.g.e., vr. 120a.

³⁴ Muştafā El-Fā’iz İbn e’l-Hāc Aḥmed, a.g.e., vr. 16b.

³⁵ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 10a-10b.

taş ustası, tuğla ustası, sıvacı, marangoz, boyacı, heykeltıraş, mozaik ustası, süpürgeci, harç hazırlayan, duvar örme ustaları, malzeme taşıyıcı, cilacı gibi asli görevliler ile yemek yapmak, su taşımak, mimarlara yardımcı olmak, gelir giderleri tutmak gibi işlerle meşgul olan yardımcı ekiplere ihtiyaç duyulmuştur. Tüm bunlar göz önün alındığında Ayasofya'nın yapımı için, etrafında efsanelerin teşekkülüne zemin hazırlayabilecek, muazzam bir iş gücünün oluşturuldu söylenebilir (Akgündüz, 2005: 106).

İnşaatta Takip Edilen Yöntem:

Celâl Esad Arseven'in; Bizanslıların tuğla inşaatta pek büyük maharetleri olup İran'dan aldıkları usul-i inşayı daha tekâmül ettirmişlerdi (Arseven, 1989: 117), ifadesinden de anlaşıldığı üzere Ayasofya'nın inşasında İran tarzı takip edilmiştir.

Ayasofya kendinden önceki zamanlarda Mezopotamya ovalarını süsleyen muhteşem kubbelerin inşasına ait tarzın sadık bir ifadesi olmasından dolayı sanat tarihi bakımından oldukça önemlidir. Oralardan Ege Denizi'nin doğu sahillerine yayılmış olan usulü, Batı Anadolu'dan gelen mimarlar beraberlerinde Bizans'ın payitahtına getirerek İmparator I. Justinianus'un emri ile yapılan Ayasofya'ya tatbik etmişlerdir. Bütün Rum Ortodoks doğu memleketlerinde binalara hâkim olan bu tip eserler, sonunda eski Yunan bazilika tipinin yerine geçmiştir. Ayasofya'daki süslemelerin büyük bir kısmı, Suriye sanatından ilham alınarak yapılmıştır. Bu katedralin önemli özelliklerinden biri de hemen tamamının tuğladan inşa edilmiş olmasıdır ki, o zamanki büyük binalarda buna nadiren rastlanır (Süssheim, 1979: 47). Araştırmacıların bu ifadeleri Ayasofya'nın Batı'dan ziyade Doğu medeniyetinin bir şaheseri olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

İnşa üsulünün dışında Ayasofya inşaatının bir an evvel bitirilmesi için de İmparator hemen her türlü yola başvurmuştu. Usta ve mimarlar iki kısma ayrılarak her biri binanın bir tarafının inşası ile görevlendirilmişti. Şüphesiz ki öncelikli işlerden biri de inşaatta çalışanları daha iyi çalışmaları konusunda teşvik etmektir. Amele ve ustaların kaçmamaları ve çalışmalarının durmaması için hak ettikleri yevmiyeleri aksatılmadan veriliyordu. Ayrıca kilisenin bir an evvel bitmesi için her gün daha fazla çalışan ekip ödüllendirilirdi. Bir miktar altın toprağa karıştırılıp, işçilerin paydos edecekleri vakitte bu toprağı kazarak, buldukları altını bahşiş olarak alıp, hoşnut olarak evlerine giderlerdi (Akgündüz, 2005: 108).

Ayasofya'nın Harcı ve Tuğlası

Ayasofya'nın filpayeleri gayet büyük kalker taşlarından yapılmıştır. Duvarları ise tuğladır. Rivayete göre kubbenin inşası için Rodos'ta özel olarak gayet sağlam ve hafif olmak üzere tuğlalar³⁶ imal edilmiş ve bu tuğlaların üzerinde şu ibare yazılı imiş; "Hüdâ bina etti, Hüdâ muhafızdır." Fakat eski müze müdürü Mösyö Dethier şimdiye kadar çıkan tuğlalar üzerinde böyle bir ibare görülmediğini belirtir. Tuğlalar genellikle kare şeklidir ve 37 cm. uzunluğunda, 5 cm. kalınlığındadır. Tuğlaları tuttarmak için ise horasan harcı kullanılmıştır (Arseven, 1989: 117).

Ayasofya'nın harcı ile ilgili olarak Koca Nişancı Reisülküttp Celal-zâde Mustafa Çelebi de, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya**, adlı eserinde şu bilgileri nakletmektedirler: "(8) Binâ-yı mezkûr için kirecle (9) Horâsânî mülemma' olup binâyı anuñla yaparlardı... Ve mi' mâr-ı mezkûr bir kaç yerde külhân mişâlinde âteş-hâneler bünyâd (16) eyledi ve içinde lebbân-ı ' asfûrla lebbânı muhkem kaynadup (17) binâ-yı mezkûruñ dîvârlarınun tuğlasın andan eylediler."³⁷

Aleksander Kostantinidi, **Târîh-i Ayasofya**, adlı eserinde ise Ayasofya'nın harcı ile ilgili şunları ifade etmektedir: "Ayasofya'nın hîn-i inşasında gayet cesîm kazanlar ile arpa kaynatılıp çamur ve harc için su yerine isti'mal olunur idi. Kireç ve istiridye ve kavak ağacı kabuğu ve diğer bazı şeyler sahk ve mezc ile bir nev'i ma'cun imâl ve taşların araları, bununla sıvanıp tahkîm olunur idi."³⁸

Cornelius Gurlitt de **İstanbul'un Mimari Sanatı** adlı eserinde kireç yapımıyla ilgili şunları belirtir: Tuğla kırıklarının kirecin içine karıştırılması Bizans tekniğini hatırlatır. Ayrıca kirecin içine arpa, söğüt ve karaağaç kabukları bulamacı karıştırılmaktaydı. Sonra, kireç ılık haldeyken hamur gibi açılır, üstüne kesme taşlar döşenirdi. Bu karışım taşların yükünü dağıtıyordu. Öte yandan, payelerde kullanılan kesme taşlar arasına demir ve kurşun konulduğundan, yani antik çağda görülen kurşun akıtılmış olduğundan ki bu kurşun akıtılması efsanelerin teşekkülüne zemin hazırlayan bir

36 İstanbul'daki inşaatlarda ve dolayısıyla Ayasofya'nın yapımında kullanılan tuğlaların İstanbul ve çevresindeki üretim merkezleri ile ilgili bkz.: Robert Ousterhout, **Master Builders of Byzantium**-1. Published, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 1999, pp. 128-129.

37 Koca Nişancı Reisülküttp Celal-zâde Mustafa Çelebi, a.g.e., vr. 82a, 83a.

38 Aleksander Kostantinidi, **Târîh-i Ayasofya**, İstanbul Cerîde-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1868, s. 8.

unsur olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹, demir ıskarmoz tekniğinden de söz edilmektedir. Yaygın olarak kullanılan yanıcı tahta destek yerine, demirden olanının kullanıldığı önemle vurgulanır. Bunlara bugün de hâlâ rastlanmaktadır. Dış sıvada kullanılan kireç ise sıvı yağ ile karıştırılmıştır (Gurlitt, 1999: 23).

Son yıllarda da Atina Teknik Üniversitesi'nden Antonia Moropulu yönetimindeki bir grup araştırmacı tarafından, Ayasofya'nın harcı elektron mikroskobu altında incelenmiş ve yapının harcında bulunan volkanik kül benzeri maddelerin, depremlerin etkisini yumuşattığı tespit edilmiştir.⁴⁰

Kubbenin İnşaati

Ayasofya'nın kubbesi kendi devrine kadar yapılmış olan en büyük kubbe olmasından dolayı gerek devrinde gerekse daha sonraki devirlerde Ayasofya'nın hayranlık uyandıran en önemli unsuru olagelmıştır.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya** adlı eserinde dünyanın en büyük kubbesinin nasıl yapıldığı ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir: “Vaqtâ ki kûbbe-i bülendüñ ibtidasına ve kaçd-ı intihâsına mübâşeret⁽¹⁷⁾ olındı, mezkûr mi' mâr Ağnadiyos eyitdi ki: İşbu kûbbe-i [88b]⁽¹⁾ bülendüñ tuğlası gâyetde hafif toprağdan olmağ⁽²⁾ gerekdür ki istiḥkâmı ola. Üstünyanus Pâdişâh⁽³⁾ buyurdı ki: Eṭrâf-ı 'âlem beglerine nâmeler birle yarar⁽⁴⁾ üstâd âdemler gönderilsün her kaçğı vilâyetüñ toprağı ki⁽⁵⁾ yeyni gele ol toprağdan tuğla kesilsün bu cânibe gönder⁽⁶⁾ ilsün çünkim umerâ-yı eṭrâf-ı memâlike âdemler ile aḥkâm-ı⁽⁷⁾ işâret irsâl olındı. Varup vuşûl buldıklarında⁽⁸⁾ her biri vilayetlerinüñ toprağından bir miqdâr

³⁹ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁴⁰ Konu ile ilgili olarak Hürriyet gazetesinde “**Ayasofya'nın Sırrı Volkanik Kül**” başlığıyla çıkan haber şöyledir: Alman Der Spiegel dergisi, Ayasofya'nın sağlamlığının, harcına katılan volkanik külden kaynaklandığını yazdı. Derginin haberinde, Ayasofya'nın duvarlarını elektron mikroskobuyla inceleyen araştırma grubunun, “Bu binanın dayanıklılığından çok şey öğrenebiliriz.” şeklindeki yorumuna da yer verildi. Derginin haberinde, Ayasofya'nın yaklaşık 15 asır boyunca şiddetli depremlere rağmen hâlâ sağlam bir şekilde durduğuna dikkat çekilerek, “Çevresindeki eski binalar yıkılırken, 537 yılında tamamlanan Ayasofya'ya bugüne kadar bir şey olmaması gerçekten de şaşırtıcı. Dayanıklılığının sebebi, duvarlarının sağlam olmasından çok yumuşak olmasına bağlıyor.” denildi. Atina Teknik Üniversitesi'nden Antonia Moropulu yönetimindeki bir araştırmacı grubunun, binanın harcını elektron mikroskobu altında incelediği belirtilen haberde, araştırmacıların, harçta kullanılan volkanik kül benzeri maddelerin, depremlerin etkisini yumuşattığını tespit ettikleri ifade edildi. Moropulu, gelecekte yapılacak restorasyon çalışmalarında da harç olarak aynı karışımın kullanılmasını ümit ettiğini belirterek, “Bu binanın dayanıklılığından çok şey öğrenebiliriz.” dedi. <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=111567>.

gönderdiler ⁽⁹⁾ gelüp pâdişâh huzûrında vezn olıcağ cümle-i memâlikûn ⁽¹⁰⁾ toprağından cezîre-i Rodos toprağı hafîf gelüp fermân ⁽¹¹⁾ olıdu ki cezîre-i mezkûrda işlenilüp kifâyet kadarı ⁽¹²⁾ ‘alâ vechi’l-isti‘ câl göndereler vaqtâ ki bu emr-i serî‘ü’l-beyân ⁽¹³⁾ cezîre-i Rodos hâkimine vuşûl buldı bî-tavaqquf ⁽¹⁴⁾ âdemler cem‘ idüp ve rûz [u] şeb ihtimâm üzere çalışup ⁽¹⁵⁾ ve işlenilüp ba‘de gemilere tahmîl itdürüp varan mi‘mâr ⁽¹⁶⁾ âdemler ile Ayaşofya câmi‘-i şerifûn kubbe-i bülendi için ⁽¹⁷⁾ gönderdi çünkim pâdişâh-ı mezkûr zıkr olan tuğlanuñ [89a] ⁽¹⁾ ittîşâlini gördi şükr-i sübhân idüp buyurdı kim: Bir ân ve bir sâ‘at ⁽²⁾ tevaqquf çekmeyüp iş üzerine olalar vaqtâ kim mübâşeret ⁽³⁾ olındı... Nihâyet bulup muşkaffel ⁽¹³⁾ eylediklerinde o üstüdu kurşunladılar kubbenüñ üstinde ⁽¹⁴⁾ cevâhir ile muraşşa‘ olınmış bir zerrîn çelipâ berkidüp qodılar ki ⁽¹⁵⁾ muhâsibler kıymetin biñ yük mâldan hâşıl olmış diyü ⁽¹⁶⁾ defâtir gösterdiler. Vaqtâ ki pâdişâh-i mezkûr kubbe-i bülendüñ ⁽¹⁷⁾ itmâmın gördi şükr-i Sübhân-ı Yezdân ve sipâs-ı Rahmân [89b] ⁽¹⁾ eyleyüp buyurdı ki belde-i Kostañtiniyye’nün bay ve gedâsı ⁽²⁾ At Meydânı’nda cem‘iyyet idüp ziyâfet olınalar. Çünkim ⁽³⁾ pâdişâh-ı mezkûr halâyık için ni‘metler hâzır itdürdi. ⁽⁴⁾ Hemân-dem yohsul ve ğanî gelüp gelüp envâ‘-ı ni‘âm tenâvül ⁽⁵⁾ idüp şehir-i mezbûrda aġniyâdan ve fuqarâdan bir kimse qalmadı ki ⁽⁶⁾ gelüp yimek yimemiş ola ve fuqarâya in‘âm-ı ihsân olunur ⁽⁷⁾ her biri râzî ve şâkir olmuşlardı.”⁴¹

Bu ifadeler göre; Ayasofya’nın kubbesi, çok hafif tuğlalardan yapılmıştır. Bu tuğlalar, diğr tuğla çeşitlerinden on iki defa daha hafif olduğı söylenen Rodos tuğlasıdır. Kubbenin yapımı bittikten sonra üzeri kurşunla örtölmüş, tepesine kıymetli taşlarla süslenmiş altın bir haç konulmuştur. Bu görkemli kubbenin tamamlanması sebebiyle İmpartor zengin, fakir tüm halkı At Meydanı’na toplayarak büyük bir ziyafet vermiştir.

Bazı kaynaklar Ayasofya’nın kubbesine döşenen tuğlaların üzerinde “Hüdâ yaptı, hüdâ muhafızıdır.” ifadesinin yazılı olduğunu, yine kubbe, tuğlalarla yapılırken on sıra yapıldıkça aralarına Hristiyanlık inancında mukaddes olarak görölen yağ süröldüğünü belirtmektedirler. Eski müze müdürü Detye’nin böyle bir yazıya rastlanmadığını yazmasına karşı, Dil adlı diğr birinin iddiasına göre “Cenabı Hak onda olduğı için o sarsılmaz!” yazısı bulunduğı kaydedilmektedir. Bununla beraber İstanbul hakkında çok önemli araştırmalar yapan Ernest Mamboury bu yazılar için şu satırları yazmaktadır:

⁴¹ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, a.g.e., vr. 88a-89b.

“1915–1918 seneleri arasında eski adliye binasının şarkındaki toprak içinde harice çıkarmış olduğumuz müteaddit tuğlalar -ki Ayasofya’nın tamirinden kalma olmaları muhtemeldir- yalnız Megalis Eklisiyas kitabesini kâh tamamen ve kâh muhtasar havi bulunmaktadırlar.”

Kubbenin yerden yüksekliği 56,15 metredir. Binanın düzlük yeri yedi bin metre murabbasıdır. Kubbenin kaidesi etrafında kırk pencere, kubbe ile alt tabakayı tutan kırk ve üstünde altmış sütun vardır. Bunlardan başka ikinci katta dört köşedeki yarım kubbeleri de bunlardan başka sütunlar tutmaktadır (Banoğlu 2007: 376-377).

İnşaatın Süresi

İmparatorun mabede verdiği önem, inşaat sürecini takip ve teftiş etmesi, yapının mümkün olan en kısa sürede bitirilebilmesi için gösterdiği çaba inşaatta kullanılan mimar, usta ve işçi sayısının çokluğu sayesinde, inşaat 5 sene 10 ay 4 gün zarfında bitirildi (Dirimtekin, 1960: 1441-1442). Feridun Dirimtekin gibi pek çok araştırmacı Ayasofya’nın 5 yılda bitirildiği konusunda hemfikir olmakla beraber Semavi Eyive ve John Freely yapının 6 yılda tamamlandığını söylerler (Freely, 1996, 81).

Çağdaş kaynakların dışında, Türk müellifler mabedin inşa süresi ile ilgili farklı bilgiler vermektedirler. Ayasofya inşaatının süresiyle ilgili olarak, Ayasofya’ya dair ilk bilgileri veren Türk müelliflerden biri olan Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Meknun** adlı eserinde: “Pes ol padişah ol mermerleri ve direkleri götürüp Ayasofya’ya bünyad etdirip yaptılar ki seksen yılda tamam oldu (Yazıcıoğlu, 1999: 79). ifadesine yer vermekte, Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi de **Kitabu’t-Tarih-i Kühü’l-Ahbar** adlı eserinde bu sürenin böylesine muhteşem bir binanın inşası için oldukça makul olduğunu söylemektedir.⁴²

Konu ile ilgili yukarıdaki sürelerden farklı olarak Yusuf Bin Musa, 884 [1479] tarihli **Tārīh-i Ayaşofya** adlı eserinde: “Andan şoñra on biñ yüz nefer âdem şafâ-yı qalb ⁽⁹⁾ ile her gün muttaşıl sekiz yıl on ay işe meşgûl oldılar dükeli ⁽¹⁰⁾ binâ tamâm oldu. On altı yıl dört ay içinde Dikevris ayınuñ on ⁽¹¹⁾ ikinci günüydı.”⁴³

⁴² Daha geniş bilgi için bkz.: Yazıcıoğlu Ahmed Bican: **Dürr-i Meknun: Saklı İnciler**; haz.: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 79.; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi: **Kühü’l-Ahbâr: C. II: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481**, haz.: M. Hüdai Şentürk, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003, s. 38.

⁴³ Yusuf Bin Musa, a.g.e., vr. 128b.

Abdülkayyum Efendi, **Ayaşofya Cāmi'nün Menkabeti Tevārīhidür** adlı eserinde ise: “Ayaşofya’nun binâsı yedi buçuk ⁽²⁾ senede tamâm oldu. On kerre yüz biñ âdem sekiz sene miqdârı ⁽³⁾ temellerine vesâ’irlerine çalışmışlar idi. Cümlesi on altı sene ⁽⁴⁾ ve dört ayda tamâm oldu.”⁴⁴ ifadelerine yer vermiştir.

Evliya Çelebi ise, Ayasofya inşaatının tam kırk sene sürdüğünü belirtmektedir (Evliya Çelebi, 2004: 85).

Dikkat edilirse Türk metinlerinde, Ayasofya gibi muhteşem bir binanın inşası için 5 yılın çok kısa bir süre olduğu fikri hâkimdir. Denilebilir ki bu durum da Ayasofya’nın inşa süreciyle ilgili efsanelerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır.⁴⁵

Ayasofya’nın İnşası İçin Yapılan Masraf

İmparator I. Justinianus imparatorluğunun maddi ve manevi tüm imkânlarını kullanarak büyük bir tutkuyla yaptırmak istediği mabedi nihayet yaptırmaktadır. Bu muhteşem mabedin inşası için yapılan masrafın boyutları hakkında geçmişten günümüze gelinceye kadar Ayasofya ile ilgili yazılan pek çok kaynakta bilgi verilmiştir. Verilen bu bilgiler incelendiğinde tıpkı Ayasofya’nın planı, adı, inşaatta çalışan iş gücü, inşaatın süresi vb. diğer unsurları gibi kesin bilgiler olmadığı görülmektedir.

Ayasofya’nın inşası için yapılan masrafla ilgili olarak Celal Esad Arseven şu bilgileri vermektedir: “Sâde ambon ve solea denilen mahfillerin inşası için Mısır’ın bir senelik vâridâtı sarf edildi.”⁴⁶ Eski binânın arsası küçük olup şimdiki binâyı yapmak için civârdaki hâneleri satın almak lâzım geldiğinden bu husûsda pek çok masraf edildi. İnşâ’ât masârifi gâyet cesîm bir yekûna bâliğ oldu. Kadinos’un rivâyetine göre, Ayasofya binâsına 361 milyon kadar sarf edilmiştir.”⁴⁷

⁴⁴ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 15b.

⁴⁵ Konu ile ilgili teşekkül eden efsaneler hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁴⁶ Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, adlı eserinde: “Ayasofya’nın gerek inşası gerekse de tezyinatı için, on yedi yıl boyunca, yılda iki milyon altını bulan Mısır geliri harlandı.” diyerek bu gelirin miktarını belirtmektedir. Daha geniş bilgi için bkz.: Josephus Grelot, **İstanbul Seyahatnamesi**, Çev.: Maide Selen, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998, s.83-84.

⁴⁷ Celâl Esad Arseven: **Eski İstanbul (Âbidât ve Mebânisi)**, haz.: Dilek Yelkenci, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989, s. 115.

Yapılan hesaplara göre binaya şimdiki parayla 75 milyon dolar kadar bir servet harcanmıştır. Fakat Justinianus bu masrafı karşılamak için yeni vergiler koymaktan da çekinmemiştir (Dirimtekin, 1960: 1442).

Ayasofya'nın inşası için yapılan masraf konusunda diğer pek çok hususda olduğu gibi Türk müelliflerinin yazdıkları Ayasofya risalelerinde abartılı ve birbirinden farklı bilgilere yer verilmiştir.⁴⁸ Bu Ayasofya gibi muhteşem bir mabet yapabilmenin çok büyük masraflar gerektirdiği fikrinden olsa gerektir. Bu fikrin Ayasofya'nın inşası için yapılan masraflarla ilgili efsanelerin teşekkül etmesine zemin hazırladığı söylenebilir.⁴⁹

Konu ile ilgili olarak Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr** adlı eserinde diğer yazmalardan farklı olarak şu rakamı vermektedir: “Üzerine ḥarc olunan ⁽¹³⁾ mâlî ḥisâb idüp hedâyâ ve peşkeşden ḡayrî eṭrâf ⁽¹⁴⁾ pâdişâhları gönderdikleri tuḥaf hedâyâ ve altun ve ma'âdinden ⁽¹⁵⁾ mâ'adâ bu deñlü 13.300.002.001.000 kerre altun ḥarc ⁽¹⁶⁾ olınmış buldılar.”⁵⁰

Abdülkayyum Efendi ise aşağıdaki ifadelerinde; Ayasofya'nın inşasına harcanan altının miktarıyla birlikte mabetteki hizmetlerin devamı için Ayasofya'nın hizmetlilerine, din adamlarına, misafirlerine yapılacak masrafların karşılanması için üç yüz şehre ek olarak İstanbul'un gelirlerinin İmparator tarafından Ayasofya'ya vakfedildiğinden bahsetmiştir: “Üstünyanu ⁽¹⁷⁾ defter yazanları ve nâzırları çağırdı. Binānuñ defterini su'âl ⁽¹⁸⁾ ve defter mûcibince ol levhler ki mülûklar göndermişlerdür, anlardan ⁽¹⁹⁾ ḡayrî el-ḥudetü 'ale'r-râvî üç yüz biñ kanṭâr altun [16a] ⁽¹⁾ şarf ve ḥarc olmışdur. Andan paṭriḳe emr itdi: Şimden şoñra ⁽²⁾ hîç kimse ta'addî elin uzatmaya ve gelene gidene eziyyet olmaya. ⁽³⁾ Paṭṭiḳ daḡı vakfiyesine pâdişahuñ emrin böyle yazdı ki: ⁽⁴⁾ Bu 'ibâdet-ḡānenüñ ḡuddāmlarına ve kıssīslerine âyende ve revende ⁽⁵⁾ müsāfirlerine ve ḡurebâ için 'Arab ve 'Acem ve vilâyet-i Rûm ve Cezâ'ir ⁽⁶⁾ ve Frenk şehrlerinden üç yüz şehr ve şehr-i Kōştanṭiniyye bi't-tamām ⁽⁷⁾ vakf eyledi.”⁵¹

⁴⁸ Binānuñ ⁽¹⁴⁾ ḥarcı **otuz altı biñ iki yüz kendnar altun** ḥarc olunmuş idi ki her kendnar ⁽¹⁵⁾ bir varil filoridür. 'Adedde yüz bin taḡyanusî altundur (TA, vr. 119b). // **İki biñ dört yüz ⁽²¹⁾ elli kendnar altun** ḥarc olınmış ve kendnar didükleri ol zamānuñ ⁽²²⁾ heşābınca on biñ altun olur (MAK, vr. 19a).

⁴⁹ Ayasofya'ya yapılan masraflarla ilgili teşekkül eden efsaneler hakkında daha fazla bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁵⁰ Muştafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, a.g.e., vr. 25a.

⁵¹ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 15b, 16a.

Ayasofya'nın Açılışı

Ayasofya'nın açılış pek çok araştırmacının da kabul ettiği gibi töreni 27 Aralık 537'de bir Noel günü yapıldı (Akgündüz, 2005: 117).⁵² Fakat içinin süslemeleri uzun yıllar devam etmiş, ancak II. İustinos (565-578) döneminde bitirilebilmiştir (Eyice, 1993: 447).

Ayasofya'nın açılış merasimi Muştafa El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed'in, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr** adlı eserinde şu sözlerle ifade etmektedir: "Üstünyanu emr eyledi. Ayaşofya'nun çaḡ üzerinde ⁽¹⁶⁾ mezkûr şomâkî havzuñ öninde taht kırıla. Kendüsi geçüp ⁽¹⁷⁾ oturdı. Şağında ve şolında vüzerâ vü ümerâ ve a' yân-ı küberâ ⁽¹⁸⁾ ve ' ulemâ vü fuzelâ ve a' yân-ı devlet bir ' azîm dîvân eylediler. ⁽¹⁹⁾ Hâḡḡ Te' âlâ'ya ḡamd u şükr itmege başladılar. Ve pâdişâhuñ ⁽²⁰⁾ bülend sa' y-ı cemîline âferîn kıldılar. Ol gün daḡı ḡaz ve ördek ⁽²¹⁾ ve biñ ḡoros beş biñ tavuḡ boḡazladılar. Aña göre ⁽²²⁾ nefâyis ta' âmlar ve ra' nâ ve sükkerî ḡelvâlar ve dürlü dürlü ⁽²³⁾ yemişler yemekler ḡâzırlayup ḡâş u ' âma iḡsân-ı şâmil ve ziyâfet-i [25a] ⁽¹⁾ ' âliye eylediler. Ve fuḡarâ ve ḡurebâya üç yüz biñ altun nişâr eylediler. ⁽²⁾ Ondan soñra zamânuñ baḡrıḡı bir üç yüz keşîş her ⁽³⁾ birisinüñ elinde bir büyük bal mûmı yanar ber-vechile ⁽⁴⁾ pâdişâhı tehniyeye geldiler. Pâdişâh daḡı paḡrıḡe istiḡbâl ⁽⁵⁾ idüp elini eline alup miḡrâba deḡin yüridi. Ol ⁽⁶⁾ keşîşlerüñ her birine birer ḡidmet ta' yîn idüp ' ulûfe ⁽⁷⁾ buyurdı. Paḡrıḡ daḡı miḡrabuñ saḡ yanındaki ḡubbenüñ ⁽⁸⁾ üzerine çıḡup Hâḡḡ Te' âlâ'ya ḡamd u şükr idüp geḡmiş peygamberlerüñ ⁽⁹⁾ rûḡlarına şalavât virdi. Ve Üstünyanu'ya vâfir ⁽¹⁰⁾ medḡ okıdı, çok du' â ve şenâ eyledi. Ayaşofya'nun ⁽¹¹⁾ ta' mîrini zıkr eyledi. Hâşılı yedi güne deḡin bu ḡâl üzere ⁽¹²⁾ oldılar. Andan vaḡf-nâmesini yazdılar."⁵³

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere I. Justinianus'un, Ayasofya'nın açılış töreninde kestirdiği kurbanlar ve dağıttığı sadakalar çağdaş yazarlarca oldukça abartılı, tutarsız hatta Hristiyan geleneği içinde gerçek dışı görülmektedir.⁵⁴ Ayasofya risalelerinde

⁵² John Freely ise açılışın 26 Aralık 537'de yapıldığını belirtmektedir. Daha fazla bilgi için bkz.: John Freely, **Istanbul: The Imperial City**, London: The Viking Press, 1996, p. 81.

⁵³ Muştafa El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, a.g.e., vr. 24b-25a.

⁵⁴ Albrecht Berger: "Tarihi Söylenceleriyle Ayasofya" adlı makalesinde; Ayasofya'nın açılış töreninde kestirdiği kurbanlar ve dağıttığı sadakalarla ilgili şunları söylemektedir: "Salomon (Hz. Süleyman) işte seni geçtim!" cümlesiyle, Hz. Süleyman düşünce olarak Ayasofya ile ilişkilendirilmiş, Polyeuktos Kilisesi ile olan asıl bağlantı kısa sürede unutulmuştur. Iustinianus-Süleyman (Salomon) benzetmesi, Ayasofya'nın yapılış söylencesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bunu göz önünde tutarsak, Hristiyanlık geleneği içinde son derece saçma

konu ile ilgili yer alan rivayetler birbirlerinden farklılık arz etmekle beraber bu bilgiler Ayasofya'nın açılış törenleri hakkında; sadaka verilmesi, sığır, koyun, geyik, domuz, tavuk, kaz, horoz, ceylan vb. hayvanların kurban edilmesi konularında bizleri aydınlatmaktadır.⁵⁵

Ayasofya'nın Süslemeleri

Ayasofya'nın en önemli özelliklerinden biri iç süslemeleridir. Ayasofya, altın ve gümüş işlemeli süslerle maddi âleme, göze; Hz. Meryem'e, Hz. İsa'ya ve Hristiyan azizlere ait kutsal eşyalarla da manevi âleme, ruha hitap eden, içerisine girenleri hayran bırakan, o güne kadar eşi ve benzeri olmayan bir mabet halini almıştır.

Eski Yunanistan'da halk mabedin içine girmediğinden daima mabedlerin dışarısına daha çok özen gösterilirdi. Bizanslılar ise, kiliselerin dışarısından çok, içerisine önem verdiklerinden, Ayasofya'nın içi gayet muhteşem ve süslü yapılmıştı. Dışı ise gayet sadedir. Ayasofya'yı dışarıdan gören bir kimse, hiçbir zaman içinde hissettiği azamet ve haşmeti önceden düşünemez. Ayasofya özellikle gece yapılan ayinlerde, efsanelere konu olan, esrarengiz ve tesirli bir hal alırdı⁵⁶. Mabedin içinde altı bin kandil yanardı. Bu kandillerin yaydığı titrek ışıklar sayesinde duvardaki mozaikler birer hayal gibi parlardı. Kilise'ye ait süs ya da dinî eşyaların hemen hepsi altın ve gümüşlendi ve paha biçilmez taşlarla bezenmişti. İki İncil vardı ki altın kapaklarıyla beraber iki kental⁵⁷ ağırlığında idi (Arseven, 1989: 118-121).

Ayasofya risalelerinde de mabedin inşa edildiği yıllardaki süslemeleri, okuyanlar üzerinde merak hissi uyandırmak, Ayasofya'nın ihtişamını ve güzelliğini daha iyi anlatabilmek için olsa gerek oldukça geniş bir şekilde yer verilmiştir.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya** adlı eserinde; Ayasofya'nın kubbesinin iç yüzünün tamamen

olan, Iustinianus'un kiliseyi açarken 1000 sığır, 6000 koyun, 600 geyik, 1000 domuz, 10.000 tavuk ve 10.000 horozu dev bir ateşe atarak kurban ettiği iddiasının nedenini çözebiliriz." demektedir. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Albrecht Berger: "Tarihi Söylenceleriyle Ayasofya", **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1848-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 30.

⁵⁵ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: **Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 119.

⁵⁶ Ayasofya'da özellikle gece yapılan ayinlerin insanlar üzerinde bıraktığı bu etkinin efsanelerin oluşumuna zemin hazırladığını düşünmekteyiz. Konu ile ilgili efsaneler için çalışmamızın "**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**" kısmına bakınız.

⁵⁷ Kental: Yüz kilogram ağırlığında bir tartı birimi.

altınla bezendiğini söyleyerek mabedin diğer iç süslemelerini şu şekilde anlatmaktadır: “...[90a] Ba^c de ⁽²⁾ kıbâb altında zerrîn zincirler ile mücevher kıanâdil aşdurup ⁽³⁾ altı pençereler ile cāmlarūn üzerinde zerrîn kitāblar yazdurup ⁽⁴⁾ ve cāmi^c -i mezbūruñ ferşini ruḥāmān-ı mücellādan itdürüp cāmi^c -i ⁽⁵⁾ şerīfuñ yanlarında zerrîn dört kürsiler yapdurdı. Ve dīvār ⁽⁶⁾ larınuñ iç yüzün envā^c -ı rengle münakkaş mermerlerden itdürüp ⁽⁷⁾ içerusin ziynet itdürdi. Ve miḥrāb öñinde mücevherden ⁽⁸⁾ dört zerrîn kürsî kodurdu üzerlerinde İncil okunurdu. Ve pâdişāh-ı ⁽⁹⁾ mezbūr kendüsi-çün abanos ağacından yanları gümüşden ve ⁽¹⁰⁾ ṭrabuzanları altundan olmuş bir kürsî yapdurdı ve kürsî-yi ⁽¹¹⁾ mezbūruñ muḳābelesinde şuffe mişālinde bir maḳām peydā ⁽¹²⁾ itdürdi ki bisāt-ı zemīnde ne deñlü eşkāl-i nebātāt gayr-i ez-zī-ḫayāt ⁽¹³⁾ varise mişālın anda zūhūra getürmişler idi. Meşelâ elmasdan gök ⁽¹⁴⁾ lâleler ve yâḳūtdan kızıl konçalar ve zümrüdden reng-â-reng çiçekler ⁽¹⁵⁾ ve envā^c -ı eşkāl-i aḥcār-ı cevāhiri şuret-i benefşe ve süsen ve zerrîn ⁽¹⁶⁾ ḳadeḥ ve yâsemīn ve kızıl gül göstermişlerdi. Ve ‘ibâdet-gāh-ı ⁽¹⁷⁾ mezbūruñ içinde dört yirde altun cevāhir ile muraşşa^c olmuş [90b] ⁽¹⁾ dört çelīpā kodılar. Ve mermer direklerūn cümlesinūn ba^c zı altundan ⁽²⁾ kaplı ve ba^c zı gümüşden ola diyü mi^c mār-ı mezbūra pâdişāhdan ⁽³⁾ işâret olunmuşdı... Mescidü’l- ⁽¹⁵⁾ Akşâ’da Şerefehullah olan kıyunuñ ağzındaki taşı ki ⁽¹⁶⁾ Īsâ Peyğamber ‘Aleyhi’s-selām dā’imā üzerinde söykenüp yaşda- ⁽¹⁷⁾ nurdı. Anı daḥı getirüp Ayaşofya’daki kıyunuñ ağzına kodılar. [91a] ⁽¹⁾ ve Ḳuds-i Şerīf’de bir ağaç var-ıdı çelīpā şeklinde. ‘Īsâ Peyğamberi ⁽²⁾ Yahūdīler ol ağaca çarmīḥ eylemişlerdi. Teyemmünen ve teberrüken ⁽³⁾ anı daḥı getirüp taşradaki şahnda kodılar ve iki billūr çerāğ ⁽⁴⁾ altundan olmuş pâyaları şem^c -i kāfūrī birle içinde kodılar ⁽⁵⁾ ve dört buḥūr-dān cevāhir ile muraşşa^c olunmuş dört yanlarına ⁽⁶⁾ kodılar. Vilāyet-i ‘Arab ve ‘Acem ve Türkistān ve Hindistān üç yüz ⁽⁷⁾ ma^c mūr şehirler vaḳf ta^c yīn olunur ve biñ üç yüz hücerāt ⁽⁸⁾ eṭrāfında ruḥbānlar içün zıkr olunan evḳāfuñ ḥāşılı ⁽⁹⁾ her yıl bunlar içün gelürdi. Ve mezkūr kıanādilden her yortı ⁽¹⁰⁾ günlerinde biñ mürde ziynet yağı yanardı. Ve cāmi^c -i mezbūruñ ⁽¹¹⁾ dört küşesinde mücellā ruḥāmān-ı zīverden dört ḥavz ⁽¹²⁾ yapılmışdı. ...[91b] Rivāyedür ⁽⁷⁾ ki: Eṭrāf-ı ‘ālemden ziyâret içün ekābir ve aşāğir şol ⁽⁸⁾ deñlü [gelür]di kim nevbet-be-nevbet ziyâret iderlerdi.

Ve her şahş ⁽⁹⁾ eger fakir ve eger ğanīdür ziyāfet olunur fuḳarāsına otuz ⁽¹⁰⁾ akça in‘ām iderlerdi.”⁵⁸

Ayasofya’nın hayranlık uyandıran, olağanüstü süslemelerle bezenmiş iç unsurları etrafında da efsaneler teşekkül ettiği için bu unsurlarla ilgili olarak çalışmamızda kısaca bilgi vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Ayasofya’nın Mermerleri:

Ayasofya’nın iç süslemelerinin önemli unsurlarından biri duvarlarına döşenen, çeşitli renk ve biçimlerden oluşan mermerleridir. Bu mermerler, renk ve şekilleri itibarıyla mabede girenleri hayretler içinde bırakır. Mermerler üzerindeki şekiller, insanlar tarafından farklı biçimlerde yorumlanarak etrafında efsanelerin teşekkül etmesine sebep olmuştur.⁵⁹

Menākīb-ı Ayaşofya-ı Kebir’de bu mermerin nerelerden getirildiği ile ilgili şunlar kaydedilmiştir: “...Ve ak ve ⁽¹¹⁾ sarı mermerler Akdeñiz’de Marmara dimekle ma‘rūf aṭadan ⁽¹²⁾ kesmişlerdür. Ve bir dürlü sarı mermer dağı vardır ki kıızıla ⁽¹³⁾ mā’il, ol dağı Miḥalic cānibinden gelmişdür. Ve şeffāf mermerler ki ⁽¹⁴⁾ şāfi ak olup şafrana mā’ildür, Yunan vilāyetinden gelmişdür. ⁽¹⁵⁾ Ve ol yeşil mermerler ki bilegüye beñzer kimisinün içinde dürlü ⁽¹⁶⁾ dürlü nakşlar ve ‘acāyib ve ğarāyib şuretler görünür çāk ⁽¹⁷⁾ Habeş vilāyetinden kesmişlerdür. Ve ve’l-hāşıl her ḳanḳı memleketde ki ⁽¹⁸⁾ a‘lā taş veyā muḥkem direk bulındı ise tav‘an ve kerhen ⁽¹⁹⁾ İstanbul’a sürilüp Ayaşofya içün nakl olındı.”⁶⁰

Ali El-Arabî İlyas ise, 970 [1562-1563] tarihli **Hāze’l-Risale-i Şerife Tevârih-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-i Kebîr Bina-yı Alâ-yı lâ-Nazir** adlı eserinde mermerler üzerindeki türlü renk ve şekilleri aşağıdaki ifadelerle anlatmaktadır: “Ol mermerler ki dīvârlar üstinde ḳonılmışdur binâ tamām olduğdan sonra mermer taşlarını iki

⁵⁸ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, a.g.e., vr. . 90a-91b.

⁵⁹ Ayasofya’yı süsleyen mermerlerle etrafında teşekkül eden efsanelerle ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁶⁰ Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Ahmed, a.g.e., vr. 16a.

biçerlerdi ve içlerinden dürlü dürlü renk ve şüretler çıkardı ⁽¹⁵⁹⁾ ve ikisini endāma koyup birbiri yanında bir vechile khorlardı ikisininüñ ictimā‘ından bir naķş ve ya bir şüret peydā olurdu ve daħı ħaremün döşemesi mülevven mermerlerden ve mevvāc ⁽¹⁶⁾ taşlardan itdiler ki ādem baķup ħayrān olurlardı.”⁶¹

Ayasofya’nın Kapıları

Ayasofya’nın doğu tarafında iki, batı tarafında halen açık olan yedi, kuzey tarafında beş, güney tarafında iki, bunların dışında da mabedin alt ve üst katlarında çeşitli bölümlere geçişleri sağlayan pek çok kapı bulunmaktadır⁶².

Ayasofya’nın kapıları yapıldığı dönemde oldukça gösterişli bir şekilde süslenmişti. Kapılar, selvi, abanoz ve fildişi olup büyük kapı ise yıldız kaplama gümüşten yapılmıştı (Arseven, 1989: 121).

Ayasofya’ya batıdan atriumdan içeri girmek için vaktiyle açılmış olan 7 kapıdan bugün sadece 3’ü kalabilmiştir. Diğer 4 kapı ise yıllar içerisinde yapılan tamirler sırasında kapatılmıştır. Dış narteksten iç nartekse açılan 5 kapı bugün de vardır. İç narteksten binaya girmeye yarayan 9 kapıdan ortadaki İmparator kapısının çerçeveleri bronzdan yapılmıştır. Bu kapıların üzerlerini kaplayan altın yıldızlı gümüş levhalar ise 4. Haçlı seferinde yağmalanmıştır (Dirimtekin, 1961: 10).

Ayasofya gibi büyük bir mabedin pek çok kapısı olması hiç de yadırganacak bir durum değildir. Fakat özellikle Ayasofya risaleleri ve o geleneği devam ettiren Türk metinlerinde Ayasofya’daki kapıların güzelliği ve ihtişamı anlatılmakla beraber mevcut kapılarla ilgili abartılı rakamlara yer verilmiştir.⁶³ Ayasofya risalelerinde Ayasofya’nın 560, 365, 360, 355 kapısının bulunduğu gibi farklı rivayetler bulunmaktadır. Yazma eserlerde üzerinde en çok durulan kapı, büyük orta kapıdır: “Ve miħrābuñ ⁽³²⁾ karşusunda olan büyük ⁽³³⁾ kapunuñ [173a] ⁽¹⁾ süddesini ⁽²⁾ Ĥazret-i Nūħ Peyğamber ‘Aleyhi’s ⁽³⁾ - selāmuñ sefinesi ağacından eylediler. ⁽⁴⁾ Ve bir rivāyetde gelmişdür ki: Medrese

⁶¹ Ali El-Arabî İlyas, *Hāze’l-Risāle-i Şerife Tevārih-i İbtidā-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-i Kebîr Bina-yı Alā-yı lâ-Nazîr*, 970 [1562-1563], Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu.: 1803/4, vr. 172b.

⁶² Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Feridun Dirimtekin, “Ayasofya’nın Bronz Kapıları”, *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, No: 3, Ayasofya Müzesi Yayınları V, İstanbul, 1961, s. 10-22, Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: “Ayasofya’nın Kapıları”, *Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 121-128.

⁶³ Bu abartılı rakamlar Ayasofya’nın kapıları ile ilgili efsanelerin teşekkül etmesine sebep olmuştur. Geniş bilgi için çalışmamızın “*Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi*” kısmına bakınız.

cānibindeki tış ⁽⁵⁾ kapularuñ şark tarafındaki kapudur. Ve şimdiki zamānda vāfir yonmuşlardır hattā ⁽⁶⁾ üzerine tuc kapladılar. Yine kâbil degüldür tucuñ altından bile yonup çıkarurlar ⁽⁷⁾ idi. Ve mezkûr kapu altın ile mülebbes ve la‘l ve cevāhir birle muraşşa‘ idi. Hattā bir ağır hazîne degerdi. ⁽⁸⁾ Degerdi ammā merhûm ve mağfûr Sultān Mehemmed ‘Aleyhi’r-rahmete mineş-Şamed İstanbul’ı fetḥ idüp sâbıkān içinde ⁽⁵⁾ olan keferce beglerine çıkup gitmege icāzet virdiler yedi bārça mälla toptolu idüp deñizden çıkdılar gitdiler. ⁽¹⁰⁾ ve ol zamānda mezkûr kapuyı ve ekşer Ayaşofya’da olan mahyalaruñ getürölmege kâbil olanı heb bile alup gitdiler.⁶⁴

Konu ile ilgili olarak Evliya Çelebi, **Seyahatname**’sinde şunları kaydetmiştir: “Bu camiin dışında ve içinde toplam 361 kapıdır ama 101 kapısı büyük kapılardır ki onlardan kalabalık cemaat girip çıkmadadır... Bütün kapıların boyu 20 arşındır ki hepsinin kanatları kuyumculuk işiyle bezenmiş gümüş ile mînâ olmuş sanatlı ibret verici piring yüksek kapılardır ama kıblenin orta kapısı hepsinden yüksek boyu 50 arşın bir büyük kapıdır (Evliya Çelebi, 2004: 88).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Evliya Çelebi kapılarla ilgili olarak, Ayasofya risalelerinde verilen bilgilere eklemeler yaparak nakletmeye devam etmiştir.

Ayasofya’nın Kubbesi ve Pencereleri

Ayasofya’nın inşaatında kubbenin büyüklüğüne önem verildiği kadar iç süslemelerine de önem verilmiştir. Kendi devrine kadar bu büyüklükte bir kubbenin yapılmamış olması Ayasofya’ya ayrı bir önemli vermekteydi. Mabedin içerisine girenler kubbenin büyüklüğü ve iç süslemeleri karşısında hayran kalırlardı.

Ayasofya kubbesinin ihtişamını, tarihçi Kaisareialı Prokopios, I. Justinianus dönemi için en önemli temel kaynaklardan biri olan, “Yapılar” adlı eserinde şöyle anlatmaktadır:

“Çok büyük olan küresel kubbe (spharairoeides tholos-testudo orbiculata) bu daire parçasını olağanüstü bir şekilde süsler, öyle ki, sağlam bir duvar yapısı (oikodomia-fabrica) üstünde değil de bütün alanı gökte asılı altın bir kubbeye örtüyormuş gibi görünür. Bütün bunlar, inanılmaz bir hünerli çalışma ürünü olarak havada aralarında

⁶⁴ Ali El-Arabî İlyas, a.g.e., vr. 172b-173a.

birleşir, biri diğerinin üstünde asılı durur ve sadece en yakın bölümlerde desteklenerek esere eşsiz ve olağanüstü bir uyum sağlarlar; seyredenlerin gözlerinin herhangi bir yerde uzun süre takılı kalmasına izin vermezler. Herbiri, tek tek, hevesle gözleri etkiler ve seyredenleri alıkoyar, böylece görünüş her an değişir, çünkü gözlemci hangi ayrıntıya daha çok hayranlık duyacağını kestiremez, herşeyi dikkatle inceler, alnını kırıştırarak gözlemler ve yine de zanaatın (tekhne-artificium) inceliğini anlayamadan ama anlaşılایaman şeylerin karşısında duyulan hayrete düşerek oradan ayrılır.”⁶⁵

“...Ve ol pencereler ki k bbe etrafında vardur ol vak tde ⁽⁴⁾ altundan idi. Anu    n   om   lar idi ki, m    r-ı eyy  mla yı    lur ise ⁽⁵⁾ ol altun pencereleri   arf id    bin   itsün diyü   om   lar idi. ⁽⁶⁾ Ve b  k  k  beler dört köşeli ufağı sı   alar altun ile yaldızlı ⁽⁷⁾ tezy  n eylemişlerdür henüz ba  iyyesi mevc  ddur   alk  lar zinc  rler ile ⁽⁸⁾ a    lur cümle altundan idi.”⁶⁶

Mütercim Abdülkayyum’un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere; zamanla yıkılması durumunda, eritilerek kubbenin yeniden yapılabilmesi için kubbe etrafındaki pencereler altından yapılmıştı. Diğer kubbelerin pencereleri dört köşeli ufak sı   aları altından yapılmıştı. Halkalar ve zincirler tamamen altındandı.

Evliya   elebi de **Seyahatname**’sinde Ayasofya’nın kubbesinden ve kubbenin üzerindeki altın haçtan hayretle bahsederken böyle muazzam bir kubbenin Ayasofya’dan önce yapılmadığını ve bundan sonra da yapılamayacağını ifade eder. Böylece okuyucusunda buraya dair merak uyandırır.

Yüz somaki sütunlar üzere iki kat daha yüksek sütunlar üzere Havernak kemerleri üzere gökkubbe gibi ters dönmüş bir k  se ve mavi renkli saf kur   un ile örtülü büyük bir kubbe yaptılar ki bukalemun renkli gökyüzü altında böyle ibret verici kubbe ne önce ve ne sonra yapılmamıştır.

Bu yüksek kubbenin t   en tepesinde yüz kantar   skender   altınından bir ha   alem edip   lemi aydınlatan güneş yeryüzüne ışık saldı  ta Bursa’da Ruhban Dağı’nda (Uludağ), Alemda  ında ve I  tırınca dağında olan ruhbanların gözbebekleri kama  ırdı (Evliya Çelebi, 2004: 84) .

⁶⁵ Prokopios, **  stanbul’da Iustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap**,   ev.: Erendiz   zbayo  lu,   stanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994, s. 21.

⁶⁶ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 13a.

“Merkezî kubbenin iki tarafında iki nısf kubbe olup onlar da diğer nısf kubbelere istinād eder ve bu vechile içerden bakanlara semā kadar geniş bir manzara hāsıl eder. Vaktiyle kubbenin ortasında rūh-ı mukaddes’i tasvīr eden gümüş bir güvercin asılı olup güvercinin içinde de Hazret-i İsa’nın vücūduna temsīl edilen mukaddes hamur mahfūz bulunurmuş.

Kubbenin dāhili mozaikle e’izze tasvīrlerini muhtevī olup her bir alīkanın üstünde de şimdi el-ān kanatları meşhūd olan dört melāikenin tasvīrleri mevcūd idi. Bu tasvīrlerin yüzleri yerine şimdi birer yıldız resm edilmiştir.”⁶⁷

Kubbenin bu kadar ihtişamlı görünmesinde çevresinde bulunan kırk adet pencere ve bunlar arasında kalan kırk kaburganın da etkisinin olduğu söylenebilir. Bu pencereler sayesinde hem kubbenin içi hem mabet çok tesirli bir ışık gösterisine sahip olmaktadır. Bu tesir kubbe ile ilgili efsanelerin oluşumuna kubbenin büyüklüğüyle birlikte zemin hazırlamıştır.

Ayasofya’da Yapılan Ayinler ve Liturjik Eserler

Devrinin en büyük patrik katedrali olan Ayasofya’da dinî takvime bağlı olarak pek çok ayin yapılmaktaydı. Bu ayinlerde sembolik bir anlam ifade eden; ekmek, şarap, su, yağ, tuz, mum, tütsü, ikona gibi objeler, altar, vaftiz teknesi gibi unsurlar, din adamlarının giysileri, vaftiz elbiseleri gibi dinî kıyafetler, kilise, vaftizhane, hazine dairesi gibi yapılar, yağlama, kutsama, haç çıkarma, yıkama, elle takdis etme, dokunma, öpme, giyinme veya soyunma, yeme, tören alayı ile yürüme, yalvarış, diz çökme ve diğer duruşlar gibi törensel davranışlar mevcuttur. Bu unsur ve davranışlar Hristiyanlıktaki “son akşam yemeği” ve “vaftiz” gibi olayları sembolize eder (Taft, 1991: 1240).

Bu ayinlere imparator da dāhil olmak üzere saray ve devlet erkânının katıldıkları bilinmektedir. Ayasofya’da imparatorluğun idaresinde gerçekleştirilen Bizans dinî ayinlerinin başında; imparatorluk liturjisi, doğum liturjisi, ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi, ökaristi gibi ayinler gelmektedir⁶⁸. Bunlardan, Hz. İsa’nın havarileri ile yediği “Son Akşam Yemeği”ni sembolize eden, İsa’nın bedeni ve kanı olduğuna inanılan ekmek ve şarabın kutsandığı, Hristiyan liturjisinin ana ayini olan Ökaristi’de kullanılan eserler; paten ve asteriskos, kalıs, kaşık, ibrik, trulla, buhurdan, yelpaze, kitap kapağı, haç ve haç

⁶⁷ Celâl Esad Arseven, a.g.e., s. 117-118.

⁶⁸ Ayasofya’da yapılan bu dinî ayinlerle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Sabahattin Türkoğlu: **Ayasofya’nın Öyküsü**, İzmir, Yazıcı Basım Yayıncılık, 2002.

kaidesidir. Bazı kilise hazinelerinde bulunan şarap ve su kapları, süzgeç, kepçe, ekmek damgası ve mızrak hazırlık aşamasında kullanılan malzemelerdir. Artophorion ve şamdan ise sadece Ökaristi’de kullanılmaz altın üzerinde sürekli durur.

Erken Hristiyanlıkta, liturjide kullanılan eşyaların, apsisin ve altın sembolik anlamları vardır. Örneğin, apsis Beytullahim’i, altın İsa’nın mezarını, kiborium İsa’nın çarmıha gerildiği yeri, kalıs kutsal komünyon kupasını ve İsa’nın çarmıha gerildiğinde toplanan kanını, kanın toplandığı kupayı, ekmek ise bedenini sembolize eder (Acara, 1998: 192). Bundan dolayı Hristiyan ayinleri esnasında kullanılan liturjik⁶⁹ malzemelere çok önem verilmiş ve bu eşyaların çok süslü ve değerli olması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamıştır. Rum tarihçilerden Prokopius ve Sintiyarpos, Ayasofya’nın tezyinatını şairane tarif etmişlerdir. Bu tarife göre, Ayasofya’nın tezyinatı için yüz gemi miktarı saf altın getirilmiş, içinde altın şamdanlar, salipler, elmas ve inci ile süslenmiş kırk bin kadar kutsal eşya bulunuyordu (Akgündüz, 2005: 120). Göz kamaştırıcı bu tür eşyalarla ilgili olarak da bir takım efsaneler teşekkül etmiştir.⁷⁰

Robert de Clari, ise Latin istilası dönemindeki Ayasofya için şunları yazmıştır: “Bu kilisenin bütün kapılarının rezeleri ve sürgüleri som gümüştedir. Mihrap, paha biçilmeyecek derecede değerliydi. Mihrabın üzerinde ondört ayak uzunluğunda olan ayin masası som altından olup, değerli taşlarla süslenmişti. Mihrabın etrafında, yine gümüşten yapılmış çan şeklinde bir kubbeyi tutan gümüş sütunlar vardı. İncil okunan mahal o kadar görkemli ve değerliydi ki nasıl yapılmış olduğunu tarif etmekten acizim. Kilisenin bir ucundan öbür ucuna kadar on adet avize vardır ki bunlar insan kolu kalınlığında gümüş zincirlerle asılı duruyorlardı. Her avizenin içinde yirmi beşten fazla kandil vardı ve her bir avizenin kıymeti 200 gümüş mark tutarındaydı.”⁷¹

Ayasofya’daki Kutsal Emanetler

Rölikler, peygamber ve azizlerin özel eşyaları paganizmden henüz kurtulmaya çalışan Bizans’ın dinî hayatında çok önemli bir yer tutmaktaydı. Hristiyanlığın ilk yıllarında resimler pedagojik kaygılarla ortaya atılmış, Kilisenin resmî kabulüyle de

⁶⁹ “Ayin-ibadet” anlamına gelen liturji kelimesinin kökeni Yunanca “liturgia”ya dayanır. Liturji; İmparatorluk liturjisi, doğum liturjisi, ölüm liturjisi, vaftiz liturjisi ve Ökaristi gibi bölümlere ayrılır. Kilisede yapılan ibadetler; kurban verme, özellikle Ökaristi, vaftiz ve diğer liturjik ayinlerdir. R.F. Taft: “Liturgy” **The Oxford Dictionary of Byzantium**, 2, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1240-1241.

⁷⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁷¹ Sabahattin Türkoglu: **Ayasofya’nın Öyküsü**, İzmir, Yazıcı Basım Yayıncılık, 2002, s. 78.

yaygınlık kazanmıştı. Daha sonra ise kutsal emanet bulundurmadıkça kiliselerin kutsanamayacakları kuralı benimsenmişti (Kaplan, 2006: 118-119). Özellikle IV. yüzyılda iyi bir Hristiyan olan Büyük Constantin'in annesi Helena⁷² zamanında kutsal eşyalara olan ilgi giderek artmaya başlamıştı. Bütün Bizans tarihi boyunca başta Hz. İsa ve Meryem Ana olmak üzere din büyüklerinin çeşitli giyim ve kullanım eşyaları toplanmaya çalışılmış ve bunlar kıymetli madeni muhafazalar içinde kilisenin en değerli kasa ve hücrelerinde saklanmıştır. Bundan dolayı da İstanbul o dönemde ikonalarından çok, kutsal emanetleriyle tanınmıştır çünkü bunlar şaşırtıcı bir çeşitlilik göstermekteydi. Bu tür kutsal emanetlerin toplandığı yerlerin başında da Ayasofya gelmekteydi. Hz. İsa'nın kundağı, gömleği, başörtüsü, kemeri, sandalları, elbisesi ve kefeninin bulunarak Ayasofya'daki bir sandıkta korunduğuna inanılmıştı. Bunun dışında çivilendiği haç, vücuduna çakılan çiviler, çalıdan yapılma tacı vb. gibi çarmıha germeyle ilgili araç ve gereçler, çarmıhtan indirilip konulduğu döşemelerin, Hz. İsa'nın ayaklarını yıkadığı leğenin ve kullandığı peşkir ile çoğalttığı 12 ekmek sepetinin de sandıklarda ve kilisenin özel mekânlarında, özellikle de hazine dairesinde korunduğuna inanılıyordu. Bunlar içerisinde Hz. İsa'nın Kral Abgar'a yazdığı bir mektup da vardı.

⁷² Hz. İsa'ya ve Meryem Ana'ya ait kutsal eşyaların Helena tarafından toplanarak İstanbul'a getirilmesiyle ilgili Evliya Çelebi şunları kaydetmektedir: **Kudüs'teki Kumâme Kilisesi'nin yapılış sebebini bildirir:** Bu sırada Kostantin yine rüyasında Hz. İsa'yı görüp, "Ey Kostantin annen Hellena kraliçeyi Kudüs'e gönderip benim doğduğum Beytüllahm'e bir mabedhane inşa etsin ve Kudüs-i Şerif içre bir kumâme yapsın" dediğinde hemen Kostantin uykudan uyanıp annesi Hellena'yı huzuruna çağırıp gördüğü rüyayı bir bir sıralayıp, "Tiz ey annem, hazır ol" diye sabahleyin annesine kırk milyon mal ve 40.000 asker verip karadan yolları keserek ve merhaleleri uçarak Kudüs-i Şerife varır.

Beri taraftan Kostantin 3.000 parça gemiyle Kudüs'e bu kadar bin asker ve bu kadar kere yüz bin tür mühimmat ve levazımatlar gönderip o da Akdeniz içre uygun hava ile üç gün üç gece Kudüs-i Şerifin Yafa adlı iskelesine yanaşır. Hellena hatun da Kudüs'te Hz. İsa'nın bazı eserlerini bulup hayır eserleri yapıp Nablus şehrinde de büyük bir kilise yapıp yine Kudüs'e gelir.

Haç'ın ilk çıkışı: Bir gün Magaryos adında tâ Hz. İsa'dan beri yaşamış çok yaşlı bir papaz bulur. Meğer Yahudiler Hz. İsa'yı bu papaz üzere asmışlardı. Asılan ağaç haçı bu patrik bilirdi. Sonunda Magaryos papaz Hellena avrata o haç ağacın yerini gösterdi. Hellena emriyle o ağacın dibini kazıp içinden bir kabir ile haçlar çıkar. Yani haç gibi üç parça ağaçlar çıkar. Hatta Hristiyanlar inancınca o ağaçları bir bir o kabir içindeki ölü üzere bıraktılar, o an o ölü yeniden hayat bulup dirildi. O gün ki Eylül'ün on dördüncü günü idi. Hristiyanlar o günü bayram edindiler. Bu macera İsa Peygamber'in doğumundan 328 sene sonra idi ki hâlâ Rum'un haç bayramı olur. Haçlarına saygıları bundan kalmıştır. O ölü üzerine o haçları bırakıp ölünün dirildiği Yunan tarihlerinde yazılıdır.

Daha sonra bu Hellena o haçları altın sanduka içine koyup başı üzere saklardı. Kumâme adlı kiliseyi Hellena karı yaptı. Hristiyanların inancınca Kumâme Kilisesi o dirilen ölü üzerindedir derler. O ölü ise *hâşâ ve kellâ* Hz. İsa ola. Daha sonra göklere çıktı, derler ama bir kısım Hristiyanlar, "Yok hayatta olup yine halkı dine davet edip yine vefat etti" derler. Ancak *Rûhullah* diyen Hristiyanlar Mesih kavmidir, göklerde İdris Peygamber ile hayattadır derler. Sonra Hellena avrat nice bin hazine harcaıyıp Mescid-i Aksâ'yı tamir etti, genişletti ve Sahratullah'ı süsledi, Beytüllahm'i yeniden yapıp nice bin hayratlar da edip Yahudileri kıra kıra İstanbul'da oğlu Kostantin'e gelip altın sanduka içindeki haçları İsa'nın yadigârıdır ve Allah ismidir diye hediye verir, Kostantin haçları yüzüne gözüne sürüp anası Hellena ve İsa Peygamber haçlarını büyük törenle Zeyrekbaşı Kilisesi'ne götürüp Kostantiniyye şehrini fazlasıyla imara başladı. Büyük gösterişli kral oldu. Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Cilt-1. Kitap, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 23-24.

Meryem Ana'nın kişisel eşyaları olarak bulunup korunduğuna inanılan emanetler ise şunlardı: Sütü, tuniği, mantosu ve kemeri.

Azizlerden, Hz. Yahya'nın parçalar halinde bulunan kemikleri, dişi, saçı, sakal ve kırpıkları de rölik kutuları içinde Ayasofya'da saklanmaktaydı. Bir kaynakta (Ch'ronikon Pascale) belirtildiğine göre, 4 Eylül 415'te, kent valisinin başkanlığında bütün senato üyeleri, Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'a ve Vaftizci Yahya'ya ait rölikleri getiren bir kervanı karşılayarak, Ayasofya'ya kadar törenle getirmişlerdi.

Bunların dışında St. Paulus'un ve St. Matthieu'nun kafatasları, Simon'un dizi, St. Etienne'nin sağ eli vb. gibi pek çok kalıntıya ve eski İncillere sahip olunduğuna inanılıyordu.

Halkı en çok ilgilendiren şüphesiz sağlıkla ilgili olarak iyileştirici özelliklerin varlığına inanılan bazı kilise eşyaları, mimari gereçler ve aksesuarlardı. Ayasofya'ya Ortodoks dünyasından gelen onbinlerce inançlı ziyaretçi içinde, Rusya gibi Ortodoksluğu seçen ülkelerden de ünlü ikonalar getirilmiştir. Bunlar arasında Boris ve Gleb adlı ikona ünlüydü. Rus hacılarını mutlu etmek için özellikle Ayasofya'ya konulmuştu (Türkoğlu, 2002: 79-83).

1.1.3.2. I. Justinianus Ayasofyası'nın Mimari Özellikleri

Ayasofya ile ilgilinenler Justinianus Ayasofyası'nı kendinden önce hiçbir benzeri olmayan ve kendinden sonra da Bizans İmparatorluğu tarihi boyunca yapılan hiçbir mabedin üstün gelemeyeceği, dünyanın en muhteşem mimari eseri olarak görür (Freely, 2005: 78).

Bunun en önemli sebebi Ayasofya'nın bazilika tipi ahşap çatılı uzun yapılarla, üstü kâgir kubbe ile örtülü merkezi yapı tipini ilk kez birleştiren yeni bir mimari tasarım örneğinin, en abidevi örneği olmasıdır (Eyice, 1993: 451).

Ayasofya'nın Mimari Elemanları:

Avlu:

Zemin planı bakımından Justinianus Ayasofyası'nın batı tarafında sütunlu revaklara sahip bir avlu bulunuyor ve bunun ortasını bir şadırvan süslüyordu. Birbirlerine kemerler ile bağlanmış avlu sütunlarından güneybatı köşede olan dizi, eski bir fotoğraftan

anlaşıldığına göre, 1870’lerde bile henüz ayakta idi. Bugünkü toprak seviyesinden çok daha aşağıda kalan esas avlu tabanı, şimdiki Alemdar Caddesi’nin altına doğru uzanmaktaydı (Akgündüz, 2005: 159).

Mabedin dış cephesi, insan üzerinde eskiden, daha canlı bir etki bırakmaktaydı. Yan cephelerde, çevre duvarlarının önünde merdiven veya payeler bulunmaktaydı. Çevre duvarları, daha ziyade düzdü. Yüzey, atriuma doğru sade bir sıralamayla, yanlara doğru ise, farklılık gösteren bir dağılım içinde, duvara açılan ihtişamlı pencerelerle hareketlilik kazanıyordu (Gurlitt, 1999: 28).

Narteksler:

Ayasofya’nın ana mekânına girmeden, yapının batısında, birbirine bitişik iki bölüm vardır. Bu bölümler camilerdeki son cemaat mahalline benzetilebilir.

Dış Narteks: Avludan içeri ilk girildiğinde, üzerleri çapraz tonozlarla örtülü dokuz bölümlü bir dış narteks vardır. Bugün bu mekânın hiçbir dekorasyonu ve mimari özelliği yoktur. İçten 5,75 m. genişliğindedir. Burası Bizans taş eserlerinden oluşan küçük bir koleksiyonun teşhir edildiği bir sergi alanı olarak kullanılmaktadır.⁷³ Sergilenen eserler arasında Bizans dönemine ait bir vaftiz teknesi, Ayasofya ve çevresinden getirilmiş mozaik panoları, taş eserler, kabartma levhalar, 1166 tarihli Synode kararlarının mermer levhalar üzerine yapılmış asıllarının alçı kopyaları bulunmaktadır.

Dış narteksin uç kısımlarında, Sultan II. Selim döneminde tamamlanan iki minarenin çıkış kapısı ve köşelerinde müzenin süreli sergi salonlarına ait kapılar vardır.

Tunçla kaplanmış beş kapı vasıtasıyla dış narteksten Ayasofya’nın 9,55 m. Enindeki esas iç narteksine geçilir (Akgündüz, 2005: 160).

İç narteks: İç mekâna girmeden önce yaklaşık on metre genişliğinde ve yapının genişliği boyunca uzanan bir bölümdür. İç narteks, eksene paralel atılmış kemerlerle ayrılan dokuz bölüm halindedir. Bu bölümün duvarları göz alıcı damarlı mermer ve somakilerle kaplanmıştır. Kaplama esnasında bu mermerler öyle kesilmiştir ki aynı taştan çıkarılan iki parça yan yana konulmuş ve damarlarından bir takım muntazam şekiller

⁷³ Ayasofya’nın avlusunda ve dış narteksinde bulunan Bizans eserleri için bkz.: Şükran Yüksel, **Ayasofya Açık hava Müzesi ve Dış Narteks İndeksi. (Ayasofya’ya Ait Olmayan) Bizans Mimari Parçaları**, [t.y.], İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Bitirme Tezi.

meydana gelmiştir. Bu mermerlere hayranlıkla bakanlar mermerlerin şekillerini hayallerinde canlanan pek çok şekille birlikte, Hz. İsa'nın bile tasvirine benzetmişlerdir (Arseven, 1989: 121).

Duvarlarda bulunan her mermer panelde özenli bir simetriye sahip şekiller elde etmek için, ince mermer blokları ikiye, bazen dörde kesiliyordu ve bir kitap gibi açılıyordu ki taşın doğal damarları tekrar iki misli eşlensin. Bu şekilleri inceleyenler, damarlı panolarda insan ve hayvan, şeytan ve melek tasvirleri olduğunu tasavvur ettiler, böylece bu eski mabedin maddi unsurunu oluşturan hemen her taşına hayallerinin yardımıyla bağlanan efsaneler teşekkül ettirdiler (Freely, 2005: 86).

Halen iç narteksin kuzey ucundaki mekân, yukarı kata çıkışı sağlayan rampalara geçit vermektedir. Narteksin ucunda, avluya açılan büyük Horologion (güzel kapı) kapısı yer alır. Bu kapı, batıdaki ana kapı kapatıldıktan sonra, asırlar boyunca ana kapı olarak hizmet vermiştir (Taylor, 2000: 82). Buradan avluya çıkılmaktadır. Bazı törenlerde, sadece imparator buradan Ayasofya'ya girdiğinden önemli bir geçit yeri idi.

İç narteksin her bölümünden var olan dokuz ayrı kapı ile Ayasofya'nın esas mekânına girilmektedir. Bu kapılardan ortadaki üç tanesi, imparatorların girişine ayrılmıştır. Bunlardan ortada yer alanına "imparator kapısı" denmektedir. İmparatorlar, bu kapının önünde secde ettikten sonra, ana mekâna girerlerdi. Semavi Eyice'ye göre İç narteks, Ayasofya'nın ilk yapıldığındaki ihtişamını gösteren bir mekân konumundadır (Eyice, 1984: 15,16).

Nefler:

Orta Nef: İç nartekte bulunan İmparator Kapısı'ndan girdikten sonra, Ayasofya'nın ana mekânına girilir. İçeriye girer girmez mabet; kubbesi, sütunları, kemerleri ve rengârenk mermerleri ile insanı etkisi altına alır. Orta mekânın genişliği, 32,27 m. dir. İmparator kapısından apsise kadar olan uzunluk 79,29 m. dir. Burası, sağ ve sol yanlarında bulunan dört büyük paye ve payeler arasında yer alan sütunlarla yan neflerden ayrılmıştır.

E. H. Swift'in hesaplamalarına göre; Ayasofya narteksler de dâhil olmak üzere 7570 metrekairelik bir sahada yükselmektedir. Bu özelliğiyle Ayasofya Roma'daki St. Pierre, Sevil ve Milano katedrallerinden sonra dünyanın dördüncü büyük ve eski tapınağıdır (Dirimtekin, 1956: 16, 17).

Orta nefin tabanı, beyaz-gri, dikdörtgen, Marmara mermerleri ile döşenmiştir. Orta nefin sağında, müezzin mahfilinin önünde, “Omfalos” adı verilen renkli taşlardan yuvarlaklar kesilerek süsleme yapılmış dairevi bir alan bulunmaktadır. Bu yuvarlaklarda evren, burçlar ve Hristiyan üçlemesinin sembollerini görmek isteyen hipotez inandırıcı görülmemiştir. Bu yer, bazı kaynaklardan öğrenildiğine göre, Bizans’ın son yıllarında imparatorların taç giydikleri yerdir (Eyice, 1993: 452).

Ayasofya’nın Merkezî Kubbesi:

Mabedin ana mekânının üzerini örtmek için, tam ortada büyük bir kubbe yapılmıştır. Bu kubbe o zamana dek yapılan en büyük kubbe olarak tarihe geçmiştir. Bu muazzam kubbeye içeriden bakanlar sanki gökyüzüne bakıyorlarmış gibi bir hisse kapılırlar.

Ayasofya’nın ana mekânı iki tarafında dört büyük paye ve bunların aralarında sıralanan sütunlar ile yan neflerden ayrılmıştır. Mabet bazilika tipinde yapıldığından, orta nef batı-doğu eksenini üzerinde ileriye doğru gelişmiştir. Bu mekânı örtmek üzere tam ortada, zeminden yüksekliği 55 m olan büyük bir kubbe yapılmıştır. Bu kubbe muntazam bir daire biçiminde değildir. Bundan dolayı çapı 31,24 m. ile 32,81 m. arasında değişir⁷⁴. İlk kez yapıldığında Roma mimarisindeki sisteme uygun olarak köşe pandantifleri (küresel üçgenler) ile bir bütün oluşturduğu anlaşılmaktadır. Fazla yayvan ve basık olan bu kubbe 558’de yıkılınca yerine kırk kaburgalı ve pencereli daha yüksek bir yenisi yapılmıştır.

Bu kubbenin baskısının karşılanması statik bakımdan sorun yaratmıştır. Orta nefin üstünü kapatmak için batı-doğu eksenini üzerinde yapılan iki büyük yarım kubbe, aynı zamanda ana kubbenin bu yönlerdeki baskısını ikiye bölerek karşılıyordu. Bu baskı her yarım kubbe de üçe bölünerek daha da azaltılmıştır. Bu sistem ana kubbe ağırlığının, batı-doğu eksenini üzerinde dağıtılarak, dış duvarlara kadar getirilmesini, buradan da zemine indirilmesini sağlamıştır. Hâlbuki aynı baskı yanlarda (kuzey ve güneyde) ve binanın içinde birtakım kemerlerin yardımı ile karşılanmaya çalışıldığından, bu sistemin statik bakımdan yetersizliği yüzünden, Ayasofya’nın güney ve kuzey cephelerine zaman zaman

⁷⁴ Ayasofya ile ilgili araştırma yapanlar kubbenin yüksekliği ve çapı hakkında farklı ölçüler vermişlerdir. Bunlardan Marcel Restle’a göre; kubbenin tepe noktasının tabandan yüksekliği 56 m., çapı 32 m.dir (Restle, 2000: 23). Feridun Dirimtekin’e göre ise; kubbenin irtifai 55.60 m., çapı bir taraftan 30.86, diğer taraftan 31.87, ortalama 31.37 metredir. (Dirimtekin, 1956: 11).

destekleyici payandaların yapılmasını gerektirmiştir. Taşıyıcı büyük payelerin, renkli taştan levhalarla kaplanması ile ağırlıkları gizlenerek, orta nefin aydınlık, geniş bir mekân halini alması sağlanmış, ortaçağda başka benzeri olmayan kubbenin seyirci üzerindeki etkisi daha da güçlenmiştir (Eyice, 1993: 451-452).

Kubbe içerisinde bulunan pencereler, doğrudan kubbe içine gömülmüşlerdir. Bundan dolayı kubbeden ana mekâna ışık girişi çok güçlü olmaktadır. Bu durum, optik olarak, kubbenin âdeta pencerelerin üzerinden kopup ayrıldığı hissini uyandırmaktadır. Bununla birlikte, genç İsidoros tarafından yapılmış ve pek çok kez onarılmış olan bugünkü kubbenin, 558 yılında yıkılan ilk kubbeye aynı olmadığını bilinmektedir. Birinci kubbe, bundan epeyce alçaktı ve pencereler doğrudan kubbenin yarım küresinin içine açıldığı için hemen fark edilmekteydi (Akgündüz, 2005: 160).

Ayasofya'nın Sütunları:

Ayasofya mimirisinin önemli unsurlarından biri şüphesiz ki yapıda var olan sütunlardır. Şüphesiz Ayasofya mimarisini zenginleştiren ve süsleyen unsurlar arasında sütunlar, sütun başlıkları ve bunları birbirine bağlayan kemerlerin tezyinatı önemli bir yer tutar. Orta nefi yanlarından ayıran paye ve sütunların, zengin bir biçimde bezenmiş oldukları görülür. Zamanla bu renkli taşlardan yontulmuş ve uzak yerlerdeki mabetlerden getirilmiş sütunların, madenden kalın çemberlerle dayanıklı duruma sokulmaları gerekmiştir. Sütun başlıkları, kuvvetli gölge ve ışık etkisine sahip olmaları için, yaprak motiflerinin araları matkapla oyulmuştur. Ayasofya'nın içinde galeri de dâhil olmak üzere 107 sütun bulunmakta, bunlardan 40'ı aşağıda, 67 adedi galeride yer almaktadır. Zamanla, depremlerin verdiği zarar da göz önüne alınarak yapının ağırlığını azaltmak üzere yaklaşık her yönüne dıştan payandalar eklenmiştir. Denilebilir ki, 6. yüzyıl taş işçiliğinin şaheserleri burada yer alıyor. Sütun başlıkları ajur olarak işlenmiştir. Üzerlerinde İmparator Justinianus ve karısı Theodora'nın monogramlarını taşırlar (Eyice, 1984: 18).

Güney Yan Nef: Güney yan nefinin orta kısmı, konsillere ve doğudaki son ucu da imparatora özel bir alan, yani "Mutatorion"du. Burası, kütüphanenin hemen önüne rastlayan ve sütunlarla filayağı arasında bulunan, dinî ayin esnasında sık sık kıyafet ve başlık değiştiren imparatora mahsus küçük bir daireydi. İmparator, buradan dinî törenleri de izlemekteydi. Ayasofya'nın güney cephesi dışında Patrikhane ve Augusteon Meydanı bulunduğundan, imparator ve patrik ayrıca, saray ileri gelenleri, genellikle kiliseye

buradaki kapılardan giriyor ve güney yan nefine geçiyorlardı. Bu kısımdaki mermer kaplı duvarlar üzerinde, yer yer dekoratif panolar yer alır. Doğuya doğru karşılıklı yer alan iki pano üzerinde yunus balıkları ve Poseidon'un üçlü yabası tasvir edilmiştir. Bu bir Bizans armasıdır. Bu tasvirlerin yanı başında ve mabedin güneydoğu ucunda yer alan dört köşeli mermer sütun üzerinde bir el izi bulunur.⁷⁵ Hristiyan olsun, Müslüman olsun bu tasvir hakkında halk arasında pek çok efsane söylenmiştir. Aslında sütuna sonradan eklenen bu taş, daha önce Ayvansaray'daki Theodakos Kilisesi'nde bulunmakta ve Hz. Meryem'in el izi olarak kabul edilmekteyken, bu kilisenin yanması üzerine getirilip Ayasofya'ya konmuştur (Akgündüz, 175-178).

Kuzey Yan Nef: Kuzey yan nefin nartekse doğru çıkış kapısına yakın bir yerde, dört köşeli bir sütun bulunmaktadır. Bu sütunun alt kısmının ortasında bir delik bulunmaktadır. Pirinç levhayla kaplı bu sütuna, halk "Terleyen direk" adını vermiştir.⁷⁶ Bu sütun, Bizans döneminden beri, hakkında pek çok efsane teşekkül etmiş olan Aziz Gregorios Thaumaturgos'a ithaf edilmektedir. Dolayısıyla o zamanki adı, "St. George'un mucizevi sütunu" idi. Ana mekânın kuzeybatı köşesinde bulunan bu sütun, Ayasofya'nın ziyaretçiler açısından en ilgi çeken unsurudur. Gerçekte bu, cinsi dolayısıyla kolaylıkla rutubet emebilen ve üzerinde tesadüfen deliği olan bir sütundan başka bir şey değildir (Eyice, 1984: 20).

Galeriler

Ayasofya'da biri kuzeyde, biri güneyde ve biri de batıda olmak üzere 3 tane galeri vardır. Mabedin dört köşesinde, galerilere çıkmak için merdiven yerine kullanılan rampalar bulunmaktadır. Üst kat galerilerinin önünde, iç ve dış yüzleri işlenmiş mermerden korkuluklar bulunmaktadır. Bunların da önünde, ana mekâna doğru, kandillerin eklendiği ahşap korkuluklar vardır.

Kuzeydeki galeri, en önemsiz galeri niteliğindedir. Mimari yapısı itibarıyla diğerlerine benzemektedir. Galerinin, kible ve batı köşelerinde, iki rampanın çıkışı bulunmaktadır.

⁷⁵ Bu "el izi" Ayasofya'nın etrafında efsane teşekkül eden en önemli maddi unsurlarından birini teşkil etmektedir. Konu ile ilgili efsaneler için çalışmamızın "Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi" kısmına bakınız.

⁷⁶ Bu "sütun" da Ayasofya'nın etrafında efsane teşekkül eden en önemli maddi unsurlarından birini teşkil etmektedir. Konu ile ilgili efsaneler için çalışmamızın "Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi" kısmına bakınız.

Batı galerisi, binadaki galerilerin en önemlisidir. Burası, kuzey ve güneydeki iki rampalı yoldan çıkılan üst katın ilk bölümü, iç narteksin üstünde boydan boya uzanan üzeri beşik tonozla örtülü büyük bir mekândır. Batı galerisinin esas kısmı, “Gynaitikion” denilen yerdir. Burası, imparatoriçeye ve maiyetine ayrılmıştı. Ortadaki yeşil çifte sütunlara oturan üç kemerle binanın orta mekânına açılan ve bir locaya benzyen bu bölümün döşemesinin renkli mozaik taşlarla sınırlanmış olması, bu yerin imparatoriçeye mahsus oluşundandır. İmparator ailesine tahsis edilen batı galerisinin tam ortasında, korkulukların tam önünde, renk ve boyutları farklı mermer parçalarından kakma tekniği ile yapılmış mozaik taşlarla çevrili kare biçimli döşeme ve doğusunda Teselya yeşil mermerinden yuvarlak daire şeklinde bir taş bulunmaktadır. İki yanında sütunlar bulunan bu yere imparatoriçenin tahtı konulurdu. Gynaitikion’un güney ucunda bulunan kapının gerisinde beş oda mevcuttur. Osmanlı döneminde “papaz odaları” olarak adlandırılan bu odaların, Bizans dönemindeki fonksiyonları pek bilinmez. Fakat bağlı oldukları rampadan çıkıldığında, binanın güney ve batı galerisine kolayca geçilebildiğine ve güney galerisi patriğin başkanlığını yaptığı toplantılar için kullanıldığına göre, bu mekânların da patrik ve metropolitlere mahsus odalar oldukları düşünülebilir. Bu odaların duvarlarında, çok harap durumda bazı mozaik kalıntıları ve bazı patriklerin resimleri bulunmuştur. Halen burada ikonalar, eski inciller ve çanlar muhafaza edilmektedir (Akgündüz, 2005 182), (Eyice, 1984: 22).

Ayasofya’nın güney nefi üzerinde bulunan güney galeri bir mermer kapıyla ayrılmıştır. Batı galerisinden güney bölümüne geçilince, iki tarafı birbirinden ayıran, kapı dekorasyonu ile süslü mermer bir bölme ya da kapı gelir. Mermer bölmelerin üstü ahşap kalaslarla bağlanmıştır. Halk dilinde bu kapının bir tarafı “Cennet”, bir tarafı “Cehennem” kapısı adı ile bilinir. Kapılarda buluna kabartmalardan biri içi içe geçmiş iki asma yaprağını gösterir, ikincisi, bir hurma ağacı yaprağının her iki yanında duran, üzümle dolu iki kâsenin tasviridir; üçüncüsünde ise bir çift yunus balığı resmedilmiştir (Freely, 2005: 103).

Cennet-Cehennem kapısından içeri girildikten sonraki mekân, Synode toplantılarının yapıldığı mekândır. Bu mekânın konsil toplantılarına ayrıldığı ve konsil salonu olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Patrikhane mensupları, dinî toplantıları burada yaparlar ve önemli kararları bu mekânda alırlardı.⁷⁷

⁷⁷ Bizans döneminde yapılan bu dinî toplantılar, Osmanlı döneminde “Ayasofya ve Kırklar”la ilgili efsanelerin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Konu hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

Bu galerinin Cennet-Cehennem kapısını geçince, sağda bir kapı bulunmaktadır. Bu kapı, payanda içinde bulunan küçük bir şapel ile bağlantı sağlamaktadır. Bu şapelin duvarları mozaikle süslenmiştir. Ancak bu mozaiklerden geriye pek az iz kalabilmiştir.

Bu karanlık ufak hücrenin asıl fonksiyonu; alt kat ile üst katın ulaşımını sağlayan bir geçiş noktası olmasıdır. Burada, güney yan nefden güney galerisine ulaşımı sağlayan bir merdiven de bulunmaktadır. Bu karanlık ufak hücre, “açılmaz kapı” efsanesine⁷⁸ konu olan mekân olması bakımından önemlidir (Akgündüz, 2005 185).

Güney galerisindeki doğu payandasının batı tarafında ve Desis mozaığının karşısında, döşemeye sabitlenmiş bir lahit kapağında Henricus Dandolo ismi yazılmıştır.⁷⁹ Bu mezarın Latin kuşatması sırasında Venedik donanmasının kumandanına ait olduğu söylenmektedir (Freely, 2005: 106).

1.1.4. Bizans İmparatorluğu Döneminde Ayasofya’ya Yapılan Ekler

Hazine Binası (Skevophlakion)

Bizans İmparatorluğu döneminde Ayasofya’ya yapılan eklerden biri Hazine Binası (Skevophilakion)’dır. Bu yapı, Ayasofya’nın kuzeydoğu köşesinin dışında, esas binadan 5 m. kadar uzakta, daire biçiminde bir binadır. Araştırmacılar bu binanın içinde kilisenin değerli eşyalarının muhafaza edildiğini belirtirler.

Bu binada Sabahattin Türkoğlu tarafından yakın bir geçmişte kazı çalışmaları da yapılmış, bu kazı çalışması neticesinde binanın fonksiyonu, Ayasofya ile bağlantısı ve planı hakkında ayrıntılı bilgi edinilmiştir.⁸⁰

Sabahattin Türkoğlu’nun belirttiğine göre; Bizans döneminde ekmek ve şarap töreni duası burada başlatılırdı. Daha sonra tören alayı, kuzey kapısından ya da kuzeyde bulunan vezir kapısından mabede girerdi. Diakozlar ellerindeki tören eşyası ve hediyelerle sunağa giden geçitten geçerler ve apsise yönelirlerdi. Burada St. Jean Chrystostomos’un yaptığı Ekmek-Şarap ayinleri çok görkemli olurdu. Bu durum 12. asra kadar devam etmiştir. Osmanlı döneminde ise imaretin yiyecek ambarı olarak değerlendirilmiştir (Türkoğlu, 2002: 50-51).

⁷⁸ Açılmaz kapı ile ilgili efsaneler hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁷⁹ Ayasofya’da bulunan bu maddi unsur etrafında da bir efsane teşekkül etmiştir. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁸⁰ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Sabahattin Türkoğlu, “Ayasofya Skevophlakionu Kazısı”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, 1993, s. 25-35.

Vaftizhane (Baptisterion)

Kiliselerin dışına vaftizhane kurma geleneğini İmparator Justinianus Ayasofya’da uygulamıştır. Yapı dıştan dikdörtgen, içten oktogonal bir şekle sahiptir. Ayasofya’nın güneyinde, Güzel Kapı’nın, bugünkü ziyaretçi çıkış kapısının yanında olan bu vaftizhane Bizans döneminde İstanbul’un ve Hristiyanlık dünyasının en önemli vaftizhanesiydi.

Vaftizhane de küçük bir narteks vardı. Vaftiz olacaklar elbiselerini burada çıkarır, Patrik’i beklerlerdi. Patrik gelince onları St. Myron denilen kutsal yağla yağladıktan sonra vaftiz ederdi (Dirimtekin, t.y.: 55).

Sabahattin Türkoğlu’na göre bir pagan geleneği olan dokunulmazlık alanına sahip olma, Bizans döneminde önemli tapınaklara verilen bir ayrıcalıktı. Bu önemli ayrıcalığa Ayasofya da sahipti. Bu ayrıcalığın mabet içindeki sınırları değişmekte idi. Ayasofya’nın dokunulmazlık alanları içinde en az etkili olan yeri avlusu, en kutsal sayılan mekânı ise vaftizhanesiydi. Bundan ötürü Ayasofya vaftizhanesi çaresizlerin, korunmaya muhtaç olanların sığınak yeri idi.⁸¹ Prokopius’a göre İmparator Zenon tahtını terk eder etmez, Ayasofya vaftizhanesine gelmiş; dua ettikten sonra tacını kutsal masaya koyarak iltica etmişti. Vaftizhane’nin biraz ilerisinde, kilisenin güneydoğu köşesine yakın bir yerde, kutsal kuyu⁸² bulunmaktaydı. Ayasofya’da yapılan tamir ve eklemelerle bu kuyunun üstü kapanmıştır. (Türkoğlu, 2002: 50-55).

Ayasofya Vaftizhanesi, Osmanlı döneminde bir müddet caminin kandil yağlarının konulduğu bir depo olarak kullanılmıştır. Avlu kısmında, halen bu devre ait büyüklü küçüklü yağ küpleri bulunmasının sebebi budur. 1639’da ise, hassa başmimarı olan Koca Kasım Ağa tarafından yapılan değişikliklerle Sultan I. Mustafa’nın türbesi haline dönüştürülmüştür. 1648’de Sultan I. İbrahim de buraya defnedilmiştir. Halen türbenin içinde irili ufaklı 18 sanduka bulunmaktadır (Akgündüz, 2005: 191).

Horologion

Horologion⁸³ denilen muvakkithane, Ayasofya’nın etrafındaki en meşhur eklerden biriydi. Ayasofya’nın bugünkü çıkış kapısının batısında ve buna bitişik bulunan salon,

⁸¹ Vaftizhanenin bir sığınak yeri olması ile ilgili Bizans döneminde yaşanan olaylar için bkz.: Prokopius:

Bizans’ın Gizli Tarihi, Çev.: Orhan Duru, İstanbul, Ada Yayınları, 1990, s. 93.

⁸² Kutsal Kuyu etrafında teşekkül eden efsaneler ile ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁸³ Horologion ile ilgili dah geniş bilgi için bkz.: Semavi Eyice, “Ayasofya Horologion’u ve Muvakkithanesi”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, 1983, s. 15-24.

“horologion salonu”dur. Horologionun yakınında olup Ayasofya’nın güneyine açılan ve “güzel kapı” adı ile bilinen büyük bronz kapı yani şu andaki çıkış kapısı, horologiona binaen “horologion kapısı” adıyla da tanınmıştır. Bu kapıdan avluya çıkmaktadır. Bir çeşit muvakkithane vazifesi gören horologion, Bizans döneminde imparatorların elbise değiştirmesine yarayan daireleri de içermekteydi. Bazı kayıtlara göre, burada bir de su saati mevcuttu (Akgündüz, 2005: 192-193).

Bizans döneminde Ayasofya’nın güneybatı tarafında bir kule yükselmekteydi. Bu kule, saat kulesiydi. Rivayet edildiğine göre, zeminde küçük boyutlu 24 kapısı vardı ve bunlar bir saat arayla günün 24 saatini gösterecek şekilde açılıp kapanırlardı. Biri kapanırken diğeri açılırdı. Kapıların her açılışında içeriden bir kukla çıkar, sonra kaybolurdu (Türkoğlu, 2002: 50-55).

1.1.5. Ayasofya’nın Mozaikleri

Justinianus Ayasofyası inşa edildiğinde kemerleri, tonozları ve üst örtüsünün sathları mozaiklerle kaplanmıştı. Bu dönemin Ayasofya süslemelerinde hiçbir tasviri imge bulunmamaktaydı; tasviri imge yerine metrelerce uzayıp giden, kenarlarında meyve, çiçek desenleri ve geometrik süslemeler bulunan altın tesseralar vardı. Bu dönemde Ayasofya’da tasvirin bulunmayışının sebebi Ayasofya üzerindeki Doğu geleneğinin tesiridir.

Justinianus’tan sonraki dönemlere ait mozaiklerin tarihini belirlemek oldukça güçtür. Bu dönemden sonra yapılan öyküleyici ve tasvirli mozaikler İkonaklastik Dönem’de (726-843) örtülmüş ya da tahrip edilmiştir. Ayasofya’nın bilenen mozaiklerinin tarihi Ortodoksluğun yeniden kurulması ile başlamış I. Basileos (867-886), ve II. Konstantinos Porphyrogenitos (913-959) dönemlerinde doruğa ulaşmıştır. Bu dönemde Ayasofya’nın duvarları İsa, Meryem, azizler ve imparatorların tasvirleriyle süslenmiştir.⁸⁴

⁸⁴ Ayasofya’nın mozaikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Thomas Whittemore, **The Mosaics of St. Sophia at Constantinople**, 4 Raport, Oxford ,1933, 1936, 1942 ve 1952., Thomas Whittemore, **Ayasofya Mozaikleri**, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yayınlanan Halil Edhem Hâtıra Kitabı’ndan ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1947.; Semavi Eyice, **Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore**, Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul, 1951.; Feridun Dirimtekin, “Ayasofya’da Yeni Bulunan Bir Mozaik”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 2, Ayasofya Müzesi Yayınları IV, İstanbul, 1960.; Cyril Mango, **Materials for the Study of The Mosaics of St. Sophia at İstanbul**, Washington, 1962.; Semavi Eyice, “Mango, Cyril, Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at İstanbul” **Belleten**, C. XXVIII, Sayı: 109-112, Ankara, 1964., Semavi Eyice, “Mozaikler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul, 1993, s. 453-455.; Revza Ozil, “Ayasofya’nın Mozaiklerinde Koruma ve Onarım Uygulamaları” **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1848-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 66-71; W. Eugene Kleinbauer, Antony White, Henry Matthews: **Ayasofya**, Çev.: Handan Çingi, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk,

Bu mozaiklerin pek çoğu İstanbul'un fethinden önce meydana gelen depremlerde tahrip olmuştur. 13. 14. asırlarda Bizans mozaik sanatı tekrarı canlılık kazanmış ve en güzel örneklerini vermiştir. İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'nın camiye çevrilmesine rağmen mozaiklere dokunulmamış daha sonraki dönemlerde ise mozaikler badan ile ya da üzerleri sıvanarak örtülmüş. Bu işlemler de mozaiklerin yüz yıllarca korunmasına sebep olmuştur.

1847 yılında iki İsviçreli mimar Gaspard ve Giuseppe Fossati, Ayasofya'nın dokusunu ve süslemelerini restore etmeleri için Sultan Abdülmecit tarafından görevlendirilmiştir.

1847-1849 yılları arasında yapılan bu çalışmalar esnasında günümüze kadar gelebilmiş mozaikler bulunmuş ve bir arşiv oluşturmak üzere kopyaları çıkarılmıştır. Daha sonra üzerleri tekrar örtülmüş, 1931'de Thomas Wittemore ve Amerikan Bizans Enstitüsü bu mozaikleri tekrar ortaya çıkarma ve restorasyon çalışmasına başlayıncaya kadar kapalı kalmıştır.

1934'te Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi çalışmalarıyla beraber bu çalışmaların kapsamı genişletilmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar Fossati'ler tarafından tesbit edilen pek çok mozağin 1894 yılındaki büyük depremde yok olduğunu göstermiştir (Kleinbauer, 2004: 49-50).

İç Narteks Mozaikleri

İmparator VI. Leon Mozaïği

Bu mozaik, Ayasofya'nın İmparator kapısının üzerindeki kemer alınlığında bulunmaktadır. Mozaikte yer alan kompozisyon şöyledir; ortada İsa, görkemli bir tahtta oturmakta, sağ eliyle takdis etmekte ve sol elinde ise açık bir kitap tutmaktadır. Elinde tuttuğu kitabın sayfaları üzerinde: "Barış sizinle olsun, ben dünyanın nuruyum" sözleri yazılıdır. İmparator VI. Leo (886-912) dizlerinin üstüne çökmüş alnını yere değdirerek ve ellerini yakarır şekilde uzatarak İsa'ya bir sadakat gösterisinde bulunmaktadır. Bu mozağin iki yanında, madalyon içinde iki büst bulunmaktadır. Bunlardan biri; İsa'nın vücut bulmasının aracı Meryem, diğeri İsa'nın bu dünyaya geleceğini müjdeleyen Başmelek Cebrail'dir. Meryem'in elleri imparator adına İsa'ya yakarır gibi uzanmış bir

haldedir. Bu, güç ve haşmetin, hem imparatoru hem de tebaasını etkileyecek ürkütücü bir tasviridir ve böyle olması amaçlanmıştır. Yüz yıl sonra yapılmış olmasına rağmen, Iustinianos ve Constantinus mozağinde giysilerin tarzı, konuya da uygun olduğu için, daha soyuttur (Kleinbauer, 2004: 59).

Konstantinos-Justinianus-Meryem-Çocuk İsa Mozaïği

İç narteksin güney ucunda bulunan Muhafızlar Salonu'ndaki kapının kemer alınlığında bir mozaik bulunmaktadır. Mozikte Konstantinos, Justinianus, Meryem ve Çocuk İsa muhteşem bir şekilde tasvir edilmiştir.

Bu mozaikte, altın renkli bir zemin üzerinde kucağında küçük İsa'yı tutan ve stola ve maforion ile giyimli Meryem kıymetli taşlar ile süslü gümüş bir tahtta oturmaktadır. Meryem'in kucağında bulunan çocuk İsa sol eliyle İncil tutuyor, sağ eliyle takdis işareti yapıyor. Meryem'in başının iki yanında birer daire içinde onun Tanrı anası (Theotokos) olduğunu ifade eden monogramlar bulunmaktadır. Küçük İsa ise, zeminden dışarı taşan annesinin kucağında, beyaz elbisesi ve olgun bir insanın hatlarına sahip başının gerisinde parlayan halesi ile belirtilmiştir.

Meryem'in iki yanında ayakta duran ve muhteşem merasim elbiseleri ile giyimli olan şahıslardan, sağda "Azizler arasındaki büyük Konstantinos" sözleriyle tavsif edilen İmparator Konstantinos, elinde surlarıyla birlikte Konstantinopolis kentinin maketini sunmaktadır. Diğer tarafta "Şanlı İmparator Justinianus" sözleriyle tavsif edilmiş Justinianus ise, yaptırdığı Ayasofya Kilisesi'nin bir maketini uzatıyor (Akgündüz, 2005: 208-209).

Bu mozaik, Yeni Roma'nın -doğu imparatorluğunun-kurucusu ile Ayasofya'yı ve bu kilisenin kurucusunu birbirine ayırlamaz şekilde bağlamaktadır. Bu giriş, kiliseyi tümüyle imparatorluk ayinlerinin mekânı olarak sunmak amacıyla tasarlanmıştır. Mozaığın ilettiği mesaj, imparatorluğun gücü ve sürekliliğidir. Üslup yönünden ise onuncu yüzyıl Bizans sanatının doruk noktalarından birini temsil etmektedir (Kleinbauer, 2004: 53).

Ana Mekân Mozaikleri

Kucağında Çocuk İsa İle Meryem Ana Mozaïği

Bu mozaik Ayasofya'nın apsis yarım kubbesi içinde bulunmaktadır. Mozaik Ayasofya'nın doğu ucuna hâkim olup, kubbedeki Pantokrator'a alternatif bir odak oluşturmaktadır. Altın bir arka fon üzerinde, koyu lacivert giysisiyle değerli taşlarla süslü ve minderli bir tahtta oturmaktadır. Elleri İsa'nın sağ omuzu ve sol dizi üzerinde duruyor; çocuk İsa ise, sol elinde İncil tutarken sağ eliyle takdis işareti yapıyor.

Başmelek Cebraîl Mozaïği ve Diğer Melek Mozaikleri

Apsisten önce yer alan bema kısmının üzerini kapatan büyük kemerin alt kısmında, karşılıklı iki melek tasviri bulunmaktadır. Bunlardan sol taraftaki Başmelek Mikail mozaïğidir. Bu mozaik oldukça tahrip olmuştur. Günümüze ancak ayakları ile elbise etekleri ulaşabilmiştir.

İki melek tasvirinden sağdaki ise Cebraîl mozaïğidir diğerine göre daha iyi bir durumdadır ve tamamı meydana çıkarılmıştır. Altın bir zemin üzerinde olan bu kanatlı melek; bir elinde asa, diğerinde kristal bir küre tutmaktadır. Saçları bir kurdela ile toplanmış ve üzerinde saray hizmetindeki asilzadelere mahsus etekleri işlemeli koyu renk bir elbise ile altından geniş bir şeritle süslü bol beyaz bir pelerin vardır. Bileklerine kadar inen işlemeli giysisinin üzerinde, pelerin zarif kıvrımlarla dökülmekte ve rengârenk muhteşem kanatları yerlere uzanmaktadır. Bu melek, umumiyetle Ayasofya'nın koruyucusu Başmelek Cebraîl olarak teşhis edilmektedir.

Ana kubbeye geçişi sağlayan pandantifler üzerinde birbirine tam eş olmayan dört melek figürü daha işlenmiştir. Bu figürlerden batıda kalan ikisi, Bizans döneminde bozulmuş ve fresko olarak yenilenmiştir. Üzerleri, hiçbir zaman kapatılmayan bu meleklerin yüzlerine oval bir yıldız⁸⁵ yerleştirilmiştir. Yalnızca biri baş ve altı kanattan

⁸⁵ Osmanlı döneminde yüzleri yıldız şeklinde metal birer maskeyle kapatılan bu melek resimleri yakın bir tarihte Ayasofya'da yapılan restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkarılmıştır. Gazetelerde de geniş yer bulan bu restorasyon çalışmasını Hürriyet gazetesi manşetinden duyurmuştur. Konu ile ilgili olarak 24 Temmuz 2009 tarihli Hürriyet gazetesi "**Kanatlı Melek Yüzünü Açtı**" manşetiyle şu habere yer vermiştir: **Ayasofya'nın Meleği 160 Yıl Sonra Gün Işığında:** Ayasofya'nın 160 yıldır karanlıkta kalmış bir sırrı gün ışığına kavuştu. En son Sultan Abdülmecid ve o dönem restorasyonu yürüten İsviçreli mimar Gaspard Fossati'nin gördüğü, üzerleri sıva ve metal maskeyle kapatılan 700 yaşında olduğu tahmin edilen altı kanatlı melek figüründen birinin yüzü açıldı.

oluşan bu melek tasvirlerinin kerubin mi, serafin mi oldukları kesinlik kazanamamıştır (Cimok, 1998: 36).

Kilise Babalarının Mozaikleri

Ayasofya mozaikleri içinde azizlik derecesine yükselmiş olan kilise babalarının da portrelerine yer verilmiştir. Bu mozaikler kuzey tympanon duvarının altında nişler içine yapılmıştır ve neften bakıldığında görülebilmektedir. Kuzey tympanonunun üstünde solda, Genç Aziz İgnatios (Konstantinopolis patriği, 847-58 ve 867-77), ortada, Aziz İoannes Khrysostomos (Konstantinopolis patriği, 398-404), sağda ise Antiokheia'lı Aziz İgnatios Theophoros tasvir edilmiştir. Bu üç figür, yüzleri haricinde, genel olarak birbirlerine benzer. Her bir aziz papaz kıyafetlerini giymiştir üzerlerinde “omophorion” denilen geniş cüppeleri vardır. Omuzlarından aşağıda iki büyük haç bulunmaktadır ve bir üçüncüsü de hemen dizin altındadır. Azizlerin sol ellerinde, cildi mücevherlerle süslenmiş, muhtemelen, kutsal kitap bulunmaktadır. Aziz Genç İgnatios, sağ eliyle kitabın üzerine dokunurken, diğer iki aziz sağ elleriyle takdis etmektedirler. İlk figür olan İgnatios gençtir ve sakalsızdır, çok sofı bir yüzü vardır. Aziz İoannes orta yaşlıdır, dar ve sıkı dudakları,

Ayasofya'nın en son Sultan Abdülmecid ve o dönem restorasyonu yürüten İsviçreli mimar Gaspare Fossati'nin gördüğü 1.5 X 1 metre ebadındaki altı kanatlı melek figüründen birinin yüzü açıldı. Mozağin bugüne kadar çok iyi korunmuş olması uzmanları şaşırttı.

16 yıldır kubbenin güneydoğu çeyreğinde bulunan iskele, iki hafta süren çalışmaların ardından sökülerek kuzeydoğu çeyreğine kuruldu. Kubbeyi taşıyan pandantifteki, 6 kanatlı melek (kerubim-serafim) figürü üzerinde de çalışmalar yapıldı. Meleğin yüzündeki metal maske çıkarıldı, 6-7 kat badana ve sıva kaldırıldı. Yaklaşık 10 gün boyunca heyecanla yürütülen çalışmaların sonunda uzmanların bile beklemediği derecede iyi korunan mozaik, 160 yıl sonra yeniden günışığıyla buluştu. 9 veya 14'üncü yüzyılda yapılmış olduğu tahmin edilen mozağin gerçek yaşı, Ayasofya Yüksek Bilim Kurulu ve Anıtlar Kurulu üyelerinin yapacağı incelemeler ve diğer mozaiklerle karşılaştırmalar sonucunda belirlenecek.

İncil'e göre Tanrı'nın tahtını koruyan melek

İncil sadece belirli kişiliği olan üç meleğe isim vermiştir. Bunlar, Michael, diriliş, Gabriel ve Satan. Altı kanatlı Serafim ise, Tanrı'nın tahtını korumakla görevli en üst sıradaki melektir. Bu melekler, Tanrı'nın tahtının üzerinde 2 kanatları yüzlerini ve 2'si ayaklarını kapatacak şekilde bekler. Kalan 2 kanat ise uçmak içindir.

En son onlar gördü

Sultan Abdülmecid döneminde caminin onarımı için İsviçreli Mimar Gaspare Fossati görevlendirildi. Osmanlı döneminde, Ayasofya'daki en kapsamlı restorasyonu kardeşi Giuseppe'yle birlikte 1847-1849 arasında yürüten Fossati, mozaiklerle ilgili de kapsamlı bir çalışma yaptı. Dökülen sıvaların altından parıldamaya başlayan mozaikler, Sultan Abdülmecid'in talimatıyla açıldı, bakım ve onarımları yapıldı. Daha sonra tahrip edilmeden sıvayla kapatılarak gizlendi. Fossati'nin yaptığı resimleri topladığı albüm, günümüze ulaşmamış mozaiklerin bilinmesini sağlayan bir kaynak olarak görülüyor.

Ayasofya'nın tarihi 6. yüzyıla uzanıyor

Ayasofya, Bizans İmparatoru I'inci Jüstinien tarafından 532-537 yılları arasında inşa ettirildi. 916 yıl boyunca Ortodoks dünyasının başkilisesi, 481 yıl boyunca da İslam dünyasının büyük camisi olan Ayasofya, 9'uncu yüzyıldan itibaren figürlü mozaiklerle bezenmeye başladı. 1453'te Ayasofya'nın camiye çevrilmesiyle mozaikler örtüldü. 1934'ten itibaren müze olarak kullanılan Ayasofya'ya yılda iki milyon ziyaretçi geliyor. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12137021&tarih=2009-07-24>.

“Altın Ağız”, yani Khrysostomos olan lakabına ters düşmektedir. Aziz İgnatios Theophoros ise yaşlı ve sakallı olarak tasvir edilmiştir (Freely, 2005: 100).

Galerilerdeki Mozaikler

Aleksandros Mozaïği

Kuzey galeride VI. Leon’un kardeşi ve ortak imparatoru olan İmparator Aleksandros’un mozaïği bulunmaktadır. Aleksandros, tahtta kaldığı bir yıl içerisinde Ayasofya’ya bir mozaik portresini yaptırmıştır. İmparator’un başında miğfer şeklinde, altın ve incilerle kaplanmış imparatorluk tacı, üstünde imparatorluk pelerini, ayağında ise mücevherlerle süslü kırmızı renkli potinleri bulunmaktadır. “Tanrım, Ortodoks ve sadık kulun İmparator Aleksandros’a yardım et” yazılı dört yazı madalyonunda, Tanrı önünde bir baş eğiş vardır (Eyice, 1951: 9).

Desis Mozaïği

Cennet ve Cehennem kapısını geçtikten sonra sağda, duvarda Ayasofya’nın en geç tarihli Deesis (şefaata yakarışı) mozaïği yer almaktadır. Bizans sanatının şaheserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Alt kısmı harap olan bu mozaikte yer alan figürlerin yüzleri neredeyse eksiksiz bir halde günümüze gelebilmiştir.

Bu mozaikte, Meryem Ana ve Vaftizci Yahya, insanlığın kurtuluşu için İsa’ya yakarmaktadırlar. Üslup ve uygulamadaki şaşırtıcı niteliği ile Deesis, Bizans sanatının son rönesans döneminin tipik örneğidir. Bu dönem, 1261 yılında Haçlıların başkentten nihayet atılmasından sonra; imparatorluğun XIII. Mikhael Paiaologos tarafından eski durumuna getirilmesini izleyen dönemdir. Şefkat, vakar ve yoğun merhamet ifadesi, bu olağanüstü şahsiyetlerin belirleyici özelliğidir. Duruşlar ve hareketler Ortaçağ Bizans geleneğinin yansımaları olsa da, psikolojik ve duygusal gerçekçilik tamamen yeni bir şeydir ve yapıldıkları tarih tam olarak ne olursa olsun, Batı sanatında bu denli bir başarının, neredeyse yüz yıl önünde yer almaktadır (Kleinbauer, 2004: 77).

Meryem-Çocuk İsa, Joannis II. Komnenos, İmparatoriçe İrene ve Aleksios Mozaîği

Güney galerinin doğu ucunda iki mozaik pano mevcuttur. Birinde İmparator Joannis II. Komnenos ile (1118-1143) ve İmparatoriçe İrene tasvir edilmiştir. Mozaîğin ortasında maforion giymiş Meryem, kucağında çocuk İsa'yı tutmaktadır. Çocuk İsa'nın, sol elinde bir rulo bulunmakta yine sağ eliyle takdis işareti yapmaktadır. Meryem'in sağ tarafında duran İmparator Joannis, bir para kesesi; sol tarafında yer alan İmparatoriçe İrene ise bir rulo uzatmaktadır. Bu pembe tenli uzun sarı saçlı genç kadın, muhteşem merasim elbisesinin içinde âdeta acemi bir tavırla durmaktadır. Başlarının üzerinde kimliklerini, unvanlarını ve dindarlıklarını anlatan sözlere yer verilmiştir. Tarihî kayıtlara göre İrene çok dindar biriydi. Bundan dolayı da babası Macaristan Kralı Aziz Ladislas gibi azizlik mertebesine yükseltilmiştir. Joannis, büyük Aleksios Komnenos'un oğludur. Mozaikte, kilisenin donatımı için bağışladığı 1000 altını temsil eden bir para kesesini tutmaktadır. Mozaik panonun sağ tarafında ise Joannis II. Komnenos ile İmparatoriçe İrene'nin oğlu Aleksios tasviri bulunmaktadır (Mango, 1964: 28).

Zoe ve Konstantinos Monomakhos Mozaîği

Güney galeride bulunan bu mozaikte mermer bir tahtta oturan ve koyu renk hiton ve himation ile giyimli İsa'nın sağında İmparator Konstantinos Monomakhos, solunda ise İmparatoriçe Zoe ayakta olarak tasvir edilmiştir.

Mozaikte imparator ve imparatoriçenin arasında tahtta oturan İsa, bir eliyle takdis etmekte, diğer eli ile kıymetli taşlarla süslü bir kodeks ya da İncil tutmaktadır. Divitission ve Loros'tan oluşan merasim elbisesi giyimli ve başında taç bulunan İmparatoriçe'nin, VIII. Konstantinos (1025-1028)'un kızı Zoe olduğu, başının üzerindeki yazıdan anlaşılmaktadır. İsa'ya eliyle bir para kesesi uzatan sakallı imparatorun yukarısında, "Romalıların hükümdarı Konstantinos Monomakhos" yazısı bulunmaktadır. Aynı şey imparatoriçenin elindeki kâğıt tomarının üzerindeki yazıda da tekrar edilmiştir. Mozaikte Zoe orta yaşlı olmasına rağmen genç gibi görünmektedir (Akgündüz, 2005: 214-215). Mikhael Psellos'a göre Zoe, vücudunun biçimini ve yüzünün diriliğini ileri yaşlarında da korumuştur; bu nedenle buradaki tasvir sadece stilize bir mahiyet taşıyor olabilir. Kocasının portresinin ise, bir aşamada değişikliğe uğradığı aşikârdır. Başlangıçta, daha önce evlendiği ve nefret ettiği Paphlagonialı kocalarından birine ait olan portre, daha

sonra kazınarak yerine son eşi IX. Konstantinos Monomakhos'un ki yapılmıştır. Burada imparator ve imparatoriçe para kesesi ve bir kâğıt tomarından oluşan hediyeleri taşımaktadırlar (Taylor, 2000: 81-82).

1.1.6. Latin İstilası Döneminde Ayasofya

Ayasofya inşa edildikten sonra ilk yapıldığı şekliyle günümüze kadar gelememiş, pek çok doğal afet, bakımsızlık, istila ve savaşlar sebebiyle tahribata uğramıştır. Hristiyanların en önemli dinî merkezlerinden biri olan Ayasofya ne gariptir ki yine Dördüncü Haçlı Seferi'nde Hristiyan askerler tarafından yağmalanmıştır. Hiç şüphe yok ki Ayasofya'nın başına gelen talihsizliklerin en büyüklerinden biri Dördüncü Haçlı Seferi'dir⁸⁶.

Dördüncü Haçlı Seferi'nde, Latinler İstanbul'u zaptetmişlerdir. 1204-1261 yılları arasında İstanbul'a hâkim olan Latinler şehre girdikleri andan itibaren şehri özellikle de Ayasofya'yı yağma ettiler (Akçay, 1968: 16).

Muṣṭafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr** adlı eserinde Ayasofya'nın Latinler tarafından nasıl talan edildiğini şu cümlelerle anlatır: “Şoñra zıkr olınan pût-perestler bundan çıkardukdan şoñra ⁽¹⁶⁾ biraz daḥı cem' olup biraz kuvvet bulup İstanbul üzerine ⁽¹⁷⁾ asker çeküp gelüp 'İsevîler elinden alup niçe zamân hâkim ⁽¹⁸⁾ oldılar. Mezķūr ṭrabuzanı kıymetlü nesne şanup cümlesini ⁽¹⁹⁾ koparup aldılar. Daḥı her ne yerde altun ve gümüş var ise ⁽²⁰⁾ bozup aldılar. Nitekim şimdi görünür.”⁸⁷

Sadece Türk müellifler değil aynı zamanda da Hristiyan tarih yazarları da Latin İstilasını döneminde Ayasofya'da yaşanan talihsiz olaylara satırlarında yer vermişlerdir. Bunlardan en önemlilerinden biri de Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi**'dir. Steven Runciman Latinlerin İstanbul'da yaptıkları yağmayı şu cümlelerle anlatmaktadır:

“İstanbul yağmasının tarihte örneği yoktur. Büyük şehir, dokuz asır boyunca Hristiyan medeniyetinin merkezi olarak kalmıştı. Antik Yunanistan'dan kalmış ve kendi mükemmel sanatkarlarının vücuda getirdiği sanat şaheserleri ile doluydu. Venedikliler, bu tür eşyanın

⁸⁶ Haçlı seferleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I-II-III**, Çev.: Fikret Işıltan, 2. bs., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.

⁸⁷ Muṣṭafâ El-Fâ'iz İbn e'l-Hâc Aḥmed, a.g.e., vr. 23b.

değerini elbette takdir ediyorlardı. Ellerinden geldiği kadar bu değerli hazineleri toplayarak bunları kendi meydan, kilise ve saraylarını süslemek üzere alıp götürdüler. Fakat gerek Fransızlar ve gerekse Flamanlar vahşi bir tahrip arzusuyla hareket etmekteydiler. Bunlar, uluyan ve naralar atan kitleler halinde sokaklarda ve evlerde dolaşüyor, parıldayan her maddeyi kapıp taşıyamadıkları her şeyi tahrip ediyor ve ancak öldürmek, ırza geçmek ve susuzluklarını gidermek için şarap mahzenlerinin kapılarını kırmak üzere bir lahza duraklıyorlardı. Ne manastırlara ne kiliselere ne de kütüphanelere hürmet ediliyordu. Ayasofya Kilisesi'nde bile ipekli duvar halılarını yırtıp mihrabdaki büyük gümüş şemsiyeyi parçalayan, aziz tasvirleri ve kutsal kitaplar üzerinde tepinen sarhoş savaşçılara rastlamak mümkündü. Bunlar, mihrablardaki mukaddes kaplardan büyük bir neşe içinde şarap zıkkımlanırken bir Fransız orospusu, patriğin tahtına çıkarak hareketli bir Fransız şarkısı söylemeye başlamıştı. Rahibelere manastırlarda tecavüz edildi. Yağmacılar, saraylara olduğu gibi, fakir kulübelerine de dalıyorlar ve bunları tahrip ediyorlardı. Yaralı kadın ve çocuklar, ölüm halinde sokaklarda debeleniyorlardı. Bu korkunç yağma ve cinayet dalgası, muazzam ve güzel şehir bir harabe yığını haline gelinceye kadar üç gün sürdü. Tarihçi Niketas, Haçlılarla Müslümanları karşılaştırarak şöyle diyor “Onlar hiç değilse kadınlarımıza tecavüz etmiyorlar. İnsanlarımızı bu kadar sefil ve aşağılayıcı bir duruma düşürmüyor ve çıplak vaziyette sokaklarda dolaştırmıyorlar, açlığa mahkum ederek ve yakarak öldürmüyorlardı. İşte böylece aynı dinden olduğu anlaşılan bu Hristiyanların bize nasıl davrandıklarını öğrenin.”⁸⁸

1.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ayasofya

İstanbul ve İstanbul'u temsil eden, şehrin en büyük kilisesi Ayasofya, Bizans İmparatorluğu'nun ve Hristiyanlık dünyasının en önemli simgesi olması itibarıyla tarihte Müslümanlar tarafından büyük bir arzuyla fethedilmek istenmiştir. Bundan dolayı Müslümanların İstanbul'u fethetme istekleri erken tarihlerde başlamıştır. Müslümanların İstanbul muhasaralarıyla ilgili bir takım kaynaklar, Emevîlerle Abbasîlerin H.34/655-H.169/785 tarihleri arasında İstanbul'a beş sefer düzenlediklerini, Osmanlıların ise⁸⁹,

⁸⁸ Steven Runciman, **Haçlı Seferleri Tarihi I-III**, Çev.: Fikret İşıltan, 2. bs., Ankara, 1992, C. 3, s. 109.

⁸⁹ Osmanlı-Bizans ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Fahameddin Başar, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bizans Münâsebetleri (1299-1451)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.

İstanbul'u yedi kere muhasara⁹⁰ ettikten sonra fethettiklerini yazmaktadırlar (Öztürk, 2004: 133).

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra ilk iş olarak Ayasofya'ya girmiş ve Bizans İmparatorluğu'nun en önemli timsali Ayasofya Kilisesi'ni camiye çevirerek burayı "Fethiye Camii" haline getirmiştir. İşte bu aşamadan sonra Ayasofya'nın tarihinde yeni bir dönem başlar. Yapılan tarihî araştırmalar göstermektedir ki Bizans'ın Ayasofya'ya verdiği değer Osmanlı döneminde de devam etmiş, Ayasofya dinî, siyasi ve toplumsal bir merkez olarak müzeye çevrilinceye kadar önemini muhafaza etmiştir⁹¹.

Osmanlı döneminde padişahlar Ayasofya'ya çok değer vermişler ve bu yüce mabedin fethin sembolü olarak korunup yaşatılması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Ayasofya, Bu dönemde yapılan tamiratlarla yaşatılmış ve ancak bu sayede günümüze kadar gelebilmeyi başarmıştır. Fatih Sultan Mehmed'den itibaren Osmanlı padişahlarının Ayasofya ile ilgili yapmış oldukları çalışmaları kısaca şöyle özetleyebiliriz⁹²:

Fatih Sultan Mehmed (1451-1481), Ayasofya'yı Camii'ye çevirdikten sonra Ayasofya Camii Vakfı'nı kurmuş tıpkı Bizans döneminde olduğu gibi en önemli gelir kaynaklarını bu vakfa ayırmıştır. Böylece Ayasofya Camii ile beraber pek çok eserin ihtiyaçlarını karşılayacak sağlam bir mali alt yapı oluşturmuştur. Fatih, Kilise'yi camiye çevirmek için ilk önce apsise bir mihrap yaptırmış, yakınına da bir minber koydurmuştur. Ayrıca Ayasofya'ya bir medrese, kütüphane ve minare ekletmiştir.

II. Beyazid (1481-1512), camiye beyaz mermerden bir mihrab ve kuzeydoğu köşesine bir minare ekletmiştir. Bunun yanında Ayasofya'nın giderleri için yeni vakıf gelirleri sağlamıştır.

⁹⁰ İstanbul'un Müslümanlar tarafından muhasaraları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Uğur: "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Kühû'l-Ahbâr'ına Göre Fatihden Önce, Müslümanlar Tarafından, İstanbul'a Yapılan Akınlar" **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14, Yıl: 2003/1, s. 49-54., Fahmeddin Başar: "Osmanlıların İlk İstanbul Kuşatmaları, **Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler**, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, Mayıs 2007, s. 136-147.

⁹¹ Osmanlı Döneminde Ayasofya'nın önemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: "Dini, Sosyal ve Siyasi Bir Merkez Olarak Ayasofya", **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 655-685.

⁹² Osmanlı döneminde Ayasofya'da yapılan ekler ile ilgili bkz.: Sezer Tansuğ, "Ayasofya ve Osmanlı Ekleri", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 8, İstanbul, 1969.; Erdem Yücel, "Ayasofya Çalışmaları ve Yapılan Onarımlar", **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 11, Ayasofya Müzesi Yayınları, İstanbul, 1990.; Ayrıca konu ile ilgili olarak yapılmış olan en kapsamlı çalışmalardan biri için bkz.: Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: "Ayasofya Külliyesinin Bakım-Onarım Çalışmaları, İlaveleri ve Muhasabeleri", **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 223-654.

Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Belgrat'tan getirdiği iki şamdanı Ayasofya'ya hediye etmiştir. Geniş çaplı bir tahrirle Ayasofya vakıflarını yeniden kayıt altına aldırıştır.

II. Selim (1566-1574), Ayasofya'nın etrafını istinat duvarları ile çevirtmiştir. Ayasofya'ya minareler eklemiş, medreseyi onarmış, medresenin üstüne bir kat daha ekleyerek genişletmiştir. Ayrıca Ayasofya'nın güney tarafına, kendisi için bir türbe yaptırmıştır.

III. Murad (1574-1595), Ayasofya'ya bazı eklemeler yaptırdı. Ana payelerin yanına Kur'an okuyanlar için taştan dört yüksek platform, müezzinler için uzun sütunların üzerinde yüksek bir kürsü, cemaatin temizliği ve susuzluğunu gidermek amacıyla batıdaki yarım kubbeler altında bulunan su küplerini ki hakkında efsaneler vardır⁹³, Ayasofya'ya koydurmuştur. Ayrıca minber ve imamlara mesken yapımı gibi ek kısımlar da yaptırmıştır.

I. Ahmed devri (1603-1617), devrinde geniş çaplı bir tamir ve bakım çalışması yaptırıldı, mihraba besmele yazdırıldı. 17. yüzyılda, IV. Murad (1623-1640) devrinde Ayasofya'nın içi hat levhalarla süslendi.

III. Ahmed (1703-1730) devrinde, Ayasofya'nın hünkâr mahfili yenilenmiş, cami ortasına büyük bir top kandil asılmış⁹⁴, yine genel bir tamir ve bakım çalışması yapılmıştır.

I. Mahmud (1730-1754), Ayasofya'da kütüphane, kütüphane vakfı, sıbyan mektebi, imaret, şadırvan, muvakkithane inşa ettirmiş, çifte hamamı yeniden yaptırmıştır.

III. Selim (1789-1807), Ayasofya'da bulunan halıların tamamını değiştirmiş. Ayasofya'ya, Mehmed Es'ad Yesârî hattı ile yazılmış iki levha astırmıştır.

II. Mahmud (1808-1839) devrinde, Ayasofya'da büyük çaplı bir tamir ve bakım çalışması yapılmıştır.

Abdülmecid (1839-1861) devrinde⁹⁵ Mustafa İzzet Efendi'ye ait olan levhalar yapılmış, yeni kasr-ı hümayûn yapımı, tahta döşemelerin eklenmesi, avizelerin yenilenmesi, ayakkabı rafları konulması gibi bakım çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

⁹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁹⁴ Ayasofyada bulunan bu top kandille ilgili de efsaneler teşekkül etmiştir. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁹⁵ Abdülmecid (1839-1861) devrinde Ayasofya Camii'ndeki onarımlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Sema Doğan, “Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii'ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler” **Bilgi**, Bahar / 2009, Sayı: 49: s. 1-34.

Bunlarla beraber Fossati kardeşler tarafından⁹⁶, kuzeydoğu yarım kubbe altındaki sultan mahfili yapıldı. Fossatiler aynı zamanda, üzerlerinde Allah, Muhammed, dört büyük halife ve ilk imamların adlarının koyu yeşil zemin üzerine altın yaldızla hattatlarca işlendiği sekiz büyük yuvarlak levhayı yerleştirdiler. Mustafa İzzet Efendi'nin eseri olan bu levhalarla ilgili efsaneler de teşekkül etmiştir.⁹⁷

Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909) devirlerinde de Ayasofya'da önemli onarım faaliyetleri gerçekleştirildi. Abdülaziz devrinde çevre düzenlemesi dolayısıyla medrese yeniden yapıldı.

Osmanlılar zamanında iç kısma eklenen minber, mihrap, kürsü, minarenin yanındaki mahfil-i hümayûn, kütüphane, hat levhalar; dış kısma eklenen medrese, şadırvan, türbeler, muvakkithane, sıbyan mektebi, sebil, imaret gibi pek çok ilaveler, yapının cami fonksiyonunu güçlendirmiş, ona ayrı bir görünüm ve güzellik kazandırmıştır. Yapılan bu eklerle Ayasofya, Müslüman-Türk kimliği kazanmış bir mabet haline gelmiştir.

Osmanlı döneminde yapılan bu çalışmalarda Muslihiddin, Sinan-ı Atik, Ali, Ayaş, Hayreddin, Koca Sinan (Mimar Sinan) ve Fossati kardeşler gibi mimarlar görev almışlardır (Akgündüz, 2005: 223-226).

1.3. Cumhuriyet Döneminde Ayasofya

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Ayasofya'nın tarihi de giderek değişmeye başlamıştır.⁹⁸ Aslında Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethederek Ayasofya'yı camiye çevirmesinden sonra Rumlar başta olmak üzere hristiyanlık dünyası Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesi ile ilgili faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır.⁹⁹ Bu faaliyetler Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıfladığı dönemlerde giderek artmış I. Dünya Savaşı sırasında İngilizler'in İstanbul'u işgal etmeleri ile de iyice gün yüzüne çıkmıştır.

⁹⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Sabine Schlüter, "Gaspere Fossati'nin Ayasofya Onarımları (1847-49)", **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 62-65., Natalia Teteriatnikov, **Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati Restoration and the Work of the Byzantine Institute**, Washington D.C., Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University, 1998.

⁹⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi" kısmına bakınız.

⁹⁸ Ayrıca konu ile ilgili olarak yapılmış olan kapsamlı bir çalışma için bkz.: Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: "Cumhuriyet Devrinde Ayasofya", **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005, s. 689-863.

⁹⁹ Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrilmesi ile ilgili efsaneler için çalışmamızın "Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi" kısmına bakınız.

Bu dönemde İngilizler, Ayasofya'yı zaptederek kiliseye çevirmeyi ve tekrar Rumlara teslim etmeyi planlarlar. Ancak bu sırada bir grup subay “dört yanından binanın temellerine dinamit yerleştirdiklerini eğer Ayasofya Camii'ne bir saldırı olursa, binayı havaya uçuracaklarını” her tarafa yayarlar. İngilizler Ayasofya'nın havaya uçurulması riskini göze alamadıkları için bundan vazgeçerler.¹⁰⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra özellikle Avrupa ve Amerika basınında Ayasofya ile ilgili yoğun bir kampanya başlatılır. Gazetelerde çıkan haberlerde Ayasofya'nın kilise kimliğine ve Bizans eseri olma özelliğine vurgular yapılır ve Ayasofya'nın kiliseye dönüştürülmesi talepleri dile getirilir. Aynı dönemlerde Amerika'da “Boston Bizans Araştırmalar Enstitüsü” kurulur ve bu enstitü Ayasofya'daki mozaiklerin temizlenerek ortaya çıkarılması iznini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nden alarak 1931 yılında çalışmalarına başlar. Bu çalışmalar esnasında Ayasofya Camii ibadete kapatılır.

Daha sonra 1934 yılında Millî Eğitim Bakanı Abidin Özmen, Mustafa Kemal Atatürk'e Ayasofya Camii'nin müze olarak açılması teklifinde bulunur. Bunun üzerine Atatürk konunun uzman bir heyet tarafından incelenmesini emreder. İstanbul Müzeler Müdürü Aziz Ogan başkanlığında oluşturulan komisyon, sunduğu raporda; binaya sonradan eklenen müştemilatın yıkılarak, Cami'nin ibadete kapatılması ve “Bizans Eserleri Müzesi” olarak açılmasını teklif eder. Millî Eğitim Bakanlığı, Bakanlar Kurulu'na yazdığı 14.11.1934 tarihli yazısında: “... eşsiz bir mimarlık sanat abidesi olan İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin tarihî vaziyeti itibarıyla müzeye çevrilmesi bütün “şark âlemini sevindireceği” ve insanlığa yeni bir ilim müessesesi kazandıracığı cihetle, bunun müzeye çevrilmesi...” teklif edilir ve Bakanlar Kurulu'nun 24 Kasım 1934 tarih ve 7/1589 sayılı kararıyla, Ayasofya Camii müzeye çevrilir. Böylece Ayasofya'nın tarihinde yeni bir dönem başlamış olur.

Halen müze olan Ayasofya'ya Türkiye'ye resmî ziyaretlerde bulunan üst düzey devlet yöneticileri de dâhil olmak üzere her yıl milyonlarca ziyaretçi gelmektedir¹⁰¹.

¹⁰⁰ Daha geniş bilgi için bkz.: “Ayasofya Nasıl Havaya Uçurulacaktı?” Niyazi Ahmed Banoğlu: **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007, s. 397-400.

¹⁰¹ Ayasofya'yı ziyaret edenlerin sayısı ile ilgili Radikal Gazetesi'nin 17/01/2008 tarihli haberi şöyledir: **“Ayasofya'ya Rekor İlgî”**: Ayasofya Müzesi'ne Papa 16'ncı Benediktus'un ardından ziyaretçi yağdı. Ayasofya'nın ziyaretçi sayısı, 2007'de yüzde 35 artarak ‘ilk kez’ Topkapı Sarayı Müzesi'ni geçti. Aynı dönemde Topkapı Sarayı'nda ziyaretçi sayısı yüzde 6 düştü. Papa 16. Benediktus'un 2006 yılı sonunda ziyaret ettiği Ayasofya Müzesi, 2007 yılında İstanbul'da en çok ziyaret edilen müze oldu. Böylece Ayasofya'ya ziyaretçi sayısı, ‘tarihinde ilk kez’ Topkapı Sarayı Müzesi'ninkini geçmiş oldu. İl Kültür Müdürlüğü'nün verdiği bilgilere göre: 2006'da 1 milyon 647 bin 570 kişinin ziyaret ettiği Ayasofya'yı, 2007 yılında yüzde 35 artışla 2 milyon 226 bin 159 kişi gezdi. Topkapı Sarayı Müzesi'niyse 2006 yılında 1 milyon 858 bin 867 kişi gezmişti, 2007 yılında ziyaretçi sayısı yaklaşık yüzde 6 düşerek 1 milyon 757 bin 317'de kaldı. İki müzenin bilet satışlarından

elde edilen 24.5 milyon YTL Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İstanbul'daki müzelerden sağlanan gelirin yüzde 90'ını oluşturdu. Ayasofya Müzesi Başkanı Doç. Dr. Haluk Dursun, 2007'de İstanbul'da turist sayısındaki genel artışın etkili olduğunu, Ayasofya'nın 'Dünyanın Yeni 7 Harikası Listesi'nde geçmesi ve Papa'nın ziyaretinin müzenin tanıtımına büyük katkı yaptığını söyledi. Dursun, "Uluslararası medyanın Papa'nın ziyaretine geniş yer ayırması Ayasofya'nın bir marka olarak gündeme gelmesini sağladı" dedi. İstanbul İl Kültür Turizm Müdürü Ahmet Emre Bilgili'ye müze ziyaretlerinin Topkapı ve Ayasofya dışında potansiyellerinin altında seyrettiğini dile getirdi: "Ayasofya'daki artışın grafiğine baktığımızda Papa'nın ziyareti sonrasına rastladığını görüyoruz. Bundan sonra yabancı ziyaretçilerin artış gösterdiğini, buna karşılık yerli ziyaretçilerin de bir sahiplenme duygusuyla müzeye daha fazla ilgi gösterdiğini tahmin ediyoruz." "Topkapı'yla hep yüzde 5'lik ziyaretçi farkı olurdu. İlk kez Ayasofya Müzesi Topkapı Müzesi'ni geçti" diyen Ayasofya Müzesi yetkilerine göre Ayasofya'ya geçen yıl gelen turist sayısındaki artışta, gemi turizmiyle İstanbul'a gelen ve öncelikle Ayasofya'yı tercih eden turist sayısındaki artış ile müzenin tatil olduğu pazartesi günlerinde izin alınarak a ılabilmesi de etkili oldu. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=244664>.

II. BÖLÜM: EFSANE KAVRAMI, EFSANELERİN TEŞEKKÜLÜ, EFSANELERİN TASNİFİ ve AYASOFYA EFSANELERİNİN TASNİFİ

Bütün bilimsel çalışmalarda olduğu gibi halk edebiyatı sahasında da derlenen malzemenin doğru bir şekilde tespit edilerek incelenmesi halk edebiyatına ait ürünlerin tanımlanması ve tasnif edilmesi çalışmalarıyla doğrudan bağlantılıdır. Çalışmamızın asıl konusu olan Ayasofya efsanelerini halk bilimsel yöntemlerle incelemek olduğundan bu bölümde efsane kavramı, efsanelerin teşekkülü ve kökenleri, efsanelerin tasnifi ve Ayasofya efsanelerinin tasnifi üzerinde durulacaktır.

2. 1. Efsane Kavramı

Halk biliminin bağımsız bir disiplin olmasından günümüze kadar efsaneler üzerine çalışan bilim adamları “efsane”yi tanımlamaya çalışmışlardır. Buna rağmen masal, destan, halk hikâyesi, vb. diğer halk edebiyatı ürünlerinde de olduğu gibi herkes tarafından kabul edilebilmiş ortak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Çünkü efsanelerle ilgili yapılan tanımlarda araştırmacının bakış açısı, uyguladığı yöntem ve derlediği, üzerinde çalıştığı malzeme, yapmış olduğu tanımları etkilemektedir.

“Efsane”nin ne olduğu sorusuna cevap vermeden önce efsane kavramı üzerinde durmak gerekmektedir¹.

Türkiye Türkçesinde² kullanılmakta olduğumuz “efsane” terimi dilimize Farsçadan geçmiştir. Farsça sözlükte efsane kelimesinin karşılığı: “Masal, hikâye ve öykü”dür.³ Arapçada efsane kelimesi “esatir veya ustûre” terimiyle karşılanmaktadır. “İngilizce’de “legend”, Almancada “sage”, Fransızcada “légende”, İtalyanca ‘leggende’, İspanyolca ‘leyenda” efsane karşılığında kullanılan terimlerdir (Sakaoğlu, 1980: 4). Örneklerde de görüldüğü gibi Batı dillerinde efsane teriminin kökenini Latince “legendus” kelimesi oluşturmaktadır. Bu Latince terim, Hristiyan azizlerin bayramlarda, kutsal törenlerde okumuş oldukları, azizlerin hayatlarını anlatan hikâyelere karşılık gelmektedir.

¹ Biz çalışmamızda efsanenin sözlüklerdeki ve ansiklopedilerdeki tariflerine daha önceki çalışmalarda yer verildiğinden bu konu üzerinde durmayacağız. Konu ile ilgili bölümleri olan çalışmalardan bir kısmı şunlardır: Muhsine Helimoğlu Yavuz, **Diyarbakır Efsaneleri, Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk Yayınları, 1993, s. 4-7; Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, C. 2**, Ankara: TDK, 1997, s. 5-6; Mehmet Naci Önal, **Muğla Efsaneleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 2-5; İsmail Görkem, **Elazığ Efsaneleri, İnceleme-Metinler**, Elazığ: Manas Yayınları, 2006, s. 26-27.

² Türk lehçelerinde efsane anlamında kullanılan terimler için bkz.: Metin Ergun, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi, C. 2**, Ankara, TDK, 1997, s. 1-2.

³ Mehmet Kanar, **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Deniz Kitabevi, 2000, s. 102.

Yunanca da ise “Asycb (legô)” ya da “Ascb (leo)”, “söylemek” fiilinin kökünden gelen “legontas” kelimesi “söylenmekte olan, söylence” anlamlarına gelmektedir (Fedakâr, 2008: 87).

2.1.1. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalarda Efsane Tanımı

Folklorun on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkışından itibaren pek çok halkbilimcisi anonim halk edebiyatı nesir türlerinden biri olan “efsane” kavramı üzerinde durmuş ve bu kavramın tanımını yapmaya çalışmıştır. Bütün bu tanımlarda efsanenin özellikleri verilerek, belirli özelliklerinin ön plana çıkarıldığı görülür.

Halk bilimi araştırmalarının öncülerinden olan Grimm kardeşler, efsane türünü ilk tanımlayanlar arasında yer alırlar. Grimm kardeşlere göre efsane: “Gerçek ya da gerçek dışı belirli bir kişi, olay ya da yer hakkında anlatılan ve inanılan anlatıdır.” (Jason, 1971: 134).

Grimm kardeşlerin yapmış oldukları bu tanımda ön plana çıkan üç özellik vardır: Tarihî olay veya şahsa bağlı olma, coğrafi bir yere bağlı olma, inanılma. Bu tanım; genel olarak efsaneleri diğer halk edebiyatı türlerinden ayıran ve pek çok araştırmacı tarafından da kabul edilerek tekrarlanan bir tanımdır.

Grimm kardeşlerden sonra Max Luthi, efsane ve masal türlerini karşılaştırırken: “Efsane derin ve sonsuz boyutluyken, masal sığ ve tek boyutludur. Efsanede kahraman, efsane olaylarının çekirdeği olan kendi tecrübelerinin etkisi altındadır.” der (Dégh, 2001: 36).

Bu tanımında Luthi, efsanede var olan “çok boyutlu”luktan bahsederken aslında efsanelerin tarih, din, inanç, hayal gücü ve gerçeklik vb. birden fazla kökeni olduğunu da vurgulamaktadır.

Max Luthi’nin efsaneyle ilgili diğer bir tanımı da şöyledir: “Efsane kavramı, duygusal anlatımla, anlatıcı tarafından bilinçli olarak gerçek olaylar anlatıldığını iddia eden, dinleyicilere bu olayın gerçek olup olmadığını, gerçek ise nasıl olduğunu düşündüren ve gerçekten haberdar olmayı isteyen, nesilden nesile sözlü aktarım yoluyla geçen ve karakteristik bir şekle sahip anlatım türünün adıdır.” Luthi’nin bu tanımında “gerçeklik” ve “inanç” efsanenin iki temel özelliği arasında sayılmaktadır (Luthi, 2003: 14).

Batı’da ilk folkloristlerin yapmış oldukları efsane tanımlamaları daha çok üzerinde çalıştıkları masal ya da destan vb. türleri daha iyi anlamak ve bunları diğer türlerden ayırmak üzere yapılan tanımlar olduğu söylenebilir. Efsane türü ile ilgili çalışmalar 21. yüzyılın başlarında hız kazanmış 1930’lara kadar efsane, incelenmeye değer bir anlatım türü olarak görülmemiştir. Bundan dolayı efsanenin bir tanımı yapılamamıştır. Efsane konusunda çalışmalara olan ihtiyaç 1959’daki uluslararası “Folk Narrative Research” (Halk Anlatması Araştırması) kongresinde dile getirilmiştir. Wayland Hand, bir komite kurularak Avrupa ve Amerikan halk efsanelerinin sınıflandırılmasını önerir. Efsane komisyonu 1962, 1963 ve 1966’da toplanır. Bu toplantılar, uluslararası bir indeks oluşturacak ulusal efsanelerin toplanması ve sınıflandırılmasını planlamak ve bir bölgesel çalışma sahası kurulmasını sağlamak açısından oldukça verimli geçer.

“Folk Narrative Research” (Halk Anlatması Araştırması) kongreleri, dünyadaki efsane araştırmalarına yön vermiş halk bilimcilerin efsane tanımıyla ilgili çalışmalarını başlangıcını oluşturmuş ve efsanelerle ilgili araştırmalar üzerinde ortak bazı kararların alınmasında öncü olmuştur.

1969 yılında ABD’de UCLA Üniversitesi “Folk Narrative Research” kongrelerinin devamı olarak düşünülebilecek “Amerikan Efsane Sempozyumu” adlı bir sempozyum düzenlemiştir. Sempozyumda Robert A. Georges, Herbert Halpert, Linda Dégh ve Alan Dundes efsane konusuyla ilgili bildiriler sunmuşlardır. Linda Dégh, bu sempozyumda sunduğu bildirinin girişinde efsanenin tanımı, tarifi ve tasnifinin zorluğunu vurgulamış⁴, Alan Dundes, efsane araştırmacılarının derlenmiş ya da derlenmesi gereken sonsuz anlatımlarla uğraşması ve bu anlatımları kılı kırk yararcasına tasnif etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu sebeplerden dolayı Dundes, efsanelerin, folklor araştırmalarının en bakir kısmını oluşturduğunu belirtmiştir⁵.

Bu araştırmacıların dışında Lauri Simonsuuri’nin yapmış olduğu aşağıdaki tanım kayda değer efsane tanımlarından biridir: Efsane, bir insan, bir görüş, ya da kesin bir zamana ve mekâna sahip bir olay hakkında yayılmış söylenceleri yâd etmektir. Efsane; açıklık, kesinlik ve varsayılan gerçeğin özetini içerir. Bu gerçek, inandırıcı ve öğretici bir şekilde açıklanır. Mekândan bahsetmesine rağmen anlatma büyük kitlelerce bilinir (Dégh,

⁴ Daha geniş bilgi için bkz.: Linda Dégh, “The Belief Legend in Modern Society: Form, Function, and Relationship to Other Genres (Modern Toplumda İnanç Efsanesi: Şekil, İşlev ve Diğer Türlerle İlişkisi)” **American Folk Legend A Symposium (Amerikan Efsane Sempozyumu)**, Ed. by.: Wayland D. Hand, California, University of California Press, 1971, p. 55.

⁵ Daha geniş bilgi için bkz.: Alan Dundes, “On the Psychology of Legend (Efsanenin Psikolojisi Üzerine)” **American Folk Legend A Symposium (Amerikan Efsane Sempozyumu)**, Ed. by.: Wayland D. Hand, California, University of California Press, 1971, p. 21.

2001: 40). Simonsuuri'nin tanımında, kendinden önce yapılmış efsane tanımları dikkate alınmış, efsaneyi var eden özellikler vurgulanmıştır.

Efsaneler üzerine pek çok çalışma yapmış olan Linda Dégh ise efsaneleri şöyle tanımlar: Halk hikâyesi, saf ve eleştiremeyen halk bilimi, halk didaktiği, bilgelik ve felsefe, gerçek dünyanın fantastik yansıması, din ve mitoloji, bilinçli ya da bilinçsiz fikirlerin yansıması, toplumsal belirsizliklere karşı ortaklaşa tepki, anlatımın açık biçimi, anlatımsal yeterlilik, sembol sistemi, sitil, biçim ve estetikler. (Dégh, 2001: 24). Dégh'in bu tanımı oldukça kapsamlıdır. Burada Dégh, efsanenin temel özelliklerinden hareketle bir tanım yapmıştır. Bunun dışında Linda Dégh'in aşağıdaki efsane tanımı bugüne kadar yapılan tanımları kapsayıcı ve genel kabul görmüş tanımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır: Efsane sanatsal olarak formüle edilmiş, üçüncü bir şahsa anlatılan ve geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmuş geleneksel bir hikâye ya da anlatıdır. Aslında gerçek değildir; ancak anlatıcı ve dinleyicileri tarafından gerçek olduğuna inanılır. Geçmişte ya da tarihsel geçmişte kurulmamış, geleneksel olma özelliği kazanmamış ve yaşanılan an ile ilgili efsaneler de bulunabilir (Dégh, 2005: 345-346).

2.1.2. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalarda Efsane Tanımı

Türkiye'de halk edebiyatı ürünleri üzerinde yapılan çalışmalar Avrupa ve Amerika'ya nazaran daha yeni olduğu için efsane araştırmalarının geçmişi çok ötelere gitmez.

Türkiye'deki halk bilimi ve halk edebiyatı çalışmalarının öncülerinden biri olan Ziya Gökalp **Türk Töresi** adlı eserinde mitleri “ilahlara taalluk eden maceralar” menkıbeleri ise “kahramanlara yani nim-ilahlara isnad olunan sergüzeştler” şeklinde tanımlar (Gökalp, 1976: 7). Gökalp'ın yapmış olduğu bu tanım ilk olması bakımından önemlidir. Gökalp'tan sonra efsanenin tanımını yapan Türk araştırmacıları ve tanımlarını şöyle sıralayabiliriz:

Bahaeddin Ögel'e göre efsane: “Tarihte adı geçmeyen, artık unutulmuş büyük kahramanlara ait efsaneler, mitolojinin kadrosuna girer. Tarihte yaşadıklarını bildiğimiz kişilere ait efsaneler ise destan, yani ‘legende’dir.” Bu tanımda “destan” “efsane” ve “mit” terimlerinin içi içe geçtiği dikkat çeker (Ögel, 1993: I).

Pertev Naili Boratav efsaneyi: “Efsanenin başlıca niteliği, inanış konusu olmasıdır. Onun anlattığı şeyler doğru, gerçekten olmuş diye kabul edilir. (...) Başka bir niteliği de

düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından yoksun, hazır kalıplara yer vermeyen kısa bir anlatı oluşudur.” şeklinde tanımlar (Boratav, 1992: 98).

Şükrü Elçin ise efsaneyi “İnsanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında doğup gelişen, zamanla inanç, âdet, an’ane ve merasimlerin teşekkülünde az çok rolü olan bir çeşit masal” olarak tanımlamaya çalışır (Elçin, 1986: 314).

Gerek Batı’da gerekse Türkiye’de yapılan pek çok “efsane” tanımında, efsanelerin “mit”, “menkıbe”, “masal”, “destan” vb. halk edebiyatı ürünleriyle izah edilmeye çalışıldığı, efsanenin bu ürünlerle iç içe geçtiği dikkati çekmektedir. Halk edebiyatı sahasında çalışmaların yoğunlaştığı günümüzde bile araştırmacıların üzerinde hemfikir oldukları bir efsanenin tanımından bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de efsaneler üzerine önemli çalışmalar yapmış olan Saim Sakaoğlu, özellikle yabancı araştırmacıların tanımlarını değerlendirerek bu tanımlardaki dört ana unsuru şöyle sıralar:

- a. Şahıs, yer ve olaylar hakkında anlatılırlar.
- b. Anlatılanların inandırıcılık özelliği vardır.
- c. Genellikle şahıs ve olaylarda tabiatüstü olma özelliği görülür.

Tariflerde yer almayan şu özelliği de dördüncü madde olarak ekleyebiliriz:

- ç. Efsanelerin belirli bir şekli yoktur; kısa ve konuşma diline yer veren anlatımadır.

(Sakaoğlu, 1980: 5–6).

Yapmış olduğu efsane araştırmalarıyla dikkat çeken Bilge Seyidoğlu’na göre efsane; “sözlü geleneğin ürünü olan bir anlatım türüdür. Temelinde inanç unsuru vardır. Efsaneyi anlatanlar ve onu dinleyenler efsanenin gerçek üzerine kurulduğuna inanırlar. Bu gerçek objektif bir gerçek değildir. Efsaneyi nakledenler ve dinleyenler efsanedeki olayların gerçekten olmuş olduğuna inanırlar. (...) Efsaneler kısa anlatı türleridir. Bir veya bir kaç motif ihtiva ederler. (...) Efsanelerde gizli ve esrarengiz bir âlem vardır. Bu âlemin sırlarına erişilmez. Gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük ve kutsallık da sahip olduğu unsurlardır. Bir efsanenin temelinde inanç mutlaka vardır fakat diğer özelliklerin bir veya bir kaçı mevcuttur. Efsaneler tarihî devirler içinde teşekkül etmişlerdir. Konusu bir olay, tarihî veya dinî bir şahsiyet yahut bir yer olabilir. (...) Efsanelerde (legend) kahramanların olağanüstü güçleri vardır; fakat tanrı veya yarı tanrı değildirler. (...) Efsaneler günümüzde oluşabilir ve tarih sahnesine çıkabilirler (Seyidoğlu,1997: 13-14).

Bugüne kadar yapılan efsane tanımlarından hareketle efsanelerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

a. Yapı bakımından; “kısa anlatmalar olması”, “bazen, ‘birisinden duyduğuma göre’, ‘anlatılanlara göre’, ‘bu gerçekten olmuş, gerçekten de böyleymiş’ vb. gibi başlangıç formellerine sahip olması” ve “sözlü geleneğin ürünü olan mensur anlatılar olması”,

b. İçerik bakımından; “tarihî ya da yaşanan anla ilgili bir olay, tarihî veya dinî bir şahıs veyahut bir yeri konu edinmesi”, “gerçeklik unsurunun yanında olağanüstülük, kutsallık ve inandırıcılık özelliklerine de sahip olması”, “yarı tanrıları, insanı ya da belli başlı mekânları konu edinmesi”, “günümüzde de oluşabilmesi”,

c. İcra bakımından; “profesyonel anlatıcı tarafından anlatılması şart olmamakla birlikte, iyi efsane anlatmasıyla “güngörmüş”, “yaşlı” ve “konuya ilgi duyan-konuya hâkim” gibi sıfatlarla anılan kişilerin anlatması, “belirli bir anlatım yeri ve zamanı olmamakla birlikte, özellikle efsaneye konu olan maddi unsur görüldüğü, sorulduğu ya da bahsi geçtiğinde, uygun bir sosyal şart ve çevreye bağlı olarak anlatılması” ve “anlatıcı ve dinleyici tarafından daha çok tarihî ya da dinî gerçek üzerine kurulduğuna inanılması”,

ç. İşlev bakımından; “öğüt vermesi, örnek göstermesi”, “toplumsal kural ve davranışları öğretme ve uygulamaya yönlendirmesi”, “toplumca hoş karşılanmayan tutum ve davranışları yasaklama ve bunlardan caydırması”, “evren, dünya, insan ve diğer canlılar, maddeler, toplumsal olgu, davranış ve kurallar ve sosyal kurumların kökeni ve işlevi hakkında açıklayıcı bilgi vermesi”, “toplumsal hafızanın ve toplumsal ideallerin canlı tutulmasına hizmet etmesi” özelliklerine sahiptir (Fedakâr, 2008: 101).

2.2. Efsanelerin Teşekkülü

Efsaneler üzerine çalışma yapanların üzerinde durdukları diğer bir konu da efsanelerin nasıl teşekkül ettiği meselesidir. Efsanelerin teşekkülleriyle ilgili olarak ileri sürülen fikirlere bakıldığında pek çok araştırmacının; efsanelerin kökenlerini tarih öncesi devirler ve bu devirlerde yaşayan insanların psikolojik ve sosyolojik yapılarında arama eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz.

Efsanelerin oluşumlarıyla ilgilenenler arasında R. Rosieres ve M. Benigni gibi araştırmacıların isimleri sayılabilir. Özellikle R. Rosieres’in ileri sürdüğü kurallar bugün efsanelerin oluşum teorileri içinde halk bilimciler arasında en çok kabul edilenidir. Ona göre efsaneler üç ayrı kural etrafında oluşur:

a. Menşelerle ilgili kural: Aynı akli kapasiteye sahip olan bütün milletlerde hayal gücü aynı şekilde ortaya çıkar. Böylece benzer efsanelerin yaratılışına sebep olur.

b. Birinin yerine diğerrinin geçmesi kuralı: Bir kahramanın hatırası zayıfladıkça onun şerefine yaratılmış olan efsane bu kahramanı terk eder ve daha meşhur birine mal olur.

c. Adapte olabilme kuralı: Çevre değıştiren her efsane, yeni çevrenin sosyal ve etnografik koşullarına uyum sağlar (Sakaoğlu, 1980: 7).

Metin Ergun ise **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi** adlı çalışmasında; efsanelerin nasıl teşekkül ettiğı sorusuna cevap bulabilmek için öncelikle onların kökenlerine inmek gerektiğini söyler. Çünkü efsaneler teşekkül ederlerken beslendikleri kaynaklara, köklerine göre farklılık arz etmektedir. Yani, bütün efsaneler aynı teşekkül sürecinden geçmezler. Mitolojik efsanelerin teşekkülü ile tarihî ve dinî efsanelerin teşekkülü birbirinden farklı yollarla ve daha farklı bir zaman sürecinden geçerek teşekkül etmiştir.

Efsanelerin bir değil, bir kaç kökü vardır. Bu kökleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Mitolojik kökler,
2. Tarihî kökler,
3. Dinî kökler,
4. Hayalî, fantastik kökler.

Bu köklerin hepsi her efsanede görülmez. Efsanenin çeşidine göre köklerden biri, mesela tarihî efsanelerde tarihî kökler, dinî efsanelerde dinî kökler, yaratılış efsanelerinde mitolojik ve fantastik kökler önem kazanır. Yalnız şunu da belirtmek gerekir ki, bir efsanede birden fazla kök bulunabilir. Yani tarihî kökün hâkim olduğu bir efsanede dinî veya hayalî kökler bulunabilir.

Efsanelerde yer alan mitolojik köklerin içinde eski dinî inançların izleriyle birlikte hayal ürünü unsurlar da mevcuttur. Bu unsurları birbirinden ayırmak oldukça güçtür. Bundan dolayı halk bilimi üzerine çalışma yapanların pek çoğu efsane ile mitolojinin birbirlerine çok yakın iki tür olduğunu belirtmektedirler.

Eski çağlardan bu yana insanların doğal olaylara, tabiattaki unsurlara bakışı, onlar hakkındaki düşünceleri, anlayışı sistemleşerek bütün bir halka yayılmış, yani umumileşmiştir. Bu düşünceler, açıklamalar zamanla fonksiyon değıştirerek bir inanç sistemi haline gelmeye başlamıştır. Halkın sırrına vâkıf olmadığı cisim ve olaylar hakkındaki düşünce ve açıklamaları ile tarihî olay ve halk fantezisi birleşerek inanç sistemi haline gelmiştir. Bu sistemin içinde tarihte olmuş veya olması muhtemel gerçek olaylar olabileceğı gibi, halkın veya anlatıcının muhayyilesinden kaynaklanmış hayalî,

“uydurma” unsurlar da bulunabilir. İşte bu inanç sisteminin bazı unsurları, bugün bazı efsanelerin kökünü oluşturmaktadır. Özellikle gök cisimleriyle ve hadiseleriyle ilgili olan efsanelerde bu türden mitolojik kökleri aramak gerekir.

Efsanelerin en önemli köklerinden biri de tarihtir. Yani bir kısım efsaneler, tarihî kökler üzerine teşekkül eder. Bu tür efsanelerin mitolojik köklü efsanelere göre daha yakın çağlarda teşekkül ettiği söylenebilir.

Halk için önemli olan bazı tarihî olayların ve şahısların maceraları zamanla halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte efsaneye dönüşmüştür. Bu tür efsaneler, kronolojik tarih olmamakla birlikte, tarihten ayrı düşünülemezler, yani gerçekle, tarihle ilgilidirler. Tarihî kökü olan efsanelerin bir bölümünde dinî kökler de vardı.⁶

Tarihî bir olay, ister eski çağlarda meydana gelmiş olsun ister yeni zamanlarda, eğer halkın üzerinde büyük bir tesir bırakmışsa, halkın hayatını değiştirmişse, halkın şuurunda derin izler bırakmışsa belli bir süre sonra efsaneleşir. Bu süre içerisinde tarihî olay, gerçekliğinden bir şeyler kaybeder, buna karşılık bünyesine halkın muhayyilesinden kaynaklanan hayalî fakat halkın gerçekten olduğuna inandığı bir takım yeni unsurlar eklenir. Halk efsanelerde, İstanbul’un fethi vb., tarihî olayı, olmasını istediği şekilde; I. Justinianus, Konstantin ya da Fatih Sultan Mehmed vb., tarihî şahsı ya da Ayasofya vb., tarihî bir yapıyı görmek istediği şekilde gösterir. Eğer bir kahraman ya da tarihî yapı unutulmaya başlamışsa onun etrafında oluşan efsaneler, halk için önemli olan, gündemdeki, bir başka kahramanın ya da tarihî yapının etrafında toplanır. Bu, Roisere’nin efsanelerin teşekkülü ile ilgili ortaya attığı “birinin yerine diğerinin geçmesi” kaidesine uygundur.

Tarihî kökü olan efsaneler, mitolojik efsanelere göre daha gerçekçi, daha inandırıcıdır. Çünkü tarih sayfalarında bu efsanelerin köklerini bulmak, görmek mümkündür. Halk, geçmişte olmuş bu olayları, dilden dile, nesilden nesile aktararak biraz da kendi muhayyilesinden kattığı hayalî unsurlarla yoğurarak günümüze kadar getirmiştir. Bu haliyle bu tarihî olaylar, kronolojik tarihle uğraşan tarihçilerin ilgi sahasından çıkıp halkbilimcilerin, kültür tarihçilerinin alanına girer. Kronolojik tarih olmaktan çıkan bu anlatmalarda, halkın geleneğinden, töresinden izler bulmak mümkündür

Efsanelerdeki köklerden biri de “dinî” köklerdir. Dinî kahramanların maceraları, halkın muhayyilesinden katılan hayalî unsurlarla birlikte zaman içinde efsaneleşmiştir.

⁶ Tarihî bir olayın dinî köklerle birlikte nasıl efsaneye dönüştüğü ile ilgili ayrıntılı bir örnek için bkz.: Şeyma Güngör: “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbela Olayı ve Hadikatü’s-Süeda]” **38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10–15 Eylül 2007, Edebiyat Bilimi Sorunları Ve Çözümü**, C.II, Ankara, 2008, s. 769-788.

Aynı şekilde kutsal kitaplarda ya da dinî kitaplarda anlatılan birçok hikâye; tarihî olay, şahıs ya da eserle birleşerek halkın muhayyilesinde efsaneye dönüşmüştür. Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerde de bunun örneklerine rastlamak mümkündür.⁷

Halk, sevdiği dinî büyüğün hayatı ya da Ayasofya vb., değer verilen kutsiyet atfedilen dinî mekân etrafında, pek çok efsane teşekkül ettirmiştir. Efsanelerin etkisiyle halka hem din, hem dinî büyükler hem de dinî mekânlar daha çok sevdendirilmiş, daha iyi anlatılmış, daha çok benimsetilerek sahiplenme duygusu artırılmıştır. Böylece de efsaneler vasıtasıyla o dinin propagandası yapılmıştır. Bu şekliyle efsaneler, bir terbiye etme fonksiyonu üstlenmişlerdir.

Dinin emir ve yasakları, kaideleri ve din büyüklerinin maceraları efsanelerin köklerinden birini oluşturmaktadır. Halk, dinin emirlerini, yasaklarını; günahı, haramı, helâli, yanlış, doğruyu daha iyi anlatabilmek için, cezai müeyyidelerin tesirini gösterebilmek için belli bir şahsa, olaya ya da Ayasofya gibi dinî bir mekâna bağlı olarak bu kavramlar etrafında bazı efsaneler teşekkül ettirmektedir. Bu efsanelerde anlatılan olayların bazıları, tarihte gerçekten olmuş olabilir; bazıları ise halk muhayyilesinden kaynaklanmıştır. Genellikle anlatan da dinleyen de bu efsaneleri, gerçek olarak kabul eder. Bu anlatmalar, halk arasında âdeta dinî inancının bir parçası haline gelmiş; uyulması, inanılması gereken kaideler şekline bürünmüştür.

Her efsanede az veya çok hayalî bir yön vardır. Mitolojik köklü efsanelerde hayalî unsurların fazlalığı dikkat çeker. Halk, tarihte olmuş bir olayı yaşamış bir kahramanı, inşa edilmiş mimari bir eseri olduğu gibi değil de, olmasını istediği şekilde görür ve anlatır. Bunun için de tarihî olaylara bir takım hayalî unsurlar ekler. Bu uydurmalar, efsanelerin inanılmasına, gerçek olmasına engel teşkil etmez. Özellikle tarihî kökenli efsanelerdeki bu tür hayalî unsurlar, kabul edilebilir ölçüdedir.

Folklor ürünlerinin en önemli özelliği⁸ sözlü kültür ortamında ağızdan ağıza aktarılmasıdır. Bu yüzden her anlatıcı, folklorik anlatıya kendi his ve hayal dünyasından bir şeyler ekler ve öyle anlatır. Efsaneler için de durum aynıdır. Halk, geçmişte olmuş her hangi bir olayı nesilden nesile sözlü olarak aktarırken efsaneye kendinden bir şeyler katar,

⁷ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” kısmına bakınız.

⁸ Sözlü kültür ürünlerinin özellikleri şöyle sıralanabilir: Sözlü olma özelliği, geleneğe bağlılık, çeşitlenme, anonimlik özelliği ve kalıplaşma şeklinde sıralanan ana unsurların yanında ritüelin devamı oluşu, metinsiz ve sese dayalı oluşu, ezbere ve toplumsal belleğe dayanması, icracı ve dinleyici esası gibi etmenler de sözlü kültür ürünlerinin temelini oluşturur (Alpaslan, 2002: 2-3).

işte bu eklenen, sonradan halk tarafından katılan unsurlar, efsanelerin hayalî, fantastik köklerini oluşturur. Efsanelerde anlatılan tarihî olay, bu tür hayali köklerin eklenmesiyle kronolojik tarih olmaktan çıkar ve folklorik bir ürün olan efsaneye dönüşür. Aynı zamanda bir takım efsaneler ise tamamen hayalî ve fantastik köklerden oluşmuştur. Bu tür efsanelere en iyi örnek yer adlarına bağlı olarak anlatılan efsanelerdir. Halk, benzerlerinden ayrılan bir taşın, kayanın, tepenin ya da dağın nasıl oluştuğuna dair bir efsane anlatır (Ergun, 1997: 40–46).

Ayasofya ile ilgili efsaneler içerisinde bu dört kökün hemen hepsine rastlayabiliriz. Mitolojik ve hayalî ve fantastik kökler olduğu gibi tarihî ve dinî bir yapı olmasından dolayı Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerde daha çok tarihî ve dinî köklerin ağırlıkta olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Efsanelerin Tasnifi

Halk bilimi çalışmalarında cevap aranan soruların başında, “tanımlanmaya çalışılan türün nasıl tasnif edileceği” sorusu gelmektedir. Çalışmamızın bu kısmında, dünyadaki efsane tasnifleri kısaca değerlendirildikten sonra, Ayasofya efsanelerinin tasnifi ele alınacaktır.

Efsaneler üzerine 1930’lu yıllara kadar, kayda değer çalışmalar yapılmadığı ve efsane türü belirgin bir şekilde tanımlanamadığı için efsaneler daha çok masalların bir alt sınıfı olarak tasnif edilmiştir. Zamanla efsaneler üzerine yapılan derleme ve inceleme çalışmalarının artmasıyla efsanelerin tasnifi meselesi gün yüzüne çıkmıştır. 1959’da International Society For Folk Narrative (Halk Anlatmaları Uluslararası Topluluğu) tarafından düzenlenen kongrede efsane araştırmaları üzerinde durulmuş efsanenin tanımı ve tasnifi irdelenmiştir. 1959-1969 yılları arasında da tekrarlanan bu kongrelerden 1966’da Budapeşte’de yapılan kongrede uluslararası efsane tip ve motifleri katalogunun hazırlanması, tiplerin kısımlara ayrılıp numaralanması ve mahallî katalogların hazırlanması çalışmaları yapılmıştır. Ayrıca efsanelerin uluslararası boyutta tasnif edilebileceği bir liste düzenlenmiştir. Budapeşte Kongresi’nde kabul gören bu tasnif şöyledir:

I. Dünyanın yaratılışı ve sonu (kıyamet) hakkındaki efsaneler.

II. Tarihî efsaneler ve medeniyet tarihiyle ilgili efsaneler.

A. Medeniyet ile ilgili yer ve eşyanın menşei.

- B. Bazı yerler ile ilgili efsaneler.
- C. Dip tarihi (Prehistorya) ve ilk zamanlarla ilgili efsaneler.
- D. Harpler ve felaketler.
- E. Temayüz etmiş kişiler.
- F. Bir düzenin bozuluşu.

III. Tabiatüstü varlıklar ve kuvvetler /mitik efsaneler.

- A. Kader.
 - B. Ölüm ve ölümler.
 - C. Tekin olmayan yerler ve hayaletler.
 - D. Hayaletlerin resmigeçidi ve savaşları.
 - E. Öbür dünyada ikamet.
 - F. Cinler, periler, ruhlar.
 - G. Medeniyetle ilgili yerlerdeki hayaletler.
 - H. Değişmiş varlıklar.
 - I. Şeytan.
 - K. Hastalık yapan kötü ruhlar (cinler) ve hastalıkları.
 - L. Tabiatüstü (sıhrî) kuvvetlere sahip kimseler.
 - M. Efsanevi (mitik) hayvanlar ve bitkiler.
 - N. Hazineleler.
- IV. Dinî efsaneler /Tanrı ve kahramanlarla ilgili efsaneler (Sakaoğlu, 1980: 15-16).

Pertev Naili Boratav Budapeşte Kongresi'nde kabul edilen efsane tasnifini temelde benimsemiş olmakla beraber, kongrede yapılan bu tasnifin Türk efsanelerine tam olarak uymadığını belirtmiştir. Boratav, bu tasnif üzerinde çalışmış ve bazı değişiklikler yaparak bu tasnifi Anadolu-Türk efsanelerine göre yeniden şekillendirmiştir:

I. Yaratılış Efsaneleri

Oluşum ve dönüşüm efsaneleri-evrenin sonunu (Mahşer ve kıyamet günlerini) anlatan efsaneler.

II. Tarihlik Efsaneler

- A. Adları belli yerler (dağ, göl vb.) üzerine anlatılanlar,
- B. İnsan topluluklarının oturdukları yerler (şehir, köy vb.) hakkında anlatılanlar,
- C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),

- D. Tarihlik sayılan kişilerden ya da uluslardan kaldığına inanılan defineler,
- E. Milletler, hükümdar soyları,
- F. Büyük afetler,
- G. Tarihlik niteliği olduğuna inanılan ünlü kişilerin savaştıkları olağanüstü güçlü yaratıklar,
- H. Savaşlar, fetihler, yayılışlar,
- I. Yerleşmiş bir düzene başkaldırmalar,
- J. Başkaca tarihlik önemli olaylar ya da sivrilmiş kişiler (Uygarlıkta kılavuz olmuş kişiler, bilginler, şairler, şeyhler, mürşitler vb.).
- K. Sevda maceraları ile ün salmış âşıklar; kişilerin aile içi çeşitli ilişkileri,
- L. Çeşitli başka olaylar içindeki yerleri ile bir toplumun tarihinde iz bırakmış “önemsiz” kişiler (Örneğin: Çoban, hizmetçi vb.) üzerine anlatılanlar,
- III. Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine Efsaneler
 - A. Alın yazısı,
 - B. Ölüm ve ötesi,
 - C. Tekin olmayan yerler,
 - D. Tabiatın bir parçası olan yerler (Orman, göl vb.) ile hayvanların “sahipleri” (:koruyucuları).
 - E. Cinler, periler, ejderhalar vb. olağanüstü güçteki yaratıklar,
 - F. Şeytan
 - G. Hastalık ve sakatlık getiren varlıklar (Albastı gibi),
 - H. Olağanüstü güçleri olan kişiler (Büyücü, üfürükçü, efsuncu gibi),
 - I. “Mythique” nitelikte hayvan ve bitkiler (adamotu gibi) üzerine anlatılanlar
- IV. Dinlik Efsaneler (Boratav, 1992: 100-104).

Boratav’ın, bu tasnifi genel olarak Anadolu-Türk efsaneleri üzerine yapılacak incelemelerde kullanılabilecek türden bir tasniftir. Türkiye’de efsaneler üzerine yapılan diğer tasniflere bakıldığında belli bir bölge ya da konu ile ilgili derlenen sınırlı sayıdaki efsanelerin araştırılmasına dayanan tasnifler olduğu görülmektedir.

Bu tür tasnif çalışmalarının en önemlilerinden biri Saim Sakaoğlu tarafından “taş kesilme motifi” ile ilgili olarak yapılmıştır. Saim Sakaoğlu, **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu** adlı eserinde derlemiş olduğu efsaneleri şöyle sınıflandırmıştır:

- A. Aşk.
- B. Zor durumdan kurtulma.
- C. Saygısızlıklar.
- D. Kötü huylar.
- E. Hızır ve insanlar.
- F. Değişik taş kesilmeler.
- G. Eksik anlatılanlar (Sakaoğlu, 1980: 65).

Hasan Özdemir ise, “*Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri*” adlı çalışmasında etiyolojik efsaneleri şöyle tasnif etmiştir;

1. Dünyanın yaratılışı.
2. Gökkubbenin yaratılışı.
3. Meteorolojik olay ve görüntüler.
4. İnsan ve kültür etiyolojileri.
5. Hayvanlar.
6. Bitkiler.
7. Türkiye’nin coğrafi ve toponomisiyle ilgili efsaneler.
8. Soyadı ve lakaplarla ilgili efsaneler (Özdemir, 1986: 305-310).

Bilge Seyidoğlu’nun Erzurum efsanelerini incelediği **Erzurum Efsaneleri** adlı çalışmasındaki tasnif ise, belirli bir bölgeye ait efsanelerin konularına göre nasıl tasnif edildiğini göstermesi bakımından önemlidir:

- I. Dinî Binalarla İlgili Efsaneler.
 - A. Camiler ve mescitler üzerine söylenen efsaneler.
 - B. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler.
 - C. Tekkeler, ocaklar ve müritlerle ilgili efsaneler.
 - D. Türbeler üzerine söylenen efsaneler.
 - E. Kaleler üzerine anlatılan efsaneler.
- II. Evler ve İnsanların Yaşadığı Yerlerle İlgili Efsaneler
 - A. Alkarısı ve peri kızı ile ilgili efsaneler.
 - B. Çobanların ve köprülerin efsaneleri.
 - C. Değirmen ile ilgili efsaneler.
 - D. Evler hakkında anlatılan efsaneler.
 - E. Hamamlar üzerine söylenen efsaneler.

- F. Kahve ve lokanta üzerine söylenen efsaneler.
- G. Keramet sahiplerinin efsaneleri.
- H. Köylerle ilgili efsaneler.
- I. Kuyu ile ilgili efsane.
- İ. Tekin olmayan yerlerde yaşayan tekin olmayan yaratıklar.

III. Tabiat ve Kırırlarla İlgili Efsaneler

- A. Çeşme ile ilgili efsane.
- B. Düzlüklerle ilgili efsaneler.
- C. Göller ve şelalelerle ilgili efsaneler.
- D. Kaplıcalarla ilgili efsaneler.
- E. Mağaralarla ilgili efsaneler.
- F. Nehirle ilgili efsane.
- G. Pınarla ilgili efsane.
- H. Taşlar ve kayalarla ilgili efsaneler (Seyidoğlu, 1997: 7-8).

İsmail Görkem de, **Elazığ Efsaneleri, İnceleme-Metinler** adlı eserinde Elazığ efsanelerini konularına göre şöyle tasnif etmiştir:

I. Dinî Efsaneler:

- A. Evliya menkabeleri.
- B. Kutsal kabirlerle ilgili efsaneler.
- C. Mecnunlarla ilgili efsaneler.
- D. Hızır-İlyas ile ilgili efsaneler.

II. Al Karısı, Kapos (Kepoz) ve Cinlerle İlgili Efsaneler:

III. Taş Kesilme Efsaneleri

IV. Hayvan Efsaneleri

- A. Şekil değişikliği ile ilgili efsaneler.
- B. Açıklayıcı efsaneler.

V. Yer Adlarıyla İlgili Efsaneler

- A. Meskûn yerlerle ilgili efsaneler.
- B. Yeryüzü şekilleriyle ilgili efsaneler.
- C. Diğerleri (Görkem, 2006: VI-VII).

Ali Berat Alptekin “*Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri*” adlı bildirisinde Malatya efsanelerini şu şekilde tasnif etmiştir;

1. Dinî efsaneler.
2. Olağanüstü varlıklarla ilgili efsaneler.
3. Hayvanlarla ilgili efsaneler.
4. Taş kesilme konusundaki efsaneler.
5. Adlarla ilgili efsaneler. (Alptekin, 1988: 34-39).

Ali Duymaz ise, **Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler)** adlı çalışmasında Bingöl ve çevresinden derlenen efsaneleri şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Dinî efsaneler.
2. Osmanlı-Rus savaşı hakkındaki efsaneler.
3. Yer adları hakkındaki efsaneler.
4. Taş kesilme efsaneleri.
5. Hayvanlar hakkındaki efsaneler.
6. Olağanüstü varlıklar hakkındaki efsaneler.
7. Sevdaya bağlı teşekkül eden efsaneler.

8. Halk oyunları ve türküler hakkındaki efsaneler (Duymaz, 1989: 35-43).

Örneklerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yapılan efsane tasniflerinde belli bir yöreye ait, sınırlı sayıdaki efsaneler daha çok konuları bakımından sınıflandırılmıştır. Motif, yapı, kahraman, tip, işlev vb. gibi unsurları bakımından da tasniflerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca tüm Anadolu-Türk efsanelerini kapsayan hatta tüm Türk dünyasının ihtiyaçlarına cevap verebilen tasniflere ihtiyaç olduğu ortadadır. Bunun için öncelikle efsanelerin derlenerek bir araya getirilmesi gerekliliği vardır.

2.3.1. Ayasofya Efsanelerinin Tasnifi

Çalışmamızın asıl konusunu Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler oluşturmaktadır. Bilindiği gibi Ayasofya, dinî bir yapı olmanın ötesinde gerek tarihî gerek dinî gerekse de mimari özellikleri bakımından önemli bir kültürel merkezdir.

Yukarıdaki tasnifleri göz önüne aldığımızda, Ayasofya efsaneleri Budapeşte Kongresi’nde kabul gören tasnifte “II. Tarihî efsaneler ve medeniyet tarihiyle ilgili efsaneler-G. Bazı yerler ile ilgili efsaneler.” başlığı altında, Pertev Naili Boratav’ın yapmış olduğu tasnifte ise: “II. Tarihlik Efsaneler-C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),” başlığı altında ele alınabilir.

Bundan önce yapılmış olan hemen her çalışma belli bir yöreye ait farklı konuları ihtiva eden efsanelerin tasnifinden oluşmaktadır. Biz ise ilk kez Ayasofya gibi “ünlü büyük bir yapı” etrafında teşekkül eden efsaneleri incelemek üzere bir tasnif oluşturmuş bulunmaktayız.

Ayasofya efsanelerini tasnif ederken, Eliade’nin; her belge türü (mitler, ayinler, tanrılar, batıl inançlar vb.) dinsel görüngüyü anlamak istediğimiz sürece bizim için değerlidir. Bu usa vurma, tarih çerçevesinde tamamlanmaktadır. Hiyerofanilerle⁹ karşı karşıya olduğunuzda tarihsel belgelerle karşı karşıyasınız demektir. **Kutsal, her zaman belli bir tarihsel dönem içinde kendini gösterir.** En bireysel ve en aşkın mistik deneyimler bile **tarihsel koşulların etkisi** altındadır (Eliade, 2003a: 28) sözü yapmış olduğumuz tasnifte bizi yönlendiren önemli bir amil olmuştur.

Biz çalışmamızda Ayasofya efsanelerini tasnif ederken; Ayasofya’nın, çalışmamızın birinci bölümünde geniş bir şekilde ele alındığı gibi, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet gibi “**tarihî dönemler**”ini ve “**efsanede geçen vaka/olay zamanı**”nı dikkate alarak bir tasnif yapmış bulunmaktayız.¹⁰

Derlemiş olduğumuz efsanelerde geçen “Ayasofya yapılırken”, “Ayasofya’nın kubbesi tamamlanmadan”, “inşaat esnasında”, “Ayasofya’nın açılışı esnasında”, “İstanbul’un fethi esnasında”, Fatih Sultan Mehmed Ayasofya’ya girdiğinde”, “Kanuni Sultan Süleyman zamanında”, “Osmanlı döneminde”, “Ayasofya müzeye çevrileceği zaman” vb. “zaman” ifadelerinin, Bizans döneminden, İstanbul’un fethine, Osmanlı döneminden, Cumhuriyete ve Ayasofya’nın müzeye çevrilmesine kadar Ayasofya’nın tarihî macerasına uygun olduğunu gördük. Bundan dolayı efsanelerde geçen **efsanede geçen vaka/olay zamanı** bakımından aynı tarihî sürece yer veren efsaneleri bir başlık altında topladık böylece Ayasofya’nın tarihine uygun, içerikleri bakımından kronolojik bir tasnif ortaya çıktı. Buna göre Ayasofya efsaneleri şu başlıklar altında tasnif edilmiş oldu:

⁹ **Hiyerofani (hierophany):** Yunanca **hieros** (/kutsal) + **phainein** (göstermek): İlâhî olanın veya kutsal olanın, özellikle de kutsal bir mekânda, nesnede veya hâlde tezahür etmesi; ilâhî tecelli. Genellikle Kadim Yunan’da, Ortadoğu’da ve bilhassa Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı metinlerde Tanrı’nın / tanrıların görünmesini ifade etmek için kullanılmıştır.

¹⁰ Tahkiyeye dayalı türlerde “zaman” ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Şeyma Güngör, **İstanbul Meddah Hikâyeleri 1 Tıflî Hikâyesi**, İstanbul, Çantay Yayınları, 2006, s. 67-77.

1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri

1.1. Ayasofya'nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler

1.2. Bizans Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

1.3. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kuşatılması Esnasını Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

2. Osmanlı Dönemi Ayasofya Efsaneleri

2.1. Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'ya Girişi ve Ayasofya'nın Tekrar Kiliseye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

2.2. Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

2.3. Osmanlı Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

3. Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Efsaneleri

3.1. Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

3.2. Ayasofya'nın Tekrar Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

4. Diğer Ayasofya Efsaneleri

Yapmış olduğumuz bu kronolojik tasniften sonra özellikle “1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri, 1.1. Ayasofya'nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler” kısmında yer alan efsaneleri tasnif ederken de Ayasofya'nın inşası için; mimar arayışı, inşaat sahasının istimlâki, inşaat malzemesinin tedarik edilmesi, temeli, dehlizleri, planı, ismi, yönü, duvarlarına döşenen mermerleri, pencereleri, kapıları, kubbesi, açılışı süslemeleri ve kutsal eşyaları vb. yapım aşamaları da göz önünde tutularak bu aşamalara mümkün mertebe uygun bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır¹¹.

Bu tasnife göre çalışmamızda ele alıp incelediğimiz Ayasofya efsanelerinin isimlerine göre sıralaması şöyledir:

1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri

1.1. Ayasofya'nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler

1. Ayasofya'yı Yaptıran Safiye Banu

2. Justinianus'un Ayasofya'nın Yapımını Telkin Eden Rüyası

¹¹ Ayasofya'nın yapım aşamaları gerek Ayasofya risaleleri gerekse de Bizans dönemi mimarisi ile ilgili yapılmış çalışmalar göz önünde tutularak tespit edilmeye çalışılmıştır. Burada şunu göz ardı etmemek gerekir ki tasnifimizi çalışmamızın asıl konusu olan efsaneler belirlediği için bu tasnif tam olarak ne tarihî ne de mimari aşamalara uygun olmayabilir.

3. Ayasofya'nın Mimarının Bulunması
4. Ayasofya'nın İnşa Sahasının İstimlâk Edilmesi
5. Ayasofya'nın Devler Tarafından Getirilen Sütunları ve Mermerleri
6. Devin Sütundaki El İzi
7. Hızır'ın Ayasofya'nın İnşasında Kullanılan Malzemeyi Vermesi
8. Ayasofya'nın Tılsımlarla Yapılması
9. Hızır'ın Ayasofya'nın Temelini Yaptırması
10. Ayasofya'nın Temelindeki Hazine
11. İmparator'un Sarayı ile Ayasofya'yı Birbirine Bağlayan Gizli Geçit
12. Ayasofya'nın Altındaki Dehlizler
13. Ayasofya'nın İnşasında Çalışan Manevi İşçiler
14. İşçileri Koruyan Melek
15. Ayasofya'nın Melek Tarafından Getirilen Planı ve Adı
16. Hızır Aleyhisselam ve Ayasofya'nın Planı
17. Ayasofya'nın Arı Peteğindeki Planı
18. Ayasofya'nın İsim Efsanesi
19. Ayasofya'yı Bekleyen Melek
20. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 1
21. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 2
22. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 3- Theodosius ve İhtiyar Kadın
23. Ayasofya'nın Pencere Sayısını Bildiren Melek
24. Ayasofya'nın Tılsımlı Kapıları
25. Nuh Peygamber'in Gemisinin Tahtalarından Yapılan Kapı
26. Ayasofya'nın Mimarının Ortadan Kaybolması
27. Ayasofya'nın Kubbesinde Bulunan Peygamber Kemikleri
28. Ayasofya'nın Kutsal Kubbesi
29. İmparatorun Ayasofya'yı Altın ve Gümüşten Yapma İsteği
30. Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururla Haykırışı: "Ey Süleyman Seni Yendim!"
31. Hazreti İsa'nın Ayasofya'yı Kutsaması
32. Ayasofya Mimarının Cezalandırılması
33. Ayasofya'nın Efsanevi Mimarı

1.2. Bizans Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

34. Kubbedeki Melek Resimleri
35. Ayasofya'nın Kubbesini Koruyan Melekler
36. Desis Mozaiği
37. Hz. İsa'nın Ayasofya'daki Kutsal Emanetleri
38. Hazreti İsa'nın Kanayan İkonası
39. Kral Kızının Tılsımlı Mezarı
40. Kral Kızının Tabutu
41. İmparatoriçenin Aşkı ve Terler Direk
42. Şarkıcı Romanos
43. Ayasofyadaki Çocuk Aziz'in Mezarı
44. Ayasofya'daki Özel Ayin ve Bakkal Çırağı
45. Hz. Muhammed'in Miraç Mucizesi ve Ayasofya
46. Peygamberin Mucizevi Tükürüğüyle Ayakta Duran Kubbe
47. Ayasofya ve İznik Gölü
48. Latin Komutanın Ayasofya'daki Mezarı
49. Eyüp Sultan'ın Ayasofya'da Namaz Kılması
50. Mimar Ali Neccar'ın Ayasofya'ya Minare Temeli Atması

1.3. İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kuşatılması Esnasını Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

51. Fetih Esnasında Ayasofya'nın Üstünde Beliren Nur
52. Tavadan Sıçrayan Balıklar
53. Meryem Ana'nın Mermerdeki El İzi

2. Osmanlı Dönemi Ayasofya Efsaneleri

2.1. Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'ya Girişi ve Ayasofya'nın Tekrar Kiliseye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

54. Yeryüzüne İnerek İmparator Kapısından Ayasofya'ya Girecek Konstantin
55. Fatih'in Ayasofya Önünde Torunlarına Vasiyet Etmesi
56. Ayasofya'daki Açılmaz Kapı
57. Ayasofya'nın Denize Batan Sunağı
58. Kutsal Kâseyle Birlikte Kaybolan Papaz
59. Fatih'in Ayasofya'ya Girişi ve Pençe Nişanı
60. Ayasofya'daki Yâvedûd Sultan

2.2. Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

- 61. Fatih'in Hiddeti ve El İzi
- 62. Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi
- 63. Kapatılamayan Mozaik
- 64. Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri

2.3. Osmanlı Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

- 65. Ayasofya'nın Kubbesindeki Altın Top
- 66. 1522 Paskalya Gecesi
- 67. Ayasofya'daki Küpler
- 68. Dünyanın Sonu ve Ayasofya
- 69. Hızır Aleyhisselam'ın Yazdığı Kıyamet Tarihi
- 70. Ayasofya'nın Gazabı
- 71. Hızır ve Ayasofya'daki Sarhoş
- 72. Ayasofya, Hızır ve Kırklar

3. Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Efsaneleri

3.1. Ayasofya'nın Müzeye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

- 73. Ayasofya'nın Duvarında Hapsedilen Şeytan
- 74. Hz. İsa'nın "Muhammed Levhası"nı Öpmesi
- 75. Ayasofya'daki Levhaların Sırrı

3.2. Ayasofya'nın Tekrar Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

- 76. Mehdi'nin Ayasofya'yı İbadete Açması

4. Diğer Ayasofya Efsaneleri

- 77. İslam Ulularının Ayasofya'daki Makamları
- 78. Jüstinyen'in Baş Ağrısı, Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun
- 79. Terlerdirek Ziyaret Yeri
- 80. Ayasofya'daki Mucizevî Boru
- 81. Ayasofya Kuyusunun Hassası
- 82. Ayasofya'daki Altın Topun Şifası
- 83. Soğukpencere Makamı ve Şifası
- 84. Hz. İsa Beşiği Makamı ve Şifası
- 85. Meryem'in Gözyaşlarıyla Delinen Sütun
- 86. Ayasofya'daki Niyet Dolabı
- 87. Ayasofya ve Vampirler

Yukarıdaki tasnifte yer verdiğimiz efsaneler, Ayasofya'nın, Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet gibi “**tarihî dönemler**”ini ve “**efsanede geçen vaka/olay zamanı**”nı dikkate alarak sıralanmıştır. Efsanede geçen vaka/olay zamanının tasnife yardımcı olmadığı örnekler söz konusu olduğunda ki bu efsaneler daha çok “Diğer Efsaneler” başlığı altında toplanmıştır, efsanenin içeriği yapmış olduğumuz tasnife yön vermiştir.

III. BÖLÜM: AYASOFYA EFSANELERİYLE İLGİLİ KAYNAKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmamızın bu bölümünde Ayasofya efsanelerini derlediğimiz kaynaklar yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklar olmak üzere sınıflandırılmış ve bu kaynaklar değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayasofya efsaneleri değerlendirilirken de bu kültür ortamlarının birbirlerini nasıl etkilediği üzerinde kısaca durulmuştur.

3.1. Yazılı Kaynaklar

İnsanlık tarihinde en fazla beş bin yıl önce yazının icat edilmesiyle birlikte yazılı kültür ortamı doğmuştur. Yazılı kültür ortamı, iletişim malzemesinin birtakım ses değerleri yüklenen sembollerle ifade edilmesi ve iletişim malzemesinin papirüs, deri, taş, tahta ve kâğıt gibi yüzeylere yazılmasıyla ortaya çıkmıştır. Bir teknoloji olarak düşünülebilecek yazıda, eseri yazan belli bir yazar vardır. Yazı, yazarının bireysel belleğine dayalıdır. Yazılı kültürde söz yazıya bağlıdır, okur değişebilir fakat okunan metin değişmez, aynı kalır. Bir teknoloji olan yazı, toplumların hayatına girerken önce el yazması, zamanla taş basması ve en son matbaa ile karşılaşır (Koçak, 2005: 277). Biz de çalışmamızda Ayasofya efsanelerine yer veren yazılı kaynakları yazının gelişim evrelerine uygun bir sıralamayla değerlendirmeye çalışacağız.

3.1.1. Eski Harfli Türkçe Yazmalar - Ayasofya Risaleleri

Kronolojik olarak bakıldığında Türkçe metinler arasında Ayasofya efsanelerinden ilk kez söz eden eserler, İstanbul ve Ayasofya'nın tarihini anlatan yazma eserlerdir. Bu yazma eserlere genel itibarıyla "Ayasofya Risaleleri" denilebilir. İstanbul'da bulunan pek çok kütüphanede yazma ve matbu birçok Ayasofya risalesi mevcuttur. Ayrıca Ayasofya risalelerinin benzerleri İngiltere, Fransa, Almanya, İspanya, Mısır vb. ülkelerin millî kütüphanelerindeki Türkçe yazmalar arasında da bulunmaktadır.

Müelliflerinin de eserlerde bahsettiği gibi bu yazma eserlerin çoğunluğu Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) devrinde ve daha sonraki devirlerde tercüme edilmek suretiyle oluşturulmuştur. Genel olarak bu yazma eserlerin temeli, Bizans devrinde yazılmış olan İstanbul tarihleri (Patria)'ne dayanmaktadır. Yazma eserlerde de ifade edildiği gibi, İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmed, İstanbul ve

Ayasofya ile ilgili Bizans tarihlerini toplatarak bunların Farsçaya ya da Türkçeye çevrilmesini istemiştir. Osmanlı müelliflerince hazırlanmış Ayasofya risalelerinin Farsça hazırlanmış birkaçı dışında çoğunluğu Türkçedir. Türkçe olanlar da genellikle Farsçadan tercüme edilmiştir. Farsça tercüme, Yunanca, Latince ya da Süryanice asıllarına dayanmaktadır. Bu yazmalar Fatih zamanından itibaren farklı tarihlerde tercüme edilmişlerdir. Bunların dayandığı kaynaklarda birçok Yunan tarihçisinin adı geçmektedir. Bu tarihçiler ya da vakayiname yazarları arasında İstanbul'da yaşadığı bilinen kilise tarihi yazarı Sokrates (380-440), İmparator Konstantinos'un hayatını yazan Eusebios (260-339), VII. asırdan sonra yaşayan Teophanes (810), Nikephoros (829), Gramerci Leon, Sezomenes, Diacanus (744), Kedrenos, Glycas, Nikephoros Kallistos ile Paulos Diakonos, Justinianus devrinin ünlü yazarı Prokopius Agathias, Paulos Silentarios gibi tarihçiler bulunmaktadır (Akgündüz, 2005: 43).

Ayasofya risaleleri, içerik bakımından birbirlerine çok benzer. Müellifler anlatmış oldukları olayları, birbirlerine kıyasla özet şeklinde ya da ayrıntılı, sade bir dille veya daha sanatkârane bir üslupla anlatırlar. Bu husus müellifin tavrının tarihî olaya ya da efsaneye nasıl yansıdığını göstermesi bakımından irdelenmesi gereken bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Bu yazma eserler Ayasofya'nın tarihi konusunda ayrıntılı bilgi vermekten uzaktır. Daha çok Büyük Konstantinos'tan Justinus dönemine kadar geçen zamanda, Ayasofya'nın inşa edilişi ve ilk devirleri efsanevi unsurlara da yer verilerek anlatılır. Yazma eserlerin bu tavrını dönemin tarih yazıcılığı anlayışına bağlamak mümkündür. Ayasofya üzerine araştırma yapan çağdaş yazarlar, yazmalarda bulunan efsanevi unsurlardan dolayı bu eserlere pek rağbet etmezlerken¹ Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneleri halk bilimsel metotlarla incelediğimiz bu çalışmada "Ayasofya Risaleleri"ni en temel kaynaklar arasında değerlendirmiş bulunmaktayız.

Aşağıda İstanbul kütüphanelerinden tespit ederek okuduğumuz ve içerisinden Ayasofya'ya dair efsaneleri derlediğimiz yazma eserler kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

¹ Ayasofya risalelerinden faydalanan en önemli kaynaklardan biri: Ahmed, Akgündüz, Said Öztürk ve Yaşar Baş'ın birlikte hazırladıkları **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya** adlı eserdir. Daha geniş bilgi için bkz.: Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş: **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005.

3.1.1.1. Derviş Şemseddin Karamanî, **Tārīḥ-i Binā'-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, 882 [1477], Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, Nu.: 818, vr. 1a-30a.

Faydalandığımız nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, nr. 818, varak 1b-30a arasındadır. Nesih hatla yazılmış toplam 30 varaktır, varaklar 17 satırdan ibarettir.

Tārīḥ-i Binā'-ı Ayaşofya-ı Kebîr adlı bu yazma eserin müellifi Derviş Şemseddin Karamanî'dir. Derviş Şemseddin Karamanî eserinde: “[1b]...Bu kavā'idüñ tevķî'i oldur ki der-eyyām-ı Sultān-ı ⁽¹²⁾ 'ālem ve ḥulāşa-i benî Ādem ḥākān-ı cihān fersān-ı āl-i 'Oşmān es-sultān ⁽¹³⁾ ibnū's-sultān Sultān Meḥammed bin Murād Ḥan -Ḥulled-Allāhu mulkehu ve ebbede ⁽¹⁴⁾ devletuhu- zamānında tafşil-i Cezire-i heft cebel ki ma' rūfdur ⁽¹⁵⁾ be-ḳal'a-i Ḳoştanṭin Rūmī dilince feylesofān-ı māziye vaktini⁽¹⁶⁾ ḥarc idüp tārīḥin bî-ḳuşūr derc itmışlerdür. Eyle olsa [2a] ⁽¹⁾ ṭāliblere emel-i vāzıh olup pādīşāh-ı cihān-penāha tuḥfetü'l-faḳîr ⁽²⁾ armağan olmağ-çün Dervīş Şemse'd-dîn Ḳaramanî ⁽³⁾ Fārsî diliyle ki pādīşāh-ı 'ālim ü 'ādil aña rāğıb idi ⁽⁴⁾ terceme kıldı ve lisān-ı Fārsda ve 'Arab'da ve Türkî'de ⁽⁵⁾ ḳādir feşāḥatle ve 'ibāretle Türkî'ye döndürdi.”² diyerek eserinin kaynakları, mütercimi, Farsçaya ve daha sonra da Türkçeye tercüme edilişi hakkında bilgi vermektedir. Müellifin yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere 882/1477'de Türkçe olarak yazılmış en erken tarihli eserdir (Akgündüz, 2005: 46).

Yazmanın sonundaki: “[30a] Temmet muḥarrirü'l-ḥaḳîr-i pür-taḳşîr Kâtib 'Alî ⁽¹⁶⁾ fî ğurre-i rebî'ü'l-evvelî Sene 1128 ⁽¹⁷⁾ her kim okur bu kitābı ḥayrile yād ola Kâtib 'Alî.”³ ifadelerinden de anlaşılacağı gibi eser Gurre-i Rebiülevvel 1128/24 Şubat 1716'da Kâtib Ali tarafından istinsah edilmiştir.

Eserinde sade bir dil kullanan, anlattığı konuları kendince bir düzene göre sıralayan Derviş Şemseddin Karamanî, Ayasofya'nın tarihinden bahsederken de sık sık efsanelere müracaat etmiştir. Böylece bu efsanelerin günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. Eser bundan dolayı çalışmamız açısından oldukça önemlidir.

Derviş Şemseddin Karamanî'nin, **Tārīḥ-i Binā'-ı Ayaşofya-ı Kebîr** adlı eserinde; İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya'nın planı ve adı, Ayasofya'nın yapımı için beklenen kutlu saat, Ayasofya'nın temelindeki dehlizler, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler,

² Derviş Şemseddin Karamanî, a.g.e., vr.1b-2a.

³ A.e., vr.30a.

Ayasofya'nın kubbesindeki peygamber kemikleri, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya'nın mimarının cezalandırılması ile ilgili olmak üzere toplam dokuz efsaneye yer verilmiştir.

3.1.1.2. Yusuf Bin Musa, Tārīḥ-i Ayaşofya, 884 [1479], Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.: 2057, vr. 128b-131a.

Faydalandığımız nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.: 2057, varak 128b-131a arasındadır. Nesih hatla yazılmış toplam 3 varaktır, varaklar 17 satırdan ibarettir.

Tārīḥ-i Ayaşofya adlı bu yazma eserin müellifi Münecim unvanı ile bilinen “Yūsuf bin Mūsī bin Mūsī El-Balıkesrī”dir. Yusuf bin Musa eserinde: “[128b]...Bir gün Rūmīlerūn Tevārīḥi kitābına nazar iderken Ayaşofya ⁽³⁾ bināsınun ḥarcını vü tārīḥini gördüm. Bir ġarīb ḥikāyet Rūm dilinden Türkīye ⁽⁴⁾ terceme eyledüm ki bā' iş-i du' ā-ı ḥayr ola. Merḥūm-ı mağfūrun-leh Sulṭān ⁽⁵⁾ Mehmed Ġāzī'nun saltanatı yılında ki fetḥ-i Koşantiniyyedür tārīḥ-i hicretūn ⁽⁶⁾ sekiz yüz seksen dördüncü yılında idi. Mübārek māh-ı şa' bānuñ evveli ⁽⁷⁾ idi.”⁴ diyerek eserini 18-28 Ekim 1479'da, Rumca'dan tercüme ettiğini ifade etmektedir.

Fatih Sultan Mehmed devrinde Türkçe olarak yazılmış ilk eserlerden biri olan **Tārīḥ-i Ayaşofya** diğer risaleler arasında en kısa ve özlü olanıdır. Eserde Justinianus Ayasofyası'nın inşa edilişi başlangıcından tamamlanmasına kadar özet hâlinde anlatılmıştır. Bu anlatım esnasında müellif, diğer risalelerde de olduğu gibi, yer yer tarihî ve kronolojik sıradan ayrılmaktadır. En son istinsahı, 1716'da adı belirlenemeyen bir kişi tarafından Kitāb-ı Binâ-yı Ayasofya adı ile gerçekleştirilmiştir (Akgündüz, 2005: 47-48).

Yusuf bin Musa, **Tārīḥ-i Ayaşofya**'da Ayasofya'nın tarihinden bahsederken; Ayasofya'nın kubbesi, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya'nın açılışı ve Ayasofya ismi ile ilgili dört efsane nakletmektedir.

⁴ Yusuf Bin Musa, a.g.e., vr. 128b.

3.1.1.3. Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya, 948 [1541], İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 67b-100a.

Faydalandığımız nüsha İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, varak 67b-100a arasındadır. Nesih hatla harekeli olarak yazılmış toplam 34 varaktır, varaklar 17 satırdan ibarettir.

Yazma İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları 0138 numarada kayıtlı olan ve altı eserden oluşan bir mecmuanın içinde bulunmaktadır.

Bu mecmua nüshasında şu eserler vardır: Tuna kıyısındaki yerlerin tarifi ile ilgili bir risale (vr. 1b-24b), Seyahatnâme-i Hümâyûn (vr. 27b-42b, matbu eser), isimsiz bir risale (vr. 43b-54b), İmamzade Esad Efendi, Feth-i Kostantiniyye (vr. 55a-66b, matbu eser), **Târîh-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya** (vr. 67b-100b), Aleksandır Kostantinidi, Tarih-i Ayasofya (vr. 102a-109a, matbu eser).

Ayrıca yazmanın kapağında 975/1567- 1568 tarihli bir kayıt bulunmaktadır. Bundan dolayı bu tarihte Türkçeye çevrilmiş olduğu tahmin edilebilir. Bu yazma içerik olarak diğer Ayasofya risaleleriyle aynıdır.

Yerasimos'a göre; 975'te Farsçadan Türkçeye tercüme ettiği söylenen eser Koca Nişancı lakabı ile tanınan Reisülküttâb Celal-zâde Mustafa'ya atfedilmiştir. Bu kayıt muhtemelen yanlış olarak yazılmıştır (Yerasimos, 1991: 172).

Yazma da bulunan iki ifade Yerasimos'un bu düşüncesini doğrular niteliktedir:

Eserde geçen: “[91b] ...Üstünyanu Pâdişâh ba' de'l-itmâm altı ⁽¹²⁾ ay dünyâda şağ oldu, andan şoñra vefât itdi. Ve ol ⁽¹³⁾ tarîh Âdem nebî zamânından beş biñ altı yüz otuz beş ⁽¹⁴⁾ yıl geçmişdi ol taqdirce Ayaşofya yapılalı biñ ⁽¹⁵⁾ üç yüz otuz toköz yıl olur sene 948 ⁽¹⁶⁾ muharremiñ tarîhine varınca.”⁵ ifadesi eserin ilk olarak 948 /1541'de yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca yazmanın 99a varasının üçüncü satırında:

“Şenâyî bildi işitdi ki hergez

⁵ Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, a.g.e., vr. 91b.

‘Amelden ğayri âdem nesne almaz’’⁶ beytinde geçen “Senâyî” ismi eseri istinsah eden kişinin mahlası da olabilir.

Koca Nişancı Reisülküttâb Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kal‘a-i İstanbul ve Ma‘bed-i Câmi-i Ayasofya** adlı eserini tercüme etme sebebini yazmada **“Sebeb-i Tahrîr-i in Risâle ve Mûcib-i Tasfîr-i in Maḳâle”** başlığı altında şöyle izah etmektedir: “[69b] ⁽⁵⁾ Ba‘dân-ı sipâ[s]-ı Hâlık-ı Hâlâyık ve şükr-i âferîn-i risâle-i daḳâyık: İttifâk bir ⁽⁶⁾ gün kûşe-i ḥayretde zânû-yı t̃â‘ata baş koyup dâmen-i ‘uzlete ayak ⁽⁷⁾ çekmişdüm ve gözümü ḥavâdiş-i rûzigâra açmışıdım nâ-gâh yārân-ı şafâdan ⁽⁸⁾ bir yâr-ı ḳadîm ve muḥibb-i kerîm çıkageldi elinde bir risâle-i dil-güşâ ⁽⁹⁾ ve mûḳa nâme-i dil-ârâ olup dem-beste-i ḥatır öñine ḳodı ⁽¹⁰⁾ ve ilhâc ve ibrâm eyledi ki **bu kitâb-ı mu‘cemi ve risâle-i müsellemi lisân-ı Türkî’de ⁽¹¹⁾ beyân ve zebân-ı feşâḥatda ‘ayân idüp tuḥfe-i zîbâ ve hediye-i ra‘nâ ⁽¹²⁾ olup dayimâ ḥâlâyık ehli arasında tuḥfetü’l-mülûk adına okuyalar ⁽¹³⁾ ve dest-i i‘tibârdan ya‘nî yed-i ebrârdan aşâğa ḳonulmaya ‘ale‘d- ⁽¹⁴⁾ devâm ḥayr du‘âdan ferâmûş olunmayup dest-i keremi Rûmî ⁽¹⁵⁾ luṭfda tutalar didi. Çünkim ol risâle-i mu‘teberi ve kitâb-ı ⁽¹⁶⁾ bihteri elüme aldım. Gördüm ki zamân-ı evâyilde ya‘nî işbu leyl ⁽¹⁷⁾ ü nehâr-ıla gûzerân olan ay u yılda mülûk-ı mücâhid t̃alib ü [70a] ⁽¹⁾ râġıb olup ecilli-çün dün ü gün çalışup kendülerinüñ ⁽²⁾ adlarına ve âyîn ü dînlerine vücûd virüp tezekkür olunmaḳ için ⁽³⁾ her biri bir nâdirü’l-vuḳû‘ izḥâr-ı bünyâd-ı san‘ata mişâl cennete ⁽⁴⁾ durişüp ve kendülerini efkâr-ı ḳulûb-ı insân ya‘nî ḥired-i pîr ü ⁽⁵⁾ cüvâna ma‘lûm ve zâhir itmek için cidd ü cehd idüp gice ve gündüz ⁽⁶⁾ çalışmışlardır... ⁽¹¹⁾ Neşr Hemân-dem ol yâr-ı ḳadîmüñ ve muḥibb-i kerîmüñ iltimâsıyla ve cân u ⁽¹²⁾ dilüñ iktibâsıyla ben daḥı ḳalem-i ‘aḳlı devât-ı fikrile peyveste idüp ⁽¹³⁾ ḳânun üzere rebâb-ı ma‘nâ-yı midâda naġme-i şadâ-yı beyânı nihâde ⁽¹⁴⁾ idüp bu risâle-i dil-guşâyı beyân itmege başladum ve recâdur ki: ⁽¹⁵⁾ muṭâla‘asına irişeñ iḥvân-ı meded-gîr ya‘nî cüvân u pîr tevârîḥ-i ⁽¹⁶⁾ Ayaşofya’yı ma‘lûm u mefhûm idinüp rażî vü şâkir olduḳ- ⁽¹⁷⁾ larından şoñra aḥvâl-i mülûk-i mâziye daḥı iz‘ân-ı ḥatır u mefhûm [70b] ⁽¹⁾ ḳalb-i‘atır idinelers.”**

⁶ A.e., vr. 99a.

⁷ A.e., vr. 69b – 70b.

Celal-zâde Mustafa Çelebi yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere; eserini yazarken ağıdalı bir üslup kullanmış yeri geldikçe Arapça, Farsça kelime ve terkiplere, hadis ve atasözlerine, ayrıca da şiirlere yer vermiştir. Bu eser, konuları ayrıntılı ve bir tasnife tabi tutarak başlıklar altında anlatması bakımından diğer yazmalardan ayrılmaktadır. Eserde yer verilen efsanelerde de ayrıntılı bir anlatım tarzı seçilmiştir.

Mütercim Ayasofya tarihini anlatırken; İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya'nın inşası için beklenen mübarek saat ve Ayasofya'nın tılsımlarla yapılması, Ayasofya'nın planı, Ayasofya'yı bekleyen melek, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya'nın pencereleri, Ayasofya'nın kubbesinde bulunan peygamber kemikleri, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Hz. Muhammed'in Miraç esnasında Ayasofya ile ilgili müjde alması, Hz. Muhammed'in Ayasofya'nın tutmayan kubbesi için gönderdiği tükürük ve Ayasofya'nın mimarının cezalandırılması olmak üzere on iki efsaneye yer vermiştir.

Bu efsanelerden özellikle “Hz. Muhammed'in Miraç esnasında Ayasofya ile ilgili müjde alması”nı konu alan efsaneye, incelemiş olduğumuz diğer Ayasofya risalelerinde rastlamadık. Ayrıca “Hz. Muhammed'in Ayasofya'nın tutmayan kubbesi için gönderdiği tükürük” ile ilgili efsane de diğer risalelerden daha ayrıntılı anlatılmıştır.

3.1.1.4. Ali El-Arabî İlyas, Hâze'l-Risâle-i Şerife Tevârih-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul maa Ayasofya-i Kebîr Bina-yı Alâ-yı lâ-Nazir, 970 [1562-1563], Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu.: 1803/4, vr.161b-176a.

Eserin faydalandığımız nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, nr. 1803/4, varak 161b-176a'da arasında 15 varaktır. Varaklar 25, 26, 27, 28 olarak değişen satırla yazılmıştır. Eser diğer yazmalardan farklı olarak talik hatla, her sayfanın sağ köşesinden başlayarak çapraz bir şekilde yazılmış ve sol alt köşede sayfa tamamlanmıştır.

Eserde geçen: “[161b] Bu zamândaki Resûlu'llâh ‘Aleyhi's-selâm Hâzretlerinüñ hicret-i şerîfelerinden toköz yüz yetmiş ⁽¹²⁾ yıl münkaẓi olmışdur, bu hâķır ü mu‘arrifü't-taķşîr ‘Alî El-‘Arabî İlyâsu'l-fakîrü'l-mu‘allim fî hîdmet-i Hâzret-i El-vezîr a'nî bi'd-düstürü'l- a‘zam ve sâhibü'l-efham ve'l-ekrem... ve melceü'l-ümem didüğüm Hâzret-i ‘Alî Pâşâ ... muķtezâsınca ⁽¹⁷⁾ bir muķtaşar bahâ idüp bu Türkî risâlede şehr-i İstanbul'uß

ibtidâsından bu zamâna gelince ⁽¹⁸⁾ vâkı^c olan ahvâlini ve Ayaşofya’nuñ ve ba‘ z-ı meşhûr ve zikri lâzım ⁽¹⁹⁾ olan binâlaruñ tafsîlâtın kimini tevârîhden ve kimini ⁽²⁰⁾ ağızdan ve kimini müşâhededen ⁽²¹⁾ tenkîh ve tahrîr [162a] ⁽¹⁾ ve tebyîn ve takrîr idüp ⁽²⁾ şâhib-sa‘ âdetuñ Cenâb-ı ni‘ mel-meâblarına ⁽³⁾ hizmet-i haķîrâne eyledüm ümîddür ki melâlet nazarı ile bakmayup ⁽⁴⁾ kırışme-i lutf birle muţâla‘ a buyuralar.”⁸ ifadelerinden anlaşıldığına göre eser Kanunî Sultan Süleyman devri sadrazamlarından Semiz Ali Paşa’nın hizmetinde olan Ali el-Arabî İlyas tarafından yazılmıştır. Bu dönemde muallimlik yapmakta olan Ali el-Arabî İlyas eserini 970/1562-1563’te yazdığını bildirmektedir.

Yazmada; Ayasofya’yı yaptıran Sofya, İmparatorun Ayasofya’yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya’nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya’nın adı ve planı, Ayasofya’nın mimarının kaybolması, iki farklı efsane olmak üzere Ayasofya’nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya’nın mimarının cezalandırılması, Hz. Muhammed’in doğduğu gece Ayasofya’nın kubbesinin yıkılması ile ilgili olarak on efsane metnine yer verilmiştir.

Müellif: “binâlaruñ tafsîlâtın kimini tevârîhden ve kimini ⁽²⁰⁾ ağızdan ve kimini müşâhededen ⁽²¹⁾ tenkîh ve tahrîr [162a] ⁽¹⁾ ve tebyîn ve takrîr idüp”⁹ diyerek kendi devrindeki yazılı ve sözlü kaynaklardan faydalandığını belirtmiştir.

Ayrıca: “[173b] Ve bu didügümüz kışşalar ‘ale’t-tafşîl Ayaşofya’nuñ ⁽⁶⁾ içinde şark tarafından Yunan yazusuyla yazılmışdur. Bir kaç mermer tahtaları vardır ⁽⁷⁾ anlaruñ içinde kazılmışdur.”¹⁰ ifadesiyle de eserinde yer verdiği efsanelerin kaynağı hakkında bilgi vermektedir.

3.1.1.5. Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Aħmed, Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr, 976 [1568-1569], Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13a-29b.

Eser, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, 550-2 numarada kayıtlı bir mecmuanın içindedir. **Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebir**, 13a-29b varakları arasında toplam 18 varaktır. 30b-35b’de ise “Hulefâ-yı Abbasiyye’nin şevket ve

⁸ Ali El-Arabî İlyas, a.g.e., vr. 161b-162a.

⁹ A.e., vr. 162a.

¹⁰ A.e., vr. 173b.

şanları kemâlin bulup zevâl-i devletlerine bais ne idüğün beyân ider” başlıklı İbnu’l-Cezvî’nin el-Muntazam adlı eserinden tercüme bir bölüm bulunmaktadır. Her sayfada 23 satır bulunmaktadır. Metin harekesizdir. Yazı türü ise nesihtir. Nüshada tarih kaydı da bulunmaktadır “sene 976 / 1568-69”.

Mütercim, eserin içeriğini: [13b] ⁽¹⁾ Bu maķāle Ayaşofya Cāmi‘-i Şerīfūn ibtidā bānisi kimdür ve ne vech ⁽²⁾ üzere vaz‘ -i esās olındı ve ne kadar müddetde temām oldı ve ne miķdār ⁽³⁾ māl ĥarc u şarf olındı ve Ayaşofya dinilmekle meşhūr olmasına sebep ⁽⁴⁾ nedür anı beyān ider.”¹¹ sözleriyle anlatmaktadır. Bu konuların dışında Kanuni Sultan Süleyman’ın imar faaliyetlerinden de bahsederek esere nihayet verilmiştir.

“[27b] Şimdiki ⁽¹⁴⁾ zamānda Sultānu’l-müslimīn... Süleymānu’z-zamān ⁽¹⁹⁾ ĥābiṭü’l-aķālīmü’s-seb‘ a Ḥāzret-i Süleymān ⁽²⁰⁾ Ḥan Allāhu Te‘ālā ‘ale’l-müslimīn eyyāmihi...”¹² sözleri de eserin Kanuni Sultan Süleyman zamanında yazıldığını göstermektedir.

Yazmada Ayasofya’nın tarihi anlatılırken; Ayasofya’yı yaptıran Kraliçe Sofya, İmparatorun Ayasofya’yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya’nın Kaf Dağı’ndan getirilen mermer direkleri, Ayasofya’nın inşa sahasının istimplâki, saray ve Ayasofya’yı birbirine bağlayan gizli geçit, Ayasofya’nın melek tarafından getirilen planı, Ayasofya mimarının ortadan kaybolması, (iki farklı metin olmak üzere) Ayasofya’nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya’nın mimarının cezalandırılması, Hz. Muhammed’in doğduğu gece Ayasofya’nın kubbesinin yıkılması ile ilgili olarak toplam on iki efsaneye de yer verilmektedir.

Mütercim eserinde yer verdiği bu efsanelerin kaynağını: “[23b]. Ve bu didüğümüz kışşalar ⁽²¹⁾ hep Ayaşofya’nuñ içinde şark tarafında Yunan yazusuyla ⁽²²⁾ yazılmışdur. Bir kaç mermer tahtalar vardır, anuñ içinde kızılmışdur.”¹³ diyerek belirtmiştir.

Belirtilen mermer levhalar, I. Manuel Komnenos döneminde (1143-1180), alınan 1166 tarihli Synode kararlarının¹⁴ asılı olduğu mermer levhalar olmalıdır. 1166’da alınan kararlar bir ferman hâlinde mermer levhalara işlenerek, narteks bölümünün duvarına yapıştırılmıştır. Fetihten sonra uzun süre yerlerinde duran bu levhalar II. Selim (1566-

¹¹ Muştafâ El-Fâ’iz İbn e’l-Hâc Aĥmed, a.g.e., vr. 13b.

¹² A.e., vr. 27b.

¹³ A.e., vr. 23b.

¹⁴ Synode kararları ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Feridun Dirimtekin: “İmparator Manuel Comninos’un Topladığı 1166 Synode Kararlarını Havi Mermer Levhalar” **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, Sayı: 4, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları, 1962, s.10-13.

1574) döneminde, 1566'da kaldırılıp, ters çevrilerek Kanuni Sultan Süleyman türbesinin saçağında kullanılmıştır (Eyice, 1993: 448). Bugün Ayasofya'nın dış narteksinde Bizans taş eserlerinden oluşan küçük bir koleksiyonun teşhir edildiği sergi alanında bu kararların asıllarının alçı kopyaları bulunmaktadır.

Kanaatimizce Yunanca yazılmış bu levhaların muhtevasını bilmeyen bazı müellifler, levhaların Ayasofya ile ilgili kıssaları (efsaneleri) anlattığını düşünmüşlerdir. Konu ile ilgili olarak Sabahattin Türkoğlu **Ayasofya'nın Öyküsü** adlı eserinde şunları ifade etmektedir: Sultan II. Selim (1566-74) Ayasofya ile özel olarak ilgilendiği için, birgün camiye gezerken bu levhalar dikkatini çekmiş ve çevresindeki ulemaya ne olduklarını sormuştu... “Hz. Ali'nin tılsımıdır” gibi garip bir cevap alınca, gerçeği öğrenmek için Patrikhane'den bir bilen çağrılmasını emretti. Marco Antonio Pigaletta adlı bir yabancıya yazdığına göre, gerçek metnin içeriğini öğrendikten sonra, Padişah, yine ulemanın tavsiyesiyle İslâm dinine ters düştüğü gerekçesiyle bu levhaları indirtti. Aradan dört yüzyıl geçtikten sonra 1960 yılında Kanuni Sultan Süleyman Türbesi'nde yapılan bir onarımda levhalardan beş tanesi tekrar ortaya çıktı. Yazılı kısımları ters çevrilmiş olarak türbenin saçağında kullanılmışlardı. Diğer parçalarının nerede olduğu bilinmiyordu. Yazıtların alçı kopyaları alınarak Ayasofya Ekzonarteks'inde yeniden sergilenmeye başlandı. Orijinalleri yine türbede bırakılmıştır (Türkoğlu, 2002: 66).

Yazma eser tüm bu özellikleri ile çalışmamız için önemli bir kaynak olma hususiyetine sahiptir.

3.1.1.6. Mütercim Hayâlîzâde İbrâhîm, Ayasofya Câmi'i Binâsı, 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 1b-12b.

Faydalandığımız nüsha, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları arasında, Trh. 9'da bulunmaktadır. Talik hatla yazılmış toplam 12 varaktır, varaklar 21 satırdan ibarettir.

Risale, Hayâlîzâde İbrahim (ölm. Edirne 1022-1613)¹⁵ tarafından, muhtemelen I. Ahmed devrinden önce Farsça bir risaleden tercüme edilmek suretiyle kaleme alınmıştır (Akgündüz, 2005: 50). Ali bin el-Mustafâ tarafından istinsah edilmekle beraber istinsah tarihi kaydedilmemiştir. Bununla beraber eserin derkenarında, Ayasofya ve Süleymaniye camileri ile I. Ahmed tarafından 1018/1609'da temeli atılmış olan Sultan Ahmed Camii

¹⁵ Bkz.: Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 31, dipnot 4.

hakkında bazı bilgilere de yer verilmiştir. Bu derkenar, istinsahın I. Ahmed devrinde yapılmış olabileceğini akla getirmektedir.

Hayâlîzâde İbrahim eseri neden tercüme ettiğini şöyle izah etmektedir:

“[12b] Bu risâlede zikr olunan rivâyet ⁽²⁾ ü hikâyet ki Ebû'l-Feth Sultân Mehemmed Han Gâzî -Enârallâhu Te'âlâ Mekadihi- ⁽³⁾ şemşîr-i cihân-giriyle ve Kostañtiniyye kal'asını feth eyledükde Ayaşofya'yı görürler. ⁽⁴⁾ Bir binâ'-ı şerîf ve 'ibâdet-hâne-i laţîf ki mişl ü 'adîli görilmiş degül. ⁽⁵⁾ Ahvâline ittîlâ'-ı murâd-ı şerîfleri olup bu binâ'-ı laţîfi kimler binâ eyledi ve ne ⁽⁶⁾ târihte binâ olınmışdur? Merhûm Ak Şemse'd-dîn Hazretleri'ne teklîf iderler ki ⁽⁷⁾ “Bu kârûn huşûlını sizlerden ricâ iderüz elbette” didüklerinde anlar dahı ⁽⁸⁾ etrâf-ı 'âlemi cüst ü cü iderek vaşf-ı Ayaşofya'da Süryânî ⁽⁹⁾ lisânınca bir kitâb bulurlar, merhûm Ak Şemse'd-dîn Hazretleri quddise sırrıh ⁽¹⁰⁾ 'Acem olmağın Fârsî taḥrîr idüp Pâdişâh'a virürler. Ba' dehu bu faḳîr-i keşîrû't- ⁽¹¹⁾ takşîr kalîlû'l-bizâ'a **Hayâlî-zâde İbrâhîm**-i bî-çâre Türkî lisâna terceme kılup ⁽¹²⁾ Fârsî'den behrever olmayan yârân behremend olalar diyü küstâhlıgla ⁽¹³⁾ iḳdâm eyledüm. İhvânun eltâf-ı keremlerinden ricâ iderüz ki: Arada vâḳî' ⁽¹⁴⁾ olan noḳşânını kemâl-i luṭflarından işlâḥ buyurup du'â-i hayr kıla yâd 'ideler.”¹⁶

Mütercimim ifadelerinden anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'yı görür ve Akşemseddin'e Ayasofya ile ilgili bilgi veren bir eser yazmasını rica eder. Bunun üzerine Akşemseddin Süryani dilinde bir kitap bulur ve bu kitabı Farsçaya çevirerek Padişah'a sunar. Hayâlîzâde İbrahim de kitabı Farsçadan Türkçeye tercüme eder.

Bu konuda Ahmed Akgündüz, Hayâlîzâde İbrahim'in, Derviş Şemseddin Karamanî ile Fâtih'in hocası Akşemseddin'i karıştırmış olduğunu belirtmektedir. Çünkü, Fatih'in hocası olan Akşemseddin Rebiülahir 863/Şubat 1459'da vefat etmiştir. Halbuki Derviş Şemseddin Karamanî Ayasofya hakkında Osmanlılar devrinde yazılmış en eski tarihli risalesini kendi beyanına göre, Fatih'in emri üzerine, Rumca'dan tercüme suretiyle 882/1477'de Farsça ve Türkçe yazmıştır (Akgündüz, 2005: 50).

Eserde Vezendon'un İstanbul'u inşa etmesi ve Justinianus devrinde Ayasofya'nın inşası anlatılmaktadır. Bununla beraber; İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya'nın planı ve adı, Ayasofya'nın

¹⁶ Mütercim Hayâlîzâde İbrâhîm, a.g.e., vr. 12b.

inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya'nın mimarının cezalandırılması, Hz. Muhammed'in doğduğu gece Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması ile ilgili olarak altı efsaneye de yer verilmiştir.

3.1.1.7. 'Azmizâde Mustafa Efendi, Ayasofya Târîhi Tercemesi -Der Beyân-ı Ayasofıyye Risâle-i Mergûbe, 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 15b-25a.

Eser, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitapları arasında, Trh. 9'da, Hayâlî-zâde İbrahim Efendi'nin tercümesi olan risalenin ekinde, 15b-25a varakları arasında bulunmaktadır. Talik hatla yazılmış toplam 10 varaktır, varaklar 21 satırdan ibarettir.

Eser Hayâlî-zâde İbrahim Efendi'nin tercüme etmiş olduğu Farsça eserin, Azmî-zâde Mustafa Efendi tarafından diğer bir tercümesi olduğundan, aralarında çok bariz farklar yoktur. Azmî-zâde eseri tercüme etmesinin sebebini şöyle izah etmektedir: “[15b] ⁽¹⁾ Bu risâlenüñ aşlı Fârsî-lisân olup sa'âdetlü Pâdişâh-ı zıllu'llâh Hâzretleri hâzîned ⁽²⁾ bulup lisân-ı Türkiye terceme olunmak murâd-ı şerîfleri olmağın 'Azmî-zâde Efendi ⁽³⁾ Hâzretleri'ne irsâl olunup anlar dahı sem'en ve tã'aten diyüp mektûb olan ⁽⁴⁾ inşâ'-ı laîf üzere terceme idüp rikâb-ı hümayûnlarına 'arz itmişler.”¹⁷

“[16a] Nitekim bu hâkîr cülûs-ı hümayûnlarında dimiş idüm: 'Fevt olup Sulţân Mehemmed virdi tãc u tahtını... ⁽¹³⁾ Hâzret-i Hân Aḥmed'e ol pâdişâh-ı bî-zevâl' ”¹⁸ ifadeleri ise Eserin I. Ahmed devrinde istinsah edilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Eserde Vezendon'un İstanbul'u inşa etmesi ve Justinianus devrinde Ayasofya'nın inşası anlatılmaktadır. Bununla beraber İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler ve Ayasofya'nın kubbesi ile ilgili olarak dört efsane metnine de yer verilmiştir.

¹⁷ 'Azmizâde Mustafa Efendi, a.g.e., vr. 15b.

¹⁸ A.e.,vr. 16a.

3.1.1.8. Abdülkayyum Efendi, Ayaşofya Cāmi'nün Menkabeti Tevārīhidür,- Menākīb-ı Ayaşofya ve Menākīb-ı Mahmūd Pāşā-yı Velī ve Selmān Dīvānı, 1188 [1775], Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, Nu.: 2187, vr. 7b-18b.

Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi Koleksiyonunda, 2187 numarada kayıtlı olan ve üç eserden oluşan bir mecmuanın içinde bulunmaktadır. Üç eserden oluşan bu mecmua nüshasının başında Menākīb-ı Ayasofya, Menākīb-ı Mahmūd Paşa-yı Velī ve Selmān Divanı vardır. Menākīb-ı Ayasofya, 23 sayfadır ve nüshanın 7b-18b numaralı varakları arasında yer almaktadır. Her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Metin harekesizdir. Yazı türü ise talik kırmasıdır.

Menākīb-ı Ayasofya, Abdülkayyum adlı mütercim tarafından Farsça bir risaleden tercüme edilerek yazılmıştır. Yazmanın mütercimi, Fatih'in Ayasofya risalelerinin yabancı dillerden Türkçeye tercüme ettirdiğine, kendisinin tercümesine ve tercüme tarihlerine dair eserinde şu ifadeler yer verir:

“[18a] ⁽¹⁷⁾ Çün hūbūṭ-ı Ādem ‘Aleyhi’s-selām beş biñ toḳuz yüz kırk ⁽¹⁸⁾ altı seneye irişdi; Ayaşofya Üstenyanus’uñ emriyle ⁽¹⁹⁾ tamām oldı. Çün toḳuz yüz seksen iki sene geçdi; [18b] ⁽¹⁾ Sulṭānu’l-islām Ebū’-Feth Sulṭān Meḥemmed Ḥan Gāzī ‘aleyhi ⁽²⁾ ‘r-raḥme, şems-i cihān-girlik ile ḳal‘a-i Ḳoşantīniyye’yi feth eyledi. ⁽³⁾ Ol zamāndan berü ehl-i İslām Ayaşofya’da namāz kıldılar. Tārīḥ-i fethden ⁽⁴⁾ yigirmi sekiz sene geçdikten şoñra (885/1480) Sulṭān Meḥemmed Ḥan Gāzī’nün emri ile ⁽⁵⁾ bu ḥikāyātı kāfir dilinden Türkiye terceme eylediler. Andan şoñra bu ḥaḳır [ü] ⁽⁶⁾ faḳīr ‘Abdu’l-ḳayyūm eydür: Bu ḥikāyāt benüm elime düşdi. Fars dilince ⁽⁷⁾ yazılmış idi. Ben daḥı dostlaruñ himmetleriyle Türkī diline terceme ⁽⁸⁾ eyledüm. Ve evvel terceme tārīḥinden yüz kırk altı sene (1031/1622) geçdikden şoñra ⁽⁹⁾ bir hafta içinde terceme eyledüm. Temmet tārīḥ-i Ayaşofya.”¹⁹

Abdülkayyum Efendi'nin yukarıdaki ifadelerinden İstanbul'un fethinden 28 yıl sonra, Ayasofya hakkında yazılmış eserlerin Fatih Sultan Mehmed'in emri ile Türkçeye tercüme edildiğini bildirmektedir. Fakat Derviş Şemseddin Karamanî'nin, **Tārīḥ-i Binā'-i Ayaşofya-ı Kebīr** adlı eseri Abdülkayyum Efendi'nin belirttiği tarihten daha erken bir tarihte 882/1477'de Farsça yazılmış ve aynı yıl içinde eser Türkçeye tercüme edilmiştir.

¹⁹ Abdülkayyum Efendi, a.g.e., vr. 18a-18b.

“Temmetü’t-tevârih fî 15 zi’l-ka‘de 1188”²⁰ ifadesi eserin 17 Ocak 1775’te istinsah edildiğini göstermektedir.

Abdülkayyum Efendi eserine kendi zamanında Ayasofya hakkında gördüğü ve duyduğu bilgileri de eklemiştir. Bu bakımdan eser, kaynak olma bakımından da önem arz etmektedir.

Eser, Justinianus devrinde Ayasofya’nın inşasını anlatarak başlar ve Hz. Muhammed doğduğunda Ayasofya’nın kubbesinin yıkılması hadisesiyle biter. Ayasofya’nın tarihi anlatılırken; İmparatorun Ayasofya’yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya’nın inşa sahasının istimlâki, Ayasofya’nın planı ve adı, Ayasofya’nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya’nın kubbesinin yapımı, Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya’nın mimarının cezalandırılması, Hz. Muhammed’in doğduğu gece Ayasofya’nın kubbesinin yıkılması ile ilgili olarak sekiz efsaneye de yer verilmiştir.

3.1.2. Osmanlı Vakayinameleri

Osmanlı tarihinden bahseden tarih kitaplarının bir kısmında Ayasofya’dan da bahsedilir. Bu eserlerde Ayasofya’nın tarihi, yıpranması, tamirleri, görevlileri, caminin ve külliyesinin işlevi hakkında bilgiler verilmektedir. Özellikle Ayasofya’nın tarihi anlatılırken -tıpkı “Ayasofya Risaleleri”nde olduğu gibi- yeri geldiğinde müellifler efsanelere değinmişlerdir. Bu bakımdan üzerinde durulması gereken bazı önemli tarih kitaplarını burada değerlendireceğiz.

3.1.2.1 Anonim Osmanlı Kronikleri

Bu kronikler 16. yüzyılda halkın anlayabileceği bir üslupla yazılmış “Tevârih-i Âl-i Osmân” ya da Hikâye-i Âl-i Osmân” gibi adlar verilen eserlerdir. Bu eserlerin kimler tarafından yazıldığı bilinmediği için bu eserlere “Anonim Osmanlı Kronikleri” denmektedir.²¹

²⁰ A.e., vr. 18b.

²¹ Anonim Osmanlı kronikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992., s. XI-XLI.; **Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512)**, haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. XIX-XLII.; Lilien Buzaş, **Anonim Hikâye-i Âl-i Osman İnceleme-Metin**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990, s.7-17.; Faruk Söylemez, **Anonim Tevârih-i Âl-i Osman**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1995.

Bu eserler muhteva olarak birbirlerine çok benzemektedir. Osmanlı padişahlarının kahramanlıkları, kazandıkları zaferler, İstanbul'un fethi gibi tarihî hadiseler destanî bir üslupla bu eserlerde anlatılmaktadır.

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından alınışı kısımlarına gelindiğinde genellikle kronikler ayrı bir bahis açarlar ve İstanbul'un Yanko bin Madyan tarafından, nasıl kurulduğu ve Ayasofya'nın nasıl inşa edildiği konusuna değinirler. İşte bu noktada anonim tarihler bizim çalışmamız için de bir kaynak olma özelliği göstermektedir. Çünkü devrin tarih anlayışına uygun olarak İstanbul ve Ayasofya tarihi, "Ayasofya Risaleleri"nde olduğu gibi efsanelere de yer verilerek anlatılmaktadır. Eserlerde yer verilen bu efsanelerin çok önemli bir kısmı "Ayasofya Risaleleri"nde geçen efsanelerin eş metinleridir.

Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde pek çok yazması bulunan bu kroniklerle ilgili ilk ve en önemli çalışmalardan birini yapan Friedrich Giese'dir.²² Giese eserini hazırlarken Avrupa kütüphanelerinde bulunan 13 anonomi kullanarak bir metin ortaya çıkarmıştır. Onun bu çalışması daha sonra yapılan neşirlere temel teşkil etmiş, yeni nüshalar Friedrich Giese neşri esas alınarak hazırlanmıştır.²³

Bizim çalışmamız esnasında incelediğimiz bazı anonim tarihler şunlardır:

3.1.2.1.1. Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman, haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992.

Nihat Azamat, Friedrich Giese neşrini esas alınarak bu eseri ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve metni ortaya koymuştur.

Anonim tarihte geçen şu ifadeler eserin kaynağını belirtmektedir: Çünkü Sultan Mehmed Kostantiyye'yi feth itdükdən sonra nice acâyib binâlar temâşa idüp mütehayyir kaldı. Zirâ kim hiç insan işine benzemez. Hükm eyledi, Rûm'dan, Frengistan'dan ruhbanlardan, patriklerden tevârîh bilenlerden cem' itdürdi. Diledi kim İstanbul'un binâsını kimler inşâ itdiler, kimler gelüp gitdiler, pâdişâh oldular, hükm itdiler. Anı bilmek istedi. Tevârîh bilenler Rûm tâyifesinden, patriklerden ve keşîşlerden ve ruhbanlardan cem' olup suâl itdi kim: "Bu binâ kimlerden kaldı ve bu şehre kimler hüküm

²² Daha geniş bilgi için bkz.: Friedrich Giese, **Die Altosmanisihen Anonymen Chroniken in Text und Übersetzung. Teil I: Text und Variantenverzeichnis**, Breslau, 1922.

²³ Stefanos Yerasimos da İstanbul ve Ayasofya'nın efsanevi tarihi ile ilgili olarak hazırlamış olduğu çalışmasında Giese'nin neşrettiği metni esas almıştır. Bkz.: Stefanos Yerasimos, **Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri**, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993, s. 9.

eylediler?” Anlar dahı bildüklerinden ve kitaplarından Sultan Mehmed’e haber virdiler. Her tâyifeler nicesi geldilerse üstâz kavlince, râvî naklince beyân eylediler. (Azamat, 1992: 78). Dikkat edilirse Fatih’in İstanbul ve Ayasofya’nın tarihini nasıl öğrendiği bilgisi “Ayasofya Risaleleri”ndeki bilgilerle farklı kısımlar olmakla birlikte, benzerlik göstermektedir.

Friedrich Giese’nin 13 anonimi kullanarak neşrettiği bu metinde Ayasofya’nın tarihi anlatılırken; Ayasofya’yı yaptıran Asafiyye Hatun, Ayasofya’nın mimarının ortadan kaybolması, Ayasofya’nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya’yı bekleyen melek, Ayasofya’nın mermerlerinin devler tarafından getirilmesi, Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya’nın yapımı için mimarın nasıl bulunduğu, Ayasofya’nın duvarlarının altından yapılma isteği, Hz. Halid Ebu Eyyub el-Ensari’nin Ayasofya’da namaz kılması, Hz. Muhammed’in doğduğu gece Ayasofya’nın kubbesinin yıkılması konularında on efsaneye yer verilmiştir.

3.1.2.1.2. Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512), haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde bulunan bir yazmanın esas alındığı bu çalışmada yazmanın eksik yerleri Friedrich Giese metni ile tamamlanmıştır (Öztürk, 2000: XI).

Metnin “İstanbul ve Ayasofya’nın Tarihçesi ve Yeniden İnşası” başlığı altındaki bölümünde İstanbul ve Ayasofya’nın tarihi, efsanelere de yer verilerek anlatılmaktadır.

Bu yazma da yukarıdaki neşirle aynı muhtevaya sahip olduğundan Friedrich Giese metninde bulunan on efsane metni aynen burada da kaydedilmiştir.

Biz çalışmamız esnasında incelediğimiz pek çok anonim Osmanlı kroniğindeki efsanenin konu ve motif bakımından “Ayasofya Risaleleri”nde zikredilen efsanelere benzediğini tespit ettik. Bir farkla ki “Ayasofya Risaleleri”nde Ayasofya’nın mimarı ile ilgili olarak “mimarın ortadan kaybolması” ve “cezalandırılması” konularını anlatan efsanelere ek olarak Anonim Osmanlı kroniklerinde “Ayasofya’nın yapımı için mimarın nasıl bulunduğu” konulu bir efsane ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Özellikle bu efsanenin üslubu ve tarihî hadiseler anlatılırken yazar tarafından Fatih’e karşı bir tavır²⁴

²⁴ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Alpay Bizbirlik, “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)” **Bilig**, Güz / 2004, Sayı 31: s. 51-69.

sergilendiği ve bu tavır neticesinde imparatorluk karşıtı birtakım efsanelerin ortaya çıktığı fikrinde olan bazı araştırmacılar bulunmaktadır.²⁵

Anonim Osmanlı kronikleri kendinden sonra yazılmış olan tarihlerin özellikle İstanbul ve Ayasofya tarihleri kısmının temel kaynaklarından birini teşkil etmesi bakımından önemlidir.

3.1.2.2. Müellifi Belli Olan Tarihler

Çeşitli dönemlerde yazılmış müellifi belli olan Osmanlı tarihlerinde de İstanbul'un ve Ayasofya'nın tarihine yer veren eserler bulunmaktadır. Bu eserlerde Ayasofya'dan bahsedilirken bir takım efsanelere de yer verilmiştir. Bunlardan çalışmamız esnasında derleme yaptığımız eserleri aşağıda kronolojik olarak kısaca değerlendireceğiz.

3.1.2.2.1. Dürr-i Mekkûn

Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi tarafından, İstanbul'un fethedildiği 1453'te Gelibolu'da yazılmıştır (Yazıcıoğlu, 1999: 4). Eser, Osmanlı döneminin önemli genel kültür kaynaklarından biridir. Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi; milattan önceki dönemlerde yaşamış filozoflardan, kendi dönemde yaşayan Müslüman yorumculara kadar gerek Batılı gerekse Doğulu kaynaklardan yararlanmış ve “ilk Osmanlı ansiklopedisi” diye nitelendirilebilecek bu eseri yazmıştır.²⁶

Eserin “Yedinci Bâb: Şehirler ve Mescidler ve Deyirler ve İklimler Beyânındadır” adlı kısmında müellif İstanbul ve Ayasofya'nın tarihine değinmiştir. Bu bölümde yazar Ayasofya'nın tarihini anlatırken; Ayasofya'yı yaptıran Safiye Banu, Ayasofya'nın inşası için devlerin mermer getirmesi, Ayasofya'yı bekleyen melek, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya mimarının ortadan kaybolması, İmparatorun Ayasofya'nın duvarlarını altın ve gümüşten yaptırmak istemesi, Ayasofya'nın açılışı, Hz. Muhammed'in doğduğu gece Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması konularını anlatan sekiz efsaneye yer vermiştir.

Stefanos Yerasimos'a göre Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi'nin **Dürr-i Mekkûn** adlı eseri Türk metinlerindeki İstanbul ve Ayasofya efsanelerinin oluşumu ve devamlılığı

²⁵ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Stefanos Yerasimos, age., s. 216 vd.

²⁶ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi ve eseri Dürr-i Mekkûn hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ahmed Bîcan Yazıcıoğlu: **Dürr-i Mekkûn: Saklı İnciler**; Çevrimyazı ve notlarla haz.: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 1-17.

açısından çok önemli bir eserdir. Çünkü İstanbul ve Ayasofya efsanelerinin belli başlı temalarını bizzat Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan Efendi eklemiş onun bu eklediği unsurlar daha sonraki müellifler tarafından tekrarlanarak²⁷ genişletilmiştir.²⁸

3.1.2.2.2. Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbâr

1541-1600 yılları arasında yaşamış, ünlü Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin eseridir. Gelibolulu Mustafa Âlî eserinde²⁹ İstanbul ve Ayasofya'nın tarihine de yer vermiş, konu ile ilgili hadiseleri belli başlıklar altında tasnif ederek düzenlemiştir. Ayasofya'nın tarihi anlatılırken Ayasofya hakkındaki efsaneler de yer vermiştir. Eserde ayrıca Müslümanların İstanbul kuşatmaları da anlatılmıştır.³⁰

Gelibolulu Mustafa Âlî; eseri **Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbâr**'daki "Fasl Fi't-Ta'miri's-Sâlis Ma'a'l-Binâi'l-Hâdis el-Müsemmâ bi-Ayasofya" başlığı altında Ayasofya'nın tarihini anlatırken; Ayasofya'yı yaptıran Sofya, İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın planı ve ismi, Ayasofya'nın mimarının ortadan kaybolması, Ayasofya'yı bekleyen melek, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Ayasofya'nın inşası için devlerin mermer getirmesi, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya'nın yapımı için mimarın nasıl bulunduğu, İmparatorun Ayasofya'nın duvarlarını altın ve gümüşten yaptırmak istemesi, Hz. Muhammed'in doğduğu gece Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması, Hz. Halid Ebu Eyyub el-Ensârî'nin Ayasofya'da namaz kılması, Ayasofya'nın mimarının cezalandırılması konularını anlatan on üç efsaneye yer vermiştir.

Ayasofya risalelerinde, Ayasofya ile ilgili anlatılan efsanelerde geçen İmparator "Üstünyanu" yani I. Justinianus iken **Künhü'l-Ahbâr**'da Konstantinos olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle bu eser çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu

²⁷ Buna örnek olması bakımından; **Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbâr**'ın en önemli kaynaklarından biri **Dürr-i Mekkûn**'dur. Konu ile ilgili olarak çalışmamızın "**Kitâbü't Târih-i Künhü'l-Ahbâr**"ı değerlendirdiğimiz kısma bakınız.

²⁸ Stefanos Yerasimos'un **Dürr-i Mekkûn** ile ilgili fikirleri için bkz.: Stefanos Yerasimos, "Efsanenin Akıbeti", a.g.e.; s. 215 vd.

²⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî eseri **Künhü'l-Ahbâr** adlı eseri ile ilgili çalışmalar için bkz.: Gelibolulu Ali Mustafa Efendi, **Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr: Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki 901 ve 920 No. lu Nüshalara Göre**, haz.: Ahmet Uğurlu vd., Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.; **Gelibolulu Mustafa Ali ve Künhü'l-Ahbârı'nda II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri (I. Cilt)**, haz.: Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.; Gelibolulu Ali Mustafa Efendi, **Künhü'l-Ahbâr: Fatih Sultan Mehmed Devri: 1451-1481**, haz.: M. Hüdaî Şentürk, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, 2003.

³⁰ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Uğur: "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr'ına Göre Fatihden Önce, Müslümanlar Tarafından, İstanbul'a Yapılan Akınlar" **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14 Yıl: 2003/1, s. 49-54.

eserde efsane çeşitli sebeplerle farklı bir kahramana mal edilmiştir. Bu da R. Rosieres'in efsanelerin teşekkülü ile ilgili ileri sürdüğü “Birinin yerine diğerinin geçmesi kuralı”na³¹ örnek teşkil etmektedir.

Gelibolulu Mustafa Âlî, Ayasofya ile ilgili bilgi verirken Ayasofya'nın tarihi konusunda kendi devrine kadar ulaşabilen efsaneleri de bir araya toplamıştır. Onun **Kühü'l-Ahbâr**'daki Ayasofya ile ilgili kısmı “Ayasofya Risaleleri”ne göre daha ayrıntılı denebilir. Bu, yukarıda konularını verdiğimiz efsane metinlerinin sayısına bakıldığında da anlaşılmaktadır.

Kühü'l-Ahbâr'daki İstanbul ve Ayasofya ile ilgili olarak anlatılan efsanelerin en önemli kaynaklarından biri **Anonim Osmanlı Kroniği**, ki yukarıda ayrıntısıyla anlatılmıştır, diğeri de Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın, **Dürr-i Mekkûn** adlı eseridir.

3.1.2.2.3. Tacü't-Tevârih

Hoca Sadettin Efendi,³² (1536-1599) şeyhülislamlık, müderrislik gibi görevlerde bulunmuş bir devlet adamıdır. Asıl ününü Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan I. Selim'in ölümüne kadar yazmış olduğu “Tacü't-Tevarih” adlı Osmanlı tarihine borçludur.

Tacü't-Tevarih'te, “Kostantiniyye'nin Düşüşü”, “İstanbul Şehrinin Özellikleri” ve “Bu Şehri Kuranları ve Orada Bulunan Büyük Mabedi Tanıtır” başlıkları altında iki kısım bulunmaktadır. Müellif bu kısımlarda İstanbul ve Ayasofya'nın tarihlerinden bahsetmektedir.

Hoca Sadettin Efendi, Ayasofya'nın tarihinden bahsederken: Ayasofya'yı yaptıran Sofya, İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmaya sebep olan rüya, Ayasofya'nın inşası için beklenen mübarek saat, Ayasofya'nın planı ve ismi, Ayasofya'nın altındaki dehlizler, Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya'nın mimarının cezalandırılması ve Hz. Muhammed'in doğduğu gece Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması ile ilgili dokuz efsaneye yer vermiştir.

³¹ Daha geniş bilgi için çalışmamızın II. Bölümündeki “Efsanelerin Teşekkülü” kısmına bakınız, s. 66.

³² Hoca Sadettin Efendi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdurrahman Daş, **Osmanlılarda Münşeat Geleneği, Hoca Sadeddin Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Münşeatı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

Müellif , “Yukarıdan beri anlattıklarımız İdris’in tarihinde konu edilenlerden ibarettir.” (Hoca Sadettin, 1992: 306) diyerek eserindeki bu efsaneleri İdris-i Bitlisî’nin **Heşt Behişt** adlı Farsça eserinden naklettiğini belirtmektedir.³³

İdris-i Bitlisî’nin eserine almış olduğu Ayasofya tarihi “Ayasofya Risaleleri” gibi, Yunanca, Latince ya da Süryanice kaynaklardan tercüme edilerek hazırlanan Türkçe ya da Farsça kaynaklara³⁴ dayanmaktadır.

Yukarıda değerlendirdiğimiz bu tarihlerin dışında Ayasofya ile ilgili bilgi veren ve yer yer efsanelerine değinen vakayinameler arasında, Hadîdî’nin **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Tursun Bey’in **Târîh-i Ebü’l-Feth**, Peçevî İbrahim Efendi’nin **Peçevî Tarihi**, Mustafa Naima’nın **Târîh-i Nâimâ**, Ahmed Ata’nın **Tarih-i Atâ**, Lütfî Paşa’nın **Tevârîh-i Âl-i Osman**, Selânikî Mustafa Efendi’nin **Târîh-i Selânikî**, Hezarfen Hüseyin Efendi’nin **Telhîsü’l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osman**, Celâl-zade Mustafa Efendi’nin **Selim-nâme**, Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi’nin **Solak-zâde Tarihi**, Baron Joseph Von Hammer Purgstall’ın **Büyük Osmanlı Tarihi**, Vak’a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi ile bu grubun dışında kalan kaynaklardan Ahmed Muhtar Paşa’nın **Feth-i Celîl-i Kostantiniyye**, Aleksander Kostantinidi’nin **Târîh-i Ayasofya** adlı eserleri sayılabilir (Akgündüz, 2005: 57).

3.1.3. Seyahatnameler

Seyahatnameler en genel anlamıyla seyyahların gezip gördükleri yerlerle ilgili izlenimlerini, gezilen yerin ilgi çekici özelliklerini anlattıkları eserlerdir. Seyyah gezip gördüğü yerlerin tarihini, mimari eserlerini, orada yaşayan insanları, insanların gelenek ve göreneklerini, sözlü verimlerini okuyucuda merak uyandıracak bir şekilde anlatır. Bundan dolayı seyyah bir nevi derlemecidir. Gezip gördüğü yerlere ait halk bilimi unsurlarını eserinde anlatabilir. Bu bakımdan seyahatnameler halk bilimi çalışmaları açısından üzerinde dikkatle durulması gereken bir türdür.

İstanbul imparatorluklar başkenti olarak pek çok seyyahın ilgi odağı olmuştur. İstanbul’u ziyaret eden pek çok seyyah, İstanbul’un en önemli simgesi olan Ayasofya’yı da gezmiş ve izlenimlerini eserlerinde anlatmıştır. Bu seyyahların önemi bir kısmını

³³ İdris-i Bitlisi ve eseri **Heşt Behişt** hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Bayrakdar, **Bitlisli İdris : İdris-i Bidlisi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991., Orhan Başaran, **İdris-i Bitlisi’nin Heşt Behişt’inin Hâtimesi: Metin-İnceleme-Çeviri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

³⁴ **Heşt Behişt**’in kaynakları ve kaynaklık ettiği eserler hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Orhan Başaran, a.g.t., s. 47-51.

Hristiyan yabancılar teşkil etmektedir. Seyahatnamelerde Ayasofya'nın muhtasar tarihi, mimari özellikleri, mozaikleri ve sosyal hayat içindeki yeri hakkında bilgiler verilmektedir. Bizim çalışmamız açısından seyahatnamelerin önemi; Ayasofya ile ilgili efsanelere de bu tür eserlerde yer verilmiş olmasıdır.

3.1.3.1. İbn-i Batuta Seyahatnamesi

Orta Çağ'da yaşamış en büyük seyyahlardan biri olan İbn-i Batuta'nın asıl adı Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. İbrahim'dir. Berberî asıllı olan İbn-i Batuta, 24 Şubat 1304'te bugünkü Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. İbn-i Batuta, Avrupalılarca çok az bilinen Afrika, Ortadoğu ve Uzak Doğu'ya seyahatler yapmış, seyahatlerindeki izlenimlerini "Rihletü İbn Battûta" adlı seyahatnamesinde toplamıştır.³⁵

İbn-i Batuta İstanbul ve Ayasofya'yı da gezmiş bir seyyahdır. Onun seyahatnamesi 14. asırda Ayasofya'nın durumundan bahseden bir kaynak olması bakımından önemlidir. Bizim çalışmamız açısından önemi ise eserinde; Ayasofya'da bulunan "kutsal haç"tan bahsetmesidir. Onun bu ifadeleriyle 14. asırda, Ayasofya'da bulunan ve pek çok efsaneye konu olan kutsal emanetler ve bu emanetlere karşı insanların tutumu hakkında bilgi edinebilmekteyiz.³⁶

3.1.3.2. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi

1584 yılında Polonya'nın Zamosta (Zamosc) şehrinde doğan Polonyalı Simeon, aslen Kefeli bir Ermeni aileye mensuptur. Genç yaşta, 1608-1619 yılları arasında Kudüs'e hacca gitmek için çıktığı seyahatte Venedik, Roma, İstanbul vb. büyük şehirlerle Kayseri gibi bazı Anadolu şehirlerini, ayrıca o dönemde Osmanlı sınırları içindeki Mısır, Suriye ve Filistin'i gezmiştir. Simeon'un seyahatnamesi Ermeni Mekhitarist filolog Per Nerses Akinian tarafından, 1932'de Lemberg Üniversitesi yazmaları arasından bulunmuş ve 1936'da Viyana Mekhitarist manastırı matbaasında basılmıştır. Eser Türkçeye 1964

³⁵ İbn-i Batuta ve Seyahatnamesi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi 1304–1369**, haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, [t.y.].

³⁶ İbn-i Batuta seyahatnamesinde, Ayasofya'daki "kutsal haç"tan şöyle bahsetmektedir: Kilisenin ana kapısının önünde bulunan dairede mabedin kaldırımlarını düzeltmek, kandillerini yakmak ve kapılarını açıp kapatmakla görevli hizmetkârlar otururlar. Bunlar kendi inançlarına göre kutsal sayılan bir tahta haçın önünde secde etmedikçe hiç kimseyi kiliseden içeri sokmazlar. Bu haçın İsa Aleyhisselam'ın benzerinin çarmıha gerildiği haçtan arta kalan tahtalardan yapıldığına inanılmakta olup söz konusu put kilise kapısının hemen üzerinde, uzunluğu tahminen on arşın olan altın bir muhafaza içinde saklanmaktadır. Altın ve gümüş sahifelerle kaplı olan ana giriş kapısının iki halkası da halis altından yapılmıştır (İbn-i Battuta, 266).

yılında Hrand D. Andreasyan tarafından “Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi” adı ile çevrilmiştir.³⁷

Biz derlemelerimiz esnasında “**Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi**”nden Ayasofya’nın kubbesinin kutsallığı ile ilgili bir efsane tespit etmiş bulunmaktayız.³⁸

3.1.3.3. Evliya Çelebi Seyahatnamesi

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda yaşamış ünlü bir bilgidir. Yazmış olduğu seyahatnamesiyle şöhret bulmuştur. 10 Muharrem 1020 (25 Mart 1911)’de İstanbul’da, Unkapanı’nda dünyaya gelen Evliya Çelebi’nin babası Derviş Mehmed Zıllî (1534–1648), Kanuni’nin son zamanlarında saraya girmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuş biridir.

Evliya Çelebi, IV. Murad (1623-1640) devrinde güzel sesi ve sohbetiyle Padişah’ın dikkatini çekmiş ve saraya alınmıştır. Böylece eğitimini de Enderun’da yapmıştır. IV. Murad’ın Bağdat Seferi öncesinde asker zümresine katılmış, bu zamana kadar dört yıl boyunca sarayda kalmıştır. Evliya Çelebi, hayatının dönüm noktasını teşkil eden seyahatlerinin başlamasını Hicri 1040 senesinin Muharrem ayında Aşure gününün gecesinde (20 Ağustos 1630) gördüğü meşhur rüyasına bağlamaktadır. Bu rüyadan sonra seyahatlerine başlamış ve ünlü eseri Seyahatname’yi yazmıştır.

Evliya Çelebi gördüğü rüya üzerine 1635’te, önce İstanbul’un bütün yörelerini dolaşmaya, gördüklerini ve duyduklarını yazmaya başlar. 1640 dolaylarında Bursa, İzmit ve Trabzon yörelerini gezer. 1645’te Kırım’a Bahadır Giray’ın yanına gider. Yakınlık kurduğu kimi devlet büyükleriyle uzak yolculuklara çıkar; savaşlara, mektup götürüp getirme göreviyle, ulak olarak katılır. 1645’te Yanya’nın alınmasıyla sonuçlanan savaşta, Yusuf Paşa’nın yanında görev yapar. Daha sonra Erzurum Beylerbeyi Defterdarzade Mehmed Paşa’nın muhasibi olur. Doğu illerini, Azerbaycan’ı, Gürcistan’ı gezer. Bir dönem Revan Hanı’na mektup götürüp getirmekle görevlendirildiğinden Gümüşhane ve Tortum’u gezer. 1648’te İstanbul’a döner Mustafa Paşa ile Şam’a gider. 1651’den sonra Rumeli’yi dolaşmaya başlar, bir süre Sofya’da bulunur. 1667-1670 arasında Avusturya, Arnavutluk, Teselya, Kandiye, Gümülcine, Selanik yörelerini gezer. Kaynakların bildirdiğine göre, Evliya Çelebi’nin gezi süresi yaklaşık 50 yılı kapsar.³⁹

³⁷ Polonyalı Simeon ve Seyahatnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: **Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi 1608-1619**, haz.: Hrand D. Andreasyan, Baha Matbaası, 1964.

³⁸ Bu efsane için çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” adlı bölümüne bakınız.

³⁹ Evliya Çelebi’nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Mücteba İlgürel, “Evliya Çelebi” **İ.A.**, C. 11, İstanbul, 1995, s. 529-533.

Şüphesiz ki Evliya Çelebi Seyahatnamesi, folklorik bakımdan bir hazine değeri taşımaktadır.⁴⁰ Çalışmamız açısından Seyahatname'nin önemi ise Evliya Çelebi'nin 1630-1640 yılları arasında, İstanbul'u karış karış dolaşması ve kendi ifadesine göre de gördüklerini ve duyduklarını yazmasıdır. Evliya Çelebi bir tür derleme çalışması yaparak Seyahatname'yi meydana getirmiştir. Bundan dolayı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.⁴¹

Evliya Çelebi, Seyahatname'nin 1. cildini İstanbul'a ayırmıştır. Bu ciltte yazar İstanbul'u anlatırken Ayasofya'dan da ayrıntılı bir şekilde bahseder. Evliya Çelebi Ayasofya'nın gerek tarihî gerekse mimari özelliklerini kendi üslubunca okuyucuya anlatırken pek çok efsaneye de yer vermektedir. Ayasofya efsaneleri için çok mühim bir kaynak olma özelliği taşıyan Seyahatname'de tespit ettiğimiz efsaneler şunlardır:⁴²

“Der-beyān-ı Ayaşofya-yı kebîr” başlığı altında; Hızır'ın Ayasofya'nın yapımı için malzeme tedarik etmesi, Ayasofya'nın planını Hızır'ın vermesi, Ayasofya'nın temelinde bulunan su sarnıcı konulu üç efsane, ki bu efsanelerden “Hızır'ın Ayasofya'nın yapımı için malzeme tedarik etmesi” konulu efsaneye incelemiş olduğumuz kaynaklarda⁴³ rastlayamadık.

“Kostanîniyye'nin bānî-i tāsî'i” başlığı altında; “Hz. Muhammed'in doğduğu gece Ayasofya'nın kubbesinin yıkılması” konulu bir efsane. Bu efsane **“On dördüncü tılsımāt-ı ‘acibe”** başlığın altında tekrarlanmıştır.

“Ve ma‘ādin-i işnā āşer” başlığı altında İstanbul'un on ikinci madeninden bahsederken, Ayasofya'nın yapımında kullanılan demir madenini Hızır'ın işaret ettiğini belirttiği efsaneye incelemiş olduğumuz kaynaklarda rastlayamadık.

⁴⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin folklorik bakımdan değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalar için bkz.: Nail Tan, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi**, Ankara, 1974.; Osman Şentürk, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Folklorik Unsurlar**, Niğde Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 1999.; Fatih Kemik, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Halk Etimolojisi (I-II. ciltler)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.; Elif Dülger, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

⁴¹ Bilindiği gibi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin 1. cildi İstanbul'a ayrılmıştır. Bu cildin kaynakları hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Meşkure Eren, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma**, [y.y. : y.y.], 1960.

⁴² Çalışmamızda kullandığımız Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin metni için bkz.: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.

⁴³ Burada kastedilen kaynaklar; çalışmamız esnasında derleme yaptığımız yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardır. Bu kaynakların kronolojik olarak ele alındığını düşündüğümüzde pek çok efsaneye ilk kez Seyahatname'de yer verilmiş Evliya Çelebi'den faydalanan yazarlar eserlerinde Seyahatname'den alıntılar yaparak bu efsanelerin bir kısmını tekrarlamışlardır.

“Sekizinci faşıl: Muḥāşara-i sānī:” başlıklı Kostantiniyye Kalesi’nin ikinci kuşatılmasının anlatıldığı kısımda; Ebû Eyyûb-ı Ensârî’nin ve diğer İslam ulularının Ayasofya’da namaz kılıp dua etmelerinin anlatıldığı kısım efsanevi özellikler göstermektedir. Seyahatname’deki bu kısım Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Künhü’l-Ahbâr’ındaki Müslümanların İstanbul kuşatmalarının anlatıldığı bölümle oldukça benzerlik göstermektedir. Evliya Çelebi Müslümanların İstanbul kuşatmalarını oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatmış, böylece daha sonra anlatacağı “Ayasofya makamları ve ziyaretleri” bölümüne zemin hazırlamıştır.

“Der-beyân-ı menâkıb-ı serencâm-ı Cem Şāh b. Ebü’l-feth Muḥammed Hân-ı Pādīşāh” başlığı altında İstanbul’un fethinden bahsederken, Fatih’in Ayasofya kubbesine ok atması ve mermere el izini bırakması ile ilgili iki efsaneye yer vermiştir. Bunlardan “Fatih’in Ayasofya kubbesine ok atması” konulu efsaneye incelemiş olduğumuz diğer kaynaklarda rastlayamadık.

“Andan menâkıb-ı Yâvedûd Şultân” başlığı altında İstanbul’un fethi ile ilgili efsanevi bir şahıs olan Yâvedûd Sultan ile ilgili efsane anlatılmıştır. İncelemiş olduğumuz kaynaklar içerisinde bu efsaneye ilk kez yer veren kaynak Seyahatname’dir. Diğer yazarlar Seyahatname’den alıntılararak bu efsaneye yer vermişlerdir.

“Der-beyân-ı taḫsīm-i māl-ı ḡanāyim” başlığı altında İstanbul’un fethinden sonra ganimet mallarının bölüşülmesi anlatılırken Ayasofya’da bulunan Hz. Süleyman’ın hazinesinden bahseden bir efsaneye yer verilmiştir. Tespitlerimize göre bu efsaneye de ilk kez Evliya Çelebi eserinde yer vermiştir.

“On beşinci faşıl / Şehr-i Maḥmiyye-i Kōştāntīniyye içre olan selāḫīn cāmī’lerin beyân ıder” Evliya Çelebi bu kısmın başında “müverriḥīn-i selef-i Yunaniyân’dan Tevāriḥ-i Yanıvan ḫavli üzre” diyerek anlatmış olduğu rivayetlerin kaynağından bahsetmektedir. Stefanos Yerasimos’a göre Evliya Çelebi’nin bahsettiği “Tevāriḥ-i Yanıvan” Agapios’un Kitab ül-Ünvan adlı eseridir (Yerasimos, 1998: 66-67).

Buraya kadar ele aldığımız bölümlerde Evliya Çelebi İstanbul’la ilgili farklı konuları anlatırken yeri geldikçe Ayasofya ile ilgili efsanelere yer vermiştir. Buna rağmen Seyahatname’nin bu kısmında Evliya Çelebi Ayasofya’yı alt başlıklar altında daha detaylı bir şekilde ele almakta ve anlattığı konularla ilgili daha fazla efsaneye yer vermektedir. Bu efsaneler şöyledir:

Ayasofya’yı yaptıran Aya Sofya, Ayasofya’nın yapımı sırasında Hızır’ın temele yardım etmesi, Ayasofya’nın temeline dökülen kurşun ve Ayasofya’nın temelindeki sarnıç, mimarın ve Hızır’ın ortadan kaybolması ile ilgili efsaneler incelemiş olduğumuz

“Ayasofya Risaleleri”nde sıklıkla geçmektedir. Fakat Evliya Çelebi kendi metninde mimarın yanında, inşaatın başından beri Ayasofya’dan ayrılmayan ve inşaaata her aşamada yardım eden Hızır’ın da kaybolduğunu söyleyerek efsaneye farklı bir motif eklemiştir. Diğer kaynaklarda rastlamadığımız bu efsane oldukça önemlidir.

Hz. Muhammed’in Ayasofya’nın tutmayan kubbesi için tükürüğünü göndermesi ile ilgili efsane ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Hızır’ın Ayasofya’daki altın topun altındaki makamı efsanesi de incelemiş olduğumuz diğer kaynaklarda geçmemektedir.

Ma’bed-i qadīm Ayaşofya-i Kebīr’iñ eşkālī ve tarz-ı tarhın ve binā-yı musanna‘ātı (s. 50) ve tül [u] ‘arzın ‘ayān [u] beyān ider, başlığı altında kendinden önceki kaynaklarda bulunmayan; Ayasofya’nın kubbesindeki tılsımlı melek resimleri, Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, yine kendinden önceki kaynaklarda bulunmayan Ayasofya’yı inşa eden Aysof’un tılsımlı mezar sandukası ve Meryem Ana’nın resmi bulunan tılsımlı yeşil sütundan bahseden efsaneler yer almaktadır.

“**Evşāf-ı mināre-i erba‘a**” başlığı altında kendinden önceki kaynaklarda bulunmayan Ayasofya’nın minarelerinin temelini inşa eden mimar Ali Neccar’ı konu alan efsane kayıtlıdır.

İncelediğimiz “Ayasofya Risaleleri”nde Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarından yapılan kapı ve “terler direk” denilen kutsal makamların dışında pek fazla kutsal makamdan bahsedilmez. Buna rağmen Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde bu iki makamla birlikte “**Ayaşofya maqāmı ve ziyāretlerin beyān ider**” başlığı altında pek çok kutsal makama yer verilmiştir. Bu makamlar daha çok İstanbul’un Müslümanlar tarafından muhasaraları esnasında Ayasofya’ya namaz kılmak için⁴⁴ gelen İslam ulularına atfedilen makamlardır. Bu makamlar şöyle sıralanmaktadır: Maqām-ı Hāzret-i Mesleme, Maqām-ı Ebā Eyyüb Enşārī, Maqām-ı ‘Ömer b. ‘Abdül‘azīz, Maqām-ı Harūnı’r-Reşīd, Maqām-ı Seyyid Battāl Gāzī, Maqām-ı Baba Ca‘fer Sultān, Maqām-ı Şeyh Maqşūd, Maqām-ı Hāzret-i Süleymān, Maqām-ı İskender-i Zülkarneyn, Maqām-ı Hāzret-i Hızır, Maqām-ı Kırklar.

“**Andan yine Ayaşofya maqāmātının beyān ider**” başlığı altında Evliya Çelebi, Ayasofya’da bulunan ve halkın şifa verdiğine inandığı unsurlarla ilgili efsanelere yer vermiştir. Bu unsurlara daha önce değindiğimiz “Ayasofya Risaleleri”nde terler direk ile

⁴⁴ Evliya Çelebi bunu şöyle ifade eder: “Ayaşofya deyrine varup ikişer rek‘at şalāt-ı hācet kılup “İlāhī ma‘bedgāh-ı İslām eyle” diyü hayr du‘ālar idüp deyr-i ‘azīmiñ cānib-i erba‘asın temāşā iderken” (Evliya, 1996: 29).

ilgili olarak rastlarken Evliya Çelebi bu unsurları gerek sayı bakımından gerekse fonksiyonları itibarıyla zenginleştirerek anlatmakta, bu da Seyahatname’yi Ayasofya efsaneleri bakımından oldukça önemli bir kaynak durumuna getirmektedir.

Evliya Çelebi bu makamları ve unsurları şöyle anlatmaktadır: Maḳām-ı Havāriyyūn, Maḳām-ı Ḥazret-i Akşemseddin, Derūn-ı Ziyāretgāh-ı Terlerdirek, Ḥāşıyyet-i Terlerdirek, Maḳām-ı Kiblekapısı, Hāşşa-i bī’r-i Ayaşofya, Hāşşa-i altun top, Maḳām-ı şūret-i pencere, Maḳām-ı Ḥazret-i ‘İsā beşiği, Mağsel-i Ḥazret-i ‘İsā, Maḳām-ı Yedilerkapısı⁴⁵.

Sonuç olarak Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde tespit edebildiğimiz kadarıyla yirmi sekiz efsane metni bulunmaktadır. Bu efsane metinlerinden on biri kendinden önceki kaynaklarda bulunmamakta, kalan on yedi efsane metni ise kendinden önceki kaynaklarda bulunmakla birlikte Seyahatname’de zenginleştirilerek anlatılmaktadır.

Seyahatname’de Ayasofya ile ilgili, ele aldığımız diğer kaynaklara göre, daha fazla efsane bulunmasının sebebi kanaatimizce Evliya Çelebi’nin Ayasofya’dan ne zaman bahsetse Ayasofya’nın yanında Türk efsanelerinin önemli karakterlerinde biri olan Hızır’ı da zikretmesidir. Bu da Seyahatname’de Ayasofya efsanelerinin sayısını arttırmaktadır.

Bu özellikleriyle Seyahatname kendinden sonra, Ayasofya ile ilgili eserlere kaynaklık etmiş ve bu efsanelerin unutulmadan gerek yazılı kültür ortamında, gerek sözlü kültür ortamında gerekse de elektronik kültür ortamında yaşamasına vesile olmuştur. Yapmış olduğumuz derlemeler esnasında Ayasofya efsanelerine yer veren yeni harfli Türkçe eserlerin, pek çoğunun en önemli kaynağının Evliya Çelebi Seyahatnamesi olduğunu gördük. Bunun sebebi Seyahatname’nin “Ayasofya Risaleleri”ne göre daha bilinen ve üzerinde pek çok çalışma yapılarak defalarca basımı gerçekleştirilen bir kaynak olmasıdır.

⁴⁵ Bu makamların şifa veren özellikleriyle ilgili efsaneler hakkında çalışmamızın “**Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi**” adlı bölümüne bakınız.

3.1.4. Ayasofya Efsanelerinden Bahseden Latin Harfli Eserler

3.1.4.1. Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi, 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960.

Daha çok tarihî konularla ilgili yazdığı fıkra, roman, hikâye ve incelemeleriyle tanınan Reşad Ekrem Koçu 1905'te İstanbul'da doğdu. En önemli eseri İstanbul Ansiklopedisi'dir. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nünden 1931'de mezun olduktan sonra bir müddet aynı fakültede asistanlık yaptı. 1933 üniversite reformunda hocası Ahmet Refik Altınay'la birlikte üniversiteden ayrılan Koçu; Kuleli, Pertevniyal ve Vefa Liselerinde tarih öğretmenliği yaptı. 6 Temmuz 1975'te İstanbul'da öldü.

Reşad Ekrem Koçu'nun, İstanbul Ansiklopedisi adlı eseri İstanbul folkloru bakımından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir.⁴⁶ Eserin 3. cildinin 1439-1475. sayfaları arasında "Ayasofya" maddesinde Ayasofya'nın tarihî ve mimari özelliklerinden bahsedilmektedir. "**Ayasofya'ya Dair Söylentiler**" başlığı altında Ayasofya efsanelerine yer verilmiştir. Hadi Tamer tarafından yazılan birinci kısımdaki efsaneler şunlardır: Kapanmaz kapı, kiral kızının mezarı, Ayasofya'daki küpler, Hızırın tarihi, (Die Hagia Sophia, A. M. Schneider'den naklen) açılmaz kapu, pençe nişanı, niyet dolabı, (Die Hagia Sophia, A. M. Schneider'den naklen) isim menkıbesi, terleyen direk, büyük kubbe ve Hazreti Muhammedin tükürüğü, Ali Neccar. Görüldüğü gibi Hadi Tamer'in yer verdiği efsanelerin en önemli kaynağı Evliya Çelebi Seyahatnemesi ile A. M. Schneider'in **Die Hagia Sophia** adlı eseridir.

Hadi Tamer'in Die Hagia Sophia'dan naklettiği "isim menkıbesi" incelemiş olduğumuz hemen bütün "Ayasofya Risaleleri"nde de nakledilmiştir. Hadi Tamer'in naklettiği efsanelere bakıldığında; kiral kızının mezarı, kız kulesiyle bağlantı kurularak anlatılan efsane, küpler, Hızır'ın yazdığı kıyamet tarihi, niyet dolabı ile ilgili efsaneleri ilk nakledenlerden biri olduğu düşünülebilir.

Pertev Naili Boratav, maddenin ikinci kısmını yazmıştır. Maddenin başında, "Bizans devrinde, Ayasofya'nın çok zengin bir halk ağız edebiyatı vardı; zamanımıza kadar intikal eden bazı parçaları şunlardır ki, Hans Herman Russack'ın **Byzans und**

⁴⁶ Reşad Ekrem Koçu'nun, **İstanbul Ansiklopedisi** adlı eserinin (ve diğerlerinin) İstanbul folkloru bakımından değerlendirildiği çalışma için bkz.: Sezin Oktay, **Reşad Ekrem Koçu'nun Eserlerinde İstanbul Folkloru**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Stambul Sagen und Legenden vom Goldenen Horn adındaki eserinden tercüme edilmiştir” diyerek naklettiği efsanelerin kaynağını belirtmektedir (Boratav, 1960: 1468).

Pertev Naili Boratav’ın yazdığı ikinci kısımdaki efsaneler şunlardır: Ayasofya’nın plânı hakkında, Ayasofya’nın inşası için istimlak edilen yerler hakkında, Kayserin karısı Theodora’nın mezarı hakkında, Ayasofya’nın tamamlanması üzerine Kayserin duyduğu gururu, Ayasofya’daki melekler hakkında, Kayser Justinanus’un para sıkıntısını gideren melek.

Boratav’ın, Hans Herman Russack’ın **Byzans und Stambul Sagen und Legenden vom Goldenen Horn** adlı eserinden tercüme ettiğini belirttiği bu efsaneler, “Ayasofya Risaleleri”nde zikredilen efsanelerdir.

Biz derleme çalışmamız esnasında Hans Herman Russack’ın **Byzans und Stambul Sagen und Legenden vom Goldenen Horn** adlı eserini ele aldık. Eseri incelediğimizde Boratav’ın bu maddeyi yazarken yer vermediği üç efsaneye daha rastladık ve bunların çevirisini yaparak⁴⁷ çalışmamızda ele aldık.⁴⁸ Bu efsaneler şunlardır: Ayasofya’daki çocuk mezarı, Ayasofya’nın Frankenlandlı mimarının ortadan kaybolması, Fatih’in Ayasofya’nın kubbesine ok atması.

3.1.4.2. Stefanos Yerasimos, Türk Metinlerinde Kostantiniye Ve Ayasofya Efsaneleri - Anonim Osmanlı Tarihi, Tarih: 1491, çev.: Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Stefanos Yerasimos’un, **Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri** adlı eseri Ayasofya efsaneleriyle ilgili yayımlanmış önemli çalışmalardan biridir.

Yerasimos eserinde; Friedrich Giese’nin⁴⁹ neşrettiği 1491 tarihli Anonim Osmanlı kroniğini esas alarak bu metnin ayrıntılı bir tahlilini yapmıştır.

Yerasimos’un eseri şu bölümlerden oluşmaktadır: Giriş, s. 7, Kuruluşundan Sonuna Kadar Kostantiniye Tarihinin Öyküsü, s. 13, **Birinci Bölüm**, Yorumlar, s. 49, **Ayırım 1**, Hz. Süleyman’ın Öyküsü, s. 49, 1. Kahramanın Efsanedeki Evrimi, s. 49, 2. Süleyman’ın Kadınları, s. 52, 3. Ayasofya’yla İlgili Türk Efsanesinde Süleyman, s. 59,

⁴⁷ Almanca efsaneler Selman Bulut tarafından çevrilmiş, tarafımızdan redakte edilmiştir.

⁴⁸ Bu efsanelerle ilgili çalışmamızın “Ayasofya Efsanelerinin İncelenmesi” adlı bölümüne bakınız.

⁴⁹ Friedrich Giese’nin neşri için bkz.: Friedrich Giese, A.g.e.

Ayrım 2, Yanko Bin Madyan'ın Öyküsü, s. 63, 1. Kahramanın Yaratılışı, s. 63, 2. İlk Kuruluş, s. 68, 3. Efsanenin Gelişmesi, s. 72, 4. Kıyametle İlgili Öğeler: Akbabalı Kubbe, s. 81, 5. Zorunlu İskân, s. 87, 6. Tılsımlar, s. 89, 7. Felâket, s. 97, **Ayrım 3**, Byzas'ın Öyküsü, s. 102, **Ayrım 4**, Konstantin'in ve Ayasofya'nın Öyküsü, s. 105, Kostantiniye'yle İlgili XV. Yüzyıl Başı Müslüman Metinleri, s. 105, Türk Patria'ları, s. 118, Konstantin'in Öyküsü, s. 131, Ayasofya'nın Öyküsü, İlk Biçim, s. 136, Ayasofya'nın Öyküsü, İkinci Biçim, s. 147, Mimarın Öldürülmesi, s. 152, **Ayrım 5**, Kostantiniye Kuşatmaları, s. 170, İslâm'ın Başlangıcı ve İlk Seferler, s. 170, Ebu Eyyüb'ün Seferi, s. 175, Son Kuşatmalar, s. 186, **Ayrım 6**, Kostantiniye'nin Alınışı ve Kıyamet, s. 196, 1. Bizans Geleneği, s. 196, İslâm Geleneği, s. 200, Türk Geleneği, s. 206, **İkinci Bölüm**, Efsanenin Akıbeti, s. 215, 1. Metnin Oluşum Aşamaları, s. 216, 2. İmparatorluk Yanlılarının Karşı Saldırısı, s. 224, 3. Özümleme Süreci, s. 229, 4. Süleymaniye İle İlgili Tartışma, s. 234, 5. İlyas Efendi'nin Öyküsü, s. 239, Ayasofya İnşaatıyla İlgili Anonim Öykü, s. 249, Ayasofya'ya Erişen Eser: Selimiye, s. 256, 8. Efsanenin Son Aşaması, s.260, Sonuç, s. 263, Ek, Kostantiniye Efsanelerinin Elyazmaları, s. 267, Kaynakça, s. 273, Dizin, s. 285.

Bölümlerden de anlaşılacağı gibi Stefanos Yerasimos'un bu eserinde Anonim Osmanlı Tarihi'nde geçen İstanbul ve Ayasofya'ya dair efsanelerin⁵⁰ oluşum ve dönüşüm sürecini ayrıntısıyla anlatılmaktadır.

Yerasimos, Anonim Osmanlı Tarihi'nde geçen efsaneleri; yazılı kültür ürünlerinin sunduğu veriler ışığında, tamamen tarihsel metotlarla incelemeye tabi tutmuştur. **Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri** adlı eserde, halk bilimsel yöntemlere yer verilmemesi, hiçbir sözlü ve elektronik kaynaktan faydalanılmaması gibi hususlar efsanelerin halk bilimsel metotlarla incelenmediğini ortaya koymaktadır.

Bilindiği gibi efsaneler halk edebiyatı sahası içerisinde değerlendirilen ürünlerdir. Bizim çalışmamız; Ayasofya efsanelerinin halk bilimsel metotlarla derlenmesi, sınıflandırılması, çözümlenmesi ve yorumlanması çabasının bir ürünüdür. Bunun neticesinde çalışmamız **Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri**'nden gerek metotlar gerekse de kullanılan kaynaklar bakımından farklılık arz etmektedir.

⁵⁰ Bu efsanelerin listesi çalışmamızın; “3.1.2.1.1. Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman” başlığı altında verildiğinden burada tekrar etmiyoruz.

3.1.4.3. Derman Bayladı, **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, y.y., Say Yayınları, t.y.

Eserde yazar hakkında verilen bilgilere göre; Derman Bayladı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji ve Klasik Filoloji bölümlerinde okumuş, televizyonculuk, gazetecilik ve çevirmenlik yapmakta olan profesyonel bir turist rehberidir.

İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler adlı eserinde Derman Bayladı, İstanbul'un tarihini ve İstanbul'un anıtlarını akademik olmayan, popüler bir bakış açısıyla anlatmaktadır. Yazar tarafından bu konular anlatılırken konu ile ilgili efsaneler de zikredilmiştir. Eserde Ayasofya'nın tarihi anlatılırken efsanelerine de yer verilmiştir. Bundan dolayı eser çalışmamız için önem arz etmektedir. Eserde geçen efsaneler kaynaklarına göre kronolojik olarak şöyle sıralanabilir:

Tacü't-Tevarih'ten nakledilen efsaneler: İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya, Ayasofya'nın yapımı için gönderilen ilahi hazineler.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden nakledilen efsaneler: Ayasofya'nın mimarının ortadan kaybolması, Ayasofya'nın kubbesi ve Hazreti-i Muhammed'in ağız suyu, duvardaki el izi, pendentiflerdeki melek resimleri, Ayasofya'nın tılsımlı kapıları, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı, Ayasofya kuyusunun hassası, altın topun hassası, soğuk pencere makamı.

Solakzade Tarihi'nden nakledilen efsaneler: Ayasofya'yı yaptıran Sofya, Ayasofya'nın mimarının ortadan kaybolması, Ayasofya'nın yapımı için gönderilen ilahi hazineler ve terler direk, Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan kapı.

Kaynağı belirtilmeyen efsaneler:

İmparatorun gururu, İustinianus ve arı peteğindeki Ayasofya'nın planı, Ayasofya'nın resmini çizen ermiş, İustinianus'u para sıkıntısından kurtaran melek, Theodosius ve ihtiyar kadın, Ayasofya'yı bekleyen melek, Kral kızının ölüsü, bakkal çırağının öyküsü, Ayasofya'da kaybolan papaz, Marmara Denizi'nin dibindeki sunak, Hızır Aleyhisselam ve Ayasofya'nın planı, Yerin Dibine Geçen Kapı, Hızır ve Sarhoş, Fetih Esnasında Ayasofya'ya İnecek Melek, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye çevirmesi, Ayasofya'daki esrarengiz ışık.

Eserde yer verilen; İustinianus ve arı peteğindeki Ayasofya'nın planı, Theodosius ve ihtiyar kadın, bakkal çırağının öyküsü, Marmara Denizi'nin dibindeki sunak, kaynağı belirtilmemesine rağmen yabancı kaynaklardan çeviri yoluyla nakledilmiş olmalıdır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde olduğu gibi bu efsanelerin de yazılı kültür ortamından tekrar sözlü kültür ve elektronik kültür ortamına geçtiği söylenebilir.

Görüldüğü gibi yazarın eserinde belirttiği kaynaklar **Tacü't-Tevarih**, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, **Solakzade Tarihi** gibi daha çok yazılı kaynaklardır. Bununla beraber yazar eserinde yer verdiği önemli sayıdaki efsanenin kaynağından bahsetmemiştir. Ayrıca yazar eserinde profesyonel bir turist rehberi olmasına rağmen, kendi gözlemlerine yer vermemiş ve hiçbir sözlü kaynaktan efsane nakletmemiştir.

3.1.4.4. Diğer Eserler

İncelemeye çalıştığımız eserlerin dışında İstanbul ve Ayasofya ile ilgili yazılmış sayısız eserde yukarıda değerlendirdiğimiz kaynaklardan nakiller yoluyla Ayasofya efsanelerine yeri geldikçe değinilmiştir. Tespitlerimize göre bu eserlerde yer alan efsaneler birbirinin tekrarı niteliğinde olduğundan bunları çalışmamızda tek tek değerlendirmeye tabi tutmayacak, sadece bazılarının adlarını kronolojik olarak zikretmekle yetineceğiz:

Eremya Çelebi Kömürcüyan, **İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul**, çev.: Hrand D Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.

Banoğlu, N. Ahmet, **Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul**, İhsan Manavoğlu Ak, İstanbul, 1966.

İlhan Akçay, **Ayasofya Camii**, Ankara: Hakses Neşriyatı, Ay Yıldız Matbaası, 1968.

Kevork Pamukciyan, **İstanbul Yazıları**, çev.: Osman Köker, C.1., İstanbul, Aras Yayıncılık, 2002.

Sabahattin Türkoğlu, **Ayasofya'nın Öyküsü**, İstanbul, Yazıcı Basım Yayıncılık, 2002.

Sennur Sezer, Adnan Özyalçiner, **Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul**, y.y., İnkılap Yayınevi, 2003.

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk, Yaşar Baş, **Üç Devirde Bir Mabel: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005.

S. Kemal Ermetin, **Kapısında Bilet Kesilen Mabetler, Gişeli Camilerimiz, Ayasofya (Camii) Müzesi**, y.y., Töre Yayın Grubu, 2005.

Mehmet U Sakioğlu, **Konstantius, Fatih ve Da Vinci Şifresi Arasında Ayasofya'nın Sırrı**, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2006.

3.1.5. Makaleler

Çalışmamız sırasında yapmış olduğumuz tespitler neticesinde Ayasofya efsaneleriyle ilgili müstakil, her hangi bir halk bilimsel makaleye rastlayamadık.

Sadece Süheyl Ünver'in aşağıda kaynakları bakımından değerlendirdiğimiz makalesi dışında, etrafında pek çok efsanenin teşekkül ettiği Ayasofya efsanelerinin özellikle halk bilimsel bir çalışmaya konu olmadığını söyleyebiliriz.

3.1.5.1. Süheyl Ünver, “Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında”, *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, Yıl: 1, Sayı: 1, M. Sıralar Matbaası, 1949, s. 9-13.

1898-1986 yıllarında yaşamış olan Ahmet Süheyl Ünver, ünlü bir tıp doktoru olmakla birlikte, tıp tarihi, bilim tarihi ve kültür tarihi alanlarında pek çok eser vermiştir.⁵¹ Süheyl Ünver'in İstanbul hakkında yazmış olduğu eserleri İstanbul folkloru bakımından da oldukça önemlidir. Bunun yanında Fatih Sultan Mehmed ve dönemi ile ilgili yazdıkları onun en önemli çalışmaları arasında zikredilebilir.

Süheyl Ünver bir halk bilimci olmamakla birlikte Fatih dönemine ve Ayasofya'ya meraklı bir yazar olarak Ayasofya Türk efsaneleri hakkında bir makale yazmıştır.

Yazarın makalesinde yer verdiği Ayasofya efsaneleri şunlardır: Hz. Muhammed'in Ayasofya'nın tutmayan kubbesi için gönderdiği tükürük, Hızır'ın Ayasofya'daki altın topun altındaki makamı, Ayasofya'nın minarelerinin temelini inşa eden efsanevi mimar Ali Neccar, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye çevirmesi, Ayasofya'daki makamlar: Müselleme makamı, Eyüb Sultan makamı, Halife Ömer İbnil Aziz makamı, Halife Haruni Reşid makamı, Battal Gazi makamı, Şeyh Maksud makamı, Süleyman Peygamber makamı, İskender Zülkarneyn makamı, Hızır Aleyhisselam makamı, kırklar makamı, Havariyun makamı, Akşemseddin makamı, Terler direk, Büyük Kapı efsanesi, Ayasofya kuyusu, Altın top inanışı, Soğuk pencere makamı, Yediler makamı, İsa peygamber beşiği, Abdül Vedud.

Makalede kaynakça bulunmamaktadır. Yazarın makalesinde yer verdiği efsanelerin tamamı Evliya Çelebi'den nakledilmiş fakat bu durum, makalede açık bir

⁵¹ Süheyl Ünver'in eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: **A. Süheyl Ünver Bibliyografyası**, haz.:Gülbün Mesara vd., İstanbul, İşaret Yayınları, 1998.

şekilde ifade edilmemiştir. Bunun dışında, makalede sözlü kaynaklardan derleme yoluyla tespit edilmiş herhangi bir efsane de zikredilmemiştir.

Yazar, “Hızır’ın Ayasofya’yı Kibleye çevirmesi” ile ilgili anlatmış olduğu efsanede: “Hızır Aleyhisselamdan murad da İstanbul’un ilk kadısı Hızır Beydir. Zira o kadılığının kütük ve sicil defterine tekemmül edip kara kaplı kitaba kaydolunmayınca tamam olmaz. Halk bunu kendi anlayışına göre böyle söylemiştir (Ünver, 1949: 10-11)” ifadesiyle efsaneyi yorumlamıştır. Yazarın bu yorumu bizim çalışmamız açısından önemli bir tespittir.

Makalenin sonunda Fatih Sultan Mehmed’in Ayasofya’ya girişi ve hurafelere karşı tavrı hakkında kısa bilgi verilmekte ve bu konuyla ilgili tarihî bir fıkra anlatılmaktadır.

3.2. Sözlü Kaynaklar

3.2.1. Sözlü Kültür Ortamı

İnsanların yazı, matbaa, elektronik araçlar gibi sesi, sözü mekâna bağlayan teknolojik araçlar kullanılmaksızın⁵² yüz yüze ve ses sese dayanarak iletişim kurdukları ortamlara sözlü kültür ortamı denmektedir. Kültür ortamları içerisinde en yaygın olanı sözlü kültür ortamıdır. Yazılı kültür ortamının bile insanlık tarihinde en fazla beş bin yıl gibi bir zaman diliminde ve elektronik kültür ortamının ise son elli yılın ikinci yarısında ortaya çıktığı düşünülürse sözlü kültür ortamının önemi daha iyi anlaşılır (Çobanoğlu, 2000: 124).

Dursun Yıldırım, **Türk Bitiği** adlı eserinde sözlü ortamı; yazı öncesi, toplum hayatının, etkinliklerinin oluştuğu, bilgi, teknoloji, tecrübe ve işin aktarıldığı, ilişkilerin ve kurumların belirginleştiği, düzenin işlediği, iletişim dilinde sabit anlatım biçimlerinin ortaya çıktığı ve kendilerine özgü içerik kazandıkları, estetik anlayışın ve bunun yansımalarının, bilinmeyen ile ilgili açıklamaların, inanç ve ahlâk normlarının oluşturduğu ortam şeklinde tanımlar. Bu ortam yazılı ortam sonrası uğradığı tüm değişmelere rağmen ortadan kalkmamıştır. Sözlü kaynaklar, bu ortam içinde biçim ve içerik kazanmış, geçişlerini yapmış ve zaman içinde sürekliliklerini korumuşlardır (Yıldırım, 1991: 95-96).

⁵² Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Walter Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü Teknolojileşmesi**, İstanbul, 1991.

Bir milletin kültürel kimliğin oluşmasında ve oluşan bu kimliğin devamlılığının sağlanmasında çok önemli bir yere sahip olan halk kültürü ürünleri, “sözlü gelenek” vasıtasıyla aktarılır. Bunlar fertlerin “gönüllü” ve “ortak” kabulleriyle oluşur. Sözlü gelenekte yer alan “tamamen sözlü”, “kısmen sözlü” veya “tamamen sözsüz” bir şekilde yaratılan, fakat toplumun üyeleri arasında dolaşan ve kuşaktan kuşağa “sözlü” olarak aktarılan her şey, sözlü kültür kapsamı içinde kabul edilir (Görkem, 2000: 4). Sözlü kültür ürünleri, toplumsal hafızaya dayalıdır, kolektif bir niteliğe sahiptir. Toplumun fertlerini içine kapanıklıktan kurtarır, bireyleri birleştirerek yalnızlıktan kurtarır.

Gerek Batı’da gerekse Türkiye’de sözlü kültür ürünleri üzerine yapılan çalışmaların ilk evresini, daha çok sözlü kültür ürünlerinin derlenerek tespit edilmesi oluşturmaktadır.

Günümüz dünyasında her geçen gün teknolojik gelişme ve değişmelere ayak uyduran toplum yapısı göz önüne alındığında “geleneksel” sözlü kültür ürünlerinin bu arada efsanelerin⁵³ unutulup yok olmasını önlemek adına bu derleme çalışmalarının büyük önem taşıdığı söylenebilir. Derleme yapılacak mekânın Türkiye’nin en büyük ve en çok göç alan, her geçen gün kozmopolitleşerek sanayileşen ve sözlü kültür ortamından hızla uzaklaşan günümüz İstanbul’u olması bu önemi bir kat daha artmaktadır.

3.2.1. Ayasofya Efsanelerinin Derlenme Şekli

Çalışmamızın bu kısmında ağırlıklı olarak Ayasofya efsanelerinin derlenme sürecinde takip edilen metot hakkında bilgi verilecektir.

A. Yazılı Kaynakların İncelenmesi

Ayasofya efsanelerini sözlü kaynaklardan derlemeye başlamadan önce Ayasofya ile ilgili yazılı kaynaklar gözden geçirilmiştir. Gözden geçirilen bu eserler çalışmamızın “Ayasofya Efsaneleriyle İlgili Kaynakların Değerlendirilmesi”, “Yazılı Kaynaklar” kısmında ayrıntısıyla ele alınmıştır.

⁵³ Burada kastedilen modern hayat tarzıyla birlikte ortaya çıkan efsanelerden çok, “II. Tarihi efsaneler ve medeniyet tarihiyle ilgili efsaneler-G. Bazı yerler ile ilgili efsaneler.”, “II. Tarihlik Efsaneler-C. Ünlü büyük yapılar (kilise, cami, köprü vb.),” tarihî efsanelerdir.

B. Efsanelerin Sözlü Kaynaklardan Derlenmesi

Sözlü kaynaklardan derleme çalışmalarımız; aile, akraba, iş vb. çeşitli ortamlarda, gündelik konuşmalar esnasında, sözü Ayasofya efsanelerine getirerek derlediğimiz efsanelerle başlamıştır.

Bir yandan bu derleme çalışmalarımız devam ederken bir yandan da gerek Ayasofya efsanelerini anlatabilecek kaynak şahıslara gerekse de efsane metinlerine ulaşmak amacıyla öğrencilerimizden faydalandık.

2007-2008, 2008-2009 öğretim yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Şeyma Güngör'ün vermiş olduğu “Mitoloji-Efsane” dersini almakta olan öğrencilere, konusu “Ayasofya Efsanelerini Derleme” olan bir uygulama ödevi verilmiştir. Bu ödevler; tarafımızdan takip edilmiş, değerlendirilmiş, derlenen efsaneler sınıflandırılmış, özellikle de derleme yapılabilecek kaynak şahısların tespiti noktasında oldukça faydalı olmuştur.⁵⁴

Derleme yapılabilecek kaynak şahısların tespitinden sonra, “Ayasofya Müzesi”ne daha çok ziyaretçilerin yoğun olduğu yaz aylarında gidilerek sözlü kaynaklardan derleme yapılmıştır.

Derleme yaptığımız kaynak şahıslar arasında; müze çalışanları, arkeologlar, turist rehberleri, akademisyenler, öğretmenler, öğrenciler, serbest meslek sahipleri ve emekliler bulunmaktadır.⁵⁵

Kaynak şahıslardan bir kısmına efsane derlemek amacıyla müracaat ettiğimizde bazıları bilinçli ve anlayışlı davranarak bize derleme konusunda yardımcı olmuşlar ve bildikleri efsaneleri anlatmışlardır. Bununla birlikte “saçma ve yalan olduğu, bilimsel olmadığı” gerekçesiyle derleme işine kayıtsız davrananlar da olmuştur.

C. Derlemeyle İlgili Tespitler

Ayasofya efsanelerini sözlü kaynaklardan derleme çalışmamız esnasında; özellikle eğitim seviyesi yüksek olan, bir kısım müze idarecileri, akademisyenler, arkeologlar bazı turist rehberleri, efsaneleri “saçma”, “yalan”, “uydurma”, “hurafe” olarak değerlendirdikleri için derleme taleplerimizi reddetmişlerdir. Bu da Türkiye’de hâlâ halk

⁵⁴ Bu ödevlere İstanbul Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Arşivi’nden ulaşılabilir.

⁵⁵ Kaynak şahıslarla ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın **Ekler** kısmındaki “**Kaynak Şahıs Listesi**”ne bakınız.

biliminin çalışma alanları ve önemi konusunda ciddi bir farkındalığın oluşmadığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Bununla beraber Ayasofya’da çalışmakta olan pek çok turist rehberi, rehberlik yaptıkları yerli ya da yabancı grupların istek ve beklentileri doğrultusunda Ayasofya Müzesi’ni gezdirirken efsanelerini de anlattıklarını tespit etmiş bulunmaktayız. Ayasofya’yı milyonlarca yabancı turist ziyaret ettiğini ve rehberlerin bu turistlerle sözlü kültür ortamında iletişim kurduğunu düşünürsek turist rehberlerinin birer kültür taşıyıcısı ve efsane anlatıcısı oldukları ve değerlendirilmeleri gerektiği söylenebilir.

3.3. Elektronik Kaynaklar

Folklorun on dokuzuncu yüzyılda bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasından sonra özellikle ilk dönem folklorcuları tarafından üzerinde en çok tartışılan konulardan biri de folklorun inceleme sahasının ne olduğu konusu olmuştur. Bir kısım folklorcular; toplumun gelişmemiş, alt tabakalarında varlığını devam ettiren geleneklerin, masal, efsane vb. gibi sözlü kültür ürünlerinin bu bilimin inceleme sahasını oluşturduğunu düşünmüşlerdir. Diğer bir kısım folklorcular ise, özellikle halk kavramının yeniden tanımlanmasıyla birlikte⁵⁶ folklorun, toplumsal değişim ve dönüşüme ayak uydurduğunu, bilim ve teknolojinin ilerlemesine paralel olarak da kendisine yeni ortamlar bulduğunu belirtmişlerdir.

İşte günümüzde bu yeni ortamlardan en önde geleni; elektronik kültür ortamı⁵⁷ içerisinde değerlendirebileceğimiz, daha çok bilgisayar vasıtasıyla oluşturulan internet ortamıdır.

İlerleyen teknolojinin en önemli sonuçlarından biri olan bilgisayar, neredeyse tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Böylece sanal kültür ortamı sözlü kültür verimlerinin icra edildiği, yaygınlık kazandırıldığı, hatta çağın gereklerine göre yeniden üretildiği bir ortama dönüşmüştür. Bunun neticesi olarak da efsane,⁵⁸ masal, fıkra,⁵⁹ atasözü⁶⁰ vb. sözlü kültür verimleri

⁵⁶ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız: Alan Dundes: “Halk Kimdir?” çev.: Metin Ekici, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Yayına Hazırlayanlar: Gülin Öğüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Millî Folklor Yayınları, Ankara, 2003, s. 1-30.

⁵⁷ Çalışmamızda “elektronik kültür ortamı” kavramını “sanal kültür ortamı”, “internet ortamı”, “internet âlemi”, “sanal âlem”, “sanal bağlam” kavramlarını kapsayacak genişlikte kullanılmıştır.

⁵⁸ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Aynur Koçak, “Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokadi Örneği”, **Hacı Bektaş Velî**, 2005, Sayı: 35, s. 273-284.

elektronik kültür ortamında bilgisayar ve internet dünyasına uyarlanarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Biz çalışmamızda Ayasofya efsanelerin derlerken yukarıdaki düşüncelerden hareketle elektronik kaynaklardan da efsane derlemeye çalıştık. Elektronik kaynaklardan efsane derleme işi kolay görünmekle birlikte, hemen hemen tüm dünyanın bildiği ve önem verdiği Ayasofya gibi “Dünyanın Yeni 7 Harikası” olmaya aday⁶¹ bir mimari eser olunca birtakım güçlüklerle de karşılaştık. Çünkü en son 05.04.2009 tarihinde dünyada en çok kullanılan arama motorlarından biri olan “google” da “Ayasofya”⁶² anahtar kelimesiyle yapmış olduğumuz aramanın sonucu şöyledir:

Ayasofya: 1.490.000

Ayasofya Camii: 231.000

Ayasofya Kilisesi: 202.000

Ayasofya Müzesi Nerededir?: 17.500

Ayasofya’nın Camiye Çevrilmesi: 4.710

Ayasofya Hakkında Bilgi: 261.000

⁵⁹ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Ferhat Aslan, “Elektronik Kültür Ortamında Yeniden Oluşturulan Nasrettin Hoca Fıkraları”, **İstanbul Büyükşehir Belediyesi “Nasreddin Hoca 800 Yaşında” Sempozyumu**, İstanbul, 24-25 Ekim 2008.

⁶⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Selcan Gürçayır: “Kuşaktan Forumla Geçiş ve Bilgisayar Atasözleri”, **Millî Folklor**, Yıl: 20, Sayı: 79, Ankara, 2008, s. 70-77.

⁶¹ Konu ile ilgili yayınlanan bir gazete haberi şöyledir: **Ayasofya 7 Harikanın Arasına Girsin**: Dünya üzerindeki insan yapımı eserlerin yok olmasına dikkat çekmek amacıyla düzenlenen ve “Dünyanın Yeni 7 Harikası”nı belirlemek için yapılan oylama bugün sona eriyor. Oylar **Ayasofya**’ya. Dünya üzerindeki insan yapımı eserlerin yok olmasına dikkat çekmek amacıyla düzenlenen ve “Dünyanın Yeni 7 Harikası”nı belirlemek için yapılan oylama bugün sona eriyor. **Ayasofya**’nın da aralarında bulunduğu 21 finalistten en çok oy alan 7 eser “Dünyanın Yeni 7 Harikası”nı olacak. İsviçreli maceraperest Bernard Weber tarafından 1999’da başlatılan “Yeni 7 Harika” kampanyasına 200 aday gösterilmişti. 2006 başında aday sayısı 21’e indirilmişti. Orijinal 7 harika içinde yer alan Mısır’daki Giza Piramitleri de adaylar arasında sayılmış, ancak Mısırlı yetkililerin tepkisi üzerine piramitlerin yarışmaya katılmasına gerek olmadan yeni listeye dâhil edilmesine karar verilmişti. Eyfel Kulesi’nden, Çin Seddi’ne, Özgürlük Heykeli’nden Sydney’deki ünlü Opera Evi binası’na kadar pek çok ünlü eser listede yer alıyor. Yeni harikalar arasına girebilmek için eserlerin insan yapımı olması, 2000 yılı öncesinde tamamlanmış olması ve ‘kabul edilebilir’ düzeyde korunmuş olması şartı aranıyor.

Oylamaya katılanların sayısı 90 milyonu aşarken, **Ayasofya**’nın ilk 10’a girmesi zor gözüküyor. Sırasıyla, Çin Seddi, Roma’daki Colosseum, Peru’daki Machu Picchu, Yunanistan’daki Acropolis, Meksika’daki Chichen Itza piramidi, Eyfel Kulesi, Easter Adası, Brezilya’daki İsa heykeli, Tac Mahal ve Ürdün’deki Petra harabeleri şu anda oylamadaki ilk 10’u oluşturuyor. Sonuçlar bugün Portekiz’in başkenti Lizbon’da düzenlenecek törende açıklanacak.

Dünya’nın Harikası: Halen ‘Dünyanın 7 harikası’ olarak bilinen yerlerin tümü, M.Ö. 2’nci yüzyılda Bizanslı Filon tarafından belirlenmiş ve hepsi Akdeniz Havzası’ndan seçilmişti. Dünya’nın 7 harikası arasında Türkiye’den de 2 yapı bulunuyor. Dünya’nın 7 harikası şunlar: Artemis Tapınağı (Efes), Bodrum Mozolesi (Halikarnas), Gize Piramitleri (Mısır), İskenderiye Feneri (Mısır), Babil’in Asma Bahçeleri (Irak), Zeus Heykeli (Yunanistan), Rodos Heykeli (Yunanistan). <http://www.haber34.net/haberler/ayasofya-7-harikanin-arasina-girsin.html>

⁶² Aramada anahtar kelime olarak Türkçe “Ayasofya” kelimesi kullanılmıştır. “Hagia Sophia” vb. Ayasofya’nın Türkçe dışındaki adlandırmaları kullanılmamıştır.

Ayasofya Efsaneleri: 45.200

Ayasofya İngilizce: 241.000

Ayasofya'nın Tarihi: 74.600

Çeşitli tarihlerde yapmış olduğumuz internet taramalarında yukarıdaki sonuçların bir kısmı değerlendirilmiş ve belli başlı Ayasofya efsanelerinin internette çeşitli sitelerde yayınlandığı tespit edilmiştir.

Elektronik kültür ortamından derlediğimiz Ayasofya efsaneleri ve kaynaklarını şöyle değerlendirebiliriz:

3.3.1. Türkçe Elektronik Kaynaklar

Ayasofya efsanelerini derlediğimiz en önemli Türkçe internet siteleri “blog siteleri”⁶³ ve “forum siteleri”⁶⁴ olmuştur. Bunlarla birlikte bazı haber siteleri de bir takım yazılarında Ayasofya efsanelerine yer vermişlerdir.⁶⁵ Aynı zamanda www.ayasofya.org adlı Ayasofya ile ilgili müstakil bir site mevcuttur. Bu sitede Ayasofya ile ilgili pek çok konu hakkında yayın yapılmaktadır.⁶⁶

Yaptığımız tespitlere göre Türkçe sitelerdeki Ayasofya efsanelerinin kaynağı daha çok **Ayasofya Risaleleri**, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** ve **Focus Dergisi**'nin Temmuz 2005 sayısında ücretsiz olarak verdiği “**İstanbul Efsaneleri**” adlı eki ki bu ekteki efsanelerin yine büyük bir kısmı Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden aktarılmaktadır, bir de “www.internethaber.com” sitesindeki Resimli “Ayasofya Efsaneleri” başlıklı haberdur.⁶⁷

⁶³ **Blog site (web log):** Teknik bilgi gerektirmeden, kendi istedikleri şeyleri, kendi istedikleri şekilde yazan insanların oluşturdukları, günlüğe benzeyen internet siteleridir. Tartışma forumları içerebilir. İçerikleri milyonlarca insan tarafından görülebilir. Bu da yazma hazzını artırabilir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Web_sitesi_%C3%A7e%C5%9Fitleri.

⁶⁴ **Forum sitesi:** İçeriğine göre kategorilendirilmiş konular hakkında ortak bilgi paylaşımlarının yapıldığı sitelerdir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Web_sitesi_%C3%A7e%C5%9Fitleri.

⁶⁵ Türkçe internet sitelerinden derlediğimiz Ayasofya efsanelerinin konuları ve sitelerin künyeleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın Ekler kısmındaki “**Türkçe Elektronik Kaynaklardan Derlenen Ayasofya Efsaneleri ve Sitelerin Künye Listesi**”ne bakınız.

⁶⁶ Bu siteye efsanelerle ilgili bir çalışma yaptığımız ve eğer Ayasofya ile ilgili efsane bilenler varsa bu kişilerin bildikleri efsaneleri yazarak mail adresime göndermelerini hususunda yardım talep etmeme rağmen konu ile ilgili cevap alamadım.

⁶⁷ Bu habere şu adresten ulaşılabilir: <http://www.internethaber.com/galeri/gallery.php?id=778&no=1>

3.3.2. İngilizce ve Rusça Elektronik Kaynaklar

İngilizce ve Rusça⁶⁸ yayın yapan bir kısım internet sitelerinden de mümkün olduğunca Ayasofya efsanelerini derlemeye çalıştık.⁶⁹ Derleme yaptığımız sitelerin bir kısmı kişisel blog siteleri,⁷⁰ bir kısmı Hristiyanlık ve İncil’le ilgili bilgi veren siteler,⁷¹ bir kısmı kiliselerin kendi internet siteleri,⁷² bir kısmı internet haber siteleri,⁷³ bir kısmı ise Türkiye’yi tanıtan turizm siteleridir.⁷⁴

İngilizce ve Rusça yayın yapan internet sitelerinden derlediğimiz efsaneler arasında; imparatorun inşaata verdiği önem, Ayasofya’yı bekleyen melek, Ayasofya’nın pencere sayısını bildiren melek, imparatorun gururu, terler direk ve dilek dileme ile ilgili efsaneler İstanbul’un fethiyle birlikte yazılmış olan, yazılı kaynaklar kısmında değerlendirdiğimiz “Ayasofya Risaleleri”nde de geçen efsaneler olması bakımından dikkat çekicidir.

Bunların dışında “Ayasofya ve Vampirler” ve “İmparatoriçenin Aşkı ve Terler Direk” ile ilgili iki efsaneye derleme yaptığımız yazılı ve sözlü kaynaklarda rastlayamadık.

Ayasofya efsanelerinin yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarına göre değerlendirilmesi, bu efsanelerin Ayasofya’nın yapılışından günümüze gelinceye kadar, bin dört yüz yetmiş iki yıldan fazla bir süredir hangi kültür ortamlarında nasıl yaygınlık kazandığını göstermesi bakımından bizlere fikir vermektedir.

⁶⁸ Rusça efsaneler Bairma Ochirova tarafından çevrilmiş, tarafımızdan redakte edilmiştir.

⁶⁹ İngilizce ve Rusça internet sitelerinden derlediğimiz Ayasofya efsanelerinin konuları ve sitelerin künyeleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın Ekler kısmındaki “**İngilizce ve Rusça Elektronik Kaynaklardan Derlenen Ayasofya Efsaneleri ve Sitelerin Künye Listesi**”ne bakınız.

⁷⁰ Daha fazla bilgi için bkz.: <http://citym.org/ue/2008/07/a-visit-to-hagia-sophia.html>

⁷¹ Daha fazla bilgi için bkz.: <http://www.bibleplaces.com/istanbul.htm>

⁷² Daha fazla bilgi için bkz.: http://www.spc.rs/eng/monumental_struggle_preserve_hagia_sophia

⁷³ Daha fazla bilgi için bkz.: <http://www.greeknewsonline.com/modules.php?name=News&file=article&sid>

⁷⁴ Daha fazla bilgi için bkz.: http://www.turkeytps.com/pages/index/my_third_istanbul_tour/

IV. BÖLÜM: AYASOFYA EFSANELERİNİN İNCELENMESİ

Çalışmamızın asıl konusunu Ayasofya etrafında teşekkül eden efsanelerin incelenmesi oluşturmaktadır. Yapmış olduğumuz derleme çalışmaları neticesinde elde etmiş olduğumuz efsaneleri tasnif ederken Ayasofya'nın, tarihî ve dinî bir yapı olması göz önünde tutulmuştur. Bundan dolayı çalışmamızda ele alınan efsaneler, öncelikle Ayasofya'nın Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet gibi “**tarihî dönemler**”i daha sonra ise “**efsanede geçen vaka/olay zamanı**” dikkate alınarak tasnif edilmiştir. Böylece Ayasofya'nın tarihine uygun, içerikleri bakımından kronolojik bir tasnif ortaya çıkmıştır.

Tasnif edilen bu efsaneler daha çok kronolojik sıralandığı için bu kısımda hem Hristiyan-Bizans kültüründen hem de İslam-Türk kültüründen kaynaklanan efsaneler bir arada değerlendirilmiş, efsanelerin hangi kültürden kaynaklandığı değerlendirme kısmında ele alınarak aydınlatılmaya çalışılmış bununla ilgili ayrıca bir tasnif yapılmamıştır.

4.1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri

İncelememizin bu kısmında tarihî gerçeklere uygun olarak Bizans İmparatoru I. Justinianus (527-565) devrinde, 532-537 yılları arasında Ayasofya'nın inşa edilmesini konu alan efsaneler incelenecektir.

4.1.1. Ayasofya'nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler

Ayasofya'nın yapılışı ile ilgili efsaneler tasnif edilirken tarihî kronolojiyle birlikte derleme yaptığımız kaynaklarda olmamasına rağmen, Ayasofya'nın mimari bir eser olması dikkate alınarak efsaneler, Ayasofya'nın mimarının aranması, inşaat sahasının istimlâki, inşaat malzemesinin tedarik edilmesi, temelinin atılması, dehlizleri, planı, ismi, duvarlarına döşenen mermerleri, pencereleri, kapıları, kubbesinin inşası, açılışı, süslemeleri ve kutsal eşyaları vb. yapım aşamaları da göz önünde tutularak bu aşamalara uygun bir sıralama yapılmıştır.

1. EFSANE

1.EFSANENİN ADI: Ayasofya’yı Yaptıran Safiye Banu*¹

2.EFSANENİN KAYNAĞI: Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Meknun Saklı**

İnciler, Çevrimyazı ve Notlar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 78–79.

3.EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Efsanede belirli bir zaman ifadesi zikredilmemiştir. Fakat efsanede yer alan “Pes ol yıkılan direğin” ifadesi bize Nika İsyası’nda yıkılan ikinci Ayasofya’yı anımsatmaktadır. Buna göre efsanede yer alan zaman M.Ö. 430 yıllarına tarihlenebilir.

4.EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Rumeli’ndeki kuş yaylağı, Sofya, Kudüs ve Edincik.

5. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Padişah, Safiye Bânu, Süleyman Peygamber.

6. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Sofya şehri, Ayasofya’nın inşası için getirilen yapı malzemeleri ve sütunlar.

7.DEĞERLENDİRME: Efsanede bir padişahın zengin kızı olarak vasıflandırılan Safiye Banu’nun Ayasofya’yı yaptırması konu edilmektedir.

Efsaneye göre Safiye Banu dağ yakınında bir şehir kurar ve bu şehri Safiye Banu kurduğu için adını “Sofya” koyarlar. Çok varlıklı olan Safiye Banu bu şehirde vefat eder. Vefatından önce malıyla bir “mescid” yapılmasını vasiyet eder. Padişah da bu vasiyeti yerine getirmek için yıkılan kilisenin yerine Ayasofya’nın inşasına başlar. İbadethanenin mihrabını Kudüs’e doğru yaparlar. Ayasofya’daki o muhteşem yeşil ve somaki mermerleri ve sütunları Süleyman Peygamber’in Edincik’te yaptırdığı saraydan getirirler.

Efsanede Ayasofya’yı yaptıran kişi çok varlıklı bir padişah kızı olan Safiye Banu’dur. Safiye Banu “Sofya” şehrini kurduğu gibi İstanbul’daki Ayasofya’yı da yaptırmıştır. Efsane Ayasofya’nın inşasını Türk geleneğine yakınlaştırması bakımından oldukça önemlidir. Anadolu Türk efsanelerinde de bir padişahın ya da babanın vefat eden kızı adına bir ibadethane yaptırması motifine rastlanmaktadır.

Efsane kendi mantığı içinde “Ayasofya”nın ilk kurucusunu ve adının kökenini açıklamaktadır. Buna göre Safiye Banu “Sofya” şehrini kurduğu gibi İstanbul’daki Ayasofya’yı da yaptırmış bu madet bundan dolayı “Ayasofya” olarak adlandırılmıştır.

¹ “ * ” İşaretili efsane adları, derleme yaptığımız kaynakta olmamasına rağmen tarafımızdan eklenmiş, diğerleri ise derleme yapmış olduğumuz eserlerde geçtiği gibi alınmıştır.

Bizans döneminde de “Ayasofya” adının kökeni ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan 886 tarihli, A. Bauer tarafından yayınlanan, Kısa Tarih’te, II. Justin’in Sofianai Sarayı’nı yaptırdığı belirtilmektedir. 914’te ölen Keşiş Georgios’un Tarih’ine göre ise II. Justin “şehrin dışında bir saray ve şehrin içinde bir liman yaptırmış ve karısının adından hareketle, ilkin Sofianas, ikincisine ise Sofianon adını vermiştir”. Buna karşılık F. Cumont tarafından yayınlanan, 1033 tarihli Anonim Tarih’e göre, liman ile saraya karısının adını veren II. Justin değil, Justinianus’tur. Görüldüğü gibi, Ayasofya’yı yaptıran kişi her kimse, Sofiya adlı bir karısı vardır ve şehirdeki birçok kamu binası bu kadının adını taşımaktadır.

Yine de Kostantiniye Tarihi’nin yazarı imparatorun karısının adını Sofiya olarak değil, Asafiya olarak vermektedir. Bilindiği gibi, Müslüman gelenekte, Süleyman’ın sadık veziri olup peygamberin saltanatına şeytan tarafından el konulması öyküsünde çok önemli bir rol oynayan kişinin adı Asaf bin Barahiya’dır. Ancak, 1333’te Kostantiniye’yi ziyaret eden Arap seyyah İbn Battuta’nın yardımı olmadan arada bir ilişki kurmak mümkün değildir. İbn Battuta ise Ayasofya’yla ilgili şöyle der: “Rumlar ona Aya Sufiya derler ve kiliseyi Hz. Süleyman’ın veziri Barahiya’nın oğlu Asaf’ın kurduğu söylenir”, der (Yerasimos, 1993: 135).

Görüldüğü gibi efsanede Ayasofya’nın kuruluşu, 532-537 yılları arasında Bizans İmparatoru I. Justinianus tarafından inşa edilmesi, tarihî gerçekliğinin dışına çıkılarak efsanevi bir kişiliğe bağlanır.

Efsanede padişah, baba ve kız, zenginlik, vasiyet vb. motiflerin yer aldığı görülmektedir.

Efsane; genel olarak; hayır sahibi zengin kişiler, malları ile adlarını daima yaşatacak insanlığın faydalanabileceği eserler bırakmalıdırlar, mesajını içermektedir.

Bu efsaneye gerek Ayasofya risalelerinde gerekse Türk müellifler tarafından yazılan pek çok yazılı kaynakta rastlamak mümkündür. Özellikle Evliya Çelebi Ayasofya ile ilgi çeşitli bilgiler verirken “Ayasofya yapıcısı Ay Sofya kız” diyerek bu efsanevi şahsa atıflarda bulunur. Yazılı kaynaklarda bulunmasına rağmen sözlü ve elektronik kaynaklarda bu efsanenin varyantlarına rastlayamadık.

2. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Justinianos'un Ayasofya'nın Yapımını Telkin Eden Rüyası*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Muştafâ El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, vr. 14b-15a.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Aryanoları kırdığı gün, ol gice,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Sarâyûñ tāmı, vesâ'ir memâlik,

D. EFSANEDE YER ALAN KARAKTER(LER): Bir şekl-i âdem ak şağallu nûrânî pîr, Üstünyanu, Pûtperestler, 'Îsâ 'Aleyhi's-selâm, Hâḳḳ Te'âlâ, Erkân-ı devlet

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Deyr,

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'yı yaptıran Bizans İmparatoru Justinianos'un, Ayasofya'nın yapımının Tanrı tarafından kendisine telkin edildiği rüyası konu edilmektedir.

Efsaneye göre, İmparator, putperestleri kırdığı gün yaşananlardan ötürü çok huzursuz olur. Bu sıkıntılar içinde bir gece rüyasında aksakallı nurani bir ihtiyar, güzel bir atın üzerinde bir pir İmparator'un sarayının çatısı üzerinde gezer. Justinianus bu durumu hayretler içerisinde seyrederken pir İmparator'un önüne gelir, selam verir. İmparator selamı alır ve: "Ey aziz! Neden buradasın?" Pir: "Sana hayırlı bir iş için rehberlik yapmaya geldim." der. İmparator: "Buyur senin dediğini canıma minnet bilirim.", der. Pir: "Küfürde inat eden putperestleri kırmakta iyi yaptın ama bu hayrı onların kiliselerini yıkarak tamamlamalısın. Onun yerine tüm dünyada meşhur olacak yüce bir ibadethane yap ki İsa Peygamber'in dinini diğer dinlere galip olabilsin.", der. Justinianus o an uykudan uyanır etrafına bakar ki ne pir var ne başka bir şey. Fakat pirin sözü ruhuna tesir eder. Bu ilhamın Tanrı tarafından verildiğini düşünerek sevinir. O an: Tanrı ömür verirse bu rüyayı gerçekleştireceğim, diyerek yemin eder. Sabahleyin devlet erkânını toplar ve rüyasını anlatarak ettiği yemini söyler. Onlar da Justinianus'un bu güzel fikrini beğenerek, uygun bulurlar.

Efsanede Justinianus, tarihî gerçeklere uygun olarak Nika İsyanı'ndan² sonra huzursuz olur ve bu huzursuzluk içinde yataarken Ayasofya'nın yapımı ile ilgili rüyayı görür. Efsanelerde görülen bu tip rüyaların başlıca karakteristiği yönlendirici ve teşvik

² II. Ayasofya'nın Nika İsyanı'ndan sonra yapılması ile ilgili daha geniş bilgi için çalışmamızın "1.1.3. I. Justinianus Devrinde İnşa Edilen III. Ayasofya" kısmına bakınız, s. 7.

edici olmalarıdır.”³ Efsanelerdeki bu rüya motifi Bizans geleneğine de yabancı değildir. Bizans efsane geleneğinde de pek çok kilisenin yapımı İmparator’un gördüğü bir rüyaya bağlanmaktadır. Bu bakımdan Türk geleneği ile Bizans geleneği birbirine yaklaşmaktadır.⁴

Türk halk anlatılarının pek çoğunda sıkıntı içindeki kahramana Allah tarafından bir yardımcı gönderilmesi motifine sık rastlanır. “Kul sıkışmazsa Hızır yetişmez” deyimini de bu durumu ifade eden bir deyim olarak kullanılmaktadır.

Efsanede de aksakallı nurani bir ihtiyar, güzel bir atın üzerinde Justinianus’un karşısına geçer ve ona nasihatte bulunur. Derleme yaptığımız diğer metinlere göre biraz daha erken devirlerde yazılmış olan bu metinde yazar “Hızır” ifadesini eserinde yer vermiş olduğu bu ilk efsanede kullanmaz. Daha sonra ise Ayasofya’nın inşası için gönderilen ilahi hazinelerle ilgili efsanede bu pir; “Ben Hızır-i zinde ve dest-gir-i fûrumandeyim” der. Böylece bu ihtiyarın kim olduğu açıklanmış olur. Zaten efsanede anlatılan bu ihtiyarın vasıfları ve efsane içindeki işlevi bize “Hızır”ı hatırlatmaktadır.⁵

Efsane Hızır sıkıntılar ve huzursuzluklar içinde olan İmparator’a bu zor durumdan çıkması ve huzura kavuşması için “putperestlerin yıkılan kiliselerinin yerine” tüm dünyada meşhur olacak, İsa Peygamber’in dinini diğer dinlere galip kılacak bir kilise inşa etmesini müjdeler.

³ Hasan Ayni Yüksel, **Türk İslâm ve Tasavvuf Geleneğinde Rüya**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990, s. 144.

⁴ Konu ile ilgili birkaç örnek verecek olursak; Evliya Çelebi’den Kudüs’teki **Kumâme Kilisesi**’nin yapılış sebebini bildirirken şu efsaneyi anlatır: “Bu sırada Kostantin yine rüyasında Hz. İsa’yı görüp, “Ey Kostantin annen Hellena kraliçeyi Kudüs’e gönderip benim doğduğum Beytüllahm’e bir mabedhane inşa etsin ve Kudüs-i Şerif içre bir kumâme yapsın” dedikte hemen Kostantin uykudan uyanıp annesi Hellena’yı huzuruna çağırıp gördüğü rüyayı bir bir sıralayıp, “Tiz ey annem, hazır ol” diye sabahleyin annesine kırk milyon mal ve 40.000 asker verip karadan yolları keserek ve merhaleleri uçarak Kudüs-i Şerife varır.”; Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 1. Cilt–1. Kitap, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 23., Bununla beraber; **Sergios ve Bakkhos Kilisesi (Küçük Ayasofya Camii)**’nin yapımı yine bir rüyaya bağlanır: “İustinianus, sonradan imparatorluk tacını giyecek olan amcası I. İustinus’la birlikte, zamanın imparatoru I. Anastasius’a karşı bir düzen hazırlamakla suçlanmış ve ölüme mahkûm edilmişti. Hüküm gününün arifesinde Anastasius rüyasında ermiş Sergios ile Bakkhos’u görmüş. İki ermiş imparatora bu idam işinden vazgeçmesini buyurmuş. Bu rüyanın etkisinde kalan Anastasius fesatçıları bağışlamış. İustinianus da tahta çıktığında bu tanrısal bağışlamayı unutmayarak ermişlerin adına bu kiliseyi yaptırmış.” Derman Baylad: **İstanbul’un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.79–81.

⁵ Anadolu Türk efsanelerinde geçen en önemli motiflerden birisi de “Hızır” motifidir. Ahmet Yaşar Ocak; **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü** adlı eserinde Hızır’ın halk inanışlarındaki fonksiyonlarını şöyle sıralamıştır: a) Zor durumlarda ve felaketlerde yardımcılık, b) İyileri mükâfatlandırıp kötülerini cezalandırma, c) Bereket ve bolluğa kavuşturma, d) Savaşlarda yardım etme. Daha geniş bilgi için bkz.: Ahmet Yaşar Ocak, **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s. 109-118.

Efsanedeki rüya motifinde Hızır'ın kiliseyi “putperestlerin yıkılan kiliselerinin yerine” yapmasını söylemesi Ayasofya'nın tarihine uygun bir ifadedir. Çünkü I. Justinianus (527-565) devrinde inşa edilen III. Ayasofya, II. Theodosios (408-450) devrinde inşa edilen II. Ayasofya'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiştir.⁶

Bunun yanı sıra Hızır'ın Justinianus'un yaptıracığı kiliseyi “dünyada meşhur olacak, ve İsa Peygamber'in dini diğer dinlere galip kılacak” bir kilise diyerek vasıflandırması Ayasofya'nın gerek kendi devrinde gerekse de günümüzde çok bilinen bir mabet olması gerçeğine uygun bir ifadedir. Ayrıca “İsa Peygamber'in dini diğer dinlere galip kılacak” ifadesi de müellif tarafından özenle seçilmiş bir ifadedir. Bu ifadeye diğer risalelerde de rastlayabilmekteyiz.

Yerasimos'a göre Türk müelliflerin bu ifadeyi kullanma sesebi; Bizans öyküsünde “Tanrı Justinianus'a Âdem'den beri yapılmadık bir kilise inşa etmesini telkin etti” denilmekteyken, Türk müellifler imparatorluk imgesini güçlendirme düşüncesiyle farklı bir yorum yapmışlardır. Justinianus'un inşa ettiği tapınak, putperestlere karşı verdiği mücadeleyi taçlandırır ve evrensel gücünün simgesidir. Böylece devamlılığı sağlamak da kolaylaşır. İslâm gerçek din olduğuna göre İstanbul'un fethinden sonra gözden düşen Hristiyanlığın yerini alacak; II. Mehmed Bizans imparatorlarının yerine geçecek ve imparatorluğun yeniden kurulması da her zaman Tanrı'nın mabedi olan Ayasofya'nın aracılığıyla sağlanacaktır. (Yerasimos, s. 123-124).

Ayasofya'nın Tanrı iradesiyle yapılan yüce bir mabet olduğu mesajını veren bu efsane Ayasofya efsaneleri içerisinde yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda varyantları bulunan, çok yaygın ve bilinen efsanelerden biridir.

3. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Mimarının Bulunması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 98-100.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): İmparator Ayasofya'yı inşa etmek istediğinde,

⁶ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “II. Theodosios (408-450) Devrinde İnşa Edilen II. Ayasofya” kısmına bakınız, s. 6.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, hamam külhânı, yer yüzü, başka memleketler.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Padişah, vezirler, ekâbirler, âkıllar, keşişler, üstâd-ı kâmil bir mühendis mimar, bin yedi yüz yaşındaki ulu kişi, bir garip oğlan, gaybten bir kişi.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: İmaret, mücellâ mermer, yumurta, yüzük.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'yı inşa edebilecek vasıflara sahip hünerli bir mimarın bulunması konusunu anlatmaktadır.

Efsaneye göre İmparator Ayasofya'nın yapımına karar verdikten sonra bu işi başarabilecek hünerli bir mimar arar. Konuyu vezirleriyle paylaşır ve böyle bir mimarın bulunmasını emreder. Vezirler işe koyulurlar fakat tüm imparatorluğu aramalarına rağmen böyle bir üstat mimar bulamazlar. İmparator çaresizdir, bunun üzerine keşişlerin ileri gelenlerinden, bin yedi yüz yaşındaki bir keşişin İmparator'a; "Bu binayı yapacak kişi mermer üzerinde bir yumurtayı durdurabilmeli" demesi üzerine İmparator ülkesindeki tüm mimarları bu sınavdan geçmelerini ister. Kimse bu sınavdan geçemez bunun üzerine İmparator her kim varsa bu sınava tabi tutulmasını ister. Tüm insanları bu sınavdan geçirirler fakat kimse bir mermer üzerinde yumurtayı durduramaz. Görevlilerden biri bir hamam külhânında gördüğü garip bir genci yumurta durdurma sınavına tabi tutmak istediğinde gencin yanında gaipten biri gelir ve korkmamasını ne derse gencin yapmasını söyler. Genç de gaipten gelen bu kişinin dediklerini yapar mermer üzerine bir yüzük koyar onun üzerinde de yumurtayı durdurur, böylelikle sınavı geçer. "İmparator gence yeryüzünde eşi benzeri olmayacak bir kilise yaptırmak isterim, bunu başarabilir misin?" diye sorduğunda gaipten gelen kişinin telkiniyle genç; "Yapabilirim" diye cevap verir. Genci tekrar sınamak için Ayasofya'nın planını çizmesini isterler. Ertesi gün Ayasofya'nın yapılacağı alana o gaipten gelen kişi bir plan çizer ve bu plan çok beğenilir. Böylece gaipten gelen kişinin rehberliğiyle hareket eden genç Ayasofya'nın mimarlığını yapar.

Tarihî gerçeklere bakıldığında Ayasofya, o dönemin en büyük mimarı Miletoslu (Söke yakınında Balat) İsidoros ile büyük matematik âlimi Trallesli (Aydın) Antemios tarafından yapılmıştır⁷. Bu tarihî gerçek efsanenin iletisi çerçevesinde tamamen değiştirilmiştir. Trallesli Antemios ve Miletli İsidoros hatta 558'de yıkılan kubbeyi

⁷ Ayasofya'nın mimarları hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın birinci bölümündeki "**Mimarlar, Ustalar ve İşçiler**" kısmına bakınız, s. 19.

yeniden yapan Genç Isidoros tek bir efsanevi mimarın şahsında birleştirilmiştir. Bu efsanevi mimarın imparatora nazaran daha çok öne çıkarıldığı görülmektedir. Böylece bu yüce mabet imparatorun tasarrufundan alınıp Tanrı'ya verilmektedir. Çünkü mimar, Tanrının gönderdiği elçinin rehberliğinde Ayasofya'yı inşa eder dolayısıyla da Tanrı'nın hizmetkârıdır, onun emirlerine göre hareket eder. Böylece efsanede imparatorun gururunun önüne geçilmiş olur.

Ayasofya'yı yapan efsanevi mimarlara sadece Türk efsanelerinde değil Bizans metinlerinde de görmek mümkündür. XII.-XIII. yüzyıllara ait, François Halkin tarafından yayımlanan, Büyük Konstantin'in "hayatı" adlı ve Ayasofya'nın inşaatını bu imparatora mal eden metin de, imparatorun hayatından çok, Konstantin'in öyküde **Efratas** diye adlandırılan hayalî mimarının hayatından söz eder. Efratas, bu metne göre kilisenin yanı sıra şehri de inşa etmiştir, dolayısıyla adı en az imparatorunki kadar sık geçer. Bilindiği gibi kahramanı bir sınava tabi tutma motifi pek çok halk anlatısında yaygın bir şekilde kullanılan bir motiftir. Efsanedeki en önemli motiflerden biri de "bir mermer üzerinde yumurtayı durdurabilme" sınavıdır. Bu motifin de sadece Türk efsanelerinde geçen bir motif olmadığı, evrensel bir motif olduğu Filippo Brunelleschi'nin Vasari tarafından anlatılan hayat hikâyesine bakıldığında ortaya çıkmaktadır.⁸ Santa Maria di Fiore kilisesinin yapımı sırasında diğer mimarlarla arasında çıkan tartışmada Brunelleschi, teklif edilen kubbe modelinin önceden açıklanmasının imkânsızlığını kanıtlamak için yumurta iddiasıyla meydan okur. Çünkü rakipleri yumurtayı kırarak durdurabildiğini gördükleri gibi, kubbenin modelini de görüp ondan kopya çekebileceklerdi. Bağlam belki aynı değildir ama burada da aynı motif vardır.

Efsane de geçen diğer bir evrensel motif de; çaresizliğin son noktasında olan yoksul gencin bir hamamın külhanına sığınmak zorunda kalması ve bu gencin Tanrı'nın desteğiyle dünyanın en muhteşem mabedini, Ayasofya'yı inşa ederek servet ve şana kavuşması motifidir. Bu motife benzer bir motif Baybars'ın Romanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Baybars'ın Romanı'nda da kahraman hasta ve terkedilmiş olarak bir hamamın külhanında bulunur. Bu genci iyi yürekli bir esir taciri koruması altına alır. Daha sonra delikanlının gelecekteki talihi ve şanınin habercisi olan bazı doğaüstü işaretler görülür (Yerasimos, 1993: 118-120, 149-151). Bu motifle verilmek istenen mesaj Tanrının rahmetinde ümidin kesilmeyeceği, en çaresiz, en ümitsiz anlarımızda bile tanrının yardımının bize çare olabileceğidir.

⁸ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Stefanos Yerasimos, age., s. 147-150.

Efsanede yer alan motiflere tek tek bakıldığında, hamam külhanındaki yoksul genç motifinde olduğu gibi, bu motiflerin tek tek birer mesaj içerdikleri düşünülebilir. Bununla beraber efsanede verilmek istenen ana mesaj; Ayasofya gibi yüce bir mabet, İmparator tüm imkânlarını seferber etse de Tanrının yardımı olmaksızın yapılamaz. Böyle bir mabedi yapabilecek bir mimar yeryüzünde yoktur. Bu mesajı kuvvetlendirmek için Ayasofya'nın yapımı aşamasında pek çok kez değişik vasıtalarla Tanrının yardımı İmparatora gönderilir. Ayasofya efsanelerindeki bu yardımı Bizans geleneği tanrının elçileri olan melekler vasıtasıyla yaparken Türk efsanelerinde meleklerin yerini Hızır alır.

Ayasofya'nın mimarının bulunması ile ilgili bu efsanenin Ayasofya risaleri başta olmak üzere o devrin yazılı kaynaklarında yer aldığını görmekteyiz. Fakat zaman geçtikçe daha geç devirli yazılı kaynaklarda aynı zamanda Latin harfli Türkçe eserlerde, bu efsaneye yer verilmemiştir. Mesela Ayasofya ile ilgili pek çok efsaneye yer veren Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde dahi bu efsaneye yer verilmemiştir. Bununla birlikte sözlü ve elektronik kaynaklardan yaptığımız derleme çalışmalarımızda da bu efsaneye rastlayamadık. Yazıya geçirildiği dönem itibarıyla çok önemli bir amaca hizmet eden bu efsanenin daha sonraki dönem kaynaklarında yer almaması dikkate değer bir husustur.

4. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın İnşa Sahasının İstimlâk Edilmesi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttp Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 78b-81a.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşasına başlama hazırlıklarının yapıldığı zaman.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya Câmî' -i Şerîfi, At Meydânı,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Mi' mārān-ı mühendis, Pâdişāh, Nevkerāne nām muhib-i aşnām bir 'acūze 'avret-i şāhib-riyāzet, bir kemter kıl, İstefanos aşı-ı Engurus.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Kitāb-ḥāne-i kıssīsān, micmer-ḥāne-i ruhbānān.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın İmparator'un istediği ihtişama kavuşabilmesi için inşa sahasın genişletilmesi için yapılan istimlakleri anlatmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya Camii'nin bina edileceği alanda yaşlı bir kadının evi vardır. Mühendisler ve mimarlar bu kadının evini almak için giderler. Bizanslı ihtiyar kadının inadı tutar, gelenlere evi satmayacağını söyler. Kadını ikna edemezler ve padişaha arz ederler. Bunun üzerine padişah vezirlerini gönderir. Kadın yine evi satmaya yanaşmaz. Padişah hemen atına binip kadının evine gider. Yaşlı kadın padişaha öldükten sonra cesedinin zikredilen makamda defnedilmesi şartıyla evini vereceğini söyler. Padişah yaşlı kadının şartını kabul eder ve o evin keşişlerin kütüphanesi ve rahiplerin buhurdanlık odası olarak inşa edilmesini emreder.

Zikredilen şerefli makamda adı geçen padişahın kemter kullarından birinin daha evi vardır. Onun da evi bin altın karşılığında istenir, adam kabul etmez. Bu konu padişaha bildirilir. Bu esnada padişahın huzurunda hazinedarı bulunmaktadır. Hazinedar eğer ferman buyrulursa o evi adı geçen şahıstan en güzel şekilde, gönül rızasıyla alabileceğini ifade eder. Padişah da hazinedara icazet verir. Evin sahibi işret ehli, sohbet etmeyi seven, nedimler ve dansçılarla beraber bulunmaya eğilimli biridir. O zamanlar At Meydanı'nın, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen nedimlerin ve oyunbazların merkezi olduğu rivayet edilir. Adı geçen ev sahibi her gün oraya varıp çeşitli oyunlar ve eğlencelerle meşgul olup nedimlerle işret ederken ağır bir suç işler. Adamı bekçiler tutup memleket hâkimine götürürler. Halka teşhir edilip insanların hakaretlerine maruz kalmak üzere iken hazinedar oraya gelir. Adama “Eğer seni bu elemden kurtarırsam, benim istediğimi verir misin?” der. Ev sahibi evet deyip rıza gösterir. Evin değerini bin altın olarak verirler, adam kabul eder ve ağır suçtan kurtulur. At Meydanı nedimlerinin seyrinden mahrum kalmaz.

Şerefli makamlardan birinde de yünden elbise giyen, fen ilimlerine vâkıf olan ve ruhbanların makbulü bulunan İstefanos adlı Macar bir filozofun da evi vardır. Gidip onun evini de isterler. İki bin lira teklif edilmesine rağmen evini vermez. “Padişah At Meydanı'nda yüce divanhanesinde yedinci tabakada otururken ben de dördüncü tabakada varıp oturayım. Padişaha büyüklerden veya alt tabakadan kim ne veçhile selama ve saygı sunmaya gelirlerse bana da öylece gelsinler.” der. Bu sözü padişaha iletirler, padişah kabul eder. Bir gün padişah At Meydanı'nda en üstteki tahtta yedinci tabakaya oturur. Padişahlık âdeti ve kanunu gereğini yerine getirirken adı geçen filozof da o gün gelir, dördüncü tabakada oturur. Divan ehli padişaha ve ona selama geldiklerinde padişahın bir miktar arka tarafı adı geçen şahsın yüzüne doğru döner. Bu şahıs verilen sözlere ihanet

edildiğini düşünür ve acele ederek kötü kanaatlere varır, kalkıp gider. O gittikten sonra evin iki bin lira değeri adama verilir, ancak adı cehennem adamı konulur. Çünkü kibirlenmiş ve hiç beğenilmeyen fikirlere kendini kaptırmıştır. Ayasofya'nın şerefli makamları için alınan diğer evlerin sahiplerini padişah huzuruna getirtir. Hepsinin rızasını alarak evlerinin değerini verir. Hiçbir şahıs incitilmez.

Yukarıdaki efsanede mabedin İmparatorun hayalindeki ihtişama ulaşabilmesi için eski Ayasofya'nın sahası yetersiz geldiği için inşa sahası yeni istimlâklerle nasıl genişletildiği ve bu istimlâkler esnasında ne gibi zorlukların yaşandığı anlatılmaktadır. Efsanede anlatılan inşa sahasının yeni istimlâklerle genişletilmesi efsanenin tarihî zeminini oluşturan en önemli unsurdur. Efsane bu tarihî zemin üzerinde gelişerek pek çok mesaj içeren bir anlatıya dönüşmüştür.

Efsaneye göre yaşlı kadın inat eder, evine satmak istemez. İmparatorun bu yaşlı kadının evine kadar gitmesi, onun bu mabet için nelere katlandığını ve Ayasofya'ya ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İmparator, Ayasofya'nın manevi yönüne gölge düşürmemek için elinde güç ve kuvvet olmasına rağmen kimsenin evini gönül rızası olmaksızın satın almaz. Yaşlı kadının kiliseye gömülme şartının dinî bir alt yapısı vardır. Konu ile ilgili ünlü dinler tarihi uzmanı M. Eliade'nin şu açıklamaları efsanedeki bu motifin mitolojik ve dinî kökenlerini anlamımıza yardımcı olacak niteliktedir: Azizler tapımı özellikle çileci çevrelerde gelişti. Nola'lı Pavlinus'a göre, Aziz Felix *patronus ve amicus*'tu; onun öldüğü gün Pavlinus için ikinci doğum günü olmuştu. Mezarın yanında din şehidinin *Passio*'su okunuyordu. Örnek olaylar oluşturan yaşamının ve ölümünün bu şekilde yeniden güncellenmesi yoluyla zaman ortadan kaldırılıyor ve aziz yeniden var oluyordu ve kalabalık yeni mucizeler bekliyordu: sağaltmalar, cinlerin bedenden kovulması, düşmanlara karşı koruma. Ama her Hristiyanın ideali *ad sanctus* {kutsala} gömülmekti. Herkes mezarını azizin yattığı yerin mümkün olduğunca yakınına yerleştirmeye çalışıyor, kıyamet günü geldiğinde azizin, merhumu Tanrı'nın huzurunda savunacağı umuluyordu. Martyria'lardan veya hemen yakınlarından, iç içe girmiş çok sayıda mezar çıkarılmıştır (Eliade 2003b: 66).

Yukarıdaki ifadeler Ayasofya'da da pek çok azizin mezarı olduğunu da eklersek efsanedeki bu yaşlı kadının neden Ayasofya'ya gömülmek istediği daha iyi anlaşılır.

İkinci ev sahibi ehl-i işret kemter bir kul olarak tarif edilir. Eğlenceye düşkün olmasından dolayı başına gelen olumsuzlukla anlatılır. Onu düştüğü bu güç durumdan

evini satması şartıyla imparatorun hazinedarı kurtarır. Böylece ikinci ev de gönül rızasıyla alınmış olur. Ayrıca metinde “At Meydanı’nın, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen nedimlerin ve oyunbazların merkezi olduğu” ifadeleri de efsanelerde sosyal hayatla ilgili bilgilerin bulunabileceğini akla getiren önemli bir misaldir.

Üçüncü ev sahibi İstefanos adlı Macar bir filozoftur. Efsanede bu filozof, kendini beğenen, gururuna düşkün bir insan olarak tasvir edilmektedir. Gururu ve kötü düncelerinden dolayı “cehennem adamı” adamı olarak vasıflandırılır. Ayrıca efsanede Hipodrom’un Bizans toplumundaki siyasi ve sosyal hayat üzerindeki etkisini gösteren bazı ipuçlarına da rastlanmaktadır.

Efsanenin en önemli mesajı; Ayasofya’nın gerek halk gerekse imparator nazarında uğruna pek çok fedakârlığın yapılabileceği kutsal bir mekân olması, gururun iyi bir şey olmadığı ve kişilerin özellikle de yöneticilerin yaptıkları işlerde gönül rızasına dayalı işler yapması gerektiği şeklinde özetlenebilir.

En geniş şekliyle **Oruç Beğ Tarihi**’nde ele alınan efsande geçen diğer iki ev sahibiyle ilgili anlatılara Türk müellifleri pek yer vermemiştir. Bundan dolayı istimlâkle ilgili efsanenin başkahramanı yaşlı kadındır. Yaşlı kadınla ilgili efsanenin daha sonraki dönemlerde yazılı kaynaklarda varlığını koruduğu bana rağmen sözlü ve elektronik kaynaklarda bulunmadığını söyleyebiliriz.

5. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya’nın Devler Tarafından Getirilen Sütunları ve Mermerleri*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Oruç Beğ, **Oruç Beğ Tarihi Osmanlı Tarihi [1288-1502]**, 2. bs., Haz.: Prof. Dr. Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2008, s. 82-83.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya’nı inşası için gereken malzemenin tedarik edildiği zaman.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Bir havâsı hûb cennet-sıfat yir, Arab ve Acem, Hind ü Sind, Hatâ ve Hotan, Çîn ü Mâçîn ve vilâyet-i Firengistân, şark u garb, vilâyet-i Rûm, Ak-deñiz, Aydıncık, Cezîreler, Kûh-i Elbürz Tagı, Kûh-i Kaf, Magrib-zemîni, Habeş vilâyeti, Mısır.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Şemsiyye, Süleymân Peygâmbir, dîvler, perîler, ins ve cin,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Bir sarây, bir âlf kasr, bir köşk, somakı mermer

F. DEĞERLENDİRME: Efsanenin ana konusu Ayasofya'nın yapımı için getirilen malzemelerle ilgilidir. Efsane, Ayasofya gibi muhteşem bir mabedin yapımı ve inşası için kullanılan malzemenin bir araya getirilmesinin ne kadar olağanüstü olduğunu anlatmaya yönelik oluşturulmuştur. Efsanede Hz. Süleyman ile Ayasofya arasında bir ilgi kurulmaktadır ki bu ilgi Ayasofya risalelerinde pek çok kez karşımıza çıkmaktadır.

Süleyman Peygamber gerek Yahudilik'te, gerek Hristiyanlık'ta gerekse de İslamiyet'te çok bilinen bir figürdür. Süleyman Peygamber, bilge ve Allah'ın yeryüzündeki iktidarının temsilcisi olarak efsanede yer almaktadır. Efsaneye göre Süleyman Peygamber devler, periler, insanlar ve cinler olmak üzere dünyevi güçleri seferber edebilecek bir kudrete sahiptir.

Süleyman Peygamber, karısı Şemsiyye'nin istediği sarayı yaptırmak için devlere, perilere, insanlara ve cinlere dünyanın en güzel yerini bulmaları emrini verir⁹. Devler, periler, insanlar ve cinler tüm dünyayı dolaşarak bu sarayın Aydıncık'da yapılmasına karar verirler. Sarayın yapımı için de “cezirelerden ve Kûh-i Elbürz Tagı'ndan ve Kûh-i Kaf”tan buldukları mermerleri toplayarak bu sarayı yaparlar. Ayasofya risalelerinde Süleyman Peygamber'in karısı Şemsiye için Aydıncık'ta yaptırdığı bu sarayın sütunları ve mermerleri Ayasofya'nın yapımında da kullanılmıştır.

Bu efsanevi unsur aslında tarihî bir gerçeğe dayanmaktadır. Buna göre Ayasofya'nın yapımı sırasında İmparator hükümrânlığı altındaki tüm ülkelerden malzeme getirilmesi hususunda emirler vermiş bunun üzerine Anadolu ve Suriye'nin antik şehir kalıntıları ve eski abidelerden elde edilen sütunlar, güzel mermerler, renkli taşlar, Ayasofya'da kullanılmak üzere gönderilmiştir¹⁰.

⁹ Süleyman Peygamberin cinlere emir vererek bir oda yaptırması 1162 tarihli Ebu Hamid el-Endülüsî'nin, Tuhfat al-Albab'ında şöyle anlatılmaktadır: Cinler Süleyman için İskenderiye'de dünyanın sayılı harikalarından biri olan bir oda yaptılar. Yer yer Yemen'deki deniz kabukları gibi parlak olan somakı mermerden, bir ayna kadar parlak sütunlar öylesine ışıldar ki, insan sanki arkasında bir başka kişi var sanır. Sütunların sayısı üç yüz civarındadır. Her birinin yüksekliği otuz arşın kadardır ve mermerden bir kaide üzerine konulmuştur; her sütunun üzerinde yine mermerden çok sağlam bir başlık bulunur. Bu odanın ortasında yüz arşın yüksekliğinde mermerden bir sütun vardır (..), öbür sütunlar gibi ebru mermerdendir. Süleyman'ın divan odası olan bu odanın damını kaplamak için cinler yekpare ve kare biçiminde yeşil bir taş kestiler, ama Süleyman'ın öldüğünü öğrenince bu taşı, Mısır'ın en ücra yerinde Nil kıyısına attılar. Bu odanın sütunlarından biri, gün doğumu ve gün batımında güneşin doğduğu ve battığı yere doğru eğilir, sallanır. Herkes, nedenini bilmediği bu hareketi görür. Kostantiniye'de de dört direk üzerinde duran ve herkesin tanık olduğu gibi doğudan batıya sallanan, taş bir fener vardı. Bir bu yana, bir o yana sallanırdı; arasına tuğla, toprak çanak ve taş konuldu mu, her geçişinde sütun onları öğütürdü. İnsanlar her gün altına bu şeyleri koyar ve yüce Allah dışında kimse bunun nasıl olduğunu bilmezdi. Ve bu harika bir şeydi (Yerasimos, 1993: 108-109).

¹⁰ Ayasofya'nın inşasında kullanılan malzemeler hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın birinci bölümündeki “Ayasofya'da Kullanılan Malzemenin Temin Edilmesi” kısmına bakınız.

Efsanedeki bu unsur aynı zamanda Bizans İmparatorunun dünya çapındaki kudretini de vurgulaması bakımından önemlidir. O zamanlar, Hindistan, Arabistan ve Acem kralları, Rum şehirleri ve kırları ve Frengistan adaları Justinianus'un emirlerine uyardı; o zamanın kralları Konstantin'in soyundan gelen hiç bir krala itaatsizlik etmezdi, çünkü Konstantin, İsa'nın tüm kralların boyun eğmesini buyurduğu hükümdardı ve o, İsa'nın izniyle bu kalenin surlarını inşa etmişti (Yerasimos, 1993: 124)

Devlerin Ayasofya'nın yapımında da kullanılacak olan bu sütunları Kaf Dağı'ndan¹¹ getirmeleri halk anlatılarında özellikle de masallar ve efsanelerde oldukça sık görülmekte olan hayalî bir mekânın kullanıldığını göstermektedir.

Efsanede; peygamber, olağanüstü canlılar; dev, olağanüstü güç gerektiren işler vb. motiflere yer verilmektedir.

Efsane; Ayasofya'nın Süleyman Peygamber'in inşa ettiği mabet ya da saray kadar muhteşem ve yapılması da o derece imkânsız bir eser olduğu mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı ve sözlü kaynaklarda sıkça rastlamamıza rağmen elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

6. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Devin Sütundaki El İzi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Yeter Tergip

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya inşa edilirken

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Devler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mermer sütundaki el izi, kutsal mabet Ayasofya.

¹¹ Dağlar ve Kaf Dağı ile ilgili Metin And şunları kaydetmektedir: Dağlar, mitologyada daha çok şu üç özellikte görülür: 1. Dağların tepesinden hava durumu yönlendirilir, yağmur yağdırır; 2. Dağın tepesinde çileci zahitler, dervişler yaşar, bunların üzerine birçok söylence oluşur; 3. Dağların tepesinde devler yaşar. İslâm kültüründe en önemli mitologya dağı Kaf Dağı'dır. Düz olduğu kabul edilen ve dünyayı çevreleyen dağın varlığını pek çok kaynakta buluyoruz. Dünyanın çevresinde Bahr-i Muhit (Okyanus) bulunur, bu pis kokulu bir sudur. Burası kapkaranlık olup, kimse kıyısını göremez. İşte Kaf Dağı bu suyu çevreler, böylece dünyayı da sınırlar. Taberî, bu dağın çok karanlık olduğunu, onu aşmak için dört aylık bir yürüyüş gerektiğini belirtir. Bu dağın yeşil zümrülden olduğu, göğün yeşil ve maviliğinin bunun yansımasından geldiği ileri sürülmüştür. Burada beş dağ vardır. Dünyadaki öteki dağlar bunlarla birleşir. Dağın doruğunda bir kırmızı sülfür madeni bulunur, bunun altın olduğu sanılmaktadır. Geceleri pırıldar, gündüzleri duman çıkarır. Isısı öylesine yüksektir ki demiri eritebilir. Türk mitologyasında da Kaf Dağı ya da Karnûlbakarın benzerini buluruz. Bu Demir Dağı ya da Ötüken Dağı'dır. Burada Ye'cûc ve Me'cûc gibisinden yaratıklar bulunur. (And, 2007: 33-34).

F. DEĞERLENDİRME: Yeter Tergip'ten derlediğimiz bu efsane Ayasofya'nın inşa için gerek olan malzemenin getirilmesini konu edinmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya devlerin Kaf Dağı'ndan çıkarıp getirdikleri sütunlarla yapılmıştır. Devlerden biri mermer getirirken mabette benim bir izim kalsın diye sütuna vurmuş, vurduğu yerde elinin izi kalmıştır.

Efsane 5 numaralı efsanede yer alan tarihî ve efsanevi zeminin üzerine inşa edilmiştir. Bu kültürel zeminin unutulmayarak günümüzde de varlığını devam ettirmesi oldukça dikkat çekicidir.

Ayasofya'nın sütunlarının ve mermerlerinin devler tarafından getirilmesi hayalî bir unsur olarak efsanede, yer almaktadır. Mabette kullanılan sütunlar, mermerler ve diğer yapı malzemelerinin nasıl olup da o devrin imkânlarıyla buraya kadar taşınabildiği konusunda, hayrete düşen halk, konuyu kendi muhayyilesi ve hayal gücü içerisinde çözmüş, sözlü kültürün de etkisiyle böyle bir efsane teşekkül ettirmiştir.

Ayrıca bu efsaneye zemin hazırlayan en önemli maddi unsurlardan biri de Ayasofya'daki mermer üzerinde bulunan “el izi”dir.¹² Gerçekten de var olan bu iz efsanenin hem oluşumuna hem de inandırıcılığına zemin hazırlamıştır.¹³

Efsanede geçen en önemli motifler; olağan üstü yer; Kaf Dağı, dev ve olağanüstü kuvvet gerektiren işler, motifleridir.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın inşasında malzemenin tedarik edilmesi devlerin sayesinde olmuştur. Devlerin yardımı olmasaydı bu mabet inşa edilemezdi, bundan dolayı; Ayasofya yeryüzündeki en muhteşem mabetlerden biridir, mesajının verildiği söylenebilir.

Sözlü kaynaktan derlemiş olduğumuz bu efsaneye gerek yazılı gerekse elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

7. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hızır'ın Ayasofya'nın İnşasında Kullanılan Malzemeyi Vermesi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya**

Çelebi Seyahatnamesi, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304

Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996,

¹² Güney yan nefte bulunan bu mermerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın; “**1.1.3.2. I. Justinianus Ayasofyası'nın Mimari Özellikleri**” kısmına bakınız s. 38.

¹³ Çalışmamız esnasında “mermerdeki el izi” etrafında pek çok efsanenin teşekkül ettiğini tespit ettik. Bunlardan en önemlileri üzerinde yine çalışmamızın bu bölümünde durulacaktır.

s. 15-16, 27.

C.EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Fezendo nām kıralıñ zamānında.

Ç.EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Makedon[y]a şehri, Şofya şehri, İslāmbol'da Ayaşofya deyri, Tavuk Bāzārı'ndaki Dikilitaş, Ğalataşarāy, Eski İslāmbol, Tophāne kaşabası.

D.EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Vezondo Kıralıñ bir duhter-i pākize-ahteri, Hāzret-i Hızır, Fezendo.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Ayasofya'nın yapımı için gerekli olan malzemenin Hızır tarafından tedarik edilmesini konu edinen ve Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden derlediğimiz bu efsane 1, 5 ve 6 numaralı efsanelerle muhteva bakımından benzerlik göstermektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya'yı Kral Vezendon'un Makedonya'nın Sofya şehrinde doğan kızı yaptırmıştır. Babasının İstanbul'u imar ettiğini duyar. Bunun üzerine iki bin milyon hazine malını Sirem ve Semendire arabalarına yükleyerek İstanbul'da Ayasofya Kilisesi'nin yapımı için gönderir.

Tarihî gerçeklere baktığımızda; Ayasofya'nın yapımı için muazzam bir malzemeye ihtiyacı doğmuştur ve İmparator bunun için emri altındaki tüm memleketlerden inşaat malzemesi getirtmiştir.¹⁴

Efsane buraya kadar 1 numaralı efsanenin bir varyantı niteliğindedir. Fakat bundan sonraki kısımda Evliya Çelebi, Ayasofya'nın yapımı için kullanılacak olan malzemeyi ve Ayasofya'nın planını Hızır'ın verdiğini belirtir ki "Hızır" motifi Evliya Çelebi'nin Ayasofya ile ilgili anlatılarında sıkça rastlanan bir motiftir.

Bu efsane Ayasofya gibi yüce bir mabedin yapımında gerekli olan malzemenin temini gibi çetin bir konuda halk muhayyilesinin nasıl işlediğini, bu çetin meseleye halkın nasıl çözüm bulduğunu göstermektedir. Buna göre Ayasofya'nın yapımına Hızır'ın rehberliğiyle başlanır ve Ayasofya'nın bütün demir ihtiyacı da yine Hızır'ın işaret ettiği bir demir madeninden karşılanır. Görüldüğü gibi efsane kendi kurgusu içinde Ayasofya için gerekli malzemenin, demirinin ve Ayasofya'nın planının Hızır tarafından, ilahi bir yolla, temin edildiğini vurgulayarak Bizans geleneğinden beri süregelen olağanüstü motifleri Türk geleneğine adapte etmiş, korumuş ve zenginleştirerek intikal ettirmiştir.

¹⁴ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın, "1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi, Ayasofya'da Kullanılan Malzemenin Temin Edilmesi" kısmına bakınız, s. 8.

Efsanede; Allah'ın emirleriyle hareket eden Hızır, Ayasofya'nın yapımı esnasında inşaat için gereken her türlü yardımı yapmıştır. Bundan dolayı Ayasofya Allah'ı iradesiyle ve yardımıyla yapılabilmektedir, mesajı verilmektedir.

Efsanenin en önemli unsuru olan Hızır'ın, Ayasofya için gerekli olan demiri işaret etmesi motifine yer veren başka bir efsaneye derlemelerimiz esnasında rastlayamadık. Bu da Evliya Çelebi'nin Ayasofya efsaneleri ile ilgili önemli bir efsane uyarlayıcısı, koruyucu ve anlatıcısı olduğunu göstermektedir.

8. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Tılsımlarla Yapılması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmî-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 81b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın yapımına başlandığında.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Üstünyanu Pâdişâh, mi' mâr Ağnadiyos, Yüz elli beş yaşında Martikos, Batrıkler.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya, tılsım.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın inşasına başlamadan önce kutlu bir saatin beklenmesi ve Ayasofya'nın kıyamete kadar ayakta durabilmesi için tılsımlarla yapıldığı konu edilmektedir.

Efsaneye göre Ayasofya'nın yapımına başlanmadan önce zamanın müneccimleri mübarek bir saat gözetirler. Gözetilen vakit geldiğinde inşaat sahasında İmparator Üstünyanu, Mimar Agnadiyos ve başlarında dört yüz elli beş yaşındaki Martikos adlı keşişin bulunduğu keşişler, papazlar ve patrikler mabedin mübarek olması için dua ederler. Ayrıca bu uzun ömürlü, yaşlı keşiş Ayasofya'nın kıyamete değin ayakta kalabilmesi için bir tılsım yapar ve böylece Ayasofya'nın inşasına kutlu bir saatte, tılsımlarla başlanmış olunur.

Efsanede yer alan bu kutlu saat müneccimler tarafından yıldızlara bakılarak belirlenmekteydi ki bu unsur dönemin anlayışına hiç de yabancı olmayan tarihî bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü dönemin anlayışına göre kaderi, yıldızlar belirlemektedir. Bundan dolayı hükümdarlar savaş ya da barış gibi önemli bir işe

başlamadan önce müneccimlere danışılar yıldızların durumuna göre hareket ederlerdi.¹⁵ Bundan dolayı efsanede yer alan en önemli kökenlerden biri de mitolojik kökendir. Efsane yıldızların aldığı şekle bakarak bir mabet inşa eden imparatorun kozmosun yaratılmasını yinelediği ile ilgili mitolojik bir kökene dayanmaktadır.

Efsane Ayasofya'nın uğurlu bir zamanda yapıldığını ve kıyamete kadar da yıkılmayacağı mesajını vermektedir.

Bu efsaneye sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

9. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hızır'ın Ayasofya'nın Temelini Yaptırması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 49.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın temel inşaatı esnası, yedi yıl,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ahırkapu

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ağnādos, Hāzret-i Hızır, kırk biñ 'ummāl ve yedi biñ hāmmāl ve üç biñ bennā

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Āteş-i Nemrūd

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Hızır'ın kontrolünde olan binlerce işçinin, Ayasofya'nın temelini kazmalarını ve temele kurşun dökülmesini konu edinmektedir.

Yukarıda 7 numaralı efsanede Ayasofya'nın inşası esnasında Hızır'ın inşaatı terk etmeyerek daima başında durduğunu belirten Evliya Çelebi bu efsanede de Ayasofya'nın temeli hakkında hayalî unsurlara başvurarak bilgi vermektedir.

Efsaneye göre Ayasofya inşa edilirken öncelikle temeli derinleşinceye kadar kazılır temel Ahırkapı'ya ulaşınca temelden su çıkmaya başlar. Tam bir ay Nemrud ateşleri gibi ateş yakılarak kurşun eritilir. Eritilen kurşun bu temelin içine akıtılır. Bu kurşun denizi temelde yedi yıl durur. Daha sonra Ağnados adlı geometriden anlayan ünlü bir mimar ortaya çıkıp Hz. Hızır temelini attığı inşaatın sorumluluğunu üstlenince 40.000 işçi, 7.000 hamal ve 3.000 yapı ustası toplanarak mabet inşa edilir.

¹⁵ İstanbul'un kuruluş efsanelerinden birinde de Bizans kuracağı şehrin yerini öğrenmek için Delfi kâhinine danışır. Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Ferhat Aslan, "Tarihi Yarımada'nın Kuruluş Efsaneleri", **3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, Çetin Matbaası, İstanbul, 2008, s. 186-193.

Görüldüğü gibi Evliya Çelebi abartılı bir üslupla Ayasofya'nın temelini Hızır tarafından nasıl yapıldığından söz eder. Ona göre temel Ahırkapı'ya kadar kazılır, temelden su çıkar. Ayasofya'nın temeline kurşun dökülür ve bu temel yedi yıl öylece kalır. Daha sonra Hızır sorumluluğu Ağnados adlı mimara verir bu mimarla birlikte 40.000 işçi, 7.000 hamal ve 3.000 yapı ustası mabedin inşası için çalışır.

Evliya Çelebi'nin, Ayasofya'nın temeli ile ilgili anlattığı bu efsane tarihî gerçeklere uymaz. Çünkü Ayasofya'nın temeli için Ahırkapı'ya kadar uzanan bir temel kazılmamış, temeline kurşun dökülmemiş, temelini tutması için de yedi yıl da beklenmemiştir.¹⁶ Ayasofya'nın temeli Eski Ayasofya kalıntıları üzerine bina edilmiş ve inşaat beş yılda bitirilmiştir.

Evliya Çelebi'nin bu hayalî unsurları eklemekteki gayesi Ayasofya'nın sağlamlığı ve kısa sürede bitirilişi ile ilgili hayretlerin bir sonucu olsa gerektir. Ayrıca yazarın bu abartıları gerek Ayasofya'nın altındaki dehlizlerle ilgili efsanelere, gerekse de Ayasofya'nın temelinde bulunan hazinelerle ilgili efsanelere zemin hazırlayarak bu efsaneleri zenginleştirmiştir.¹⁷

Efsane; oldukça uzun bir zamanda ve binlerce işçinin çalışmasıyla yapılabilecek böylesine muhteşem bir mabedi yapmanın ancak Allah'ın yardımı ile olabileceği mesajını vermektedir.

Derleme çalışmalarımız esnasında Evliya Çelebi'nin anlattığı bu efsaneye başka kaynaklarda rastlayamadık.

10. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Temelindeki Hazineseler

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Ünal Cengon

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın temeli yapılırken

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ayasofya'yı yapan Kral

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Altınlar, gümüşler.

¹⁶ Ayasofya'nın temeli hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın birinci bölümündeki “**Ayasofya'nın Zemini ve Temeli**” kısmına bakınız, s. 11.

¹⁷ Bununla ilgili olarak elektronik bir kaynaktan derlediğimiz şu efsane örnek verilebilir: Ayasofya'nın mahzenlerinin altındaki tünellerden Kınalı Ada'ya kadar bir tünel uzandığı da söylenir. <http://www.duyguforum.com/9827-9827-9827-ayasofyadaki-gizemler-t99798.html?amp>.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın temelini altın ve gümüşle yapılması konu edilmektedir.

Efsaneye göre Ayasofya'nın temeli yetmiş metre kazılır. İmparator o kadar varlıklıdır ve Ayasofya'ya o kadar değer vermektedir ki temeli daha iyi tutsun diye altın ve gümüşle döşetir. İmparator bu hazineleri temele koyarken ihtiyaç duyulduğunda bu hazinelerden faydalanmayı da düşünür. Bundan dolayı temelde hazineler vardır.

Kanaatimizce 9 numaralı efsanede Evliya Çelebi'nin Ayasofya'nın temeline denizler gibi kurşun akıtıldığını belirtmesi bu efsanenin zeminini hazırlamıştır. Sözlü kaynaktan derlediğimiz bu efsanede Evliya Çelebi'nin “kurşun”unun yerini “altın ve gümüş” alır. Böylece halk muhayyilesinin efsaneyi nasıl teşekkül ettirdiğinin ipuçlarını görebilmekteyiz.

Efsanede geçen “Sonra olur ki savaş sırasında Ayasofya yıkılırsa binayı tekrar bunlarla yaparım diye düşünür.” ifadesi bize Mütercim Abdülkayyum'un; “zamanla yıkılması durumunda, eritilerek kubbenin yeniden yapılabilmesi için kubbe etrafındaki pencerelerin altından yapıldı” ifadesini hatırlatmaktadır ki bu da sözlü gelenekten derlenen bu efsanede sadece Seyahatname'den faydalanılmadığı aynı zamanda Ayasofya risalelerinden de faydalanıldığını düşündürmektedir. Demek ki sözlü gelenek, milletin ortak hafızası yazmalarda da bulunan pek çok efsaneyi muhafaza ederek geleceğe taşımıştır.

Efsanede imparator, zenginlik, savaş, hazine vb. motifler yer almaktadır.

Efsanede Ayasofya'yı yaptıran İmparator'un çok zengin olduğu, mabede çok değer verdiği, Ayasofya'nın yapımı için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadığı ve ileri görüşlü olduğu mesajı verilmektedir.

Bu efsanenin varyantlarına derlememiz esnasında sözlü ve elektronik kaynaklarda da rastlamış bulunmaktayız.

11. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İmparator'un Sarayı ile Ayasofya'yı Birbirine Bağlayan Gizli Geçit*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Muştafâ El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, vr. 18a.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşası sırasında

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Sarây, Kûbbe

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Üstünyanu, ırğād ve mi' mārılar

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'yı inşa ettiren İmparator I. Justinianus'un inşaatın bir an evvel bitirilebilmesi için işçileri nasıl kontrol ettiği anlatılmaktadır.

Efsaneye göre İmparator inşaatta çalışanları teftiş etmek, onları yüreklendirmek için sarayı ile Ayasofya'yı birbirine bağlayan gizli bir geçit yaptırır. Gizlice gidip geldiği bu geçitten işçileri gözlemler işini iyi yapanları da ödüllendirir. İnşaatta çalışanlar da İmparatorun daima orada olduğunu düşünerek çalışırlar.

Tarihî geçeklere bakıldığında İmparator I. Justinianus'un Ayasofya'nın inşasına çok öen verdiği ve bir an evvel bitirilebilmesi için elinden geleni yaptığı görülmektedir.¹⁸ Efsane bu gerçeğe dayanmaktadır.

Bu efsane de Ayasofya'nın altında bulunan gizli geçitlerle ilgili efsanelerin çeşitlenerek zenginleşmesini sağlamıştır.

Efsanede İmparatorun Ayasofya'ya ne kadar önem verdiği, aynı zamanda insanların yaptıkları işlerin teftiş edilerek işini iyi yapanların ödüllendirilmesi gerektiği mesajı verilmektedir.

Bu efsaneye yazılı ve sözlü kaynaklar yer verirken elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

12. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Altındaki Dehlizler*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarîh**, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 298–299.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşa edildiği yıllar (532-537)

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Mahzen, Saray-i Amire-i Sultaniye

¹⁸ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-Ayasofya'nın Yapımına Başlanması ve İmparatorun İnşaata Verdiği Önem” kısmına bakınız s. 16.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Mimarlar, Sultan Bayezit Han oğlu Sultan Selim Han

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Sütunlar, Kemerler, Kayıklar

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın altındaki devasa mahzenler söz konusu edilmektedir. Efsaneye göre binanın depreme karşı dayanıklılığını sağlamak için Ayasofya'nın altı boş bırakılmış, bina sütunlar üzerine kurulmuş, kemerler üstüne oturtulmuştur. Binanın altındaki mahzen buz gibi su ile doldurulmuştur. Mahzen o kadar büyüktür ki mahzendeki suyun içinde kayıkla dolaşılabilir.

Tarihî gerçeklere ve Ayasofya'nın temelinde yapılan arkeolojik çalışmalar baktığımızda efsanede geçen bu mahzenin hayalî bir unsur olarak efsanede yer ettiği görülmektedir. Ayasofya'nın eski müze müdürü Muzaffer Ramazanoğlu tarafından yapılan kazılar efsanedeki bu unsuru tekzip etmektedir.

Ayasofya'nın temelinin çok derin kazılması, Ayasofya'nın altında gizli geçitlerin bulunması ya da böylesine büyük bir mahzenin bulunuşu efsanede İstanbul'un kuruluş efsaneleriyle Ayasofya efsanelerinin kesiştiğini göstermektedir. Bizantin, Şehri yeniden kurarken, ilkinin başına gelen felaketlerden korktuğu için şehrin altına bir de yeraltı şehri inşa eder. Şehri yeni ele geçirenlerin gözünde hep bilinmezlerle dolu ve düşmanca olduğu düşünülen yeraltı yapılarına getirilen açıklama da budur.

Patria'dan sonra yazıldığından kuşku edilemeyecek kimi efsaneler, Ayasofya'nın mahzeninde çok miktarda su bulunduğunu ileri sürer. Şehri 1403'te ziyaret eden Ruy Gonzales de Clavijo, "Kilisenin altında on kadirganın yüzebileceği genişlikte bir yeraltı su deposu vardı" diye yazar. Son olarak Kostantiniye'yi 1670'te ziyaret eden Grelot'un yazdıkları, efsanenin dallanıp budaklanmayı sürdürdüğünü gösterir "Tapınağın altı boştur ve damından akan sular buraya dolar. Kimilerinin Ayasofya'dan denize kadar gemilerle yeraltı kanallarından gidilebileceğine inanmalarının nedeni budur (Yerasimos, 1993: 102, 125,126).

Hoca Sadettin Efendi'nin "Merhum babam da bu büyük mahzeni ve içinde olan kayıkları gördüğünü bana söylemişti." diyerek bu mahzenlerin varlığına inanır. Görüldüğü üzere Ayasofya'yı gezen pek çok yerli ve yabancı Ayasofya'nın altındaki bu mahzenleri gördükleri çeşitli kaynaklarda beyan edilmektedir.

Yazarların gördüğü bu mahzenin Yerebatan Sarnıcı olması ihtimali vardır. Bu ihtimalden hareketle efsanelerin halk muhayyilesinde teşekkül etmesine kanaatimizce; Ayasofya'nın temeli sayılabilecek yakınlıkta, 542 yılında Bizans İmparatoru I. Justinianus (527-565) tarafından Büyük Saray'ın su ihtiyacını karşılamak üzere yaptırılan "Yerebatan

Sarnıcı'nın zemin hazırladığı düşünülebilir. Halk muhayyilesi, gerek büyüklük gerekse sütunların çok olması bakımından bu iki tarihî eseri birbirine yaklaştırmış böylece yeryüzündeki muhteşem mabet Ayasofya'nın temeli yine böyle muhteşem bir yapı olan Yerebatan Sarnıcı ile bütünleşmiştir.

Efsanede; Ayasofya'nın gerek yeryüzündeki gerekse de yeraltındaki kısımlarının kendisini yaraşır bir ihtişamda olduğu mesajı verilmektedir.

Yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde bu efsanenin yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarında kendini muhafaza ederek yaygınlık kazandığını ve varyantlaştığını söyleyebiliriz.

13. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın İnşasında Çalışan Manevi İşçiler*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: İzzet Özyapı

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşası süresince (532-537).

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Süleyman Mabedi, Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hazreti Süleyman, cinler, hayvanlar, mimarlar, ustalara, işçiler, manevi işçiler.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Süleyman Mabedi, Ayasofya.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın yapımı sırasında insanlar dışında manevi yardımcılarının ve cinlerin de çalıştığı anlatılmaktadır.

İzzet Özyapı'dan derlemiş olduğumuz bu efsanede Ayasofya gibi muhteşem bir mabedin halkın nazarında nasıl kısa bir sürede yapıldığının cevabı verilmektedir. Efsaneye göre Ayasofya'nın inşaatı 5 yıl kadar kısa bir sürede bitirilmiştir. Efsanede geçen bu süre tarihî gerçeklere de uygundur. Bu kadar kısa bir sürede yapılmasının en önemli sebebi; tıpkı Süleyman Mabedi'nde olduğu gibi Ayasofya'nın inşaatında da binlerce mimarın, ustanın ve işçinin yanında manevi işçilerin ve cinlerin de çalışmış olmasıdır. Mabet bu manevi yardımlar neticesinde bitirilebilmiştir.

Gerek Ayasofya risalelerinde gerekse de diğer kaynaklarda Ayasofya'nın inşasıyla ilgili çelişkili bilgiler verilmiş böylece halk muhayyilesinde bu efsanenin teşekkülüne zemin hazırlanmıştır.¹⁹

¹⁹ Ayasofya'nın inşasında kullanılan malzemler hakkında daha geniş bilgi için çalışmamızın birinci bölümündeki "1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-İnşaatın Süresi" kısmına bakınız s. 25.

Efsanede yer alan en önemli motifler, Süleyman Peygamber, olağanüstü varlıklar, cinler, olağanüstü hız gerektiren işler vb.’dir.

Bu efsanede; Ayasofya’nın Süleyman Mabedi kadar kutsal olduğu ve böyle bir mabedin Allah’ın yardımı olmaksızın bu kadar kısa bir sürede yapılamayacağı mesajı verilmektedir.

Yapmış olduğumuz derlemelerde bu efsanenin yazılı ve sözlü kaynaklarda varyantlarının olduğunu tespit ettik.

14. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İşçileri Koruyan Melek*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Remzi Ağaoğlu

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya inşa edilirken

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Bir melek

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’nın yapımı esnasında bir meleğin inşaat bitene kadar işçileri koruduğu anlatılmaktadır.

Efsaneye göre Ayasofya inşa edilirken kimse düşüp yaralanmasın diye bir “melek” inşaat bitene kadar beklemiştir. Bu efsanenin 13 numaralı efsaneyi tamamladığı düşünülebilir. Efsanede meleğin yer alması Bizans geleneğinden gelen bir unsurdur.

Bu efsanenin kökeni Ayasofya efsanelerinin halk arasında en bilinenlerinden biri olan “Ayasofya’yı bekleyen melek”²⁰ efsanesine dayandırabiliriz. Böylece yazılı bir kaynağın sözlü gelenekte nasıl bir dönüşüme uğradığı da ortaya çıkmaktadır.

Efsanede yer alan en önemli motif melek motifidir.

Bu efsanenin varyantını diğer kaynaklarda tespit edemedik.

²⁰ Bu efsane hakkında daha geniş bilgi için 19 numaralı efsaneye bakınız.

15. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Melek Tarafından Getirilen Planı ve Adı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Muştafa El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Aḥmed, **Menākıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, vr. 18a-19a.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşası esnası, bir hafta, yedinci gece.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ak saçallı yeşil kaftanlı bir müşekkel âdem, Üstünyanu, Ağnadiyos

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mihrâb, nîm-kubbeler, pençereler, gümüş levh.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın planının Tanrı'nın görevlendirdiği bir melek tarafından getirilmesi ve "Ayasofya" adının Tanrı tarafından konulması konu edilmektedir.

Efsaneye göre; temel tamamlanıp bina yeryüzüne çıkınca ustaların her biri bir plan tercih edip mihrap, yarım kubbeler, pencereler ve köşeler konulması hususunda birer proje hazırlayıp padişaha sunarlar. Hiçbiri padişahın gönlüne hoş gelmez. Ustalar bir hafta içinde projelerini tekrar hazırlayıp padişaha sunarlar ama hiçbiri beğendiremez. Yedinci gece padişah bu fikir ile yatarken rüyasında güzel, aksakallı, yeşil kaftanlı, gösterişli bir adamın, elinde bir proje çizilmiş gümüşten bir levha ile bina üstünde dolaştığını görür. Üstünyano o gösterişli adama burada ne yaptığını ve elindeki levhanın ne olduğunu sorar. Pir "Bu levha Ayasofya'nın projesidir" der. Padişah "Ayasofya dediğin nedir?" diye sorar. Pir "Ayasofya dediğim, bu yerde bina olunacak ibadethanedir. Ezellerin ezelinde ibadethanenin adı Ayasofya'dır, görüntüsü de böyle olmalıdır." diye cevap verir. Üstünyano o isimden ve projenin bulunduğu resimden çok keyif alır. O levhayı eline alıp içindeki resmi çok beğenir ve ezberler. Çok sevindiğinden dolayı sıçrayarak uyanır. Uyanınca ne piri ve ne de levhayı göremez. Ama levhadaki projenin sureti, görüntüsü fikrine nakşolunmuştur. Rivayet edildiğine göre mimar başı Ağnadiyos da aynen o rüyayı görür. Uyanınca o nakşı ve görüntüyü hemen bir levha üzerine işler. Levha daha elindeyken padişahın gönderdiği çavuş gelir. Padişahın düşünde gördüğü olayları

anlatmak ve rüyasında gördüğü projeyi çizdirmek için onu çağırdığını söyler. Ağnadiyos kendisinin rüyasında görerek çizdiği proje levhasını yanına alıp padişahın huzuruna gider. Padişah, Ağnadiyos’a gördüğü rüyayı anlatır. Ağnadiyos “Ben de aynen böyle gördüm.” diyerek elindeki projeyi padişaha takdim eder. Padişah projenin aynen kendisinin rüyada gördüğü proje olduğunu görünce çok sevinir ve Hakk’a şükreder. Ayasofya isminin ve resminin Hak teala tarafından belirlendiğine çok mutlu olarak o levhayı bütün ustalara gösterir. Onlar da hakkı teslim edip çok beğenirler ve o projeye göre yapı malzemelerini belirleyerek çalışmaya devam ederler.

Tarihî belgelere baktığımızda; Ayasofya’nın inşası sırasında İmparator I. Justinianus’un inşaatın hemen her safhasında mimarlara ve işçilere müdalale ettiği, bununla beraber mimarların da çözemedikleri problemler karşısında İmparator’a başvurdukları Bizans kaynaklarında anlatılmaktadır.²¹ Efsanenin bu tarihî zemin üzerine kurulduğunu söyleyebiliriz.

Efsanede yer alan en önemli motif hem İmparator hem de mimar tarafından aynı şekilde görülen “rüya” motifidir. Bu tür rüyaların Türk efsanelerine İslamî kaynaklardan girdiğini düşünmekteyiz. Çünkü aynı motife “ezan”ın ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan vakada rastlamaktayız. İslam inancına göre, Peygambere vahiyle ayrıca sayıları yirmiye kadar ulaşan sahabiye aynı rüya gösterilerek bugünkü ezanın nasıl okunacağı bildirilmiştir.²²

²¹ Konu ile ilgili olarak Robert Ousterhout, “**Master Builders of Byzantium**” adlı eserinde Bizans kaynaklarına dayanarak şunları kaydetmektedir: “Patron ve taş işçisinin ilişkisi bir “Chronicon Santa Sophiae” adlı Latin elyazmasında çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir. Burada İmparator Justinian bir taş işçisini Ayasofya’ nın kubbe katlarından birini tamamlamaya çalışırken ona yönlendirmeler yaparken tasvir edilmiştir. Figürlerin boyutları arasındaki zıtlık her şeyi anlatmaktadır: Justinian devasa boyuttadır, hatta Ayasofya’ dan bile büyüktür. Minicik taş işçisi ise bir merdivende durmaktadır ve elinde bir mala ile kubbenin çinilerini yapmaktadır. İmparatorun direktiflerini almak için sinirli bir şekilde ona dönmüştür. Bununla birlikte, bu bir Batı Avrupa elyazmasıdır ve Bizans geleneğini takip etmektedir.

... İnşaat sırasında yapısal problemler olduğunda, inşaatçılar umutsuzluk içinde kendilerine bir çözüm yolu bulması için ilahi ilhama sahip imparatorun rehberliğine başvurlardı.” Robert Ousterhout, **Master Builders of Byzantium**, 1. Published, University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 1999 – p. 40.

²² Bilgi için bkz.: Fikret Karaman - Karagöz, İsmail - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet - Ural, İbrahim, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 166-167. Ayrıca konu ile ilgili Kütüb-i Sitte’de geçen bir rivayet şöyledir: “Ensardan bir adam gelerek: “Ey Allah’ın Resülü! Ben sizin üzüntünüzü görüp ayrıldığım vakit (rüyamdan) bir adam gördüm. Üzerinde yeşil renkli iki giysi vardı. Kalkıp mescidin üzerinde ezan okudu. Sonra bir miktar oturdu. Tekrar kalkıp aynı söylediklerini bir kere daha tekrarladı. Ancak bu sefer bir de kad kâmeti’s-salât (namaz başlamıştır) cümlesini ilave etti. Eğer halkın (bana yalancı diyeceğinden korkum) olmasaydı ben “uykuda değildim, uyanıktım” diyecektim” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah sana hayır göstermiş. Bilâl’e söyle (bu kelimeleri söyleyerek) ezan okusun!” dedi. Hz. Ömer (radiyallâhu anh) de atılarak: “Onun gördüğünü aynen ben de gördüm, ancak o, anlatma işinde benden önce davranınca, ben utandım (anlatamadım)” dedi. “Adam anlatıkları arasında şunları da söyledi: “(Mescidin üzerine çıkan adam) kibleye yöneldi ve dedi ki: “Allahu ekber Allahu akber Allahu ekber Allahu ekber, eşhedu en lâ ilâhe illallah, eşhedu en lâ ilâhe illallah. Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah eşhedü enne Muhammeden Resûlullah, hayye ala’s-salât -iki defa-, hayye ala’l-felâh -iki defa- Allahu ekber Allahu ekber, lâilâhe illallah.”

Yerasimos’a göre; Derviş Şemseddin Karamanî, Bizans kaynaklarında; “Kilisenin planına gelince, bunu İsa’nın meleklerinden birisi rüyasında imparatora gösterdi” şeklindeki tek cümlelik efsaneyi ayrıntılı bir şekilde işleyerek zenginleştirdi.²³

Efsanede geçen bir diğer önemli motif mabedin isminin Allah tarafından verilemesidir. Bu motif Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet’te rastlanılan evrensel bir motif olarak efsanede karşımıza çıkmaktadır.²⁴

Bu motiflerin dışında efsanede; Padişahlar, mimarlar, formulistik sayı: 7, ibadethaneler ve Hızır motiflerine rastlanmaktadır. Görüldüğü gibi Türk müellifler Bizans kaynaklarında sadece bir tek cümle ile anlatılan efsaneye gerek ortak İslamî motifler gerekse de evrensel motifler ekleyerek efsaneyi zenginleştirmişlerdir. Böylece Türk müellifler; Bizans İmparatoru’nun himayesindeki mimar, mühendis ve sanatkârların yapı malzemeleri üzerinde gösterdikleri hüneri, his ve hayal dünyalarının enginlikleriyle, gerek yerel gerek evrensel efsane motifleri vasıtasıyla Ayasofya’nın sözlü kültür ürünleri olan efsaneleri üzerinde göstermişlerdir.

Efsane; Ayasofya’nın planının ve isminin İmparatorun tasarrufuyla değilde Allah’ın iradesiyle belirlendiğini bundan dolayı da bu yüce mabedin İmparator’a değil bizzat Allah’a bağlanması gerektiği mesajını vermektedir. Bu mesajla da; Ayasofya Hristiyanlara ait bir ibadethane olmaktan çıkarılarak, Türkleştirilmektedir.

Yazma eserlerde Türk müellifler tarafından oluşturularak, sıklıkla tekrarlanan bu efsane günümüz yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarında da yerini muhafaza etmekte ve böylece efsane işlevini devam ettirmektedir.

Sonra bir miktar durduruldu. Sonra adam tekrar kalktı, aynı şeyleri yeniden söyledi. Ancak bu sefer Hayye ala’l-felâh’tan sonra kad kâmeti’s-salât kad kâmeti’s-salât dedi. Râvi ilave etti: “Resûlullah (aleyhissalatu vesselâm): “Bunu Bilâl’e öğret!” buyurdu. (Adam emri yerine getirdi) Bilâl de onları söyleyerek ezan okudu.” (Kütüb-i Sitte /2428).

²³ Yerasimos, a.g.e., s.126.

²⁴ İsmi Tanrı tarafından konulması ile ilgili Cengiz Batuk “**Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları**” adlı eserinde şu örneği vermektedir: Eski Ahit’te “İsrail” adının kökenine ilişkin yer alan anlatıda köken mitoslarına verilebilecek ilginç bir örnektir. Bu mitosa göre İsrailoğullarının atalarından olan Yakub, babası İshak’ın büyük kardeşi Esav’ı kutsamaması için hileyle Esav’ın yerini alır. Böylelikle Esav’ın haklarını gasbetmiş olan Yakub daha sonra Harran2a kaçır. Bir müddet Harran2da kalan Yakub tekrar Kenan diyarına dönerken yolda karşılaştığı bir kişiyle gece boyu güreş yapar ve onu yener. Yenilen yabancı Yakub’tan kendisini bırakmasını çünkü günün aydınlanmaya başladığını söyler. Oysa Yakub yabancidan kendisini kutsamasını ister. Güreştiği kişinin adının Yakub olduğunu öğrenen yabancı, “artık sana Yakub değil ancak “İsrail” denilecek; çünkü sen tanrıyla ve insanlarla güreşip yendin” Böylelikle Yahve, Eski Ahit’te oğulları olarak nitelendirdiği bu kavme “İsrail” adını bahşetmiş olur. İsrail isminin kökenine ilişkin anlatılan bu mitos, hem ismin Tanrı tarafından verilmiş olması dolayısıyla hem de tanrıyı bile yenebilecek güçteki bir atanın unvanı olması dolayısıyla yüce kabul edilmesine ve tanrısal bir isim olarak görülmesine neden olmuştur. Cengiz Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, s. 40.

16. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hızır Aleyhisselam ve Ayasofya'nın Planı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 104.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşası esnası.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Justinianus, mimarlar, bir derviş, Hızır Aleyhisselam.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya ve Ayasofya'nın planı.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hızır Aleyhisselam'ın Ayasofya'nın planını çizmesi anlatılmaktadır.

Efsaneye göre Bizans İmparatoru I. Justinianus, hayalini kurduğu muhteşem mabedin planını çizdirmek üzere imparatorluğunun dört bir yanından mimarları başkente çağırır. Mimarlar İmparator'un dileğini yerine getirmek için işe koyulurlar fakat yeryüzünün en büyük imparatorluğunda yaşayan mimarlardan hiçbiri, İmparatorun istediği planı çizemez. Tam da bu sırada dervişin biri gelir ve İmparator'un huzurunda ayağıyla çizgiler çekerek kilisenin sınırlarını belirler, sonra da İmparator'un hayalini kurduğu planı çizer.

Yerasimos, Fatih Camii'nden örnek vererek o dönemlerde mimari eserlerin planının kuma çizilmesi uygulamasından bahsetmektedir.²⁵ Böylece efsanenin bu tarihî gerçek üzerine inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Efsanede geçen motifler; İmparator, mimarlar ve Hızır'dır. Motifler de bu efsanenin Türk kültüründen kaynaklandığını göstermektedir. Bizans efsanelerindeki meleğin yerini diğer örneklerde de olduğu gibi artık Hızır Aleyhisselam almıştır.

Efsanede yeryüzünün en büyük hükümdarı olan Justinianus'un Allah'ın yardımı olmaksızın Ayasofya'nın planını çizdiremeyeceği mesajı verilmektedir. Böylece efsanede 15 numaralı efsanenin mesajının tekrarlandığını görmekteyiz.

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardan yapmış olduğumuz derlemelerde bu efsanenin varyantlarını tespit edemedik.

²⁵ Konu ile ilgili bkz.: Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 151.

17. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Arı Peteğindeki Planı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s.1468.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşa esnası.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Kilise, mukaddes ekmek, arı peteği,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Kayser, ustalar, birisi.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mukaddes ekmek, arı peteği.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın planının olağanüstü bir şekilde bir arı peteğinde çizili oluşu anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; hiçbir usta İmparatorun şanına yaraşır bir kilise planı çizemez. Bir gün Kayser kilisede ayinde iken “mukaddes ekmek”i yere düşürür. Bu ekmeği bir arı alıp götürür. Kayser arı tarafından götürülen mukaddes ekmeğin bulunmasını emreder ve bulan ödüllendireceğini belirtir. Bunun üzerine birisi Kayser’e bir petek getirir. Bu petek bir kilise maketi şeklindedir. Mihrap yerinde de “mukaddes ekmek” parçası durmaktadır.

Efsanede kilise, ayin, “Efkaristiya”²⁶ vb. gibi dinî köklerin var olduğu görülmektedir. Hristiyanlıkta önemli bir yeri olan “Efkaristiya” ayini üzerine kurulmuştur. Ayasofya'nın tarihine baktığımızda da ekmek ve şarap ayinine çok önem verildiğini görmekteyiz.²⁷

Çünkü tıpkı vaftiz gibi, efkaristiya da mümini Mesih'in mistik bedeniyle, kiliseyle bütünleştirir. Tanrı'ya şükrettiği şükran kâsesiyle Mesih'in kanına, bölüp yediği ekmekle Mesih'in bedenine “paydaş” olur (Korintliler I, 10:16-17); krş. 11: 27-29). Aziz Pavlus'a göre, selamet Mesih'le mistik özdeşlikle eşdeğerlidir. İmanlılar İsa Mesih'i içinde taşıır

²⁶ Efkaristiya Hristiyanlıkta var olan ana ayinlerden biridir. Bu ayinde İsa Mesih'in hayatının, ölümünün ve dirilişinin anısı temsil edilir. Bu ayinde kilisede bulunanlar, İncil'de anlatıldığı üzere İsa'nın eziyetlere uğramadan önceki son akşam yemeği esnasında yaptıklarını yapar. Bu yemekte İsa ekmek ve kadehteki şarap üzerine şükran ve kutsama duası etmiş, ardından da bölünmüş ekmek ve sunduğu şarapla kendini havarilerine armağan etmiştir. Burada İsa, kutsanmış ekmek ve şarap sunusunda kendini, insanların suç ve kötülükten kurtuluşları uğruna kurban olarak vermektedir. Hristiyanlar teşekkür anlamına gelen efkaristiya ayininde bu kurbanın hatırasını kutlarlar. Hristiyanlar imanla İsa'nın aralarında mevcut olduğuna, ekmek ve şarap üzerine şükran ve kutsama duası edildiğinde kendisini imanlılara bu sunularda armağan ettiğine inanırlar. İsa, efkaristiyaya katılan ve sunularda onu kabul edenleri kendisinin Tanrı'ya, Baba'sına sevgi ve güven dolu bağına ve insanlar için kendi kurbanına dâhil etmektedir. Böylece ayine katılanlar da, efkaristiya sırasında değişip “Mesih'in bedenine” katılmış olurlar. Konu ile ilgili daha ayıntılı bilgi için bkz.: Ali Erbaş, **Hristiyan Ayinleri: Sakramentler**, İstanbul, Nun Yayıncılık, 1998.

²⁷ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi- Ayasofya'da Yapılan Ayinler ve Liturjik Eserler” kısmına bakınız.

(Korintliler II, 13:5). Kurtuluş, Tanrı'nın karşılıksız bir bağıyla, esas olarak da İsa Mesih'in hululü, ölümü ve dirilişiyle sağlanmıştır (Eliade, 2009: 395).

Efsanede arı peteği ile Ayasofya'nın planının bir arada kullanılması kanaatimizce Ayasofya'nın planının mükemmelliğine vurgu yapmaktadır. Çünkü bilindiği gibi arı peteğinde mükemmelliğin sembolü “altın oran”ın²⁸ var olduğu tespit edilmiştir.

Efsanede; imparator, kilise, çeşitli dinî ayinler, dinî inançlar, olağanüstü durumlar vb. motiflerin yer aldığını görmekteyiz.

Bu motiflerden hareketle efsanenin Hristiyan-Bizans kültüründen kaynaklandığı söylenebilir.

Efsane Ayasofya'nın planının mükemmel olduğu mesajını vermektedir, çünkü bu plan Tanrısal bir iradeyle İmparatora sunulmuştur.

Günümüzde yaygın olarak yaşatılan bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayabilmekteyiz.

18. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın İsim Efsanesi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Hezarfen Hüseyin Efendi, **Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk (Tercüme-i Cedîd)** Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, nr. 605, vr. 191b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşaatı devam ederken bir gün.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın inşaat alanı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Pâdişâh, Ol maḥalliden bir şahş

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsane “Ayasofya” adının nasıl konulduğu ve bu adın ne anlama geldiği söz konusu edilmektedir.

²⁸ Altın oran: Doğada bir bütünün parçaları arasında gözlemlenen, yüzyıllarca sanat ve mimaride uygulanmış, uyum açısından en yetkin boyutları verdiği sanılan geometrik ve sayısal bir oran bağıntısıdır. Doğada en belirgin örneklerine insan vücudunda, deniz kabuklarında ve ağaç dallarında rastlanır. Platon'a göre kozmik fiziğin anahtarı bu orandır. Arı kovanlarında yaşayan dişi arıların sayısının erkek arıların sayısına bölündüğünde hep aynı sayı elde edilir, altın oran. Arılar, peteklerini birim alanının tamamen kullanılması ve en az malzemeye petek yapılması için altıgen şeklinde yapmaktadırlar. Ayrıca, bütün dişi bal arılarının yaptıkları petek gözeneklerinin açısı 70 derece 32 dakikadır. Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Suat Bergil, **Altın Oran: Doğada Bilimde Sanatta**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.

Efsaneye göre; İmparator Justinianus, bir gün Ayasofya'nın inşa sahasındayken, bu mabede ne isim vereceğini düşünür. O anda oradan geçmekte olan bir kişi inşaata bakar ve “Ayasofya” der. İmparator bunu duyar ve mabedin ismi böylece konur.

Tarihi gerçeklere baktığımızda “Ayasofya” adının nereden geldiği ve anlamı ile ilgili çeşitli kaynaklarda farklı yorumlar yapılmaktadır.²⁹

Efsane kendi mantığı içerisinde “Ayasofya” adının nasıl konulduğu ve bu adın ne anlama geldiğini cevaplandırmakta ve bu cevapo aranırken esrarengiz bir kişiliğe yer verilmektedir. Bu esrarengiz kişinin Allah tarafından gönderildiği ve İmparator'a mabedin ismi konusunda ilham verdiği görülmektedir. Efsaneyi aktaran Hezarfen Hüseyin Efendi, “Ol lisānda Ayaşofya demek “Ḥaqq Te‘ālā’nuñ ⁽²⁵⁾ hikmeti³⁰” demekdür.” diyerek bu ismin anlamını da vermektedir.

Efsanede imparator, olağanüstü şahıs, mabet vb. motiflerin yer aldığı görülmektedir.

Efsane Ayasofya'nın adının Allah tarafından konulduğunu belirterek mabedin inananlar nazarındaki kutsiyetini pekiştirmektedir.

Ayasofya'nın adı ile ilgili efsaneler, “Ayasofya Risaleleri”nde 15 numaralı efsanede olduğu gibi, mabedin planı hakkında anlatılan efsane ile birlikte ele alınırken bu metinde Hezarfen Hüseyin Efendi, eserinde yeni bir efsane metnine yer vermiştir. Bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

²⁹ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-“Ayasofya” İsmi” kısmına bakınız s. 14.

³⁰ Hikmet, bilgelik kelimelerinin Hristiyanlık açısından ne anlama geldiğini ünlü din tarihçisi M. Eliade şu şekilde izah eder: Valentinus'a göre, mutlak ve aşkın Birinci Temel İlke olan Baba, görülmez ve anlaşılmazdır. Eşi olan Düşünce (Ennoia) ile birleşir ve birlikte Pleroma'yı oluşturan 15 eon çifti doğar. Baba'yı tanıma isteğiyle gözü bir şey görmez olan sonuncu eon “Sophia” bir krize yol açar ve bu krizin ardından kötülük ve tutkular ortaya çıkar. “Sophia” ve neden olduğu sapkın yaratımlar Pleroma'dan aşağı atılınca daha alt bir bilgelik üretirler. Yukarıda yeni bir çift, Mesih ve onun dişil eşi Kutsal Ruh yaratılır. Nihayet en baştaki mükemmelliğine döndürülen Pleroma, İsa da denen Kurtarıcı'yı doğurur. Kurtarıcı alt bölgelere inerken, alt Hikmet'ten gelen maddi unsurlardan “görünmez madde”yi oluşturur ve psişik unsurlarla da Demiurgos'u, yani Tekvin'in Tanrı'sını biçimlendirir. Bu tanrı bir üst dünyanın varlığından habersizdir ve kendisini tek Tanrı sanır. Maddi dünyayı yaratır ve soluguyla can verdiği iki insan kategorisini, Hylikler {Maddiler} ve Psişikleri (Nefsaniler) oluşturur. Ama üst Sophia'dan gelen tinsel unsurlar, Demiurgos'un iradesi dışında onun soluğuna karışır ve Pneumatikler (Ruhaniler) sınıfını doğurur. Mesih, maddeye tutsak olmuş bu ruhsal parçacıkları kurtarmak için yeryüzüne iner ve terimin dar anlamında bedenlenişten kurtulma bilgisini vahyeder. Böylelikle gnosis sayesinde uyanan Ruhaniler ve yalnızca onlar, Babaya doğru çıkar yeniden.

Hans Jonas'ın da belirttiği gibi, Valentinus sisteminde ruhsal bir kökeni olan madde, tanrısal tarihle açıklanmaktadır. Gerçekten de madde, mutlak varlığın bir hali ya da bir “sevgisi” daha doğrusu bu halin “katılaşmış dışsal ifadesi”dir. Bilgisizlik (Sophia'nın “körleşmesi”) dünyanın varlığının ilk nedenidir -bu düşünce (bazı Vedanta okullarıyla Sâmkhya-Yoga okulları tarafından paylaşılan) Hint anlayışlarını hatırlatır. Tıpkı Hindistan'da olduğu gibi, bilgisizlik ve bilgi, iki ontoloji türünün ayırt edici niteliklerini oluşturur. Bilgi, Mutlak olanın başlangıç kozludur; bilgisizlik, aynı Mutlak içinde gerçekleşmiş bir kargaşanın sonucudur. Ama bilgiyle sağlanan selamet, kozmik bir olayla eşdeğerlidir. Son Ruhaninin kurtuluşuna, dünyanın yok olması eşlik edecektir. (Eliade, 2009: 428-429).

19. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'yı Bekleyen Melek*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 83b-84b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın inşa esnası.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya, Dergâh, âhîr memleket,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Pâdişâh, mi' mârîlar, usta-gerler, mu' temedlere, ırğadlar, hâzinedâr, Mi' mârın şâkirdi, bir şahş-ı rûhânî melek-i Raḥmânî

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'yı daima bir meleğin beklediği konusu ele alınmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın duvarları bir adam boyunu bulur. İnşaatın devam ettiği sırada bir gün ustalar yemeğe giderler. Araç gereçleri de inşaat alanında koruması için genç bir işçiye emanet ederler. Bir süre sonra, inşaat alanında ortaya çıkan bir kişi, gence işin çok uzun süre bırakıldığını, artık ustaları çağırması gerektiğini söyler. Delikanlı, araç ve gereçleri bırakıp gidemeyeceğini belirtince bu kişi, “Sen gelene kadar onları korurum, buradan bir yere ayrılmam.” der.

Delikanlı durumu mimarlarla ustalara anlatınca, İmparator delikanlıya gördüğü adamla ilgili sorular sorar ve bunun bir melek olduğuna inanarak delikanlıyı başka bir memlekete gönderir. Böylece melek, delikanlı dönmeyeceği için kıyamete kadar Ayasofya'yı bekleyip koruyacaktır.

Stefanos Yerasimos'a göre Ayasofya efsaneleri arasında en ünlüsü ve en iyi bilinen bu efsanenin ilk biçimi, IV. yüzyıla ait olup cinlerin Süleyman efsanesine ilk kez dâhil edildiği “Süleyman'ın Vasiyeti” adlı metindir (Yerasimos, 1993: 137). İki anlatım biçimi arasındaki fark, öğelerin birbirine eklenişinde ortaya çıkmaktadır. Süleyman'ın efsanesinde İmparator bir insanın kurban edilmesini, cini bir meleğin yardımıyla yakalayarak önler. Justinianus biçiminde ise İmparator yarı yarıya kurban edilme denebilecek bir yasak koyar ve melek bu kurnazlık tuzağına düşer. Ancak tuhaf olanı, birinci anlatım biçiminde Tanrı'nın devreye girmesi cinler eliyle yapılan bir binaya yol açarken, ikinci biçimde bir insanın kurnazlığının Tanrı'nın koruyuculuğunu davet etmesidir. Süleyman'ın Vasiyeti göksel güçlerin insana yeraltı güçlerine egemen olmada yardım

ettiği büyüsel bir anlayışı yansıtırken, “Ayasofya’yı Bekleyen Melek” efsanesinde insan aklının ilahî güçle boy ölçüştüğü görülmektedir.

Melek ve çırak motifinin evrensel bir motif olduğu, bu motifin Arap ve Rus efsanelerinde de kullanılmasından dolayı söylenebilir.³¹ Bu motif, Katolik olmayan bir kilise içinde bir meleğin bulunmasının pek uygun görülmemesinden dolayı Batı geleneğinde kullanılmamıştır (Yerasimos, 1993: 139).

Türk müellifler tarafından sıkça yer verilen bu motife Piri Reis’in 1525’te yazdığı Kitab-ı Bahriyye adlı eserinde de, efsaneye gönderme yapılarak, rastlanması dikkat çekicidir.³²

Efsanede yer verilen motifler; İmparator, mimarlar, ustalar, melek, söz verme, aldatma, olağanüstü durumlar, şeklinde sıralanabilir

Efsanede, Ayasofya gibi yüce bir mabedin her an melekler tarafından korunduğu ve burada yapılacak ibadetlerin kabul edileceği mesajı verilmektedir.

Yapmış olduğumuz derlemeler neticesinde bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda çokça yer verildiğini tespit etmiş bulunmaktayız.

20. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya’nın İnşası İçin Gönderilen İlahî Hazine 1*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim *Tevârîh-i Âl-i Osman* - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 95-96.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya’nın yapımı esnasında.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya,

³¹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 139.

³² “Bizans öyküsü çırağı Ege adalarına gönderir. Öykü’de bu yer, ikinci defa, İnşaat sırasında kullanılan mermerlerin geldiği yer olarak geçer. Bu iki değinme arasındaki ilişki, beklenmedik bir biçimde yedi yüz yıl sonra Piri Reis’in 1525’te yazdığı Kitab-ı Bahriyye adlı eserde açıklanacaktır. Denizcilikle ilgili bu kitabında Türk denizcisi, Sığırcıklar Adası olarak adlandırdığı Delos Adası’ndan söz ederken şöyle der: “Tevarih-i kadimde iş bu Sığırcıklar adalarının (herhalde Delos ve onun yanındaki Reneia adaları) hakkında şöyle hikâyet olunur ki Ayasofya’nın binasını uran mimar olan Ignatu’nun oğlu mezkûr adaya götürüb bırakmışlar, mezkûr adada fevt olmuş”. Daha sonra Piri Reis meleklerle çırak öyküsünü anlatırken, meleği yaşlı bir adam olarak değil, bir hadım olarak niteler ve şu sonuca varır: “Ulular, maslahatdır diyü, zıkr olan oğlanı iş bu Sığırcık adalarına götürüb dirlik iderler korlar giderler, zira mezkûr adada Ayasofya bina olurken bu zıkr olan adalardan mermer keserlermiş, ekser mermer Ayasofya binasına iş bu Sığırcık adalarından kesilmiştir derler”. (Yerasimos, 1993: 140-141)

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ol zamân pâdişâhları, azîz, şâkird, âkıllar, yüzü nurlu kişi.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Hazîne

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın yapımı esnasında İmparatorun hazinelerinin tükenmesinden dolayı Ayasofya'nın tamamlanması için gönderilen ilahî hazineler konu edinmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın inşaatı devam ederken İmparator'un hazinesi tükenir. Bir gün araç gereçleri inşaat alanında koruyan genç bir işçinin yanına nur yüzlü bir kişi gelir ve binanın neden yapılmadığını sorar. Genç İmparator'un hazinesinin tükendiğini belirtir. Bunun üzerine o aziz kişi ustası buraya çağır ona bir hazine göstereyim o hazineyle mabedi yapsınlar, der. Genç, araç ve gereçleri bırakıp gidemeyeceğini belirtince bu kişi, “Sen gelene kadar onları korurum, buradan bir yere ayrılmam.” der. Genç gider durumu ustalara anlatır ustalar bu kişinin tekin olmadığını anlar ve genci inşaat sahasına bir daha göndermezler kendileri giderek esrarengiz kişinin gösterdiği hazineyi çıkarırlar. Bu hazineyle Ayasofya'yı yaparlar. O kişi de genç gelmediğinden hileyi anlar ve orada kaybolur.

Görüldüğü üzere bu efsane ile 19 numaralı efsane motifleri itibarıyla birbirine çok benzemektedir. Fakat bu efsane Ayasofya'nın yapımı için Bizans İmparatoru I. Justinianus'un çok para harcaması tarihî gerçekliği üzerine kurulmuştur.³³

Efsane; Ayasofya gibi muhteşem bir mabedin masraflarının nasıl karşılandığı sorusuna halk muhayyilesinin vermiş olduğu bir cevap niteliğindedir.

Efsanede dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Bizans imparatorluğunun hazineleri Ayasofya gibi eşsiz bir mabedi yapmaya yetmez. Mabedin tamamlanması Allah'ın gönderdiği ilahî hazinelerle sağlanır. Böylece 15 ve 16 numaralı efsanelerdeki benzer şekilde, mabedin banisi İmparator Justinianus değil bizzat Allah'tır. Efsanede verilen bu mesajla Ayasofya'nın Türk ve Müslümanlar tarafından benimsenmesi ve yerleştirilmesi sağlanmıştır.

Oldukça yaygın olan bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayabilmekteyiz.

³³ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-Ayasofya'nın İnşası İçin Yapılan Masraf” kısmına bakınız s. 26.

21. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 2*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 84b-87b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Silivri Kapısı, Bir 'âlî sarây

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Üstünyanu pâdişâh, bir melek-i rûhânî şîfat-ı cismânî, Mi' mâr Ağnadiyos, Vezîrler, mi' mârân, mühendisler.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Nerdübân, Başsuz üç nefer

F. DEĞERLENDİRME: Efsane 20 numaralı efsanede olduğu gibi Ayasofya'nın yapımı esnasında İmparatorun hazinelerinin tükenmesinden dolayı Ayasofya'nın tamamlanması için gönderilen ilahî hazineler konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Üstünyanu padişah bir gece rüya âleminde, huzurunda bir ruhani meleğin ortaya çıktığını görür. Ruhani melek padişaha niçin canını sıktığını ve yaptırdığı ibadethaneyi neden tamamlatmadığını sorar. Padişah hazinede helal maldan akçe kalmadığı için yapının geciktiğini ifade eder. Melek “Hak canibinden sana müjdeler getirdim. Halk için yaptırdığın ibadethanede kullanılmak üzere bana çok mal verildi. Güvenilir birkaç adam ayarla; varalım getirelim.” der. Padişah uyanır, adı geçen meleği önünde görür. Hemen mimar Ağnadiyos'a haber gönderir. Ağnadiyos gelince padişah ona “Hak tarafından, yaptırdığım ibadethane için çok mal ihsan olundu. Bu rahmani melek ve birkaç güvenilir adamla gayb hazinesine varıp ihsan olunan malı getirin.” der. Otuz beş katar katır ve iki katar deve alıp giderler. Silivrikapı'dan dışarı çıkıp biraz gittiklerinde melek, mermer bir direk önüne varır, durur. Mimara o mermer direğin oradan kaldırılmasını ve dibinin kazılmasını söyler. Meleğin dediğini yerine getirince demir bir kapı görürler. Kapıyı açarlar, aşağıya kadar giden, taştan yapılmış bir merdiven ortaya çıkar. Önce melek, sonra da mimar ve adamlar giderler. Yüce bir saraya yetişirler. Kapısının önünde başsız üç gövdenin yattığını görürler. Rahmani meleğe onların kim olduğunu sorarlar. Melek “Bunlar padişah çocuğu üç kimseydi. Tılsımlar ilmi ile bu makamda gömülü hazineler olduğunu bildiler. Her biri bin çalışıp gelip o malı çıkarmaya talip oldular. Ancak hiçbirine nasip olmadı. Burada kafalarını ve hayatlarını kaybettiler.” diye cevap verir. Melek gidip altın anahtarla gömülü hazinelerin kapılarının kilidini açar.

Sonra beraberindeki adamlara “Gelin, ihtiyaç kadarını çıkarıp alın.” der. Adamlar içeriye girip ihtiyaç kadar mal aldılar, beraber getirdikleri develeri ve katırları tamamen yüklerler. Gitmek istediklerinde melek “Ey Ağnadiyos! Üstünyanu padişaha benden selam et ve Ayasofya ibadethanesini acele ederek yapılmasını sağlamasını söyle.” der. Sonra başka bir söz söylemeden bulunduğu yerden kaybolur. Mimar bu hâli görünce yine evvelki gibi o makamın kapısını kilitletir ve geldikleri yoldan dönerler. Padişaha ulaşınca öncelikle meleğin selamını bildirip Hak tarafından ihsan olunan malları padişahın hazinesine teslim ederler ve mimar gördükleri acip-garip şeyleri tafsilatıyla padişaha anlatır. Üstünyanu Hak tealanın lütuf ve ihsanına yüz bin şükürde bulunup bu durumu hayretle fikreder ve Allah’ın hikmetine hayran olur. Bir zaman geçtikten sonra akli başına gelir ve huzurundaki vezirler ile büyüklere “Allah’a şükürler olsun, yaptırdığım ibadethanenin tamamlanması için Hak tarafından gönderilen melek gece gündüz çalışmaktadır. Şimdi ey vezirlerim, ey mimarlarım ve ey mühendislerim! Sizler de gereği gibi gayret gösterip yapıyı acele ile yaptırarsınız, der.

Rivayete göre Üstünyanu padişah adı geçen mimara, daha önce gittikleri gayp hazinelerinin gömülü olduğu yere tekrar varmalarını ve bir miktar daha mal getirmelerini söyler. O makama tekrar giderler. Merdivenden aşağıya inince o başsız üç şehzadenin orada yattıklarını görürler. Ancak ortada ne saray vardır ve ne de hazineler. Orasının meleklerden başka kimsenin giremeyeceği bir makam olduğunu anlarlar. Hemen oyalanmadan yukarıdaki merdiven kapısını kilitleyip üzerine mermer bir direk diktirip yine eski hâlinde bırakıp giderler. Padişaha durumu anlatırlar. Padişah “Şimdi Hakk’ın rızasını gözleyelim. Gayp hazinelerinde ihsan olunan malların yetmesi umulur. En münasibi bir an gecikmeksizin yapıtı yapmaya başlamanızdır.” diye söyler.

Efsane; Ayasofya için çok masraf edilmesi ve geçmişten günümüze İstanbul’da yeraltı şehirlerinin var olduğuna inanılması tarihî gerçeklikleri üzerine kurulmuştur.

Efsane; 20 numaralı efsanede olduğu gibi Ayasofya’nın masraflarının nasıl karşılandığı sorusuna cevap aramaktadır. Fakat bu efsanenin motifler bakımından bir önceki efsaneye göre daha zengin olduğu görülmektedir. Efsanede yer alan motifler şunlardır: İmparator, rüya, melek, vezirler, mimarlar, olağanüstü yeraltı şehirleri, formalistik sayı, 3, şehzadeler, olağanüstü durumlar, tılsımlar, hazineler, sırları açıklama yasağı vb.

Bu efsane; bir efsanenin halk muhayyilesinde farklı motifler eklenerek nasıl zenginleştirildiğine örnek teşkil etmesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Bu efsanede de dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Bizans imparatorluğunun hazineleri Ayasofya gibi eşsiz bir mabedi yapmaya yetmez. Mabedin tamamlanması Allah'ın gönderdiği ilahî hazinelerle sağlanır.

Oldukça yaygın olan bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayabilmekteyiz.

22. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Theodosius ve İhtiyar Kadın - Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahî Hazineler 3* -

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 96.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Yedikule'deki Altın Kapı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Theodosius, Bir yaşlı kadın

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede II. Ayasofya'nın yapımı esnasında İmparator Theodosius'un hazinelerinin tükenmesinden dolayı Ayasofya'nın tamamlanması için gönderilen ilahî hazineler konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Theodosius II. Ayasofya'yı yaptırırken hazinesi tükenir. İmparator para bulmak için kılık değiştirerek bir dilenci kılığına girer ve bugünkü Topkapı'nın bulunduğu yere giderek dilenir. O sırada yaşlı bir kadın gelip İmparator'a; "Her ne kadar kılığını değiştirmiş de olsan ben seni yine tanıdım İmparator! Al işte sana yirmi katır yükü altın. Bunlarla kiliseni bitirirsin artık." der ve gözden kaybolur.

Efsanenin diğer varyantına göre ise; kadın imparatoru Yedikule'deki Altın Kapı'ya götürür, orada altın dolu bir yere gösterir. İmparator altınları harcayıp bitirir, tekrar Altın Kapı'ya gider fakat o yeri bir daha bulamaz.

II. Ayasofya'nın II. Theodosios tarafından yaptırılması tarihî gerçeği³⁴ üzerine kurulmuş olan efsanede pek çok hayalî unsurla Ayasofya için gerekli olan paranın nereden bulunduğu izah edilmiştir.

³⁴ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.2. II. Theodosios Devrinde İnşa Edilen II. Ayasofya" kısmına bakınız, s. 6.

Efsanede “kılık değiştirme” motifi ile birlikte, imparator, yardımcı kadın, hazineler, olağanüstü yerler, sırrın açığa çıkması vb. motiflerin yer aldığı görölmektedir. Dikkat edilirse ele aldığımız, hazinelerle ilgili efsaneler genellikle bu motifler üzerine kurulmuştur.

Efsane 20 ve 21 numaralı efsanelerle aynı mesajı vermesi bakımından benzerdir.

Çalışmamız esnasında bu efsanenin varyantına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

23. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya’nın Pencere Sayısını Bildiren Melek*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma’bed-i Câmî-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 87b-88a.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Yedi ay.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya, mihrâb, sarây.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): . Mi’ mārân, mühendisân, ırğādân-ı firāvân, mu’ temedân-ı maşlahat-güzerân, Mi’ mār Agnadiyos, Melek-i Raĥmânî.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: pençere, muhtaşar kemer, mermer direkler

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya’nın mihrabın önünde bulunan pencere ve kemerlerin sayısının Allah tarafından gönderilen bir meleği belirlediği konusunu ele almaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya’nın yapımına tekrar başlandıktan sonra, Padişah [I. Justinianus] inşaata gelir ve: “Mihrabın önünde iki cam pencere ve kemer olsun!”, der ve sarayına gider. O anda Allah tarafından Padişah’ın suretine girmiş bir melek gönderilir ve “Üçer olsun!” der. Bir müddet sonra Mimar Agnadiyos, Padişah’ın yanına varır; “Pencere ve kemerleri önce ikişer sonra üçer yapın demenizin sebebi nedir?” diye sorar. Padişah ferasetle pencere ve kemerlerin üçer adet olmasını Allah tarafından gönderilen bir meleğin işaret ettiğini anlar.

Görüldüğü gibi efsanenin en önemli dinî köklerinden biri; Hristiyanlık inancının temelini teşkil eden “Trinite-Üçleme”dir. Bunun dışında “melek” ve “mihrap-kutsal

mekân anlayışı” efsanenin dinî köklerini oluşturmakta böylece de efsane dinî kökler üzerine kurgulanmaktadır.

Yukarıda 2, 15, 20 ve 21 numaralı efsanelerde, Türk müellifler tarafından yazılan Ayasofya efsanelerinde görüldüğü üzere, Ayasofya’nın yapım kararı, Ayasofya’nın planı ve Ayasofya’nın yapımı için gereken hazinenin temini hususlarında bizzat Allah’ın iradesi devreye girer ve İmparator rüyasında gördüğü Hızır’ın telkiniyle hareket eder. Her üç rüyanın da en önemli motifi “Hızır”dır. Çünkü İslâm inancında meleklerin muhatabı yalnız peygamberlerdir. Justinianus’a ne kadar önem verilirse verilsin, Tür geleneğinde bu ayrıcalıktan yararlanılması söz konusu olmaz. Bundan dolayı da İmparator da Allah’ın diğer kulları gibi rüyasında “Hızır” ile muhatap edilir.

Bizans geleneğinde ise Hızır’ın yerine, Hristiyanlık inancına uygun olarak, beyazlar giymiş, cinsiyeti belirsiz, bir “melek” Tanrıdan haber getirir. Bizans geleneğinden kaynaklanan efsanelerde meleğin ilk görünüşü “Ayasofya” adıyla ilgilidir; ikincisi inşaatın tamamlanması için gereken paranın bulunması hususundadır; üçüncüsü ise mihrabın dışarıya kaç yerden açılacağı konusundaki anlaşmazlıkla ilgilidir ve melek bu konuda, Üçlemeye (Trinite) gönderme yaparak, “Tanrı, Oğul ve Kutsal Ruh adına” üç geçit açılması gerektiğini belirtir.

Bizans geleneğindeki bu kurgu, Türk geleneğindeki kurgudan daha gevşektir, çünkü meleğin bu üç görünüşü, gerek kilisenin inşası kararını gerekse de Ayasofya’nın hangi plan üzerine inşa edileceği meselesine bir cevap veremez ki bunlardan ilki bir rüyaya, ikincisi ise Tanrı’nın “esinine” atfedilir. Meleğin üç görünüşünün de dışında bırakılmış olan bu iki noktanın, mihrapta açılacak pencerelerden daha az önemli olduğunu söylemek zordur. Diğer bir husus, Bizans geleneğinde Tanrının elçisi olan melek ortaya çıktığı zamanlarda ilk olarak mimarın oğluyla, ikinci olarak İmparator Justinianus ile ve üçüncü olarak da efsanevi Mimar Ignatios - ki ona melek Justinianus kisvesinde görünmektedir- ile muhatap olur. Fakat Türk geleneğinde Hızır Ayasofya’nın banisi İmparator’u muhatap alır. Böylece Türk geleneğinde kaderin önceden belirlenmesi ve Allah’ın iradesi aksatılmadan sonuca vardırıılır (Yerasimos, 1993: 128-130)

Efsanede yer alan motiflere baktığımızda; kilise, İmparator, mimar, melek, üçleme vb. çeşitli dinî inanışların efsanenin motiflerini teşkil ettiği görülmektedir.

Efsanede; Ayasofya’nın yapımından itibaren tüm mimari unsurlarının Allah’ın iradesiyle, onu hatırlatacak şekilde inşa edildiği bundan dolayı da Ayasofya’nın çok kutsal bir mekân olduğu mesajının verildiği düşünülebilir.

Yazılı kaynaklarda rastladığımız bu efsaneye derleme yaptığımız sözlü kaynaklarda rastlayamadık, elektronik kaynaklara baktığımızda ise Türkçe internet sitelerinde değil de Rusça bir internet sitesinde bu efsaneyi tespit ettik.³⁵

24. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Tılsımlı Kapıları*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): -

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Cemâ'at -i keşîre.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Üç yüz altmış bir kapı.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın tılsımlı 101 kapısını konu edinmektedir.

Evliya Çelebi'nin anlattığı efsaneye göre; Ayasofya'nın dışında ve içinde toplam 361 kapısı vardır Fakat bu kapılardan yüz biri büyük kapılardır ve bu kapılardan kalabalık cemaat girip çıkmaktadır. Bu kapılar tılsımlıdır çünkü bu kapılar ne zaman sayılsa fazladan bir kapı daha ortaya çıkar. Ona da işaret koyup sayıldığında tekrar işaretsiz sanıp görülmeyen bir kapı daha ortaya çıkar.

Ayasofya'nın boyutları itibarıyla büyük bir mabet olması ve bu mabede girişi sağlayan pek çok kapısının oluşu efsanenin dayandığı tarihî zemini oluşturmaktadır. Ayrıca “Ayasofya Risaleleri”nde Ayasofya'nın 560, 365, 360, 355 kapısının bulunduğu gibi farklı rivayetler de bu efsaneye zemin hazırlayan diğer bir unsurdur.³⁶

Efsane Türk İslam geleneğinden kaynaklanmış olmalıdır. Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın **Dürr-i Mekkun** adlı eserinde “Heram (Meram)” adlı bir imaretten bahsedilirken, tıpkı Evliya Çelebi'nin kullandığı motiflere ve üsluba benzer bir anlatım şekliyle karşılaşmaktayız:

³⁵ Efsanenin Türkçe çevirisi şöyledir: Bir efsanede Justinien ile mimarlar arasında meydana gelen bir tartışmadan bahsedilmektedir. Tartışmanın konusu sunağın üzerinde kaç pencere olması gerektiğiyle ilgilidir. İmparator'a yeniden görünen melek kutsal üçlü onuruna üç pencere yapılması tavsiyesinde bulunur. Buna benzer diğer efsaneler Bizanslıların tapınağın büyüklüğü ve donanımı hakkındaki tahayyülleriyle ilgilidir. Çevrimiçi: <http://turkey-info.ru/stambul/ayasofya.html>.

³⁶ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-Ayasofya'nın Kapıları” kısmına bakınız, s. 32.

“Dahi Heram (Meram) derler bir yer vardır. Cemşid imaretidir. Anda hergün beş bin âdem işlerdi. Ol dahi yüz yılda hâsıl olmuşdur. Me’mun Halife çok mal harç eyledi, bir taşın koparamadı. Her taşı bir kale gibiydi. Yekpare taşdan kapıları var idi. **Kapısının haddi bilinmezdi.** Ve bir suret var taşdan, jenkâr rengini tutar. Bir rivâyetde İdris peygamber (a.s.) zamanında yapıldı derler. Zira ki İdris (a.s.) demiş tufan var. Ol padişah anı yaptırmış, yani tufandan kurtula. Tılsım bağlanmış idi. Eydürler: İdris (a.s.) anda hazine kodu. Âhir zaman peygamberinin naibi sekiz yıldan sonra gelip bu hazine ile islâm dini kuvvet bula. Bunun sırrına kimse vâkıf değildir. İllâ ehli bilir.”³⁷

Yazıcıoğlu’nun anlatımı dikkate alındığında ise bu efsanenin Türk İslam kaynaklı olduğu söylenebilir.

Bununla beraber efsanede mezarın tılsımlı oluşu ve dokunulmaması gerektiği teması Bizans geleneğinden kaynaklanmış olmalıdır. Konu ile ilgili Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, adlı eserinde şunları söylemektedir: “Putperest tanrıların şeytanlarla özdeşleştirilmesi, Erken Hıristiyan düşüncesinde oldukça yaygın bir unsurdur; aslına bakılırsa, alıntıladığımız örneklerde, Artemis, şeytanlardan oluşan bir eskortla birlikte ortaya çıkar. Ama eski tanrılar halihazırda ölmüşlerdir; geriye ancak belli belirsiz bir anı, uğursuz bir hava bırakmışlardır. Öyle bile olsa, kırsal kesim hâlâ Greko-Romen antik dönemin kalıntılarıyla kaplıydı. Üzerine cenaze şenlikleri ve diğer garip şekiller kazanmış büyük mermer lahit, ara sıra su yalağı ve çeşme olarak yeniden kullanılmamak için fazlasıyla değerliydi, ama gene de meşum olarak görülüyorlardı. Onları koruyan şeytanları serbest bırakmaktansa, onlara hiç dokunmamanın daha akıllıca olacağı düşünülüyordu genellikle ki bu arkeologların herhalde büyük şükran duyacağı bir yaklaşımdır”³⁸

Efsanede olağanüstü mabet, olağanüstü kapılar vb. motifler yer almaktadır.

Efsanede kapılardan hareket edilerek insanlar nezdinde merak uyandırılmakta ve Ayasofya’nın tılsımlı bir mabet oluşu vurgulanmaktadır.

Evliya Çelebi’nin aktardığı bu efsaneyi derleme yaptığımız diğer kaynaklarda da tespit ettik.

³⁷ Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Mekkun Saklı İnciler**, Çevrimyazı ve Notlar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 74.

³⁸ Cyril Mango, **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 179.

25. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Nuh Peygamber’in Gemisinin Tahtalarından Yapılan Kapı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Kırk gün, Yevm-i ‘āşūrā, Vezondon Kırāl ‘aşrı

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Muşul Şehri, Cebel-i Cūdī, Ayaşofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hazret-i Nūh ‘aleyhi’s-selām, Vezondon Kırāl’ının kızı Ayaşofya, Hazret-i Hızır.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ālī bāb-ı kebīr, keştī-i Nūh, Nūh Nebī Keştīsiniñ tahtaları.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’nın büyük orta kapısının Nuh Peygamber’in gemisinin tahtasından yapıldığı konusu ele alınmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya’nın orta kapısı diğer tüm kapılardan yüksektir. Bu Kapı tufandan³⁹ beri Hz. Nuh’un gemisi Cudi Dağı üzerinde durmaktadır. İstanbul’un kurucusu Kral Vezendon’un zamanında kızı Ay Sofya, Ayasofya’yı yaptırırken Hz. Hızır’ın işaret etmesiyle Nuh Peygamber’in gemisinin tahtalarını getirip Ayasofya’nın kutlu orta kapısını bu tahtalarla yaparlar. Evliya çelebi’ye göre kapının üzerinde hâlâ gemi çivilerinin yerleri bellidir.

Efsanede yer alan “tufan hadisesi” ve “Nuh Peygamber” bu efsanenin dinî köklerini oluşturan temel unsurlardır.

Bizans geleneği de Ayasofya’nın orta kapısında var olan özel bir tahtadan söz etmektedir. Ancak bu Yerasimos’a göre Nuh’un gemisi kadar, Yahudilerin kutsal levhaları sakladıkları sandığın tahtası da olabilir. Bu konuda sözlü gelenek sonradan Rus seyyahların da katkısıyla Ayasofya’nın orta kapısının Nuh’un gemisinin tahtalarından yapıldığını pekiştirmiştir. Bu motif Türk geleneğinin de kabul edebileceği evrensel bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır (Yerasimos, 1993: 145-146)

³⁹ Farklı milletlere ait gerek mitolojik gerekse dinî anlatılarda yer verilen tufan ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Engin Eroğlu, **Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı’nın Tarihi Temelleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2007., Bahattin Dartma, **Dini, Tarihi ve Arkeolojik Veriler Bağlamında Nuh Tufanı**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005.

Hemen hemen bütün “Ayasofya Risaleleri”nde yer verilen bu efsaneyi Evliya Çelebi, “Kral Vezendon”, “Kral Vezendon’un Kızı Ay Sofya” ve “Hz. Hızır” vb. efsane motiflerini de ekleyerek zenginleştirmiştir.

Efsane Ayasofya’nın maddi olan mimari elemanlarının kutsal addedilen unsurlarla yapıldığını vurgulayarak Ayasofya’yı inananlar nazarında yüceltmektedir.

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda tespit edebildiğimiz bu efsane, Ayasofya ile ilgili Türk, Batı ve Rus kaynaklarında da var olan çok yaygın bir efsanedir.

26. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya Mimarının Ortadan Kaybolması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 94-95.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): “onsekiz yıl ol binâ şöyle nâ tamâm yatdı”

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Firengistan, Kostantiniyye

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Kostantın, Ayasofya’yı binâ iden hünermend, kâmil üstâd mühendis, bennâ, Pâdişah

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Binâ, Kubbe.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya’nın inşaatı devam ederken efsanevi mimarının temellerin oturması için ortadan kaybolmasını anlatmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya’nın Firengistan’dan gelen mimarı Ayasofya’nın inşasını kubbeye gelinceye kadar tamamlamış artık sıra kubbenin yapımına gelmişti ki bir gece ansızın ortadan kaybolur. Mimar imparatorluğun her yerinde aranır fakat bir türlü bulunamaz. Bunun üzerine Kostantin mabedin yarım kalmaması için imparatorluktaki diğer mimarları çağırır ama hiçbir mimar bu yapıyı tamamlamaya cesaret edemez. Bunun üzerine İmparator çaresiz kalır ve çok üzülür. Ayasofya tan on sekiz yıl tamamlanmadan mimarını bekler. Bu zaman zarfında Firengistan’da büyük bir kilise inşa eder. Bu kilise de kubbeye vardığında mimar bunu da bırakır ve Kostantiniyye’ye gelir. Kostantin’in huzuruna çıktığında, İmparator: “Madem binayı tamamlamak elinden gelmedi niçin bunca mal ve emek sarf ettik?” der. Mimar: “Gitmeseydim bina oturmadan, acele edip kubbeyi hemen yaptırdınız. Asıl o zaman emekler boşa gidecekti.” der. Dediğini ispat etmek için

İmparatorla Ayasofya'nın inşaatına gelirler ve bakarlar ki bina dört beş arşın miktarı oturmuş. Bunun üzerine mimar ödüllendirilir ve Ayasofya'nın yapımına tekrar başlanır.

Tarihî gerçeklere baktığımızda efsanede pek çok hayalî unsurun var olduğu görülmektedir. Efsane metninde bunlara; Ayasofya'nın efsanevi mimarı⁴⁰, İmparator'un Ayasofya'yı yaptıran I. Justinianus değil de Kostantin olması, binanın oturması daha çok kerpiç malzemenin kullanıldığı binalarda gerekliken Ayasofya gibi daha çok taş ve pişmiş tuğladan yapılan bir bina için söz konusu edilmesi vb. örnekler verilebilir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus da, Ayasofya'nın banisi olarak I. Justinianus'un değil de Kostantin'in zikredilmesidir.⁴¹ Tıpkı bu metinde olduğu gibi Ayasofya ile ilgili özellikle sözlü kaynaklardan derlediğimiz efsanelerde de bunun örneklerine rastlamaktayız. Bunun sebebi Türk geleneğinde, özellikle halk arasında Bizans imparatorlarına "Konstantin" denilmesidir. Bunun tarihî bir temelini olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü tarihte yaşamış Bizans İmparatorlarının adlarına bakıldığında; "Konstantinos" adını taşıyan 13 İmparatorun yaşadığı görülür. Bundan dolayı halk Bizans İmparatorlarına genel olarak "Konstantin" demiştir.⁴²

⁴⁰ Konu ile ilgili daha geniş bilgi için olarak 3 numaralı efsanenin yorumuna bakınız.

⁴¹ Ayasofya'nın Konstantine mal edilmesi ile ilgili S. Yerasimos'un şu ifadeleri Türklerin bu geleneği Bizans'tan almış olabileceği fikrini uyandırmaktadır: Ayasofya inşaatının Konstantin'e atfedilmesine gelince, Kostantiniye Tarihi'nin yazarının, kahramanı Justinianus olan imparatorluk efsanelerinden farklı bir görüş ileri sürmesi normaldir; ancak Konstantin'in adı uzun zamandan beri Bizans geleneğinde Ayasofya ile ilişkilidir. Bu gelenek, Ayasofya'nın yerinde bulunan ilk kilisenin yol açtığı karışıklıktan beslenmektedir. Kilise Tarihi'ni 440 dolaylarında yazan Skolâstik Sokrates, ilk Ayasofya'nın II. Konstantius zamanında, 350 yılında inşa halinde olduğunu ve 15 Şubat 360'ta ibadete açıldığını yazar.627'ye doğru yazılan Kilise Tarihi, aynı açılış tarihini korumakla birlikte, kilisenin ilk taşınım konulmasını otuz beş yıl önceye, Konstantin dönemine götürür. İlk Ayasofya'nın Konstantin tarafından yapıldığını ileri süren ilk kişi ise, 813 yılında Tarih'i yazılan Teofanes'dir. Patria öyküsü ise ilk kiliseyi Konstantin'in inşa ettiğini söylemekle birlikte, bunun, Justinianus tarafından yaptırılan mevcut kiliseden farklı olduğunu belirtir. Keşiş Georgios Tarihinde (ölümü 914), dilbilimci Leon, 950'ye doğru yazdığı Tarih'inde ve Georgios Kedrinos (ölümü 1058) Kısa Tarih'inde aynı ifadeyi korumuşlardır. Ancak XIII. yüzyıla doğru F. Halkin tarafından yayınlanan Konstantin'in Hayatı bunlardan farklı bir şema önerir. Buna göre Ayasofya'yı inşa etmeye, mimarı Efratas'ın eliyle Konstantin başlar ve binanın galerilere kadarki kısmı onun zamanında tamamlanır. Ölümünde kiliseyi Konstans tamamlar ve "tapınağın büyüklüğü nedeniyle tandır biçiminde olan kubbesini yaptırır, çevresini düzenletir ve yollarını da Rumların ambon dedikleri kürsüyü saf su mermerinden yapar". Nitekim Konstantius zamanında kilise ibadete de açılır ama Dönek Julianus zamanında kubbe yıkılır ve binayı, bir hazine bulduktan sonra yeniden yapmak Justinianus'a düşer. Demek ki aslında yapılışı ve onarımı Justinianus zamanına rastlayan Ayasofya'nın yapımı, böylece iki yüz yıldan uzun bir süreye yayılır.

Bu gelişmenin nedeni, ilk olarak tarihçilerin Ayasofya'nın ilk yapılışını, Ariusçuluğun geliştiği bir dönem olan Konstantius zamanına götürme konusunda duydukları tedirginlikte aranabilir. Sonradan Konstantin yavaş yavaş Hristiyanlığı diriltten, Kostantiniye'yi kuran ve haç'ı bulan kişi olarak kutsallık ve şeref mertebesinde en üst yere yerleşirken, Justinianus'un şanı hızla sönecektir (Yerasimos, s. 133-134).

⁴² Bu isimler şunlardır: "Konstantinos (324-337), Konstantios (337-361), Tiberios 1. Konstantinos (578-582), Konstantinos 3 ve Heraklonas (-641), Konstans 2 (641-668), Konstantinos 4 (668-685), Konstantinos 5 (741-775), Konstantinos 6 (780-797), Konstantinos 7 (913-959), Konstantinos 8 (1025-1028), Konstantinos 9. Monomakhos (1042-1055), Konstantinos 10. Dukas (1059-1067), Konstantinos 11. Palaiologos (1425-1453) Daha geniş bilgi için bkz.: Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, TTK, 2006, s. 535-536.

Türk geleneğinde var olan mimarın ortadan kaybolması motifi Yerasimos'a göre Şahname'den alınmıştır. Efsaneyi teşekkül ettiren müellif bu motif vasıtasıyla İmparatorun gururunun ve acziyetinin karşısına mimarın ustalığını ve bilgeliğini çıkarır.

Türk geleneğinde var olan mimarın ortadan kaybolması ile Brunelleschi'nin Roma'ya gidişi birbirine benzer motifler olarak karşımıza çıkmaktadır. Brunelleschi de kilise mütevellilerini çaresiz bırakıp kendisini yeniden çağırmaya zorlamak için aniden, Floransa'yı terk edip Roma'ya gider (Yerasimos, 1993: 137, 149-150)

Efsanede; Ayasofya'nın Allah tarafından sevk ve idare edilen mimarının ustalığı ve bilgeliği olmaksızın elinde çok önemli bir güç bulunduran imparatorun böylesine muhteşem bir mabedi yaptıramayacağı vurgulanmak istenmektedir.

Yazıldığı dönemde Ayasofya'nın Türk ve Müslüman kimliğinin oluşumu için çok önemli bir işlevi olan bu efsane, Ayasofya Risaleleri başta olmak üzere Türk geleneği içerisinde oluşturulan pek çok yazılı kaynakta mevcuttur. Aynı zamanda bu önemli efsaneyi yapmış olduğumuz derlemeler esnasında sözlü ve elektronik kaynaklarda da tespit ettik.

27. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Kubbesinde Bulunan Peygamber Kemikleri*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, *Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya*, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 89a-89b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Haşre dek, peygamberler kemügi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Vilâyet-i 'Arab, Belde-i Kostañtiniyye, At Meydânı, Şehr-i mezbûr

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ol zamânuñ ehl-i riyâzet keşîşleri, Pâdişâh, vilâyet-i, Enbiyâ-yı selef, Muḥâsibler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Kûbbe-i bülend, peygamberler kemügi, Cevâhir ile muraşşa' olınmış bir zerrîn çelîpâ,

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın kubbesinin yapımı esnasında tuğlaların arasına geçmiş peygamberlere ait kemiklerin konmasını anlatmaktadır.

Efsaneye göre, Ayasofya'nın kubbesi yapılacakken zamanın keşişleri padişaha: "Eğer bu kubbenin depremlerden zarar görmeden, kıyamete kadar ayakta kalmasını istiyorsan, tuğlaların arasına geçmiş peygamberlere ait kemikleri koymalısın." derler. Keşişlerin bu sözünü tutan padişah Arap memleketlerinden geçmiş peygamberlerin kemiklerini bulup kubbeye koyarlar. Tuğlalar örülür, kubbe kurşunla kaplanır kubbenin üzerine de saf altından devasa bir haç konur. Kubbenin tamamlandığını gören padişah bunun şerefine bir ziyafet vererek yoksulları sevindirir.

Efsanede Ayasofya'nın kubbesinin büyük oluşu ve üzerindeki haçın varlığı tarihi gerçekler uymaktadır.

Efsane keni kurgusu içinde Ayasofya'nın kubbesinin asla yıkılmayacağı mesajını vermesine rağmen tarihî gerçeklere bakıldığında Ayasofya'nın kubbesinin pek çok kez yıkıldığı görülmektedir.⁴³ Bundan dolayı Kubbeyi her türlü afetten korumak amacıyla, geçmiş peygamberlere ait kemiklerin konması hayalî bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlık inancında röliklere verilen değer bu unsurun dinî kökenini oluşturmaktadır.⁴⁴

Efsanede padişah, din adamları, kilise, peygamberlerin olağanüstü güçleri, çeşitli dinî inançlar vb. motifler bulunmaktadır.

Efsane Ayasofya'nın maddeten çok büyük ve muhteşem olan kubbesinin manen "peygamber kemikleriyle" desteklendiğini bundan dolayı da kıyamete kadar sapasağlam ayakta kalacağını vurgulamaktadır.

Bu efsaneye Ayasofya Risaleleri dışında sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

28. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Kutsal Kubbesi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Osman Dördüdadak

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın ilk olarak yapımına başlandığı zaman.

⁴³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi- Ayasofya'nın Kubbesi ve Pencereleri" ile "1.1.3.2. I. Justinianus Ayasofyası'nın Mimari Özellikleri- Ayasofya'nın Merkezi Kubbesi" kısmına bakınız, s. 41.

⁴⁴ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi- Ayasofya'daki Kutsal Emanetler" kısmına bakınız, s. 36.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, İstanbul, Ayasofya'nın kubbesinin altındaki bölüm.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Bu kilisenin yapılmasını çekemeyenler ve Hristiyanlığın yayılmasını engellemek isteyenler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'nın kubbesinin altında var olan tüm eşyalar

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da çıkan bir yangında kubbenin altında bulunan eşyalara hiçbir zarar gelmediği konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın yapılmasını çekemeyenler ve Hristiyanlığın yayılmasını engellemek isteyenler İstanbul'da çok büyük bir yangın çıkarırlar. Bu yangında Ayasofya'nın ön kısmı yanıp kül olur. Fakat yangında Ayasofya'nın kubbesinin altında var olan tüm eşyalar hiçbir zarar görmez.

Sözlü kaynaktan derlediğimiz bu efsanede tarihî zemin olarak Nika İsyanı'nın varlığını görmekteyiz.

Bu efsane Ayasofya'nın kubbesinin kutsiyetine vurgu yapan 27 numaralı efsanenin bir devamı ve ispatlayıcısı niteliğindedir. Yazılı kültür ortamının sözlü kültür ortamına nasıl etki ettiğini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Efsanede felaket, çeşitli dini inanışlar vb. motifler yer almaktadır.

Efsane; Allah'ın evi olan Ayasofya'da hiçbir şeye zarar gelemeyeceği mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarını yazılı ve elektronik kaynaklarda göremedik.

29. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İmparatorun Ayasofya'yı Altın ve Gümüşten Yapma İsteği*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512), Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 110.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Âhir zaman, on altı yıl on ay ve on bir gün

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayduncık'da Süleyman Nebî *aleyhi's-selâm* divlere yapdurduğu köşk

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Pâdişâh, Vezirler, Ulular, Bin yedi yüz yaşında olan keşiş, Pâdişâh'ın i'timâd itdiği âdemler, Halk, Bir tama'kâr pâdişâh, Süleyman Nebî, On bir bin yüz bir ırgad

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Altın, Gümüş, Garîb rengin mermerler.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'yı yaptıran İmparator'un kilisenin bir taşını altından bir taşını gümüşten yaptırmak istediği söz konusu edilmektedir.

Efsaneye göre; İmparator Ayasofya'nın bir taşını altından bir taşını gümüşten yaptırmak ister. Bu fikrini vezirleri ve keşişlerle paylaşır. Bin yedi yüz yaşındaki keşiş bunun doğru olmayacağını bildiren bir kehanetten bahseder. Bu kehanete göre dünyanın sonu yaklaştığında onları çalacak yoksullar olacak ve bu altınları talan edeceklerdir. Bunun üzerine İmparator bu düşüncesinden vazgeçer ve memleketin dört bir yanından getirilen mermerlerle Ayasofya'yı yaptırır.

Efsane İmparator'un Ayasofya'nın yapımı için oldukça büyük bir servet harcaması gerçekliği üzerine kurulmuştur.⁴⁵ Ayrıca Bizans geleneğinde var olan “kehanet” olgusu da efsanedeki önemli gerçekliklerden birini teşkil etmektedir.

Yerasimos İmparatoru bu fikrinden Atinalı filozof ve astrologlardan Maksimianos, Hieroteos ve Symbolos, krallığın son günlerinin karanlık geçeceğini ve bu gümüş kaplamaların söküleceğini anlatarak ikna ettiklerini belirtir.⁴⁶ derler.

Efsanedeki kehanet kısmı Bizans geleneğinden kaynaklanırken mabedin kaplamalarının altın ve gümüşten yapılması motifi Türk İslam geleneğinde olan bir unsurdur. Yazıcıoğlu Ahmed Bican'ın **Dürr-i Meknun** adlı eserinde “Aduh” adlı bir yerin nasıl yapıldığından bahsedilirken bu motiflere ve üsluba benzer bir anlatım şekliyle karşılaşmaktayız:

“Ve dahi Aduh derler bir yer vardır, anı da Şeddâd bin Ad imaret eyledi. Beşyüz yılda tamam eyledi. Duvarının bir kerpici altından bir kerpici gümüşden, balçığı miskden ve anberden, sıvası altından, [58a] ağaçları cevherden, yaprakları zümrütten. Ol imaret yapılırken altın ve gümüş kağı ile taşınırdı. Dünyada altından, gümüşden ve cevherden nesne komadılar. Her kimde buldular aldılar. Kimse küpe, yüzük takınamaz oldu. Bir gün bir sâlih kişinin kızcağazının kulakçığından burup küpeciğin aldılar. Kız ağlayı babasına vardı. Atası dahi duâ eyledi. Hak hazretine yalvardı. Hak te'alâ duasını kabul eyledi. Kaçan, ol bina tamam oldu. Şeddâd geldi ki içine gire. Bir ayağı içeri, bir ayağı taşrada

⁴⁵ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi-Ayasofya'nın İnşası İçin Yapılan Masraf” kısmına bakınız, s. 26.

⁴⁶ Yerasimos a.g.e., s.151.

iken Hak te'alâ emriyle Cebrail (a.s.) bir sayha etdi. Şeddâd'ı anda cehenneme ısmarladı. Ol imaret yere batdı, izi belirmedi.”⁴⁷

Efsanede imparator, akıllı insanlar, vezirler, keşişler, uzun ömür, geleceği bilme, zenginlik, yoksulluk, mal hırsı, ana-baba ve çocuklar, savaş vb. motifler yer almaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayabilmekteyiz.

30. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururla Haykırışı:

“Ey Süleyman Seni Yendim!”*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Meknun Saklı İnciler**, Çevrimyazı ve Notlar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 80.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): 27 Aralık 537, Ayasofya'nın açılışı günü.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Kuds-i şerîf.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Padişah, Begler, sipâhî tayifeleri, Baîrık, Süleymân peygamber ‘Aleyhi’s-selâm.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Altından bir araba ve gümüşden tekerlek etdirip, mihrap, zerbafdan, atlasdan, altından ve gümüşden kandiller.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın açılışında İmparator'un gururlanarak “Ey Süleyman Seni Yendim!” diye haykırışını konu etmektedir.

Efsaneye göre Ayasofya'nın inşası bittiğinde Padişah buyurdu. Gümüş tekerlekli altından bir arabaya binip mabede gelir. Mihrabın karşısında: “Ey Süleyman! Yendim seni” diye haykırır. Çünkü Süleyman Peygamber'den sonra kimse böyle bir bina yaptırmamıştı.

Tarihî gerçeklere bakıldığında 27 Aralık 537'de Ayasofya'nın açılışı esnasında görkemli bir tören yapılır. İmparator I. Justinianus, Konstantinopolis patriğiyle birlikte Ayasofya'nın açılışını yapar.

John W. Baker, **Justinian and the Later Roman Empire** adlı eserinde Ayasofya ile ilgili hemen her kaynakta Justinyen'in kendini beğenmişliğini göstermek üzere sıkça alıntılanan bu ifadenin efsane olduğunu belirtir çünkü bu ifade ilk kez on birinci yüzyıldaki bir kaynakta yazılmıştır, ondan öncekilerde yoktur (Roth, 2006: 352-354).

⁴⁷ Yazıcıoğlu Ahmed Bican, a.g.e., s.73-74.

Bu efsanede; Ayasofya Bizans İmparatorluğu'nun ve onu yöneten I. Justinianus'un Tanrı'ya olan büyük saygısının işareti olduğu kadar, İmparatorluğun ve yöneticisinin gururunun da en üstün işaretidir. Efsanede Süleyman Peygamber motifinin geçmesi aynı zamanda, onun Tanrı adına inşa ettiği Süleyman Mabedi'ne atıfta bulunmaktadır (Yerasimos, 1993: 50).

Süleyman Peygamber motifinin dışında; İmparator, din adamları, gurur motiflerine de efsanede yer verilmektedir.

Efsanede I. Justinianus'un yaptırdığı Ayasofya'nın, o güne kadar Hükümdar ve Peygamber olan Hz. Süleyman'ın yaptırdığı mabetle boy ölçüşebilecek maddi ve manevi özelliklere sahip olduğu mesajı verilmektedir.

Çok yaygın olan bu efsaneyi yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda tespit edebilmekteyiz.

31. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hazreti İsa'nın Ayasofya'yı Kutsaması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Mustafa Öztürk

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hazreti İsa

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Terler direk

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya ibadete açıldıktan sonra Hz. İsa'nın buraya gelerek Kilise'yi kutsaması anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya ibadete açıldıktan sonra Hz. İsa buraya gelir, kiliseyi kutsar o sırada eliyle terler direğe dokunur. Bundan dolayı da terler direk ağlar.

Bizans döneminde açılan kiliselerin din adamları tarafından mutlaka kutsanması gerektiği tarihî gerçekliği efsanenin zeminini oluşturmaktadır.

Zemindeki rutubeti emerek hafifçe nemlenen ve halk arasında “terler direk” olarak nitelenen sütun ise efsanenin gerçek maddi unsurunu oluşturmaktadır. Efsanede, bu sütundaki terlemenin halk muhayyilesindeki kökenini açıklamaktadır. Bu terlemenin sebebi efsaneye göre; Hz. İsa'nın Ayasofya'yı kutsamak için sütuna dokunması ile izah edilmektedir. Bundan dolayı efsanenin en önemli motifi Hz. İsa'dır, bununla beraber efsanenin hayalî unsurunu “peygamberlerin olağanüstü güçleri” motifi oluşturmaktadır.

30 numaralı efsaneyle birlikte düşünüldüğünde bu efsanenin, o metni tamamladığı düşünülebilir. Ayasofya'nın 27 Aralık 537'de İmparator tarafından madden açılışı, efsanenin kurgusu içerisinde manen Hz. İsa'nın Ayasofya'ya gelişiyle tamamlanmıştır.

Ayasofya'nın maddi ve manevi âlemde çok önem verilen bir kilise olduğu vurgulanan bu efsaneyi yazılı ve elektronik kaynaklarda tespit edemedik.

32. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya Mimarının Cezalandırılması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Muştafâ El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayasofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, vr. 25b-26b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Tavuk bazarı, Ayazma, Top Kapısı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Üstinus, Ağnadiyos

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: kubbe, şomâkî direk pâreler, dikili taş, nerdübân,

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın kubbesinin çökmesi üzerine İmparator'un mimarı cezalandırmak istemesi anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Üstinus Ayasofya'nın kubbesinin çökmesinin Mimar Ağnadiyos'un kusurundan kaynaklandığını düşünerek Ağnadiyos'u öldürmeye niyet eder. Kubbeni tamiri bittiğinde, Ağnadiyos'a kendisi için de sütun hazırlamasını emreder. Ağnadiyos işe koyulur, Tavukpazarı'ndaki dikili taşı yapar. Bu tamamlandıktan sonra Üstinus'un ve atının heykelini dikili taşın üzerine yerleştirirken adamlar Üstinus'un önceden emir verdiği gibi merdiveni yıkarlar ve Ağnadiyos taşın tepesinde kalır. Ağnadiyos bu hâli görünce işin gerçeğini anlar. Ancak kaderine rıza gösterir. Ağnadiyos'un akıllı ve tedbirli bir karısı vardır. Kocasının başına gelenleri işitince feryat ederek dikili taşın altına gelir. Ağnadiyos karısına; kendisini oradan kurtaracak bazı gereçler getirmesini tembihler. Bunlar vasıtasıyla aşağı iner ölümden kurtulur. Topkapı'daki bir ayazmaya kapanır. Padişah Üstinus haftanın bir gününde o ayazmayı ziyaret etmektedir. Padişah gelince keşiş suretinde gider, onun eteğini öper ve ona dualar eder. Üstinus ona kim olduğunu ve ne istediği sorar. Ağnadiyos tebessüm ederek "Ben, öldürmek istediğin kişiyim. Ama Hak Teala beni kurtardı." deyip macerasını anlatır ve

özür diler. Padişah çok şaşırır ve yaptıklarına pişman olur. Ağnadiyos'u taltif edip ululayarak evvelki ulufesini artırır. Sonra hepsi ahirete intikal ederler, ölürlür.

Efsanede Ayasofya efsanelerinde mimarın kişiliğini son derece güçlendiren bu üç kişinin tek bir kişide birleştirilmesi süreci, imparatorun kişiliğinin ise parçalanmasına karşılık gelir. Nitekim öyküde çöken kubbeyi onartan kişi artık Ayasofya'yı yaptıran Justinianus değildir. Kiliseyi inşa eden imparator olarak Justinianus gösterilmekle birlikte, onarımın, halefi II. Justin tarafından yaptırıldığı iddia edilir ki, bu, tarihî gerçeklere uymamaktadır. Tarihte de birbirleriyle amca-yeğen ilişkisi içinde olan iki çiftle karşılaşılırmıydı da, sürekliliği sağlayan imparatordur, mimarlar ise inşaat ve onarım aşamalarında birbirini izlerler. Oysa efsane, mimarları tek kişide birleştirirken, imparatorları birbirini izleyen iki kişi olarak gösterir. Nitekim efsaneye göre kubbe çöktüğünde imparator ölmüştür, buna karşılık mimar hâlâ hayattadır ve Justinianus'u şu sözlerle suçlar: "Amcan kubbenin ahşap iskelesini sökmekte acele ettiği, kubbeyi gereğinden hızlı olarak mozaikle süslemek istediği ve yine kubbenin her yandan görülmesini istediği için onu fazla yüksek yaptırdığı ve son olarak işçiler iskeleyi söküp atarken temelleri sarstıkları için kubbe çöktü". Mimarın bu ifadelerinden felâkete yol açan şeyin, imparatorun gururu ve aceleciliği olduğu anlaşılmaktadır. Justin öç alma isteğiyle mimarı öldürmeye kalkıştığında, mimarın bilgeliği neticesinde bunu başaramaz ve kendini gülünç duruma düşürür böylece Allah'ın emriyle hareket eden efsanevi mimar bu efsanede bir kez daha İmparator'un karşısında yüceltilir ve zafer kazanır.

Ayasofya'nın inşaatıyla ilgili Bizans öyküsüne X. yüzyılda yapılan bir ekte, Justin'in, yıkılan kubbenin yeniden yapılmasından sonra, "Ignatios'un kent halkının iki fraksiyonu tarafından imparator ilan edilmesinden" yani kendi yerine imparator yapılmasından korkarak onu öldürmeye karar verdiği yazılıdır.

Mimarın öldürülmesi motifi hem eski hem de anlam bakımından çok zengin bir motiftir. Bu nihaî fedakârlık, ölümüyle tüm bilgisini, sanatını ve hayatını eserine aktaran yaratıcının trajik kaderine damgasını vurur. Farklı milletlere ait farklı mimari eserler etrafında oluşan bazı efsanelerde çocuğunu ya da karısını feda ettikten yani eserini sağlama almak, korumak, ölümsüzleştirmek için kendini devam ettirmekten vazgeçtikten sonra, mimar tamamlanan esere damgasını vurmak için kendini de feda eder. Ancak eserin tek sahibi mimar değildir; kendi gücünü sonsuza dek cisimleştirmek için mimari eseri ona imparator sipariş etmiş ve eser İmparatorluğun simgesi olmuştur. İmparatora göre mimar tekin biri değildir; çünkü yaratıcı gücüyle bir başkası için benzeri bir başeser yaparak imparatorluk gücünü ona devredebilir ya da kendisi imparator olarak gücü elinde

toplayabilir. Nitekim gelenekte açıkça karşımıza çıkan iki ölüme mahkûm edilme gerekçesi bunlardır: Mimarın başka bir başeser yaratmasını önlemek ve iktidarı ele geçirmesine engel olmak. Mimarı ortadan kaldırmakla imparator, artık eserinin tek efendisidir Ayasofya'ya ancak böyle sahip olabileceğini düşünür.

İmparatorluk karşıtı yorumda ise tersine, mimar Tanrı'nın âletidir. Tanrı günahkâr İmparatorluk projesinin simgesi olan Tapınağı kendi hükmü altına almak ister. Mimarın katli bu durumda nihaî bir "küfür"dür, ama yine de gereklidir. Mimarın feda edilmesiyle İmparatorluk sonsuza dek lanetlenir ve Tanrı kurbanın imparatorluk günahından arındırdığı Tapınağını geri alır.

Hristiyan üçlemesinde ise mimar, Tanrı ile İsa'nın izleyicisi olan İmparator arasında aracı rolünü oynayan Kutsal Ruh'tur. Üçlem geleneğinin diyalektik mantığına göre feda edilmesi, reddin reddi için gereklidir. Tanrı'nın mutlak birliği anlayışının üçlem anlayışını reddetmek zorunda olduğu doğu dinleri ve felsefelerinde mimar, Tanrı'nın birliğine dönüşün âletidir. Tanrısıyla uyuşan Hristiyan imparatorluğu yeryüzünde doğa güçlerine egemen olmayı sürdürerek yoluna devam ederken mimarı unuttur. Doğu imparatorluğu ise kendi varlığını bile bir günah olarak görmesine yol açan karışık duygular içerisinde yaşar ve gerçekte hep, Tanrıya dönüşün tek yolu olarak imparatorluğu (ya da kendisini) ortadan kaldırmayı ister. (Yerasimos, 1993: 152-154)

Efsanede geçen en önemli motif "Sinnimar Cezası" olarak bilinen cezadır.⁴⁸ Bununla beraber, İmparator, mimar, akıllı adam, öç alma duygusu, akıllı yardımcı kadın, kilise, din adamları, hikâyesini anlatarak kendini tanıtmaya, affederek ödüllendirme vb. motiflerin de efsanede yer aldığını görmekteyiz.

Efsanede İmparator'un gücü ve görkemine karşın Allah'ın iradesi dışında hareket edemeyeceği, çaresiz bir mimar karşısında bile yenilebileceği; Ayasofya gibi yüce bir

⁴⁸ Sinnimar Cezası ile ilgili Kâtip Çelebi 26 numaralı efsanede mimarın ortadan kaybolması motifine de ışık tutacak şu bilgileri aktarmaktadır: Kötülük ve nankörlükle karşılanan iyilikler ve hizmetler için kullanılan bu tabirin nereden ve nasıl çıktığı anlatılmaktadır. Yukarıda ünlü eserler arasında adı geçen Havarnak Kasrı hakkında burada daha çok ayrıntı vardır. Ayrıca Arapça Fezleke'den alınan Konstantin parçasında Ayasofya'yı yapan mühendisin akibetine dair buna benzer bir rivayet okuyoruz. Bu tabir, karşılığında kötülük görmüş bir iyilikçi için kullanılır. Yunanlı Sinnimar, hükümdarlar için kaleler, hisarlar ve saraylar yapmakla ün almıştı. Kûfe'de Fırat üzerinde İmrüülkays oğlu Numan için Havarnak Sarayını yirmi yılda yaptı. Bir süre inşaata devam ediyor, sonra bir zaman ortadan kayboluyordu. Bununla da temelin yerleşmesini ve oturmasını istiyordu. Sarayını yapıp bitirince Numan buraya çıktı, Sinnimar da yanında idi. Oradan karaları ve denizleri kertenkelelerin, geyiklerin, yılanların, kuşların avlandığını gördü; denizcilerin şarkılarını ve arslanların küremelerini dinledi. Binanın ve yerinin güzelliği hoşuna gitti. Bu sırada Sinnimar nezaketle Numan'a yaklaşarak dedi ki "Vallahi biliyorum, bunun temellerinde bir taş var, eğer bu taş yerinden oynarsa bütün bina yıkılır." Numan karşılık verdi : "Öyle mi?" "Evet" dedi, Sinnimar. Numan, "Vallahi ben o taşı yerinde bırakacağım, kimse onun yerini bilmeyecek" dedi. Sonra. Sinnimar'ı binanın tepesinden attı, adam parça parça oldu. Bir rivayete göre de onu, bunun benzerini başkasına da yapar diye korkusundan öldürmüştü. Kelb kabilesinden Şerhabil bunun hakkında bir şiir söyleyerek hikâyeyi darbimesel kılmıştır. Orhan Şaik Gökyay: **Katip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s. 405-406.

mabedin tek hâkiminin imparator olmadığı vurgulanmakta ve böylece mabedin Türk ve Müslümanlar tarafından benimsenmesi sağlanmaktadır.

33. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Efsanevi Mimarı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 100-101.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Biş altı yüzyıl.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Edrene'deki Eski Câmî

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Pâdişâh, Emîr Süleyman, Mûsâ Çelebi, Sultan Mehmed, Ayasofya'yı yapan üstâd.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:” Nice bin koyunlar ve sığırlar kurban itdü” Kaftan, Taç

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın mimarı konu edinmektedir.

Efsaneye göre Ayasofya yapıldıktan sonra çok uzun bir zaman geçer. Ayasofya'nın mimarı aksakallı bir ihtiyar olur. O zamanda insanoğlunun ömrü uzundur. Mimar da çok yaşar ve yaşlanır. İmparator mimara saygı gösterir ve ona çok mallar, hediyeler verir. Ayrıca da İstanbul'daki bir kilise de mimarın ikonası astırır.

Efsanede Türk ve İslam geleneğinden gelen insanoğlunun ömrünün uzun olması motifi genellikle Türk müellifler tarafından Ayasofya'nın yapımının uzun sürmesi konusunu pekiştirir bir unsur olarak kullanıldığı düşünülebilir.⁴⁹

Efsane Ayasofya mimarının kimliği ve hayatı hayalî unsurlarla bezenerek anlatılmaktadır. Daha çok Türk geleneğinden kaynaklanan bu efsanede mimarı tasvir eden ikonanın bir kilisede bulunması motifinin ise Bizans geleneğinden geldiği anlaşılmaktadır.

Efsanede Ayasofya gibi bir şaheseri yapan mimarın Ayasofya'nın şanına yaraşır bir ömür sürdüğü vurgulanmaktadır.

Ayasofya Risaleleri”nde yer verilen bu efsane diğer yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda kendine yer bulamamış, varlığını devam ettirememiştir.

⁴⁹ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.3.1. I. Justinianus Ayasofyası'nın Tarihi- İnşaatın Süresi” kısmına bakınız, s. 25.

II. BİZANS DÖNEMİNİ KONU EDİKEN AYASOFYA EFSANELERİ

34. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Kubbedeki Melek Resimleri*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): -

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya ve kubbesi.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Cebrâ'ıl, Mikâ'ıl, İsrâfîl, 'Azrâ'ıl, Hâzret-i Risâlet.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: melek şüreti, kubbe-i 'azîm

F. EĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın kubbesinde bulunan melek resimlerini ve bunların özelliklerini anlatmaktadır.

Efsaneye göre; kubbenin dört köşesinde birer melek resmi vardır. Bu resimlerden biri Cebrail, biri Mikâil, biri İsrail ve biri Azrail'i temsil eder. Kanatları açık bir biçimdedir. Hz. Muhammet dünyaya gelince bu melek resimleri göbeklerinde olan ağızlarından konuşur: Cebrail resmi Doğu'da olup olacak belirtileri ve olayları bildirir. Mikâil resmi Batı'da düşman ortaya çıkar ve kıtlık ve yokluk olur diye haber verir. İsrail resmi Kuzey'de olacak olaylardan haber verir. Azrail resmi bütün dünyada çeşitli padişahların ölüm haberini verir. Hz. Peygamber'den sonra bu resimlerin tılsımları bozulur.

Tarihî gerçeklere baktığımızda Ayasofya'da ana kubbeye geçişi sağlayan pendentifler üzerinde birbirine tam eş olmayan dört melek figürünün olduğu görülür. Araştırmacılara göre bu resimler İncil'e göre, Tanrı'nın tahtını koruyan en yüksek mertebeden altı kanatlı melekten biri olan Serafimleri temsil eder.⁵⁰

Evliya Çelebi Bizans geleneğinden gelen bu unsurları yerelleştirir. Bunu yaparken de Hz. Muhammed'in doğumunda yaşanan ve "irhasat"⁵¹ denilen mucizevi hadiselerle atıfta

⁵⁰ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.5. Ayasofya'nın Mozaikleri" kısmına bakınız, s. 47.

⁵¹ **İrhasat:** Peygamber olacak kimselerde, peygamberlik gelmeden önce ve doğumu vaktinde görülen ve peygamberliğin temellerini kuvvetlendiren olağanüstü hallerdir. Örnek olarak, İsâ'nın beşikte iken konuşması verilir (Meryem sûresi 29-33. ayetler). Hz. Muhammed'de de Peygamber olmadan önce irhasat denilen olağanüstü haller görülmüştür. Doğumdan önce annesi Âmine'nin gördüğü haller, tanımadığı kişilerin Hz. Muhammed'in yanına gelip, O'nun geleceği ile ilgili olarak kendi aralarında konuşmaları ve bulutların O'na gölge yapması Mecusî'lerin ateşinin sönmesi, Kısra'nın sarayının yıkılması bunlar arasında sayılabilir.

bulunur. Böylece Ayasofya'yı da bu olağanüstü hallerin görüldüğü mekânlar arasına sokar.

Bu tılsımlı meleklerin özelliklerinin Hz. Muhammed'den sonra bozulması da son din olan İslamiyet'in Hristiyanlık karşısındaki zaferini sembolize etmektedir.

Efsanede Hz. Muhammed'in doğumuyla beraber Ayasofya'nın da yavaş yavaş İslami bir kimliğe büründüğü mesajı verilmektedir.

Çok yaygın olan bu efsaneye derleme yaptığımız yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastladık.

35. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Kubbesini Koruyan Melekler*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Saime Şen Hacıoğlu

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): 1500 yıl

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın kubbesinin dört yanı.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): 6 kanatlı 4 melek.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'daki melek resimleri.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın kubbesinde bulunan melek resimlerinin 1500 yıldır kubbeyi ayakta tuttuğunu konu edinir.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsaneye göre; Ayasofya'nın kubbesinin dört yanındaki 6 kanatlı 4 melek kubbeyi her türlü afetten korur ve kıyamete kadar da koruyacaktır.

Bir önceki efsanede olduğu gibi Ayasofya'da ana kubbeye geçişi sağlayan pendentifler üzerinde bulunan dört melek figürü efsanenin gerçek zeminini oluşturmaktadır.

Bu efsane halkın, deprem başta olmak üzere bunca felakete karşılık 1500 yıldır Ayasofya kubbesinin nasıl ayakta kaldığını anlama çabasının bir neticesidir.

Efsane Ayasofya kubbesinin kıyamete kadar ayakta kalacağı mesajını verir.

Elektronik kaynaklarda görebildiğimi bu efsaneye derleme yaptığımız yazılı kaynaklarda rastlayamadık.

36. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Desis Mozaïği*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Ünal Cengon

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR):

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hazreti İsa, Mozaik ustası

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mozaik

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'daki "Desis Mozaïği"ni yapan ustanın bu mozaïği yaparken rüyasında Hz. İsa'yı görmesini anlatmaktadır.

Efsaneye göre; mozaik ustası "Desis Mozaïği"ni yaparken Hazreti İsa'yı rüyasında görür. Hazreti İsa bu ustaya; inananları gördüğünü, günah işlememeleri gerektiğini söyler. Bunun üzerine usta rüyasını ifade edecek şekilde mozaikte İsa tasvirini bakanlarda sanki kendilerini takip ediyormuş izlenimi uyandıran bir şekilde yapar.

Efsanenin zeminini maddi bir unsur olan Ayasofya'daki "Desis Mozaïği" oluşturmaktadır.⁵² Bu zemin üzerine dinî kökler ve olağanüstü motifler eklenerek efsane teşekkül ettirilmiştir.

Efsanede, usta, Hz. İsa, peygamberlerin olağanüstü güçleri vb. motifler yer almakta ve bu motifler sayesinde, Ayasofya'nın hemen her unsurunun kutsal olduğu vurgulanmakta ve inanan kişilerin günden gün sakınmaları gerektiği mesajı verilmektedir.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsaneyi diğer kaynaklarda tespit edemedik.

37. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hz. İsa'nın Ayasofya'daki Kutsal Emanetleri*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Hüseyin Alp

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya yapılırken, Kırk bin yıl

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Kudüs, Ayasofya'nın gizli bölümleri.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): İmparator, Hazreti İsa

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği haç, Hazreti İsa'yı çarmıha gerdiklerinde kullandıkları çivileri

⁵² Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.5. Ayasofya'nın Mozaikleri" kısmına bakınız, s. 47.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'ya Hz. İsa'ya ait olan kutsal emanetlerin getirilişi anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya ibadete açıldıktan sonra, İmparator, Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği haçı ve çivileri Kudüs'ten getirir. Ayasofya'nın gizli bölümlerinden birine saklar. Bunun sebebi Hz. İsa kırk bin yıl sonra dünyaya inecek ve ineceği yer Ayasofya olacaktır.

Kutsal emanet bulundurmadıkça kiliselerin kutsanamayacağı gerçeği üzerine kurulan efsanede Ayasofya'da Hz. İsa'ya ait kutsal emanetlerin bulunduğu izah edilmektedir. Bu tarihî gerçek dinî kökler ve motifler eklenerek efsane oluşturulmuştur. Efsane, peygamberler, peygamberlere ait mucizevi eşyalar, peygamberlerin mucizevi durumları vb. motifler yer almaktadır.

Efsane bu emanetlerin neden Ayasofya'da bulundurulduğu sorusuna kendi kurgusu içinde cevap vermektedir. Bunun cevabı Hz. İsa'nın bir kurtarıcı olarak tekrar yeryüzüne inecek olmasıdır.⁵³ Böylece inananlar nazarında Ayasofya'nın önemi bir kez daha açıkça vurgulanmaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına daha çok sözlü kaynaklarda rastlayabildik yazılı ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

38. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hazreti İsa'nın Kanayan İkonası*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Sabahattin Türkoğlu, **Ayasofya'nın Öyküsü**, İstanbul, Yazıcı Basım Yayıncılık, 2002, s. 82.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hz. İsa, Hristiyan, Yahudi

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: İkona, hançer

⁵³ Hz. İsa'nın bir kurtarıcı olarak tekrar yeryüzüne inecek olması ile ilgili M. Eliade Şunları belirtir: İsa'nın tutuklanması, yargılanması ve çarmıha gerilmesi, müminlerin dağılmasına yol açtı. İsa tutuklandıktan kısa bir süre sonra, onun en gözde öğrencisi Petrus kendisini üç kez inkâr etti. Mutlak iman dışında anlaşılması olanaksız ayrıksı bir olay gerçekleşmeseydi, İsa'nın vaaz ettikleri, hatta belki ismi bile kesinlikle unutulup giderdi: Çarmıha gerilenin dirilişi. Pavlus'un ve İnciller'in naklettiği rivayet boş mezara ve dirilen İsa'nın sayısız tezahürüne belirleyici bir önem atfetmektedir. Bu deneyimlerin niteliği ne olursa olsun, onlar Hristiyanlığın kaynağını ve temelini oluşturur. Dirilen İsa Mesih'e inanç, manevi gücünü yitirmiş bir avuç kaçağı, yenilmezliğine güvenen kararlı insanlar grubuna dönüştürmüştür. Havarilerin de yeni bir hayata doğmadan ve Tanrı'nın Müjdesi'nin ilk misyonerleri olmadan önce, umutsuzluk ve tinsel ölüm erginlenme sınavından geçtikleri söylenebilir neredeyse (Eliade, 2009: 386).

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’da, üzerinde Hz. İsa’nın tasviri olan bir ikonaya yapılan saldırının mucize eseri kanaması anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya’da, üzerinde Hz. İsa’nın tasviri olan bir ikona vardır. Bir gün bir Yahudi bu ikonaya saldırırmış ve elindeki hançerle ikonayı delik deşik eder. Ancak bir anda ikonadan kan damladığını görür. Bunun üzerine ikonayı alıp bir kuyuya atıp kaçar. Oradaki bir Hristiyan durumdan şüphelenir ve Yahudi’yi yakalattır. Yahudi ikonayı attığı su kuyusunu gösterir. Kuyudan çıkarılan ikona hala üzerindeki hançerle bir arada durmakta ve kanlar akmaya devam etmektedir.

Ayasofya’da bulunan ikonalar efsanenin gerçek zeminini oluşturmaktadır. Bu zemin üzerine ikonaların kutsal oluşu inancı eklenerek efsane oluşturulmuştur. Efsanede Yahudi ve Hristiyan çekişmesi ile ikona kırıcılık akımına da gönderme yapıldığı düşünülebilir.

Efsanede kilise, Hz. İsa, olağan üstü güçleri olan kutsal emanetler, Yahudi, Hristiyan, suç işleme vb. motifler bulunmaktadır.

Efsanede genel anlamıyla ikonaların kutsal olduğu ve onlara zarar verilmemesi gerektiği mesajı verilmektedir.

Bu efsaneye derleme yaptığımız diğer kaynaklarda ulaşamadık.

39. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Kral Kızının Tılsımlı Mezarı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER):(Ayaşofya’yı binā iden) Ayşof

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: kıble kapısı, pirinc-i aşfargün tábüt-mişāl bir şandūka-i tavīl, mumya

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’nın orta kapısı üzerinde Ay Sofya’nın tılsımlı mezarının oluşu konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya’nın orta kapısı üzerinde tabut gibi uzun bir sanduka vardır. Ayasofya’yı yaptıran Ay Sofya’nın cesedi mumyalanıp bu sandukaya

gömülmüştür. Aç gözlü padişahlar o sandukaya el koymak istediklerinde cami içinde büyük bir deprem, gürültü ve şimşek oluşur.

Efsanede Ayasofya'nın kapıları ve bu kapıların süslemelerinin kökenleri ile ilgili halk nazarında oluşan inançları görmekteyiz.

Efsane içerisinde kral kızı, ölüm, zenginlik, tılsım, doğal afetler, aç gözlülük vb motifleri barındırmaktadır.

Yaygınlık kazanmış olan bu efsanenin varyantları yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda vardır.

40. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Kral Kızının Tabutu*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.97–98.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Kız kulesi

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Konstantin,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Büyük imparator kapısının üzerindeki tabut, yılan, dört adet top.

F. DEĞERLENDİRME: Efsane 39 numaralı efsanede olduğu gibi Ayasofya'nın imparator kapısı üzerinde bulunan tabutu konu edinmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın imparator kapısının üzerinde, biçimi tabutu andıran madeni bir kasa vardır. Konstantin'in, kızı Kız Kulesi'nde bir yılanın sokması sonucu ölmüştür. İmparator, kızının hiç değilse öldükten sonra yılanlar tarafından rahatsız edilmemesini ister bu amaçla da madenden bir tabut yaptırarak kızının ölü bedenini onun içine koydurur. Sonra da o tabutu imparator kapısının üst tarafına yerleştirir. Fakat bir yılan tabuta da tırmanır ve yan taraftaki delikten içeri girer.

Efsaneye Ayasofya'nın imparator kapısı üzerinde bulunan ve yanlarında deliklerin bulunduğu tabuta benzetilen maddi bir unsur teşkil etmektedir. Bu maddi unsur ile pek çok varyantı bulunan “kralın ölümden kaçırmaya çalıştığı kızı” motifli efsane Kız Kulesi ile birleştirilerek Ayasofya'ya raptedilmiştir.

Efsanede ayrıca kral, prenses, babalar ve kızları, ölüm, kaderden kaçamayacağı, olağanüstü yılan vb. motifler yer almaktadır.

Efsane kapıların üzerindeki mermer kısımların ne olduğu sorusuna halk nazarında, cevap vermektedir. Kapı üzerine açılmış üç küçük deliği görüp tam karşısındaki taş uzantıları top olarak yorumlayan efsaneler vardır.

Efsanede ne yaparsak yapalım kaderimizden kurtulamayacağımız mesajı verilmektedir.

Ayasofya ile ilgili en yaygın olan efsanelerden biri olan bu efsanenin varyantlarına pek çok kaynakta rastlayabilmekteyiz. Bu varyantların pek çoğunda Kral kızının yerini İmparatoriçe Theodora, ölüm korkusunun yerini ise güzelliğini kaybetme korkusunun aldığını görmekteyiz.⁵⁴

41. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İmparatoriçenin Aşkı ve Terler Direk*

B. EFSANENİN KAYNAĞI:

http://www.archi.ru/events/news/news_current_press.html?nid=7083&fl=1

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Bizans Sarayı, Ayasofya Kilisesi

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Bizans imparatoriçesi, yüksek rütbeli bir kumandan, İmparator

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ağlayan Sütun

F. DEĞERLENDİRME: Efsane bir Bizans imparatoriçesinin yasak aşkını ve terler direğin neden ağladığını konu edinmektedir.

Efsaneye göre; bir Bizans imparatoriçesi ve yüksek rütbeli bir kumandan birbirlerine âşık olurlar. Gizlice yaşamış oldukları bu aşk sonunda ortaya çıkar. İmparatoriçe çeşitli entrikalarla kendini kurtarır ve kumandanı imparatora öldürtür. Zamanla yaptığından pişman olan imparatoriçe günahlarından arınmak için kutsal Ayasofya Kilisesi'ne gelerek ağlayan sütunun yanında dua ederek gözyaşı döker. Bu acı

⁵⁴ Buna örnek olarak şu efsane verilebilir: Theodora, çok güzeldi. Görenleri teshir ediyordu. Aynı zamanda günahkâr bir kadındı. Tek düşüncesi güzelliğini muhafaza etmek, âşıklarını peşinden koşturmak ve durmadan eğlenmekti. Başka hiçbir şey düşünmüyor; ölümden korkmuyordu. Fakat öldükten sonra güzel vücudunu kurtların yiyeceğini düşünerek dehşet duyuyordu. O, ölü iken de güzelliğini muhafaza etmek emeline idi.

Bir keşiş müracaat ederek, öldükten sonra vücudunu hiçbir şeyin yememesi, olduğu gibi kalması için ne yapmak gerektiğini sordu. Keşiş, kilisenin büyük kapısı üstüne kurşundan bir lahit yaptırarak içine kendini gömdürmesini tavsiye etti. Ve emri üzerine Theodora, ölümünden sonra buraya, bu şekilde gömüldü. Ama, bu lâhide iki yılan delik açıp girdiler ve Theodora'nın vücudunu yediler. Bu delikler hâlâ orada görülür. Niyazi Ahmet Banoğlu: **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 387.

ile fazla yaşayamayan imparatoriçe bir gün ölür, onun ölümünden sonra bir mucize eseri olarak bu sütun da ağlamaya başlar.

Efsanede adı geçmemesine rağmen efsanenin tarihî gerçekliğini Bizans İmparatoriçesi Theodora'nın ve onun kötü ününün⁵⁵ oluşturduğu görülmektedir.

“Utanma duygusu yoktu, yüzü kızarmazdı. Fakat onu ünlü yapan ne sanatı ne de utanmazlığıydı. Geçmiş ne denli kirli olursa olsun İmparatoriçe olarak doğuştan zekâsı, anlayışı ve inceliği silinmemiştir”

Metin And'ın yukarıda Theodora hakkındaki sözleri efsaneyi daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Efsane ayrıca terler direğin neden ağladığı konusuna da halkın bakış açısıyla izah getirmektedir.

Efsanede imparator, imparatoriçe, askerler, yasak aşk, akıllı kadın, pişmanlık, dua ve olağanüstü durumlar vb. motifler görülebilmektedir.

Efsanede ahlaklı olunması, hiç kimsenin haksız bir şekilde öldürmemesi gerektiği mesajı verilmektedir.

Rusça yayın yapan bir internet sitesinden derlediğimiz bu efsaneye diğer kaynaklarda rastlayamadık.

42. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Şarkıcı Romanos

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Trenkle Elisabeth (Nacherzählt und zusammengestellt), **Legenden Aus Byzanz Und Stambul**, Slavisches Institut Monchen, Munchen-Autenried, 1964, s. 21.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Altıncı yüz yıl, bir Noel arifesi akşamında ayın esnasında,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Romanos, Tanrı'nın Annesi Meryem, ruhbanlar, memurlar, askeriye, İmparator, İmparatoriçe, saray çalışanları

⁵⁵ Daniel J. Boorstin, **Yaratıcı Ruhun Evrimi** adlı eserinde, Theodora hakkında Procopius'tan alıntılar yaparak şunları söyler: “Cinsel enerjisi anlatıla anlatıla bitirilemiyordu. Sık sık cinsel güçlerinin doruğunda, yaşamda bundan başka amaçları olmayan, on ya da daha çok genç adamla “kendi yiyeceğini kendin getir” partilerine gider, gece boyunca sırayla bunların hepsiyle yatar. Hepsini yorgunluktan halsiz düştükten sonra, bunların sayıları otuzu bulan uşaklarıyla da devam eder ve her biriyle yatar. Bu kadının imparatorun sadık eşi, hevesli bir din bilimcisi ve Roma İmparatorluğu tarihinin en güçlü imparatoriçesi olacağını kim tahmin edebilirdi ki?” Daniel Boorstin, **Yaratıcı Ruhun Evrimi**, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1992, s. 122.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: yazı

F. DEĞERLENDİRME: Efsane altıncı yüz yılda Ayasofya’da bulunan Romanos Melodos’un nasıl “tanrı vergisi şarkıcı” lakabını aldığını anlatmaktadır.

Efsaneye göre; altıncı yüz yılda Ayasofya’da Romanos isimli bir papaz vardır. Müthiş kasidelerinden dolayı patrik tarafından çok sevilir. Diğer papazlar onu kıskanırlar ve onu gülünç duruma düşürmeye çalışırlar. Diğer ruhbanlar Romanos’un ses kabiliyeti olmadığını bilmektedirler. Buna rağmen bir Noel arifesi akşamında katedralde ayin esnasında Romanos’u kürsüye Noel şarkılarını söylemesi için iterler. Böylece onu ve hamisini halkın önünde utandırmak isterler. Romanos şarkı söylemeye çalışır ama başaramaz ağlar ve Kilise’den kaçır. Gece uyuya kaldığında Tanrı’nın Annesinin - Meryem- kendisine bir yazı yutturduğunu görür. Ertesi sabah uyanır ve doğruca Ayasofya’ya gider. Ayasofya’da bütün ruhbanlar, memurlar, askeriye ve konumu yüksek herkes toplanmıştır. Büyük kapı açılınca İmparator, İmparatoriçe ve saray çalışanları teşrif ederler. Ayin esnasında sıra yine Noel şarkılarının söylenmesine gelir. Romanos’a o acımasız oyun tekrar yapılır. Romanos ter içinde kalır fakat yaşlı gözlerle şarkıları söylemeye çalışır. İlk başta biraz duraksar daha sonra birden bir mucize olur. Sesi öyle güzel, büyüleyici bir hal alır ki bütün Ayasofya sessizliğe bürünür. Bunun üzerine halk bu genç papaza “tanrı vergisi şarkıcı” lakabını verir. O zamandan beri Romanos Melodos’un ismi: “Şarkıcı Roman” olarak kalır.

Efsanedeki ayin ve ayinde yapılanlar efsanenin tarihî ve dinî köklerini oluşturmakta Meryem Ana⁵⁶ motifi ise efsanenin olağanüstü motifine katkı sağlamaktadır.

Efsanede Ayasofya’da görev yapan din adamlarının manen ne kadar güçlü oldukları ve Hz. Meryem tarafından korunduklarına vurgu yapılmaktadır.

⁵⁶ M. Eliade’nin bu efsanede bulunan Meryem motifini anlamamıza yardımcı olacak şu açıklamaları oldukça önemlidir: Meryem’in giderek kutsallaştırılması ve sonuçta tanrılaştırılması ise özellikle halk dindarlığının eseridir. I. yüzyılın sonuna doğru, yani Yuhanna İncili’nin yazıldığı tarihte, kilise Meryem’in dinsel önemini kabul etmişti. İsa çarmının üzerinden annesine şöyle seslenir: “Kadın, işte oğlun! ... Sonra öğrenciye: İşte, annen!” (Yuhanna 19: 26 vd.). Meryem’in önemi anneliğinden kaynaklanır. O Deipara, “Tanrı doğuran kadın”dır. Bu terim ilk kez III. yüzyıl başında bulgulanır; ama monofizitler bu terimi sapkın bir anlamda kullanınca, Deipara’nın yerine daha açık bir terim geçirilir: Theotokos, “Tanrı’nın annesi.” Ama o hep bir Bakire Anne’ydi ve Efes Konsilinde Meryem’in daimi bakireliği dogması açıklandı.

Bu örnekte de, tüm dünyaya yayılmış arkaik bir düşünceyi asimile etme ve ona yeni bir değer yükleme çabası fark edilmektedir. Gerçekten de Meryem, Bakire Anne teolojisini hatırlanamayacak kadar eski çağlara uzanan Asyalı ve Akdenizli büyük tanrıçaların (örneğin Hera; § 93) kendi kendine üreme anlayışlarını yeniden ele alıp mükemmelleştirmektedir. Meryem teolojisi, tarihöncesinden beri dişiliğin dinsel gizemine gösterilmiş en eski ve anlamlı saygı ifadesinin dönüştürülmüş halini temsil etmektedir. Bakire Meryem Batı Hristiyanlığında tanrısal Bilgelik figürüyle özdeşleştirilecektir. Buna karşılık Doğu Kilisesi, Theotokos teolojisinin yanı sıra, göksel Bilgelik, içinde dişi Kutsal Ruh figürünün özgürce serpilip büyüyeceği Sophia öğretisini geliştirecektir. Sofyanoloji (sophianologie) yüzyıllar sonra Doğu Hristiyanlığının entelektüel seçkinleri açısından, Katolik felsefenin yenilenmesinde Yeni Thomasçılığa benzer bir rol oynayacaktır (Eliade, 2009: 463-464).

İmparator, imparatoriçe, alay etme, küçük düşürme, üzüntü, dua ve çeşitli dini inanışlar, olağanüstü durumlar vb. motifler görülebilmektedir.

Efsanede kimseyi küçük düşürücü davranışlarda bulunmamamız gerektiği mesajı verilmektedir.

“**Legenden Aus Byzanz Und Stambul**” adlı Almanca bir kitaptan derlediğimiz bu efsaneye diğer kaynaklarda rastlayamadık.

43. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya’daki Çocuk Aziz’in Mezarı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Russack, Hans Hermann, **Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn**, Hans von Hugo Verlag, Berlin, 1941, s. 27.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): on ikinci yüzyıl

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Aziz Sophia

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Anton von Nowgorod, Aziz Athenogenes,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mezar

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Aziz Athenogenes’in çocuğunun mezarı konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Tanrı, meleğini kilisede memur olan Aziz Athenogenes’in, babasına hizmet eden çocuğunun ruhunu alması için yollar. Tanrının meleği kiliseye gelir. Athenogenes’e Tanrı beni senin çocuğunun ruhunu almam için gönderdi.” der. Athenogenes de “Ben ve çocuğum senin ve benim Tanrımın kutsal ayinini bitirene kadar bekle.” der. Athenogenes çocuğuyla birlikte töreni tamamlar. Daha sonra çocuğu Tanrı’nın meleğine teslim eder. Melek, çocuğun ruhunu aldıktan sonra Tanrı’ya sevinçle geri döner.

Efsanede yapılan dinî tören yukarıdaki efsanede de olduğu üzere efsanenin temelini teşkil ederken, ayin esnasında meleği gelmesi ve kilisede memur olan Aziz Athenogenes’in, babasına hizmet eden çocuğunun ruhunu alması efsanenin olağanüstü, hayalî unsurunu oluşturmaktadır.

Efsanede pek çok dinde bulunan “kurban” inancının varlığı görülmektedir. V-Bu efsaneyle halk Ayasofya’da neden pek çok azizin mezarı olduğuna bir cevap aramaktadır.

Din adamları, baba ve oğlu, ayin, dua, Tanrı, melek, çeşitli dini inanışlar, ölüm, mezar ve olağanüstü durumlar vb. motiflerin efsanede yer aldığı görülebilmektedir.

Efsanede Tanrı'nın kulları olan insanların Tanrının buyruğuna her ne olursa olsun uyması gerektiği mesajı verilmektedir.

“Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn” adlı Almanca bir kitaptan derlediğimiz bu efsaneye diğer kaynaklarda rastlayamadık.

44. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Özel Ayin ve Bakkal Çırağı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 98–99.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'daki bir ayin sırasında,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın avlusu

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Bakkal, Bakkal çırağı, Halk

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayinlerin yapıldığı kutsal sunak

F. DEĞERLENDİRME: Efsane bir bakkal çırağının Ayasofya'daki bir ayin sırasında başından geçen olağanüstü bir durumu konu almaktadır.

Efsaneye göre; bir bakkal alışveriş yapsın diye çırağını çarşıya gönderir. Çırak da, yolu daha kısa olsun diye dönüşte Ayasofya'nın avlusundan geçer. Hemen önünde bir kapının açık olduğunu görür ve kiliseden içeri girer. O sırada ayin yapılmaktadır. Çırak da ayine katılır. Sonra da işini görmek için kiliseden çıkar. Çıkınca doğrudan dükkâna gidip hemen çalışmaya başlar. Ama dükkânda tanımadığı bir genç vardır ve tuhaf tuhaf oan bakmaktadır. Çırak gence: “Kimsin sen ve burada ne arıyorsun?” der, genç,: “Kim miyim? Bu dükkânda çırağım” diye cevap verir. O sırada dükkânın sahibi gelir ve eski çırağını tanır: “Nerelerdesin sen?” diye sorar. “Bir yıldır yoksun!” diye çırağı azarlar Çırak şaşırır ve şöyle der: “Senin bana vermiş olduğun işi yapmak için gitmiştim. Dönüşte Ayasofya'nın avlusundan geçiyordum, önümde bir kapının açık olduğunu gördüm, içeri girip ayine katıldım.” Genç çırak meğerse Ayasofya'da tam bir yıl kalmıştır, ama bundan haberi yoktur. İşte o zamandan beridir ki halk, Ayasofya'da yılda bir kez özel bir ayin yapıldığına inanır olmuştur. Bu ayine katılanlar, dua bitince çıkmakta hiç acele etmezler, dahası gelecek yılın yortusuna kadar orada kalırlar.

Efsanede yapılan dinî tören yukarıdaki efsanede de olduğu üzere efsanenin temelini teşkil etmektedir. Ayinin çok uzun sürmesi Türk İslam efsanelerinde de görülen

“bast-ı zaman”⁵⁷ motifi ile aynıdır ve efsanenin olağanüstü, hayalî unsurunu oluşturmaktadır.

Ustalar, kilise, ayin, dua, çeşitli dini inanışlar, olağanüstü durumlar vb. motiflerin efsanede yer aldığı görülebilmektedir.

Efsanede Ayasofya’nın çok kutsal bir kilise olduğu vurgusu yapılmaktadır.

Bu efsaneye derleme yaptığımız diğer kaynaklarda rastlayamadık.

45. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hz. Muhammed’in Miraç Mucizesi ve Ayasofya*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i Câmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, vr. 92b-93b.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Mağâm-ı behîşt-i Firdevs, Kocantiniyye, Sofiya adlı bir ‘ibâdet-gâh-ı laîf,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Muhammed Muştafâ, Cebrâ’îl, melek-i rûhânî, Âdem, Nûh, İbrâhîm, Hâzret-i ‘Îsâ.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Câmi‘-ü’l kübra

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hz. Muhammed’in Miraca çıktığında Ayasofya’yı görmesi ve bir gün bu mabedin Müslümanların eline geçeceği ile ilgili müjde almasını konu edinmektedir.

Efsaneye göre; bir gece Cebrail gelir, Hz. Muhammed’i miraca davet eder. Cebrail ile Hz. Muhammed gök tabakalarını ve cennet katlarını gezip dolaşmaya başlarlar. Ansızın Firdevs cenneti makamının içine girerler. Orada camiye benzeyen yüce bir makam görürler. Bu binanın içinde kırk adet yakuttan direk vardır, içerisinde çevresi zümrüt ve firuze taşlarla kaplanmıştır. Binanın döşemesi gümüşten yapılmış, dışarı avlu billur üzerine değişik ziynetlerle süslenmiştir. İçerisinde altın ve gümüş lülelerden oluşmuş havuzda devamlı Kevser suyu akmaktadır. Buraya girenlerin bir daha çıkmak istemedikleri anlatılmaktadır.

⁵⁷ **Bast-ı zaman:** “zamanın genişlemesi, bereketlenmesi”, “az zamanda uzun bir zaman yaşamış olma hâli”.

Hız. Muhammed, “Ey kardeşim Cebrail! Bu güzel ve süslü makam neresidir?” diye sorar. Cebrail de “Ya Muhammed! Senin iman etmiş ve Allah’ı birleşmiş ümmetin için Allah teala o makamı oluşturmuştur. Buna Camiü’l-Kübra (Büyük Cami) derler. Bu makamın benzeri dünyada üç tarafı deniz, bir tarafı da kara ile çevrili Kostantiniyye şehrinde bulunmaktadır. Bu şehirde “Sofiya” adlı güzel bir ibadethane ve yüce bir makam vardır. Bunun adına da Camiü’s-Suğra (Küçük Cami) derler ve burada gördüğün yüce makamın dünyadaki timsalidir. Senin ümmetine onun içinde ibadet etmek nasip olacaktır.” diye cevap verir.

Hız. Muhammed Cebrail’den bu sözleri işitince âlemlerin rabbi olan Allah’a şükredip o güzel makamın her tarafını gönlünce görüp seyreder. Hız. Allah ile nurlu, temiz doksan bin kelimeyle konuştuktan sonra Allah Teala buyurur: “Ya Muhammed! Dünyadaki Camiü’s-Suğra (Küçük Cami)’da bir kimse safi niyetle iki rekât namaz kılıp niyaz ederek sevabını sana bağışlarsa izzetim ve celalim hakkı için o kulum günahlara batmış biri olsa bile onu rahmet denizine daldırıp pak ve temiz hâle getiririm, sonra da onu cennet ehli yaparım. O iki rekât namaz yerine de kabul olunmuş yetmiş rekat namaz sevabı veririm. Ve kim kırk gün o camide mücavir olarak ibadetle meşgul olursa ona dört peygamber sevabını veririm. Bu dört peygamberden birincisi Âdem, ikincisi Nuh, üçüncüsü İbrahim, dördüncüsü de sensin ya Muhammed!”

Hız. Muhammed Cebrail ile vedalaşıp miraçtan döndükten sonra ashabına ve takvalı dostlarına şerefli Ayasofya makamını anlatır. Her biri kulaktan âşık olurlar ve “İnşallah fani dünyadan baki âleme göç etmeden evvel o güzel makamın içine girip ibadet etmek ve orayı temaşa etmek kısmet olur.” derler.

Mesâbîh kitabında yazıldığına göre, Ayasofya Camii’nde hâlâ iki ruhani melek bulunmaktadır. Bu iki melek gece gündüz yüksek kubbenin ve küçük kubbelerin altında gezip Allah’ı birleyerek kıyamete kadar tavaf ederler, o yüce makamdan başka bir yere gitmezler.

Yerasimos’a göre Türk geleneğinden kaynaklanan bu efsane ile Ayasofya kesin olarak imparatorluk projesinden koparılarak Tanrı’ya iade edilmektedir. Yeryüzü tapınağı, cennetin yeryüzündeki uzantısı, temsilcisi olarak, gökyüzü tapınağının yeryüzündeki kopyasından başka bir şey değildir. Hatta gökyüzü tapınağı öncelikle onlara adanmış olduğu halde Peygamber’in sahabeleri Ayasofya’yı göremeden bu dünyadan ayrıldıklarından dolayı pişman olduklarına göre, ki bu unsur Ayasofya ve Arap kuşatmaları ile ilgili efsanelerin oluşumuna zemin hazırlamıştır, Ayasofya’nın gökyüzü tapınağına göre bile özel bir konumu olduğu düşünülebilir. Tarih-i Bina-i Ayasofya’nın

anonim yazarının sonradan Ebu Eyyüb'un ölümüyle ilgili ikinci yorumu öyküsüne dâhil etmesinin nedeni de, Peygamber'in yoldaşlarının Ayasofya'yı görme arzularının ne kadar derin olduğunu göstermek istemesi olmalıdır. Metin burada Patria'ların metnini mantıken gidebileceği son noktaya dek götürür.

Çünkü meleğin getirdiği plan, gökyüzü tapınağının planından başka birşey değildir; ama Müslüman gelenekte buna atfedilen anlam daha da derindir. Gerçekten Mekke'ye yapılan hac sırasında yapılması zorunlu olan Kâbe'nin tavafı, meleklerin Tanrı'nın tahtı etrafında dönmelerinin bir taklididir ve burada yerini meleklerin sonsuza kadar Ayasofya'nın kubbesi etrafında dönmeleri motifine bırakır. Dolayısıyla meleklerin taşıdığı bu kubbe, Tanrı'nın tahtının yeryüzündeki sembolüdür. Buna Allah'ın sevgili Peygamberi'ne tanıdığı bazı imtiyazlar da eklenmektedir.

Bu metnin kökenini XV. yüzyılda doğu Türkçesinde (Çağatayca) yazılmış, Pavet de Courteille tarafından yayınlanan Mi'racnâme'ye götürmek mümkündür (Yerasimos, 252-256).⁵⁸

Efsanenin temelini oluşturan “Miraç Mucizesi” ile ilgili olarak Cengiz Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları** adlı eserinde, miraç hadisesinin aslında diğer dinlerde de var olduğunu Apokaliptik metinleri örnek göstererek belirtir.⁵⁹

⁵⁸ Bu metin şöyledir. Çiçeklenmiş Tapınağı gördüm: O kırmızı yementaşından yeşil zümrüitten bir evdir. Tavanından on bin kızıl altın avize sarkar ve her biri güneşten fazla ışık saçan taşlarla bezelidir. Tapınağın kapısında altından bir kürsü ve yüksekliği beş yüzyıllık yol kadar uzun beyaz gümüşten bir minare vardır. Yapıldığından beri -ve yeniden diriliş gününe kadar da böyle olacaktır- gökten inen altmış bin melek her gün bu ışık selinde yıkanır, omuzlarında ışıktan gömlekleriyle Tapınağı ihrama bürünmüş hacılar gibi lebbeyk lebbeyk diyerek tavaf eder. Bu görevi yerine getirmiş bir meleğe sıra, diriliş gününe dek bir daha gelmeyecektir. Sonra elimden tutan Cebrail beni Çiçeklenmiş Tapınağa götürdü ve bana şöyle dedi: “Allah'ın elçisi burada imamlık yap ve melekler seni rehber bilsin”. İki rekât namaz kıldım ve yedi kat göğü dolduran meleklerle rehberlik ettim. Çevremi sarmış bu kalabalığı görünce, müminlerimin de böyle toplanabileceğini düşündüm. Sırlara ve en gizli şeylere vakıf olan, kalbimi saran bu isteğime şöyle emir buyurdu: “Ey Muhammed, senin müminlerin de böyle bir meclis oluşturmali ve o gün buluşma günü (yevm-i Cuma') olmalı. Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 253-254.

⁵⁹ Apokaliptik metinler, temel özelliklerinden hareketle iki ana grupta toplanabilir: Birinci grupta yer alan metinler tarihsel apokaliptik metinler olarak kabul edilen Daniel, IV Ezra, II Baruch ve I Enoch kitaplarıdır. Bu kitaplarda da apokaliptiklerin genel özelliği olan bir melek tarafından alegorik olarak yorumlanma özelliği mevcuttur. Bu kitaplarda tarihsel malzemeye yer verilmiş olup tarihî bilgiler öğretiyle harmanlanmış bir şekilde sunulmaktadır, ilahi bir tarih anlayışının takdim edildiği bu metinlerde “son” İsrail'in milli ve politik olarak yeniden inşası ile gerçekleşir. Fakat bu Tanrı'nın tarihe müdahalesiyle gerçekleşir.

İkinci grup apokaliptikler ise öte dünya haberlerini sunar. Bu tipin ilk örneği, I Enoch'un içinde yer alan “Book of Watchers” bölümüdür. Enoch, Tanrı'nın huzuruna yükselir, melekler onu alarak, kainatın sonunda, dünyanın etrafında bir tur attırırlar. Bu tipin bir karakteristiği, gökyüzünün katmanlarına doğru bir yükseliş (bir tür miraç) özelliği taşımasıdır. Bu gök katmanlarıyla ilgili standart sayı yedidir. Bu türün Hristiyan literatüründeki önemli örneklerinden birisi Pavlus'un Apokalipsidir. Bu metinde de Pavlus'un ona küçük bir çocuk şeklinde görünen meleğin eşliğinde göğün yedi katına yükselişi ve her katta müşahade ettiği olaylar anlatılır. Yedi rakamının yanı sıra üç (Testament of Levi'de) ve beş (3 Brauch'da) rakamlarının da kullanıldığı görülmektedir. Cengiz Batuk, a.g.e., s. 55-56.

Daha çok dinî kökler üzerine bina edilen bu efsanede geçen motifler şunlardır: Allah, Hz. Muhammet, miraç mucizesi, peygamberler, Cebrail, melekler, kıyamet, namaz, dua ve çeşitli dinî inanışlar, formulistik sayılar: 2, 4, 40.

Efsanede Ayasofya'nın aslında başlangıcından itibaren Türk ve Müslüman bir kimliği vurgulanmaya çalışılarak, Ayasofya'nın Müslümanlar nezdinde ne kadar kutlu bir ibadethane olduğu mesajı verilmektedir.

Yazılmış olduğu dönem itibariyle Ayasofya'nın Türk ve Müslüman bir kimliği büründürülmesi amacın hizmet eden bu efsane pek çok "Ayasofya Risalesi"nde de olduğu gibi diğer yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda yerini almamış bundan dolayı da unutulmuştur.

46. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Peygamberin Mucizevî Tükürüğüyle Ayakta Duran Kubbe*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996. Tarih: 1630–1680, s. 50.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): 882 senesi, İskender-i Kübrâ 'aşrı, İskender vefatından 882 sene sonra, mäh-ı Rebî'ü'levvel'in on ikinci işneyn gicesi, mevsim-i nisan'ın yigirmisi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Mısır, Ayaşofya, Şâm, Başrî şehri, Beldetü'n-Ṭayyibe İslâmbol,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hâtemü'l-enbiyâ Muhammedü'l-Muṣṭafâ, Anûşirvân, Hâtem-i Ṭay, Ebû Ṭâlib, Ulu râhib, Buḥayra Papaz, Hâzret-i Hızır,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Bağdâd'da ṭâḳ-i Kistrâ, Ḳubbe-i Kızıl Elma, Ḳubbe-i Ayaşofya-yı, Âteş-gedâ-yı Nemrûd, pençe-i Resûl-i Mübîn yed-i ṭulâsın, âb-ı zemzem, yetmiş deve yüki Mekke-i Mükerreme ḥâki,

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın yıkılan ve bir türlü tutturulamayan kubbesinin Hızır Aleyhisselam'ın rehberliğiyle ve Hz. Muhammed'in yardımıyla nasıl tamir edildiği anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Muhammed Mustafa 571 yılında doğar. O mübarek gecede büyük bir deprem olur ve Bağdat'taki Kısra Sarayının Sütunları, Kızılelma kilisesi'nin kubbesi ve Ayasofya'nın kubbesi yıkılır. Birçok defa tamir etmeye çalışırlar ama tamir edilemez.

Sonunda Hz. Hızır yaşlı bir şeyh kılığında bütün rahiplere görünür: “Eğer bu camiin kubbesini tamir etmek istiyorsanız, âhir zaman peygamberi Muhammed’in tükürüğünden alıp zezem suyu ile birlikte burada kirece karıştırın, sonra kubbeyi tamir edin. Başka çare yoktur!” der ve kaybolur.

Rahipler bu kişinin Hz. Hızır olduğunu anlarlar. Hemen 300 patrik ve rahip önce Şam’a, oradan Busra’da Bahire Papaza varıp Muhammed Peygamber’i sorarlar. O da: “Amcasıyla Mekke’ye gitti. Fırsatı kaçırmayın, bir elinin izini alın¹” diye bu rahiplere akıl verir. Rahipler Mekke’de Ebû Tâlib’e gidip isteklerini söylerler. Ebû Tâlib fincan içine mürekkep koyup: “Ya Muhammed sağ elini mürekkebe batırıp bu ceylan derisi kâğıt üzere bas ki dünya durdukça senin ümmetin bu Hristiyan rahiplerden vergi almasınlar!” der. Sonra yine bütün rahipler “Ey Muhammed, senin dünyaya geldiğin gece bizim Kostantiniyye’de Ayasofya adlı bir kilisemizin kubbesi yıkıldı. Birçok defa tamir etmeye çalıştık, ama tamir edemedik. Mübarek tükürüğünden bu mücevher hokka içine biraz koyarsan, kirece karıştırıp mabedimizi tamir edelim” diye rica eder. Ricaları kabul edilip Hz. Risâlet hokka içine mübarek tükürüğünden bırakır. Onunla ayakta durup ümmetime nasip olsun diye dua eder. Sonra ruhbanlar sevinçle hokkadaki mübarek tükürük ile yetmiş deve yükü Mekke-i Mükerremler toprağı ve yetmiş deve yükü de zezem suyu yüklenip hızlı bir şekilde İstanbul’a gelirler.

Aceleyle Ayasofya kubbesini tamire başlarlar. Kireç, mübarek tükürüğü, yetmiş deve yükü zezem suyunu ve Mekke toprağını karıştırıp harç yaparak kubeyi sağlam bir şekilde tamir ederler. Kubbenin Resûlullah’ın ağız suyu ile yapılan yeri günden ayan ve aydınlıktır.

Evliya Çelebi’nin anlattığı bu efsaneye Ayasofya risalelerinde de rastlamaktayız. Fakat bu kaynaklarda konu ile ilgili ortak bir kanaat yoktur. Çağdaş kaynaklarda da bu sırada Ayasofya’nın yıkılmış olduğuna dair bir bilgi bulunmaz.

Hz. Muhammed’in hayatı ile ilgili İslam tarihi kaynaklarında, onun veladetinde, peygamberliğine mucizeli işaretler olmak üzere, birçok olağanüstü olaylar meydana geldiği aktarılır. Ancak bu kaynaklarda, Hz. Muhammed’in doğumu sırasında Ayasofya’nın yıkılmış olduğuna dair bir rivayete rastlanmaz.

Efsanede yer alan motifler şöyledir: peygamber, Hızır, din adamları, gelecekte haber verme, müjde vb.

Efsane Ayasofya’ya Türk ve Müslüman bir kimlik kazandırma gayreti ile teşekkül ettirilmiştir. Efsanede; Eğer Hz. Muhammed’in yardımı olmasaydı Ayasofya’nın yıkılan

kubbesi asla tamir edilemezdi bundan dolayı Ayasofya Türk ve Müslüman bir mabettir mesajı verilmektedir.

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardan yapmış olduğumuz derlemelerde bu efsanenin günümüzde özellikle de sözlü kaynaklar arasında çok yaygın olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız. Bu da günümüzde halk nezdinde Ayasofya'nın konumu ve kimliği hususunda çok önemli bir ipucu teşkil etmektedir.

47. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya ve İznik Gölü

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Aziz Ayva, **Anadolu Göl Efsaneleri İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2001, s. 367.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, İznik Gölü,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): İki mimar, Peygamberimiz

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Peygamberimizin tükürüğü, guyu.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın yıkılan ve bir türlü tutturulamayan kubbesinin Hz. Muhammed'in yardımıyla nasıl tamir edildiği anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın inşaatı epeyce ilerler. Sıra kubbeye gelir fakat mimarlar bir türlü kubbeyi tutturamazlar. İki mimar düşünür ve Peygamberimiz'e gitmeye karar verirler. Peygamberimiz de işaret ettiği yerden mimarlara toprak getirmelerini söyler. Peygamberimiz toprağı eline alır tükürüğüyle çamur yapar üç top haline getirir. Mimarlar bu topları harca katmalarını söyler. İki mimar, uzun bir yolculuktan sonra İznik'e gelir. Bir suyun başında otururlar. Biri ötekine: "Topun birini kuyuya atalım." der ve atarlar. O an kuyu öyle bir taşar ki İznik Gölü meydana gelir. Oradan zor kaçıp İstanbul'a gelirler. Caminin harcını yaparlar. Çamur topunun bir tanesini harcın içine katarlar. Böylece kubbe tutar. Peygamberimize sahabelerinden biri: "Niçin bunlara çamur verdin." diye sorar. Peygamberimiz de: "Bir gün Ayasofya Müslümanların olacaktır. Müslümanlar orda namaz kılacaktır." der.

Bu efsanede İznik Gölü'nün nasıl oluştuğu anlatılırken bu gölün oluşumu halk nazarında Ayasofya'nın Hz. Muhammed'in yardımıyla tutan kubbesi efsanesiyle birleştirildiği görülmektedir.

Şahıs kadrosu ve motifleri bakımından bir önceki efsaneye göre daha zayıf olmasının sebebi bu efsanenin yukarıdaki metindeki gibi yazılı kültürde değil sözlü kültürde teşekkül

ettirilmesinin bir neticesidir. Buna rağmen efsane 46 numaralı efsanenin halk arasında nasıl yayıldığını ve ne gibi farklılıklarla yaşatıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Efsanede peygamber, mimar, olağanüstü durumlar, gelecekte haber verme, müjde vb. motifler görülmektedir.

Mesajı itibarıyla bir önceki efsaneyle aynı olan bu efsanenin varyantlarına başka kaynaklarda rastlayamadık.

48. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Latin Komutanın Ayasofya'daki Mezarı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Gülşah Koyuncu

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Dördüncü haçlı seferleri sırası,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Latin komutan

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Latin istilası döneminde İstanbul ve Ayasofya'yı yağmayan komutanın mezarını konu edinmektedir.

Efsaneye göre; Dördüncü haçlı seferlerinde İstanbul'u fethetmeyi çok arzulayan Venedik donanmasının kumandanı İstanbul'a hâkim olur fakat aniden ölünce kendisini Ayasofya'ya gömerler. Kötü biri olarak bilindiğinden mezarını gelen geçen ezsin diye ayakaltına yaparlar.

Ayasofya'nın güney galerisindeki doğu payandasının batı tarafında ve Desis mozağının karşısında, döşemeye sabitlenmiş bir lahit kapağında "Henricus Dandolo" yazısı vardır. Bu yazı efsanenin maddi unsurunu oluşturmaktadır.

Efsanenin gerçek zeminini ise, tarihteki Dördüncü Haçlı Seferi'nde, Latinlerin İstanbul'u zapt etmesi oluşturmaktadır.⁶⁰ 1204-1261 yılları arasında İstanbul'a hâkim olan Latinler şehre girdikleri andan itibaren şehri özellikle de Ayasofya'yı yağma etmeleri halk nazarında bir nefret uyandırmış olmalı ki halk bu nefretin bir ifadesi olarak bu efsaneyi üretmiş ve Latin komutanın mezarını ayaklar altına almıştır.

Efsanede savaş, ölüm, kötü davranışlar ve nefret vb. motifler yer almaktadır.

⁶⁰ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın "1.1.6. Latin İstilasası Döneminde Ayasofya" kısmına bakınız, s. 54.

Efsane; kötülük yapan kişilerin toplum tarafından sevilmeceği ve toplumun bu kişileri her zaman nefretle anacağı mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanmaktadır.

49. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Eyüp Sultan'ın Ayasofya'da Namaz Kılması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512), haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 116–118.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Hicretün sene-i 52 yılı

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Kostantin şehri, Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ebû Eyyûb-ı Ensârî, Abdullah ibn Abbâs, Abdullah ibn Zeyd, Hazret-i Resûl

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Beş yüz pâre gemi

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hicretün 52. yılında Ebû Eyyûb-ı Ensârî'nin katıldığı İstanbul kuşatmasında Ayasofya'ya girerek namaz kılması anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Hicretün 52. yılında Ebû Eyyûb-ı Ensârî İstanbul kuşatmasına katılır kuşatma altı ay sürer fakat şehir fethedilemez. Fakat Hazret-i Resûl'den: “Ayasofya içinde iki rekat namaz kılan cennetliktir!” müjdesini alan Peygamber'in sahabesi İmparatorla anlaşma yaparak Ayasofya'da namaz kılmak için izin alırlar ve bu müjdeye nail olurlar.

Efsane İstanbul'un Araplar tarafından kuşatılması ile ilgili tarihî bir zemin üzerine bina edilmiştir.

Bu efsane 45 numaralı efsanede; Hz. Muhammed'in Miraçtayken Ayasofya'nın bir gün Müslümanların eline geçeceği ve orada namaz kılanların cennetlik olacağı ile ilgili müjdeye dayanmaktadır.

Efsanede peygamberler, savaş, din büyükleri, namaz, cennet vb. motifler yer almaktadır.

Efsanenin kendi mantığı içinde; Peygamberin bu müjdesine inanan ve bunu gerçekleştirmek için her türlü fedakârlığı yapan Ebû Eyyûb-ı Ensârî ve diğer sahabiler Ayasofya'da namaz kılmakla bu mabedi manen camiye çevirmiş olmaktadır.

Bu efsaneye yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda ulaşılabilir.

50. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Mimar Ali Neccar'ın Ayasofya'ya Minare Temeli Atması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512), Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 116–118.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): İstanbul'un fethinden üç yıl önce, İstanbul'un fethi, 1453.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Edirne, İslâmbol, Ayaşofya, Bursa,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ebü'l-feth Muhammed Hân, Yıldırım Hân, Mi'mâr Alî Neccâr, kıral-ı dâl.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ulû Câmî'i, Eski Câmî'i

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Mimar Ali Neccâr'ın İstanbul'un fethinden önce Fatih Sultan Mehmed adına Ayasofya'yı onarması ve bu sırada da Ayasofya'ya minare temelleri yapması anlatılmaktadır.

Efsaneye göre: Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul'da büyük bir deprem olur Ayasofya Kilisesi kuzey tarafa doğru eğilir. Bunun üzerine Fatih, Kostantin'e iyi niyet gösterisi olarak Ayasofya'nın tamiri için Koca Mimar Ali'yi gönderir. Mimar yıkılmaması için Ayasofya'nın dört tarafına büyük ayaklar yapar. Tamir bittikten sonra Mimar Ali, Sultan Mehmed'in huzuruna gelir: “Padişahım öyle sağlam ayaklar yaptım ki kıyamete kadar Ayasofya'nın kubbesinin sapasağlam kalmasını sağlayacaklardır Tamir etmek benden fethetmek sendendir. Sana bir minare yeri inşa edip onda dua ettim. Hemen fethine gayret göster!” der.

Efsanenin tarihî köklerini Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetme arzusu oluşturmaktadır.

Efsanede Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetme arzusu Mimar Ali Neccâr'ın Ayasofya'ya minare temelleri atmasıyla pekiştirilmektedir. Nitekim efsanede bu temeller atıldıktan üç yıl sonra fetih müyesser olur.

Efsanede doğal afetler, imparatorlar, mimar, çeşitli dinî inançlar, formulistik sayı üç vb. motifler yer almaktadır.

Efsanede Ayasofya'nın bugüne kadar sapasağlam ayakta kalabilmesi Türklerin henüz Bizans devrinde bile Ayasofya'nın tamir ve bakımı için her türlü fedakârlığı yaptığını vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. Böylece halk nazarında Bizans'ın ve Bizans imparatorlarının Ayasofya üzerindeki etkisi azaltılarak yerine Osmanlı ikame edilmiş olmakta böylece de İmparatorluğun simgesi olan Ayasofya Türk ve Müslüman bir

kimliğe büründürülerek Türklerin Bizans’a İslamiyet’in Hristiyanlığa karşı zaferi vurgulanmıştır.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlanmaktadır.

1.3. İSTANBUL’UN FATİH SULTAN MEHMED TARAFINDAN KUŞATILMASI ESNASINI KONU EDİLEN AYASOFYA EFSANELERİ

51. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Fetih Esnasında Ayasofya’nın Üstünde Beliren Nur*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Mustafa Aslan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Bir kaç hafta

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, İstanbul

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet, Askerler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u kuşatması esnasında bir gece Ayasofya’nın kubbesinde beliren bir nurdan bahsedilmektedir.

Efsaneye göre; Kuşatmanın sürdüğü günlerde, bir gece yarısı Ayasofya’nın kubbesinde kocaman bir nur belirir. Herkes bu nuru görebilmektedir. Osmanlı askeri bu ışığı İstanbul’un fethedileceğine dair ilahi bir müjde olarak yorumlar ve çok sevinir. Diğer taraftan Bizanslılar da ışığı görünce sevinirler. “Bu ışık bize Tanrı tarafından gönderilen bir işarettir, işte kilisenin üzerinde İstanbul’u kurtaracak olan meleğin nuru belirdi. Demek ki Türkler İstanbul’u alamayacaklar.” diye düşünürler. Bu şekilde farklı yorumlanan bu nur Ayasofya’nın üstünde bir müddet kalır. Daha sonra kaybolur. Bu nur ortadan kaybolduktan kısa bir süre sonra da Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fetheder.

İstanbul’un kuşatılması ve kuşatmada Ayasofya’ya yüklenen değer efsanenin tarihî kökleridir. Bu tarihî kökler üzerine olağanüstü bir ışık ve bu ışığın Türkler ve Bizanslılar tarafından farklı yorumlanması efsanenin hayalî unsurunu oluşturmaktadır.

Savaş, askerler, olağanüstü ışık vb. motiflerin efsanede yer aldığı görülmektedir.

Ayasofya’daki ışık Bizanslılara hezimetini Türklerle zaferi getirmiştir. Efsanede Tanrının Bizans’ı terk ederek talihin Türklerle güldüğü vurgusu yapılmaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı ve sözlü kaynaklarda rastlamamıza rağmen elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

52. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Tavadan Sıçrayan Balıklar

B. EFSANENİN KAYNAĞI: İbrahim Yerli

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): İstanbul'un kuşatmadı sırasında

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'daki papazlar,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: İmparator Kapısı'nın önündeki balık figürü,

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u kuşatması esnasında Ayasofya'da balık kızartmakta olan bir papazın kızarttığı balıkların taş kesilmesi anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u kuşattığı sırada Ayasofya'daki papazlardan bir kısmı İmparator Kapısı'nın yanında tavada balık kızartmaktadırlar. Osmanlı askerlerinin kuşatmayı yoğunlaştırdığı bir sırada tavada kızaran balıklar, Türklerin İstanbul'u fethedeceğini ve Ayasofya'yı camiye çevireceklerini anlar ve buna isyan ederler. Türklerin Ayasofya'ya gelmesini istemedikleri için da tavadaki kızgın yağın içinden fırlayarak taş kesilirler.

Efsanenin gerçek, maddi unsurunu Ayasofya'da İmparator Kapısı'nın önünde bulunan balık figürü oluşturmuştur. Bu figürü gören halk balığın ne anlama geldiğini, kökenini açıklayan bu efsaneyi teşekkül ettirmiştir.

Bu efsane tarafımızdan Balıklı Ayazması'nda da derlenmiştir. Daha çok Balıklı Ayazması'ndaki balıkların kökeni ve İstanbul'un fethiyle ilgili olan⁶¹ bu efsane Ayasofya'daki balık figürüne adapte edilmiştir.

Efsanede, kilise, din adamları, fetih, olağanüstü balıklar, taş kesilme vb. motifler yer almaktadır.

⁶¹ Bu efsanelerden biri şöyledir: Sultan Mehmet Bizans'ı kuşattığı gün bir papaz göl kıyısında kıyıda balık kızartıyormuş. O sırada yanına gelen biri, Osmanlıların şehre girmek üzere olduklarını söylemiş. Papaz böyle bir şeye hiç ihtimal vermediği için demiş ki: "Türkler hiç bir zaman kutsal şehre ayak basamazlar. Buna inanmam için bir tarafı kızarmış balıkların canlanarak uya atlaması lazım. Türklerin bu şehre girmesi imkânsızdır." Demesiyle birlikte tavada bulunan bir tarafı kızarmış yedi tane balık bir bir canlanıp patır patır göle atlamışlar. Güya o yarı kızarmış balıklar hala gölün içinde imiş. Rumlar İstanbul'u geri alıncaya kadar gölde yaşayacaklarmış. Rumlar İstanbul'u yeniden alınırsa bir papaz tarafından çıkartılıp öbür tarafları da kızartacakmış.

http://www.anlatacaklarimvar.com/category/sehir_efsaneleri/

Efsanede İstanbul'un fethinin Hristiyanlar açısından ne kadar üzüntü verici bir hadise oluşuna vurgu yapmaktadır.

Bu efsaneye yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda ulaşamadık.

53. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Meryem Ana'nın Mermerdeki El İzi

B. EFSANENİN KAYNAĞI: <http://www.russned.ru/stats/1862>

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Türklerin Konstantinopolis'i fethettiğinde (29 Mayıs 1453)

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Konstantinopolis, Ayasofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Türkler, Tanrı Annesi, kilisede dua eden Hristiyanlar

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Mermerdeki el izi.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede kuşatma esnasında Ayasofya'da yapılan ayine Meryem Ana'nın gelişi konu edilmektedir.

Efsaneye göre, Türkler Konstantinopolis'i fethettiğinde kilisede ayin yapılmaktaymış. O esnada dua eden insanlar üzerinde bir bulut oluşmuş ve bulut üzerinde Meryem Ana belirmiş. Meryem Ana eliyle mermer bir sütuna dokunmuş ve orada hâlâ görülebilen bir iz oluşmuş.

Efsanenin gerçek, maddi unsurunu Ayasofya'nın güneydoğu ucunda yer alan dört köşeli mermer sütun üzerindeki el izi oluşturmaktadır.

Tarihi gerçeklere baktığımızda bu mermer Ayvansaray'daki Theodakos Kilisesi'nde bulunmakta ve Hz. Meryem'in el izi olarak kabul edilmekteyken, bu kilisenin yanması üzerine getirilip Ayasofya'ya konmuştur(Akgündüz, 175-178). Görüldüğü gibi mermerle birlikte efsane de Ayasofya'ya adapte edilmiştir. Bu durum efsanelerin teşekkülüyle ilgili olan "adapte olma" kuralına örnek gösterilebilir.

Efsanede kilise, ayin, dua, Hz. Meryem, çeşitli dini inançlar vb. motifler mevcuttur.

Efsanede Ayasofya'nın kutsiyeti vurgulayan bu efsaneye daha çok sözlü kaynaklarda rastlanmaktadır.

4.2. OSMANLI DÖNEMİ AYASOFYA EFSANELERİ

4.2.1. FATİH SULTAN MEHMED'İN AYASOFYA'YA GİRİŞİ VE AYASOFYA'NIN TEKRAR KİLİSEYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

54. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Yeryüzüne İnerek İmparator Kapısından Ayasofya'ya Girecek Konstantin

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Mustafa Aslan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u muhasara ettiği zaman

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): İstanbul, Ayasofya, Sarayburnu, Haliç

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet, İmparator Konstantin

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: İmparator Kapısı, Ayasofya'nın altın kapısı, kralın hazinesi

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede İstanbul kuşatması sırasında ortadan kaybolan Bizans İmparatoru Konstantin'in bir gün yeryüzüne gelerek Ayasofya'yı tekrar kiliseye dönüştüreceği anlatılmaktadır.

Efsaneye göre; Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u muhasara ettiğinde İmparator Konstantin savaşırken ölür. Fatih Konstantin'in cesedinin bulunarak İmparatora yakışır bir şekilde defnedilmesini emreder fakat ceset bulunamaz. Çünkü ceset göğe yükselmiştir. Gelecekte bir gün Bizans'ın son İmparatoru Konstantin yeryüzüne tekrar inecek ve İstanbul'u Türklerin elinden alarak camiye çevrilen Ayasofya'ya İmparator Kapısı'ndan girerek, Ayasofya'yı tekrar kiliseye dönüştürecektir. Buna hazırlık olması için de imparator'un hazinesi Marmara Denizi'ne atılır.

Tarihi gerçeklere baktığımızda; son Bizans İmparator'u Konstantinos 11. Palaiologos (1425-1453)'un savaşarak öldüğü bilinmektedir.

Bu tarihi gerçekler efsanede dinî motiflerle bezenerek efsane oluşturulmuştur. Efsanedeki en önemli dinî motif Konstantin yeryüzüne tekrar inecek olmasıdır. Bu pek çok inançta görülen bir motiftir.

Efsanenin temelini oluşturan “Kurtarıcı- Konstantin” ile ilgili olarak Cengiz Batuk, **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları** adlı eserinde efsanedeki bu motifi daha iyi anlamamıza yarayacak şu açıklamalarda bulunur: “Önemli

bir diğ er nokta da binyılcı düşüncenin içinde Yahudi apokaliptik beklentilerine ait pek çok noktanın bulunmasıdır. Binyılcılık, Yahudi apokaliptik beklentilerin en yoğun olduğu dönemde bu beklentilerin Hıristiyan bazı unsurlarla birleştirilerek oluşturulmuş senkretik bir düşünce olarak görüldü. Nitekim kilisenin bu beklentiye tam bir Hıristiyan fenomeni olarak görmediğini ve yargılamanın da bu çerçevede yapıldığı söylenilebilir. Yahudi ve Hıristiyan apokaliptik metinleri arasındaki benzerlikler de bu iddiayı doğrular niteliktedir. Örneğin, Helenistik Yahudiliğin bazı apokaliptik metinleri Koma’da Sibylline kitaplarına aktarılmıştır. Bu metinlerde yer alan düşüncelerin, temaların sadece Yahudi unsurlar içermedikleri bunun yanı sıra paganizm ve diğ er dinsel geleneklere ait unsurları da içerdiği dikkat çekmektedir. Bu yeni apokaliptik literatüre göre yalnızca bir eskatolojik kurtarıcı vardı. Bu ise Yuhanna’nın Vahiy kitabında ortaya çıkan “**Savaşçı Mesih**” figürüdür. Yalnız Hıristiyan Sibylline kitaplarında daha önceki Montanist gelenekten oldukça farklı olarak şaşırtıcı bir şekilde İmparator Konstantin Mesihsel bir kral olarak takdim edilmektedir. Bu durum Montanistlerin ve diğ er binyılcı hareketlerin eskatolojik kral beklentileri ile çelişmektedir. Fakat bu, Roma’nın kendi otoritesine zarar verici şekilde gelişen apokaliptik geleneğin mecrasını değiştirerek lehte bir konuma getirmeye çalışması olarak yorumlanmalıdır. Bunun yanı sıra daha önceleri Yahudilerin kendilerini Babil esaretinden kurtaran Cyrus’u Mesih olarak addettikleri bilinmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlığı resmi din olarak kabul ederek himayesi altına alan, güçlenmesine ve gelişmesine katkıda bulunan bir kralın Mesih olarak görülmesi de bu açıdan doğaldır. Fakat Konstantin beklentilerin aksine ölür. Bunun üzerine diğ er Sibylline kitaplarının, onu, bu defa da eskatolojik ve apokaliptik beklentileri için bir işaret olarak kabul ettikleri görülmektedir.”⁶²

Bununla beraber efsanede, imparatorlar, askerler, savaş, ölüm, tekrar dirilme, hazine vb. motifler bulunmaktadır.

Efsanede İmparator’un hazinelerinin denize atılması İmparatorluğun ve Ayasofya’nın tekrarı ihyası için gerekli bir unsurdur.

Daha çok Bizans emellerini ifade eden bu efsanede fetihle birlikte inanç ve moral olarak hezimete uğrayan Bizanslıların geleceğe dair umutlarına yer verilmiştir.

Efsane gelecekte bir gün Ayasofya’nın tekrar kilise olacağı mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynaktan rastlanmaktadır.

⁶² Cengiz Batuk, a.g.e., s. 251-252.

55. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Fatih'in Ayasofya Önünde Torunlarına Vasiyeti Etmesi

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, çev. Muzaffer Gökman, y.y., y.y., t.y., s. 155.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): İstanbul, Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih, Sakalları büyümüş perişan durumda bir keşiş, Konstantin

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Fatih'in Ayasofya'ya girerken rastladığı bir keşiş İstanbul'un geleceği ile ilgili kehanette bulunmasını istemesi konu edilmektedir.

Efsaneye göre, Fatih Ayasofya'ya geldiğinde, huzuruna sakalları uzamış, perişan durumda bir keşiş getirirler. Neden zindana atıldığı sorulur. Keşiş fala da baktığını ve Türklerin kuşatma hazırlıkları sırasında Konstantin'in kendisini çağırıp İstanbul'u Türklerin alıp alamayacağını bildirmek için remil atmasını söylediğini, remilde İstanbul'un Osmanlıların eline geçeceğini bildirmesi üzerine Konstantin'in kızarak onu zindana attırdığını anlatır. Bunun üzerine Fatih de İstanbul'un kendi elinden çıkıp çıkmayacağına dair atmasını ve doğruyu söylerse armağanlar vereceğini bildirir. Keşiş: "İstanbul Türklerin elinden savaşıyla çıkmayacak. Lakin öyle bir zaman gelecek ki ellerindeki emlak ve toprak azalacak, bu suretle İstanbul Türk malı olmaktan çıkacak." der. Buna üzülen Fatih: "İstanbul'da edindiği yerleri yabancılara satanlar Tanrı'nın gazabına uğrasınlar." diye beddua eder.

Fatih'in bu kadar önemli bir vasiyeti Ayasofya önünde yapması mabedin Türkler nazarındaki kıymetini ifade etmesi bakımından dikkate değer.

Efsanenin motiflerine baktığımızda Padişah, askerler, keşiş, fal bakma, gelecekte haber vermek, beddua vb. motifler bulunduğunu görmekteyiz.

Efsanenin en önemli mesajı güçlkle elde edilen İstanbul'un elden çıkmaması için Türklerin topraklarını yabancılara satmaması gerektiğidir.

Bu efsaneye yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanabilmektedir.

56. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Açılmaz Kapı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 104–105.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): İstanbul alınınca

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Askerler, padişah,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Küçük bir kapı

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'da var olan ve adına “Açılma Kapı” denilen kapının kökenini anlatmaktadır.

Efsaneye göre, Türkler Ayasofya'ya gelirler ve içeri girmek isterler. Ama mabedin bütün kapıları kapalıdır. Küçük bir kapı bulurlar. Bütün çabalarına rağmen onu da açamazlar. Kapının açılmadığını haber alan padişah doğruca Ayasofya'ya gelir. Fakat bir türlü kapı açılmaz. Öfkelenen padişah: “Ey kapı, yerin dibine gömülesin inşallah!” diye beddua eder. Padişah böyle der demez de kapı gürültüyle yerin beş parmak altına gömülür.

Efsanenin tarihi zemininin İstanbul kuşatmasında Bizans halkının kutsal Ayasofya Kilisesi'ne sığınarak mabedin kapılarını kapatmaları oluşturmaktadır.

Efsanede “Açılmaz Kapı” denilen kapının neden açılmadığı sorusuna halk nazarında cevap verilmektedir.

Efsanenin motiflerine baktığımızda Padişah, askerler, beddua, olağan üstü kapanan kapı vb. motifler bulunduğunu görmekteyiz.

Efsanede Fatih'in halk nazarındaki kutsiyeti ve duası kabul olan bir padişah olduğu vurgulanmaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanabilmektedir⁶³.

⁶³ Bu varyantlardan biri şöyledir: Ayasofya'nın güney tarafında ufak ve dar bir koridorun ucunda örülmüş bir kapı var. Buna “Açılmaz Kapı” deniyor. Anlatılanlara göre Fatih Sultan Mehmet İstanbul'a girdiğinde Rum Ortodoks Patriği yanındakilerle bu kapının önünde dua ediyormuş. Osmanlı ordusu kiliseye girince, Patrik bu kapıdan kaçıp kaybolmuş ve kapı bir daha açılmamış. Her paskalyada bu kapının önünde “kırmızı yumurta kabukları” ortaya çıkarmış... Bir de “Kapanmaz Kapı” miti var. Fetih günü, Fatih'in ordusundan biri bu kapıya öyle bir vuruş vurmuş ki, kapı yere gömülmüş ve bir daha asla açılmamış. <http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>.

57. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Denize Batan Sunağı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Russack, Hans Hermann, **Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn**, Hans von Hugo Verlag, Berlin, 1941, s. 28.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Türklerin İstanbul'u fethettiği gün

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Frankenland, Marmara Denizi

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Yunanlılar

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'nın sunağı

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede İstanbul'un fethedildiği sırada Ayasofya'nın kutsal sunağının Türkler tarafından ele geçirilmemesi için gemiyle kaçılırken Marmara Denizi'ne batması anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, Türklerin İstanbul'u fethettiği gün, Yunanlılar Ayasofya'nın sunağını, Türklerin ele geçirmemesi için, Frankenland'a götürmek üzere bir gemiye yüklerler. Fakat gemi Marmara Denizi'ne geldiğinde su almaya başlar ve sunak denize batır. Diğer tarafların dalgalı ve girdaplı olmasına rağmen, sunağın battığı yer dalgasız kalır. Yunanlılar İstanbul'u tekrar fethederlerse, o sunak önceden bulunduğu yere tekrar Ayasofya'ya getirilecektir.

Efsanenin en önemli maddi unsurunu Ayasofya'nın kutsal sunağı⁶⁴ oluşturmaktadır.

Bu sunağa dinî kökler ve olağanüstü motifler eklenerek efsane oluşturulmuştur. Sunağın

⁶⁴ Sunakların önemi ve nasıl yorumlanması gerektiği ile ilgili olarak M. Eliade şunları söylemektedir: Kuşkusuz, tamamen kutsal mekânlar -sunaklar, "mabetler- geleneksel kurallara göre "inşa" edilmişlerdir. Ancak son tahlilde bu "yapı," her yeni sunakta, her yeni tapmakta vb sürekli yinelenen bir arketip, kutsal mekânı *in illo tempore* ortaya koyan bir arketip üzerine kuruludur. Belirli bir arketipsel modele göre inşa edilen bu tür kutsal mekânlara her yerde rastlamaktayız.

Bu bölümde, yalnızca Yakın ve Uzakdoğu uygarlıklarına ait birkaç örnekle yetineceğiz. Örneğin, İran'daki *mağa*. Bu terimi eski yorumlarından sıyıran (Geldner, bunu *Bund*, *Geheimbund* olarak çevirmişti) Nyberg, bu terimi, *Videvdat*'ın (dokuz çukurdan oluşan kutsanmış bir mekânda gerçekleştirilen arınma ayinine işaret eder) *ma*-ya'sına bağlar ve Nyberg'e göre, burası, her şeyin arındığı böylece gökle yerin birleştiği kutsal bir mekândır. Nyberg'in "Gatha topluluğu" adını verdiği grubun deneyimi bu özenle işaretlenmiş mekânda gerçekleşir.

Veda kurban sunaklarının dikilmesi, bu anlamda hâlâ çok öğreticidir. Mekânın kutsanması iki yönlü bir simgeselliği izler. Bir yandan, sunağın inşası, dünyanın yaratılışı gibi görülür. Kilin harcına katılan su, ilksel suyla özdeşleştirilir; sunağın temellerini oluşturan kil, yeryüzü; yan duvarlar ise, atmosferdir vb. Öte yandan, sunağın inşası, zaman ile simgesel bütünleşmeyi, onun "her sunakta maddeleşmesini" ifade eder. "Ateş sunağı, bir yıldır... Geceler, onu çevreleyen taşlardır ve bu taşların sayısı 360 tanedir, çünkü yılda 360 gece vardır; gündüzler, *ya-juşmati* kiremitlerdir bunların sayısı 360 tanedir, çünkü yılda 360 gündüz vardır." Sunak böylece kutsal olmayan zamandan ve mekândan tamamen ayrı bir mistik zaman ve bir mekânda var olan mikrokozmosa dönüşür. Bu açıdan bakıldığında, sunağın inşasının aslında evrenin doğumunun bir tekrarı olduğu söylenebilir... Bütün kutsal yapılar, evreni simgeler: çeşitli katları ya da terasları, "göğün kadarıyla" ya da "kozmik düzeylerle" özdeşleştirilir. Başka bir ifadeyle kozmik dağı yeniden üreten katmanların her birisi, "dünyanın merkezi"nde yer alacak şekilde birbirine bağlanmıştır. Bu merkez simgesi, daha sonra da göreceğimiz gibi, şehirlerin kuruluşunda olduğu kadar evlerin inşaatında da rol oynar: her kutsal mekân, aslında bir merkezdir; buralarda hiyerofaniler ya

Frankenland'a götürülemeden Marmara'da batması aslında Ayasofya'nın İstanbul'a ait ondan koparılamaz bir parça olmasıyla açıklanabilir.

Sunağın battığı yerde hiç dalga olmaması ve güzel kokuların yayılması pek çok efsanede karşımıza çıkan evrensel motiflerdir.

Efsane gelecekte bir gün Ayasofya'nın tekrar kilise olacağı mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynaktan rastlanmaktadır.

58. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Kutsal Kâseyle Birlikte Kaybolan Papaz

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 99–100.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Türkler, İmansız (!) Türkler, Türk Padişahı, Vaaz veren papaz, Yeniçeriler, Duvarcılar

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Vaaz kürsüsünde duran içinde İsa'nın kanının sunulduğu kutsal çanak

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'ya Türk askerlerinin girişi esnasında bir papazın kutsal kâseyi alarak kaçmasını anlatmaktadır.

Efsaneye göre; Türkler Ayasofya'ya girdikleri sırada papazın biri vaaz vermektedir. Papaz askerlerin Kilise'ye girdiğini görünce vaaz kürsüsünde duran kutsal kâseyi alır ve bir kapıdan geçip gider. Kapı da kendiliğinden kapanır. Papazın arkasından giden askerler bakarlar ki ne kapı var ne papaz. Bunun üzerine Padişah duvarın yıkılmasını emreder. Fakat duvarcılar bir türlü bu duvarı yıkamazlar. Padişah hiddetlenir

da teofaniler ortaya çıkabilir. Herhangi bir yeni insan yerleşimi de, dünyanın yeniden kuruluşudur (§ 151). *Nihai* olacaksa, *gerçek* olacaksa yeni yerleşim ya da yeni şehir, inşa ritüeli aracılığıyla “evrenin merkezi”ne *yönlendirilmek* zorundadır. Pek çok geleneğe göre, dünya bir merkezden başlayarak yaratılmıştır ve bu nedenle, şehrin inşası, bir merkez etrafında gelişmelidir. Romulus, derin bir hendek (*fossa*) açıp bunu meyveyle doldurup, toprakla kapattıktan sonra, üzerine bir sunak inşa etmiş ve etrafına sabanla bir siper kazmıştır (*designat moenia sulco*). Bu hendek, *mundus*'dur ve Plutarkhos'un belirttiği gibi “Evrene benzeyen bu çukura, dünya [*mundus*] adını verirler.” Bu *mundus* üç kozmik düzlemin kesiştiği yerdir.” Roma'nın ilk modelinin bir daire içine yerleştirilmiş bir kare olması büyük olasılıktır: Son derece yaygın daire ve kare geleneği bize bunu düşündürmektedir (Eliade, 2003a: 359-361).

Bizanslı ustalara emir verir onlarda başaramaz. Bunda bir sır olduğu düşünülür: Papaz, elinde kutsal kâseyle öylece beklemekteymiş. İstanbul bir gün geri alındığında kapı kendiliğinden açılacak, papaz oradan kürsüye çıkacak ve vaazına devam edecektir.

Efsane İstanbul'un fethi esnasında Türklerin Ayasofya'ya girişi üzerine kurulmuştur. Tarihi gerçeklere uygun olarak o an Ayasofya'da ayin yapılmakta Türklerden kurtulmak için halk dua etmektedir.

Bu tarihi gerçeğe kutsal kâse gibi bir dinî unsur eklenerek tarihi olay efsaneleştirilmiştir.

Ayasofya'da kutsal emanetlerin bulunduğu bilinmekle beraber efsanevi bir kâse olan "kutsal kâse"nin de Ayasofya'da olduğuyla ilgili pek çok söylenti bulunmakta ve bu söylentiler Ayasofya efsanelerinin teşekkülüne zemin hazırlamaktadır.

Kutsal kâse efsanesinin ilk yazarı bunun sihirli bir şekilde yemek üreten bir kap olduğunu yazar. Başka bir yazar, "parlak bir taş" olduğunu söyler. Sonraki yüzyıllarda insanlar bunun İsa'nın kanın içinde toplandığı bir kap olduğuna inanırlar. Efsaneye göre sadece bütün günahlarının bedelini ödemiş temiz kalpli biri onu eline alabilir.

Bu efsane Haçlıların kutsal toprakları İslam'dan kurtarmaya çalıştıkları bir dönemde 12. asırda Fransa'da ortaya çıkmıştır. O dönemde Selahaddin Eyyübi Kudüs'teki Hristiyan Krallığı yenerek kutsal toprakları ele geçirmişti. Bu dönemde Hristiyanlığın iki kutsal emaneti kaybolmuştur, "Kutsal Mezar" ve "Gerçek Haç"ın parçası. Bu emanetler ortaçağ Hristiyanlığı için çok önemliydi. Kaybolması Hristiyanlar için tam bir felaket anlamına gelmekteydi. İsa'nın öldüğünde yeniden dirildiğinde bedeninin bulunduğu mezar ile çarmıha gerildiğinde kanının aktığı ağaç parçası, kaybolmuştu. Kutsal kâse efsanesini oluşturan en önemli motif işte bu kutsal arayış motifidir. Kaybolan kutsal eşyanın aranması teması, 1187'de Hristiyanlara büyük bir hayal kırıklığı yaşatan kayıplarla ilgilidir. Kutsal Kâse Haçlıların en büyük efsanelerinden biridir. Bu tür efsaneler, kilise tarafından kullanılmıştır. Böylece şövalyeler gibi, inancın koruyucusu olan, insanlar üzerinde kilisenin etkin bir rol oynamasına da hizmet etmiştir.⁶⁵

Kutsal Kâse efsanesinin Ayasofya'ya adapte edilmesi tarihi gerçeklere bakıldığında yadırganacak bir durum değildir. Çünkü İstanbul'un Türkler tarafından fethi, 1187'de Hristiyanların Müslümanlar karşısında büyük bir hayal kırıklığına uğramasıyla eş değerdedir. Böylece tarih tekerrür etmiş ve bu acı hadisenin ardından hezimete uğramış ve

⁶⁵ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Michael Baigent, Richard Leigh, Henry Lincoln: **Kutsal Kan Kutsal Kâse**, Çev.: Mehmet Topdaş, İstanbul, Emre Yayınları, 1996.

umuda susamış halk sığınacak bir yer aradığında efsanelere başvurmuştur. Böylece kutsal kâse Ayasofya’da aranır olmuştur. Aslında aranan Bizans İmparatorluğu’nun ve Ayasofya’nın o görkemli zamanlarıdır.

Efsanede peygamberler, savaş, din büyükleri, kilise, ayin, çeşitli dinî inanışlar, geleceğe dair beklentiler vb. motifler yer almaktadır.

Efsanede Hristiyanların aradıkları “Kutsal Kâse”nin Ayasofya’da olduğu ve gelecekte bir gün Ayasofya’nın tekrar kilise olacağı mesajını vermektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynaktan rastlanmaktadır.

59. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Fatih’in Ayasofya’ya Girişi ve Pençe Nişanı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 43.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Fatih’in Ayasofya’ya girdiği an.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hünkâr şolağı, Sultân Muhammed,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Elini kızıl kanı, bir beyâz mermer,

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Fatih’in ve Türk askerinin Ayasofya’ya girişini anlatmaktadır.

Efsaneye göre Fatih Ayasofya’ya girdikten sonra yayını eline alıp alâmetim olsun diye dört kanatlı bir oku Ayasofya kubbesinin tam ortasına atar. Bir hünkâr şolağı da sol eliyle bir kâfiri katledip sağ elini kâfirin kanına bular ve Sultan Mehmed’in huzurunda zıplayarak elindeki kanı beyaz bir mermere sürerek pençe nakşı yapar.

Efsane Fatih’in ve Türk askerinin Ayasofya’ya girmesi tarihî gerçeği üzerine bina edilmiştir. Efsane kendi kurgusu içinde Ayasofya’nın kubbesindeki bazı izleri ve mermerde bulunan el izinin kökenini anlatmaktadır. Bundan dolayı efsanenin zeminini kubbe ve el izi olmak üzere iki maddi unsur oluşturmaktadır.

Evliya Çelebi bu efsaneyi anlatırken tarihî gerçeklerden ziyade Batılı kaynakların fethi ve Fatih'i olumsuz göstertmek çabasıyla uydurdukları kanlı savaş sahnelerine yer vermiştir.⁶⁶

Efsanede; padişah, askerler, savaş, ölüm, vb. motifler yer almaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanmaktadır.

60. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Yâvedûd Sultan

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 43.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Elli gün

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayaşofya, İslâmbol, Eminöni iskelesi

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Sultân Muhammed, Yâvedûd Şultân, Akşemseddîn, Sivâsî Kara Şemseddîn, yetmiş 'aded kibâr-ı evliyâ-u'llâh, cemî'-i 'ulemâ ve şulehâ ve fuзалâ, Ebâ Eyyûb Ensârî hazretleri,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Terlerdirek

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Fatih'in Ayasofya'yı gezerken "Yâvedûd" isimli velî bir zatın naşına rastlamasını ve bu naşın gömülmesini anlatmaktadır.

Efsaneye göre; Fatih Sultan Mehmed Ayasofya'yı dolaşırken Terlerdirek adlı bir yerde ilâhî bir nurun parladığını ve ilâhî bir nurdan beyaz, mübarek bir vücudun kibleye yönelip yattığını gördü. Nurlu göğsünde Yâvedûd ismi yazılıdır. Orada bulunan velileri bu kişinin İstanbul'un elli günde fetholmasına sebep olan kişi olduğunu söylerler. Oradakiler cesedi yıkamak istediklerinde Ayasofya'nın Terlerdirek köşesinden "Merhum yıkanmıştır, hemen defnedin", diye bir ses duyulur. Sonra bütün şeyhler Yâvedûd Sultan'ın mübarek cesedini tabuta koyup Şehitkapısı'nda defnetmek istediler. Tabutu götürenler ellerinde olmadan Eminönü İskelesi'ne yönelirler. İskelesi'ye geldiklerinde bindikleri kayık kürek çekmeden ve yelken açmadan şimşek gibi bir hızla yol alarak Ebû Eyyûb-ı Ensârî

⁶⁶ Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'ya girişi ile ilgili şu makaleye bkz.: Erdem Yücel: "Fatih Sultan Mehmet ve Ayasofya", **Sandoz Bülteni**, 1986/2, Sayı: 22, Yıl: 6, s. 9-16.

Hazretleri yakınında durur. Tabut kayıktan Allah'ın emriyle çıkıp o yerde kazılmış bir mezarda durur. Bu sırada kabirden “Yâvedûd” ismi duyulur.

Efsane kendi kurgusu içinde İstanbul'un neden elli günde fethedildiğinin cevabını vermektedir. Efsaneye göre bunun sebebi Yâvedûd isimli veli bir kişidir. Kuşatma esnasında Bizans halkını korumuştur. Burada efsane velilerin şefkat ve merhametine vurgu yapılmaktadır.

Efsanede; padişah, din adamları, ölüm, olağanüstü yolculuk, olağanüstü ses, oğlanüstü kabir vb. motifler yer almaktadır.

Efsanede İstanbul'un fethinin gecikmesinin sebebi Bizans'ın savunmasının güçlü oluşu değil, aslında bir velidir, vurgusu yapılmaktadır. Terler direk de evliyaların makamı, kutsal bir mekândır, mesajı verilmektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynaktan rastlanmaktadır.

4.2.2. AYASOFYA’NIN CAMİYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

61. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Fatih'in Hiddeti ve El İzi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Ünal Cengon

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın camiye çevrildiği sırada.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'daki el izinin sebebi Ayasofya'nın camiye çevrilişiyle birlikte konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya'yı camiye çevirmek ister. Bunun için de ustalar görevlendirir. İşleri teftiş ederken ustalardan birinin işini boşladığını görür. Fatih buna kızar, adama vurmak üzere elini kaldırır. O sırada adam çekilir. Fatih Sultan Mehmet'in eli duvara çarpar. O kızgınlıkla el izi mermere çakar.

Efsane Ayasofya'daki el izi etrafında teşekkül eden efsanelerden biridir. Halk bu izi Ayasofya'nın camiye çevrilişiyle birlikte ele almış ve buna göre bir sebep bulmuştur.

Efsanede Padişah, usta, hiddet, olağanüstü güç gerektiren işler vb. motifler yer almaktadır.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

62. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Mustafa Tergip

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): İstanbul'un fethinden sonraki ilk cuma günü.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Kâbe

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet, Fatih Sultan Mehmet'in lalası, âlimler, Akşemsettin, Hızır Aleyhisselam.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Terler direk

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'da kıldırıldığı ilk Cuma namazından Kâbe'yi görmesinden bahsedilmektedir.

Efsaneye göre, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra ilk Cuma namazını Ayasofya'da kılacaktır. Padişah etrafındakilere: "Aranızda ikindi namazının sünnetini hiç kaçırmayan birisi imamlık yapsın." der. Fakat bu vasıfta hiç kimseyi bulamazlar. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed: "Ben hayatımda hiç ikindi namazının farzını ya da sünnetini kaçırmadım." der ve imamlığa geçer. Namaza başlamak için tekbir getirir sonra namazını bozar. Bu hal üç kez tekrar eder. Üçüncüsünde namaza durulur ve namaz kılınır. Namazdan sonra bu durumun sebebi sorulur. Fatih de; namazda Kâbe'nin görünmesini arzuladığını bunun için de Kâbe görünene kadar üç kez tekbir getirdiğini söyler. Akşemsettin de bu durumu şöyle izah eder; "Padişahımız üç defa tekbir getirdi. Üçüncü tekbirde bana manevi âlemde cemaatin en arka safı gösterildi. Baktım ki Hızır Aleyhisselam terler direğe parmağını soktu ve Ayasofya'nın yönünü kibleye doğru çevirdi. Böylece Padişah üçüncü kez tekbir getirdikten sonra Kâbe'yi tam karşısında gördü." der.

Ayasofya'da kılınan ilk cuma namazı etrafından teşekkül eden bu efsanede Ayasofya'nın yönünün Kâbe'ye çevrilmesi anlatılmaktadır. Böylece efsanenin kurgusu içinde Ayasofya artık bir kilise değil inanan tüm Müslümanların gönül rahatlığıyla namaz kılacakları Büyük Fetih Camii'dir.

Efsanede; din adamları, namaz, takva, Hızır, Kâbe vb. pek çok dinî motif bulunmaktadır.

Ayasofya'nın Türk ve Müslümanlar nezdinde kabullenilip benimsenmesi efsanenin en önemli işlevini oluşturmaktadır. Ayrıca efsanede Fatih'in takva sahibi bir padişah olduğu vurgulanarak Padişah yüceltilmektedir.

Sözlü kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına yazılı ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

63. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Kapatılamayan Mozaik

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Yılmaz Kalyoncu

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Türkler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Bebek İsa ve Meryem Ana mozaïği, Çarşaf.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın camiye çevriliş ve mozaiklerin kapatılması konu edilmektedir.

Efsaneye göre, Ayasofya'nın içinde Bebek İsa ve Meryem Ana mozaïği vardır. Ayasofya camiye çevrilirken ustalar bir türlü bu mozaïği sıvayla kapatamazlar ve sonunda üzerine bir örtü çekerler.

Efsane Ayasofya'nın camiye çevriliş tarihî zemini üzerine bina edilmiş ve Yunanlıların bakış açısıyla anlatılmıştır. Tarihî gerçeklere baktığımızda fetihten sonra Ayasofya'nın mozaikleri hemen kapatılmamıştır.⁶⁷ Fakat efsane kendi kurgusu içinde Ayasofya'nın camiye çevriliş esnasında bu mozaiklerin kapatıldığını belirtmektedir.

Bebek İsa ve Meryem Ana mozaïğinin bir türlü kapatılamaması efsanenin hayalî unsurunu oluşturmaktadır.

Efsanede ustalar, Bebek İsa ve Meryem Ana vb. motifler bulunmaktadır.

Efsane Ayasofya'nın Türkler tarafından camiye çevrilmesine karşı oluşturulmuştur. Efsanede, Ayasofya'nın camiye çevrilemediği, kutsal güçlerin buna engel olduğu mesajı verilmektedir.

Sözlü kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına yazılı ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

⁶⁷ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.1.5. Ayasofya'nın Mozaikleri” kısmına bakınız, s. 47.

64. EFSANE

- A. EFSANENİN ADI:** Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri*
- B. EFSANENİN KAYNAĞI:** İsmail Şekerci
- C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):** İstanbul'u n fethinden sonra.
- Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR):** Ayasofya
- D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER):** Fatih, Âlimler, Hızır
- E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:** Minare
- F. DEĞERLENDİRME:** Efsane Ayasofya'ya minarelerin inşa edilmesini anlatmaktadır.

Efsaneye göre, Fatih, Ayasofya'ya minare yapılmasına karar verir. Fatih Ayasofya'nın şanına yakışır şekilde etrafına pek çok minare yapılmasını arzu eder. Âlimler bunun yanlış olacağını söylerler. Neticede Ayasofya'ya dört tane minare yapılır. Minareler yapılırken Hızır'ın dokunmasından kaynaklanan dengesizliği giderecek, Ayasofya'yı ayakta tutacak şekilde minareler yapılır. Bu minareler öyle yapılır ki birisi yıkılırsa bütün bina yıkılır. Aslında Fatih Ayasofya'nın sonsuza kadar cami olarak kalması için böyle yaptırır. Hatta gelecekte bir zarar gelip Ayasofya yıkılırsa Ayasofya'nın tamamını aynı şekilde yapmak için gereken Osmanlı sikkesini de bu minarelerden birinin temeline koydurur.

Efsane Ayasofya'ya minarelerin eklenmesi ile ilgili gerçeklere dayanmaktadır. Ayasofya'nın tarihine baktığımızda minarelerinin dördünün farklı zamanlarda farklı padişahlar tarafından yaptırıldığı görülecektir. Fakat efsanede dört minarede Fatih'in emriyle onun zamanında yaptırılır. Bu efsanenin hayalî unsurunu oluşturmaktadır. Efsanede ayrıca Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye çevirmesi efsanesine de yer verilmiş ve bu hadiseden dolayı Ayasofya'nın dengesini kaybettiği vurgulanmıştır. Aslında bu efsane dört minarenin birbirine zincirlenmesi ve birinin yıkılması ile mabedin yıkılacağı fikrine zemin hazırlamıştır.

Kanaatimize göre efsane Ayasofya'nın müzeye çevrilmesi esnasında minarelerinin yıkılması ile ilgili fikirlere karşı geliştirilmiştir.

Fatih'in minarelerin temeline hazine koydurması da Ayasofya'ya ne kadar çok değer verdiğini ve bu mabedin kendi eseri olarak sonsuza dek ayakta kalmasını arzuladığını göstermektedir.

Efsanede padişah, akıllı insanlar, Hızır, hazine vb. motifler yer almaktadır.

Efsane kendi kurgusu içinde Ayasofya'nın kiliseye ya da müzeye çevrilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. İstanbul fethedilmiş, Ayasofya camiye çevrilmiş ve minareler eklenerek bu yüce mabet artık Türk ve Müslüman bir kimliğe bürünmüştür.

4.2.3. OSMANLI DÖNEMİNİ KONU EDİKEN AYASOFYA EFSANELERİ

65. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Kubbesindeki Altın Top*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 50.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ba'de'1-feth, kırk gün

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın kubbesi.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hâzret-i Hızır, Ebü'1-feth, Şulehâ-yı ümmet, erbâb-ı hâcet kimesneler.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: kûbbe-i 'âliniñ ortası, altın top

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya kubbesine Fatih Sultan Mehmed tarafından astırılan top kandili konu edinmektedir.

Efsaneye göre, Fetih'ten sonra Fatih Sultan Mehmed, “Bu kubbe Peygamberimizin ağzı suyuyla ayakta durmaktadır.” diye kubbenin ortasına büyük altın bir top astırmıştır. Bu altın topun altında Hızır ibadet eder. Altın topun altı, duaların kabul olduğu mübarek bir mekândır.

Efsanede padişah, Hızır, dua, namaz vb. motifler bulunmaktadır.

Efsane Ayasofya'nın Türk ve Müslümanlar nazarında kutsallığını vurgulamaktadır. Bu mübarek makamda dilekler kabul olur, Hızır'la görüşmek isteyenler burada görüşür. Böylece efsane ile Ayasofya'nın kutsiyeti artırılmış olur.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanmaktadır.

66. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: 1522 Paskalya Gecesi

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Trenkle Elisabeth (Nacherzählt und Zusammengestellt), *Legenden Aus Byzanz Und Stambul*, Slavisches Institut Monchen, Munchen-Autenried, 1964, s. 52.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında 1522 yılı Paskalya bayramı gecesi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Camiye çevrilmiş olan Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Dervişler, Sultan Süleyman, yeniçeri askerleri, İsa peygamber, Ayasofya'nın altında yatan Papaz

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede 1522 Paskalya Bayramı gecesi Ayasofya'da yaşanan esrarengiz bir olay anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, gece yarısı dervişler ibadet etmek için bir zamanlar katedral olan Ayasofya'ya giderler. Dervişler, 1522 senesinde İsa'nın öldükten sonra dirildiği gün olan Paskalya Bayramı'nda Ayasofya'ya gittiklerinde, avludan şarkı söylendiğini duyarlar. Kapıyı açtıklarında mumların ışıldadığını görürler. Bunun üzerine dervişler aceleyle Sultan'a giderler. Sultan Süleyman yeniçeri askerleriyle beraber Ayasofya'ya gelir tam içeri gireceklerken sesler kesilir ve ışıklar söner. Bu sırada Ayasofya'nın altında yatan Papaz, toplu Paskalya Ayinini icra etmiştir.

Efsane Ayasofya'nın gerek kilise gerekse cami olduğu dönemlerde gece gündüz pek çok dinî törene ev sahipliği yaptığı hakikatine dayanmaktadır. Bundan dolayı efsane daha çok dinî kökler üzerine kurulmuştur.

Efsanede padişah, dervişler, ibadet, çeşitli dinî inançlar, olağanüstü sesler, olağanüstü ışık vb. motifler bulunmaktadır.

Efsanede Ayasofya'nın camiye çevrilmesinden sonra da, özellikle Ayasofya'da bulunan azizlerin mezarları vasıtasıyla kilise kimliğini koruduğu, mesajı verilmektedir.

Bu efsanenin varyantlarına sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlayamadık.

67. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Küpler*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Niyazi Ahmet Banoğlu: **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 380-381.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Üçüncü Murat zamanı, İkinci Mahmut zamanı.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Lübnan'daki Baalbek, Bergama, İstanbul.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Üçüncü Murat, Bergama'da çiftlik sahibi Mehmet Hatiboğlu.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: kırmızı porfir sütunlardan batı yönüne rastlayanlarının önündeki iki büyük mermer küp, ağız ağza altın para dolu üç küp, çengini gösterir kabartmalı küp

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da bulunan su küplerinin nereden getirildiği anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, bir çiftçi, bir gün tarlasında çalışırken, altın para dolu üç küp bulur. Kalkar İstanbul'a gelir, devrin padişahının huzuruna çıkar, meseleyi anlatır. Padişah bununla beraber bir vezirini ve bir miktar askerini Bergama'ya yollar. Üç küpü de meydana çıkarırlar. Padişah emri gereğince bu küplerden birisini kendisine vermeye kalkışınca, çiftçi: "Efendimiz bulunacak küplerden birini bana ihsan ettiler. Fakat içindeki altınlardan bahsetmediler." der ve altınları almaz. Bu derece doğruluğuna mükâfat olarak, küplerden kabartmalarla süslü olanı kendisine verilir. Civarındaki geniş arazi de kendisine bağışlanır.

Efsanede çiftçi, hazine, padişah, vezir, askerler, doğruluk, ödüllendirme vb. motifler mevcuttur.

Efsanede insanların her zaman haklarına rıza göstermeleri, doğru ve dürüst davranışlar içerisinde olmaları gerektiği böyle davrananların mükâfatlandırılacağı mesajı verilmektedir.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlanmaktadır.

68. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Dünyanın Sonu ve Ayasofya*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Recep Demirkan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): 16. yüzyıl, Osmanlı dönemi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): İstanbul, Ayasofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hazreti İsa, Hristiyan halk

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'daki Desis mozaiği,

Hazreti İsa figürü

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da kıyamete dair olağanüstü hadiselerin yaşandığı konusu anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, 16. yüzyılda, İstanbul'da yaşanan büyük bir deprem sonucu Ayasofya'daki Desis mozaiğinin üstündeki alçılar dökülür. Hazreti İsa figürü ortaya çıkar. Bunun üzerine Hristiyan halk bu olağanüstü olayın kıyametin yaklaştığının bir işareti olduğunu düşünür. Halk, Hazreti İsa'nın dünyaya yeniden geleceğini Ayasofya gibi ulu bir ibadethanede meydana gelen bu işaretiyle gösterdiğine inanır.

Efsanenin en önemli kökeni dinî bir köken olan “kıyamet” inancıdır. Kıyametle ilgili gerek Hristiyan Bizans gerekse de Türk ve Müslüman geleneklerinde oldukça fazla inanç bulunmaktadır.

Efsanede bu inançların Ayasofya etrafından toplandığı görülmektedir.

Bir anlamda küçük kıyamet olan depremle birlikte kapatılmış olan Desis mozaiği açılır ve İsa figürü ortaya çıkar. Bu figürün ortaya çıkması Hz. İsa'nın kıyametten önce yeryüzüne ineceğinin bir işareti olarak kabul edilir.

Görüldüğü gibi efsanede Ayasofya çok önemli kutsal bir mekân olarak karşımıza çıkarılıyor. Dünyanın sunu ile ilgili işaretler Ayasofya ile birleştirilmektedir.

Efsanedeki diğer önemli motif ise tekrar dirilme motifidir. “Hristiyan geleneğinde Tanrı'nın Krallığı, genelde eskatolojik bir beklenti olarak yer almakla birlikte, özelde bu krallığın İsa Mesih'in ölümden dirilişi ile halihazırda başladığı kabul edilmektedir. Parousia öncesi bu krallık Kilise'nin manevi şahsında sürmektedir. Bu krallığın mükemmelliğe ulaşması ise tanrısal Oğul'un yeryüzüne gelerek şeytanın egemenliğine tamamiyle son vermesiyle gerçekleşecektir. Oğul görevini tamamladığında ise krallığı Baba'ya teslim edecek ve “son” gerçekleşecektir. (Batuk, 2003: 329).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi bu motifin çok derin bir dinî kökeni vardır. Bu motif kullanılarak Ayasofya dünyanın başlangıcının ve sonunun belirlendiği kutsal bir mekân olarak karşımıza çıkarılmaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

69. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hızır'ın Kıyametin Kopacağı Tarihi Yazması*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Yıldırım Batur

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): kıyametin kopacağı tarih, On sekizinde yevm-i Pazar, sene 1038

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hızır Aleyhisselam

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: 3. yeşil sütun

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hızır Aleyhisselam'ın Ayasofya'daki bir sütuna kıyametin kopacağı tarihi yazması ele alınmaktadır.

Efsaneye göre Hızır Aleyhisselam binanın güney yönünde kapıdan girince 3. yeşil sütunun üstüne elindeki bir çöple kıyametin kopacağı tarihi: “On sekizinde yevm-i Pazar, sene 1038” şeklinde yazmıştır.

Dinî ve hayali köklerde müteşekkil olan bu efsane 68 numaralı efsanenin Türk geleneğindeki paraleli niteliğindedir.

Bu efsanede Hızır, kıyamet, olağanüstü işler vb. motifler yer almaktadır.

Bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik pek çok kaynakta rastlanmaktadır.

70. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Gazabı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Polonyalı Simeon'un Seyahatnâmesi 1608-1619, Haz.: Hrand D. Andreasyan, Baha Matbaası, 1964, s. 6.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): 1609 senesi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya,

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ustalar, Padişah, Şâyân-ı itimat Ermeni, Rum ve Türkler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'nı kubbesi, Kireç kabı, Ekanim-i Selâse.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın kubbesinin tamiri sırasında Cami'ye saygısızlık eden bir ustanın felaketi anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, 1609 senesinde, tamir etmek üzere, ustalar padişahın emriyle Ayasofya'nın kubbesini çıkarlar. Tabî ihtiyaç hisseden ustanın biri, aşağı inmeye üşenir ve üşenerek kireç kabının içine işer ve bunu harca karıştırarak kullanmaya koyulur. Fakat Ayasofya, bu saygısızlığa tahammül edemeyerek adamı elindeki kapla birlikte herkesin gözü önünde yere atar. Adam ölür. Padişah vaka'yı duyunca hayrette kalarak mabede saygıyla hizmet edilmesini emreder.

Efsane Ayasofya'nın Osmanlı döneminde yapılan tamirleri ile ilgili tarihî gerçeklere dayanmaktadır.⁶⁸

Efsanede olağanüstü motifi Ayasofya'nın kendine saygısızlık eden ustayı üzerinden atarak cezalandırması oluşturmaktadır.

Ayrıca bu efsaneyi oluşturan halk Ayasofya'nın kubbesinin harcında Hz. Muhammed'in tükürüğü olduğuna inanmaktadır. Bu mabedin Müslümanların ibadetgâhı olması için dua etmiş, müjde vermiştir. Bundan dolayı Ayasofya ayrıca değerli ve kutsal bir Cami'dir. Efsanede usta bu hususları göz ardı etmekte ve cezasını çekmektedir.

Efsanede, usta, padişah, Cami, olağanüstü bir şekilde cezalandırılma vb. motifler vardır.

Efsanede Ayasofya'ya saygı ve hürmet gösterilmesi gerektiği yoksa böylesine kutsal bir mabedin kendine saygı göstermeyenleri cezalandıracağı mesajı verilmektedir.

Bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

71. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hızır ve Ayasofya'daki Sarhoş*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi'den Naklen: Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.110–111.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Bir ramazan günü

⁶⁸ Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için çalışmamızın “1.2. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ayasofya” kısmına bakınız, s. 55.

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın büyük kubbesinin altı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hızır Aleyhisselam, Tanrı'nın melekleri

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hızır Aleyhisselam'ın sık sık Ayasofya'ya gelerek ibadet ettiği konu edilmektedir.

Efsaneye göre, adamın biri, bir ramazan günü sarhoş bir halde Ayasofya'ya gelir ve büyük kubbenin altında sırtüstü uzanır. O sırada Hızır da camide bulunmaktadır. Adamın yanına yaklaşarak: “Burada böyle yatmaktan utanmıyor musun” der. Adam da Hızır'ı kolundan tutar ve kubbeyi gösterir. Hızır Aleyhisselam kubbeye meleklerin vaaz verdiklerini görür. O zaman, sarhoş adamın meleklerin konuşmalarını daha iyi duyabilmek için sırtüstü uzandığını anlar. Adam, Hızır'a “Gitmene izin vermeyeceğim, senin burada olduğunu duyuracağım ve müminlerin elinden kendini kurtaramayacaksın.” der. Hızır bir yolunu bulup kaçır. Serbest kalır kalmaz da elindeki kitabı açıp sarhoş adamın adını arar, bulamaz. O zaman Allah'a seslenerek: “Ey Yüce Allah'ım! Bu adamın adı niye benim kitabımda yok?” diye sorar. Allah: “Senin kitabında kayıtlı olmayan daha nice peygamber ve nice ermiş var, ama sen bilmezsın.” der.

Efsane dinî ve hayalî kökler üzerine kurulmuştur. En önemli motif diğer efsanelerde de görüldüğü gibi Hızır motifidir. Müslüman Türkler Ayasofya'nın kutsal birmabet olduğunu ve Hızır Aleyhisselam'ın Ayasofya'da ibadet ettiğini düşünmüşlerdir. Efsane bu düşüncenin bir ürünüdür.

Efsanede; cami, Hızır, ermiş vb. motifler mevcuttur.

Efsanede, kimse görüldüğü gibi değildir, insanların başka insanları peşin fikirlerle yargılayıp cezalandırmamaları, onların hakkını çiğnememeleri gerektiği mesajı verilmektedir. Bu efsanenin varyantlarına başka kaynaklarda rastlayamadık.

72. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya, Hızır ve Kırklar*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Samiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, 4. bs., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 237-239.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Mavna ve kayak gibi kürekli vâsıtaların çalışmakta olduğu bir devir

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Boğaziçi, Üsküdar, İstanbul, Ayasofya Câmii'ndeki top kandilin altı, Minâre, Bağdat, Kudüs, Medine, Mekke, Şam.

D.EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Kayıkçı, Kayıkçının müşterisi, Müezzîn, Yeniçeri ağası

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın kırkların makamı olduğu konusu işlenmektedir.

Efsaneye göre, Adamcağızın biri, bindiği kayıkta sessiz sedâsız dururken kayıkçı adama derdini sorar. Adam da bir mürşide bağlanıp elindeki para kesesini fakirlere dağıtması için ona vermek istediğini söyler. Kayıkçı: “Senin mürşidin benim. Ver o keseyi bana,” der ve müşterisinin uzattığı keseyi fırlattığı gibi denize atar. Bu durumdan endişe etmeyen adama kayıkçı akşam olunca Ayasofya Camii'ndeki top kandilin altına gelmesini ve kendisi ne yaparsa onun da yapması gerektiğini söyler. Adam top kandilin altına gelir ve orada velilerin sohbetinden büyük haz alır. Sohbetin sonunda Ayasofya'nın minaresine çıkarlar. Velilerden biri; “Ben sabah namazını Bağdat'ta kılmak istiyorum,” der ve kendini minareden atar, ikinci velî: “Ben de Kudüs'te kılmak istiyorum,” der ve sıra ile her biri Medine'de, Mekke'de namaz kılmaya gideler. Kayıkçı: “Ben de Şam'da sabah namazını kılmak niyetindeyim,” der ve minareden atlar.

Fakat adam cesaretini toplayıp bir türlü atlayamaz. Bu sırada sabah ezanını okumak için minareye çıkan müezzîn zavallıyı hırsız zannederek, yakalar ve yeniçeri ağasının huzuruna çıkarır. Adam bakar ki karşısındaki yeniçeri ağası kayıkçıdır. Mürşidi oturduğu minder kenarına elini sokup, denize attığı keseyi çıkarır ve adama verir.

Efsanede dinî ve hayalî unsurların olduğu görülmektedir. Devrin insanı Ayasofya'da kırkların makamı olduğuna inanmaktadır. Efsane bu inancın bir tezahürüdür.

Efsanede geçen en önemli motifler şunlardır, kırklar, cami, tayy-i mekân, imtihan vb.

Efsanede Osmanlı toplumunun Ayasofya'ya bakış açısını görebilmekteyiz.

Efsanede tasavvufî bir mesaj vardır. Eğer insan huzura kavuşmak istiyorsa bir mürşide bağlanmalı ve onun sözünden çıkmamalıdır.

Bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

4.3. CUMHURİYET DÖNEMİ AYASOFYA EFSANELERİ

4.3.1. AYASOFYA'NIN MÜZEYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

73. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'nın Duvarına Hapsedilen Şeytan*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Ahmet Çakan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya'nın camiye çevrildiği sırada

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Fatih Sultan Mehmet, Akşemsettin, işçiler, şeytan,

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın mermerleri üzerinde bulunduğu inanılan şeytan suretinin nasıl oluştuğunu anlatmaktadır.

Efsaneye göre, Fatih, Ayasofya'nın camiye çevrilmesini emreder. Bu işin başına da Akşemsettin'i koyar. İşçiler, camiyi Cuma namazına yetiştirebilmek için canla başla çalışırlar. Ama Ayasofya'nın cami olmasını istemeyen şeytan da işçilerin çalışmasına engel olur. Bu durumu anlayan Akşemsettin secdeye kapanır ve dua eder. Secdeden kalktığı anda Allah şeytanı mabedin yapımını engellemesin diye Ayasofya'nın duvarındaki bir mermere hapseder. Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle de şeytan buradan azat olur.

Efsanenin tarihi zeminini İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'nın camiye çevrilmesi ve daha sonra Müzeye dönüştürülmesi oluşturmaktadır. Efsanede yer alan en önemli maddi unsur halk tarafından çeşitli şekillere benzetilen mermerlerdir.

Efsanede Padişah, din adamları, ustalar, şeytan, dua, çeşitli dinî inanışlar, olağanüstü durum vb. motifler yer almaktadır.

Bu efsanede halk Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine karşı gösterdiği tepkiyi ortaya koymaktadır.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

74. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İsa Peygamberin Ayasofya'daki Muhammed Levhasını Öpmesi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Rıfat Kavak

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya müzeye çevrilmeden önce

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Ayasofya'nın mihrabında namaz kıldırان imamlardan biri, Hazreti İsa, Hazreti Muhammet

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Hazreti Muhammet'in adının yazılı olduğu levha

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Hz. İsa'nın Ayasofya'ya gelerek Hazreti Muhammed'in adının yazılı olduğu levhayı öpmesi konu edilmektedir.

Efsaneye göre, Ayasofya müzeye çevrilmeden önce, Ayasofya'nın mihrabında namaz kıldırان imamlardan biri namazı kıldırıdıktan sonra, Hazreti İsa'nın gelip Hazreti Muhammet'in adının yazılı olduğu levhayı öptüğünü görür.

Efsanede var olan tek maddi unsur Ayasofya'ya bulunan ve Hazreti Muhammed'in adının yazılı olduğu levhadır.

Efsanede Hristiyanlık ile İslam'ın karşılaştırıldığını görmekteyiz. Burada Hz. İsa'nın Ayasofya'ya gelerek Hazreti Muhammed'in adının yazılı olduğu levhayı öpmesi dinî inançlardan kaynaklanan bir motiftir. Çünkü İslam geleneğinde beklenen kurtarıcı Mehdi'den önce ölmediğine inanılan İsa'nın yeryüzüne ineceğı, İslamiyet'e tâbi olacağı, Deccal ve Ye'cüc-Me'cüc gibi kaotik güçlerle mücadele edeceğine ve Deccal'i öldüreceğine inanılır (Batuk, 2003: 328). Bu inanç efsanenin temelini oluşturmaktadır.

Efsanede, cami, din adamları, namaz, Hz. İsa, peygamberlerin olağanüstü güçleri vb. motifler vardır.

Efsaneyle son hak dine mensup Müslümanların Hristiyanlara karşı zafer kazandığı vurgulanmaktadır. Ayasofya'nın Türk ve Müslüman kimliğı halk nazarında pekiştirilmektedir.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğerkaynaklarda rastlayamadık.

75. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Levhaların Sırrı*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Hülya Aslan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Cumhuriyet dönemi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR):

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER):

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'nın içindeki hat levhaları

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da bulunan Mustafa İzzet Efendi'ye ait levhaların⁶⁹ neden çok büyük oldukları açıklanmaktadır.

Efsaneye göre, Ayasofya camiye çevrilirken bu mabedin bir İslam mabedi olmasını sağlamak için pek çok ekleme yapılır. Bunlardan biri de Ayasofya'nın kubbesini taşıyan büyük sütunlarına Allah, Muhammet, dört büyük halife olan; Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman Hazreti Ali'nin ve Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin'in isimlerinin 7.5 metre çapındaki devasa levhalara yazılarak asılmasıdır.

Cumhuriyet döneminde Ayasofya camiden müzeye çevrileceği zaman bu levhaları da camiden çıkarmaya çalışırlar fakat başaramazlar. Zaten bu levhalar yapılırken, Ayasofya Cami'nin içerisinden çıkarılmasın, Ayasofya'nın manevi havası bozulmasın, Ayasofya tekrar kiliseye dönüştürülmesin diye levhalar kapılardan daha büyük yapılmış.

Efsane Ayasofya'da bulunan Mustafa İzzet Efendi'ye ait levhalar üzerine oluşturulmuştur. Halk muhayyilesi bu levhaların neden bu kadar büyük yapıldığı sorusuna bu efsaneyle cevap vermektedir. Halk göre Ayasofya tekrar kiliseye çevrilmesin diye bu levhalar kapılardan büyük yapılmıştır.

Ayrıca Cumhuriyet döneminde levhaların yerlerinden indirilerek çıkarılmaya çalışılması gerçeği de efsanenin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Halk bu duruma karşı tepkisini bu şekilde göstermiştir.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

⁶⁹ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Erdem Yücel: “ Ayasofya Levhalarının Hikâyesi” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Eylül 1970, Sayı: 45, Yıl: 4, s. 45-48.

4.3.2. AYASOFYA’NIN TEKRAR CAMİYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANE

76. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya’yı İbadete Açacak Mehdi*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Ahmet Çakan

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Fetihten 6. Hicri yüzyıl sonra,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Lozan, Vatikan, Kudüs, İstanbul, İznik.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): İseviler, Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya’nın papazları, Selahattin, Bizans âlimleri, son müceddid, müçtehid, Mehdi (a.s.)

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: İsa kuyusu, Hz. İsa’nın kutsal emanetleri, Kudüs’teki birçok kutsal emanet.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede müzeye çevrilen Ayasofya’nın mehdi tarafından tekrar camiye çevrileceği konu edilmektedir.

Efsaneye göre, Doğu Roma birçok kutsal emaneti İstanbul’a getirterek Ayasofya’ya koymuşlardır. Bizanslı bilginler İstanbul’un düşeceğini kitaplarında görürler bundan dolayı tüm bu kutsal emanetleri Ayasofya’nın içinde 3 mahzene koyarak saklarlar. Ayrıca Ayasofya’da Türklerin eline geçmesini önlemek için hazineler saklanmıştır. Fakat Fatih dahi bu kutsal emanetleri ve hazineleri bulamamıştır. Bunun sebebi fetihten 6. Hicri yüzyıl sonra göreve gelecek Mehdi’nin bulacak olmasıdır.

Efsanenin gerçeklik zeminini Ayasofya’da kutsal emanetlerin ve Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen eşyaların bulunması oluşturmaktadır.

Bu tarihî zemin üzerine dinî kökler bina edilerek efsane teşekkül etmiştir. Efsanedeki en önemli motif İslamiyet’teki Kurtarıcı-Mehdi motifidir. Bu motif evrensel bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır: “Bir çok dinsel metinde yeryüzünde ilahi amacı gerçekleştirmek için gelecek olan bir liderden bahsedilmektedir. Bu kişi yeryüzündeki kötülükleri yok edecek ve tanrının krallığını tesis edecektir ya da diğer bir tabirle tanrının hükümlerini, isteklerini yeryüzünde uygulanabilir hale getirecek ve insanları kötülüklerden kurtararak bir müddet barış, huzur ve refah içinde yaşamalarını sağlayacaktır. Bazı dinlerde “Kurtarıcı” kavramına spesifik anlamlar yüklenmekle birlikte genel olarak dünyanın sonunda, tanrı tarafından seçilerek dünyaya gönderilen bu kişi; yeryüzünde tanrıya inananları bir araya toplayıp kötülüklerle karşı savaş vererek bütün kötülükleri yeryüzünden kaldıracaktır. İşlevleri benzer olmakla birlikte bu eskatolojik

kurtarıcı için her kültürde farklı isimler kullanılmaktadır. Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Mesih ve İnsan Oğlu (Son of Man) terimleri kullanılmaktadır. Hristiyanlar İsa'nın ikinci kez dünyaya geleceğini ummaktadırlar. Müslümanlar ise Mehdi kavramını kullanırlar. Fakat Mehdiyle birlikte Mesih olan İsa'nın da geleceğine bir kısım Müslümanlarca inanılmaktadır. Müslümanların beklediği İsa, Hristiyanlardakinden farklı olarak bir Müslüman lider olarak gelir ve Mehdi'ye tabi olur. Şii Müslümanlar için ise Mehdi/Mesih imam Mehdi'dir. İslâm dünyasında bazen Hızır da bir Mesih tipi olarak görülür. Budistlere göre beklenen kurtarıcı Maitreya Budha; Hindulara göre Kalki; Zerdüştlükte Saoşyant ve Konfüçyüsçülere göre ise Doğru Kişidir. Bunlara Maniheizmin Muhteşem İsa'sı ile Sâbîîliğin Praşai Siva'sı da eklenebilir.”⁷⁰

Efsanede kilise, cami, din adamları, padişahlar, mehdi, olağanüstü güçleri olan kutsal emanetler, hazinler vb. motifler mevcuttur.

Efsanede müzeye çevrilen Ayasofya'nın bir gün “Kurtarıcı-Mehdi” tarafından tekrar camiye çevrileceği vurgusu yapılmaktadır. Bu efsane Hristiyanların Ayasofya'yı “İsa-Mesih”in gelerek tekrar kiliseye çevireceğini konu alan efsanelere karşıt olarak Ayasofya'nın tekrar camiye dönüşmesini isteyenler tarafından teşekkül ettirilmiş olduğu görülmektedir.

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

4.4. DİĞER AYASOFYA EFSANELERİ

77. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: İslam Ulularının Ayasofya'daki Makamları*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 53.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Muâviye zamanında,

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): İstanbul, Ayasofya, Mesleme makamı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Mesleme, Ebû Eyyûb-ı Ensârî, Abdülaziz Oğlu Ömer,

⁷⁰ Cengiz Batuk a.g.e., s. 62.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya’da İslam büyüklerinin namaz kıldıkları yerler.

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’da daha çok Arap kuşatmaları esnasında İslam büyüklerinin gelerek namaz kılmaları ve buraların birer makam haline geldiği konu edilmektedir.

Evliya Çelebi’nin naklettiği bu efsanede Ayasofya’da makamları olan tarihî ve efsanevî kişiler şöyle sıralanmaktadır:

Hz. Süleyman, Hz. Hızır, Hz. Mesleme, Ebû Eyyûb-ı Ensârî, Abdülaziz Oğlu Ömer, Harun Reşid, Seyyid Battal Gazi, Baba Cafer Sultan, Şeyh Maksud, İskender-i Zülkarneyn, Kırklar.

Yukarıda 45 numaralı efsanede de izah edildiği gibi Hz. Muhammed ashabını İstanbul’un alınması ve Ayasofya’da namaz kılmaları hususunda teşvik etmiş ve bu konuda müjdelere vermiştir.

Evliya Çelebi de bu geleneği devam ettirmiş zenginleştirerek Ayasofya’daki makamları **Seyahatnemesinde** anlatmıştır.

Bu efsanelerin temelini Arapların İstanbul kuşatmaları teşkil etmektedir. Arap tarihinde ve efsanesinde üzerinde en fazla durulan Kostantiniye kuşatması, tek gerçek kuşatma olduğu ve on üç ay sürdüğü için olsa gerek, Mesleme’nin 716-717 yıllarında gerçekleştirdiği kuşatmadır. Buna karşılık Türk geleneğinde bu kuşatmaların sayısı dokuza yükseltilir (Yerasimos, 1993: 177-178).

Evliya Çelebi bu makamları anlatmakla Ayasofya’nın Türk ve Müslümanlar nezdindeki kutsallığını artırmakta Ayasofya’nın Türk ve Müslümanlar kimliğini vurgulamaktadır.

Bu efsaneye yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda rastlamak mümkündür.

78. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Jüstinyen’in Baş Ağrısı, Meryem’in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Turgut Baltekin

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya’nın yapımı sırasında

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): İmparator Justinianus, Meryem Ana

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ağlayan Sütun

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ağlayan sütunun şifa veren özellikleri anlatılmaktadır.

Efsaneye göre, Ayasofya'nın yapımı sırasında İmparator Justinyen, inşaatı kontrol etmek için sık sık Ayasofya'ya gelir. İmparator bir gün Ayasofya'da dolaşırken hastalanır ve bu sütuna kafasını dayar, dua eder. Bir müddet sonra kafasını kaldırdığında rahatsızlığı ve baş ağrısı tamamen geçer. İmparator dikkatlice sütuna baktığında sütunda ufak bir delik meydana geldiğini ve bu delikten gözyaşı gibi bir yaşın süzüldüğünü görür. Bu yaşın; Meryem Ana'nın gözyaşı olduğunu ve kendisini iyileştirmesi için Tanrı tarafından gönderildiğini düşünür. Halk bu mucizeden haberdar olur ve sütunu kutsal kabul eder. Bundan sonra hastalıklarının iyileşmesini isteyenler Ayasofya'ya gelmeye başlar. Bu sütundaki deliğe parmaklarını sokarak bir süre sonra parmaklarını ıslatan suyu hasta olan bölgelerine sürerler böylece hastalıklarının iyileşeceğine inanırlar. Bu suyun özellikle göz hastalıklarını iyileştirdiğine inanılır.

Bu efsane **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**'da şöyle anlatılmaktadır: “Şöyle rivâyet itdiler kim Ayasofya'nun mihrâbına karşı olan kapusından içerü giricek sol tarafında bucakda dört köşeli ak mermer bir direk vardır, anun dibinde gâyib olmuştur dirler. Çünkim ol azîz and içdi, şâkird gelmeyince gitmeye. Şâkird çün gelmedi, ol velî dahi andan gitmedi, dirler. Gâyib olup ol arada kaldı dirler. Bu kez direkde bir hâsiyyet vardır diyü gelenler ol direğe kimi (93) sürinüp kimi bıçagile kazar. Gördiler kim ol direği helâk iderler, vardılar ol direği tuc ile kapladılar. Şimdiki halde ol direk tucile kaplanmışdur. Bazılar ol azîzi Circis peygamberdür dirler. Şimdiki halde dahi bir kimsenün bir yirinde ağrısı olsa ol ağrır yirini varup ol direğe sürerler, derdine devâdur dirler.”⁷¹

Görüldüğü üzere efsane çok uzun bir süre yaşatılarak günümüze kadar gelebilmiştir. Efsanede Ayasofya'nın şifa veren bir sütuna sahip olduğu vurgulanarak halkın ilgisi çekilmektedir. Bu özellik kutsal olduğuna inanılan pek çok ziyaret yerinde, türbede ve dinî mekânlarda görülebilmektedir. Halk bu tür kutsal mekânlara şifa bulmak için gider, efsanede bu mekânlara Ayasofya'nın da eklendiğini görmekteyiz. Böylece Ayasofya hem manevi hastalıkların hem de maddi hastalıkların iyileştirildiği kutsal bir mekâna dönüştürülür.

Efsanede geçen motifler şöyledir; imparator, Hz. Meryem, kutsal kişilerin olağanüstü özellikleri, mucize eseri hastalıktan kurtulma vb.

⁷¹ **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -**, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 96.

Yapmış olduğumuz derlemelerde bu efsanenin varyantlarına yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda çokça rastladık. Özellikle sözlü gelenekte bu efsanenin çok yaygın olduğunu ve pek çok varyantının olduğunu söyleyebiliriz.⁷²

79. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Terler Direk Ziyaret Yeri

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): -

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya Camii

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Yâvedûd Sultan, Hz. Risâlet

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Dört köşe tek parça bir beyaz mermer uzun sütun, tılsımlı define

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Evliya Çelebi terler direğin özelliklerini anlatmaktadır.

Evliya Çelebi'ye göre; terler direğin temelinde tılsımlı bir definenin olduğu söylenir. Başka bir söylentide “Kalede kuşatılmış olan Yâvedûd Sultan'ın yakıcı âhının sıcaklığından hâlen terler” derler. Bir söylentide ise “Hz. Risâlet'in tükürüğüyle yapılan harç bu sütunun altında karıldığı için hâlâ onun rutubeti etkisinden terler” derler. Terlerdirek'in özellikleri: Baş ağrıyan bir kişi, bu direğin terinden başına sürse Allah'ın izniyle şifa bulur. Diğer bir özelliği: Bir adam zahîr hastalığına tutulup yüreğinden kan gitse Terlerdirek terinden yalasa Allah'ın emriyle kurtulur. Üçüncü özelliği: Terlerdirek dibinde kaplı olan bakırın bazı yerlerinde ara ara delikler vardır. Sıtmaya tutulan bir adam, bu deliklerden birkaç parmak toprak yalasa Allah'ın emriyle kusup kurtulur, gayet denenmiştir.

Görüldüğü gibi hem Bizans hem de Türk geleneğinde var olan terler direk ile ilgili efsaneler Evliya Çelebi'nin elinde zenginleşerek gelecek kuşaklara aktarılmıştır.

⁷² Bunlardan biri şöyledir: Ayasofya yaptırılırken Aziz Georgios diye önemli bir Hristiyan azizi vardır. Bu aziz insanların hastalıklarına elleriyle derman olmaktadır. Ayasofya'nın yapımı bittikten sonra bu aziz bütün buraya gelen insanlara yardımcı olmak maksadıyla iyileştirici güçlerini terleyen sütuna aktarmıştır. O günden sonra bu sütuna değen bütün hastalar şifa bulmuşlardır. Sabriye Parlak

Özellikle sözlü kaynaklarda bu efsanenin pek çok varyantının olduğunu çalışmamızda tespit ettik. Bunun sebebi efsanenin gözle görülür maddi bir unsur etrafında teşekkül etmesidir.

80. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Mucizevî Boru

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Robert de Clari, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 43.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER):

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Kilisenin büyük gümüş kapısının halkası, çoban kavalı boyunda bir boru

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da hastalıklara iyi geldiğine inanılan bir borudan bahsedilmektedir.

Efsaneye göre, Kilisenin büyük gümüş kapısının halkasında hangi karışımdan yapıldığı bilinmeyen, çoban kavalı boyunda bir boru asılıdır. Vücudunda şişlik gibi bir derdi olan hasta boruyu ağzına koyar koymaz boru onu tutar bütün hastalığını emerek zehiri ağzından çıkarır. Hasta olmayan biri ağzına alınca boru hiç tutmaz.

Bu efsanede Ayasofya'nın şifa verdiğini inanılan başka bir özelliğinden bahsedilmektedir. Gümüş kapısının halkasında bulunan bu boru şişliğe iyi gelir ve hastalara şifa verir.

Bu efsaneye diğer kaynaklarda rastlayamadık.

81. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya Kuyusunun Hassası

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Üç cumartesi

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): -

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya içindeki kuyunun suyu

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya’da bulunan ve şifalı olduğuna inanılan kuyudan bahsedilmektedir.

Evliya Çelebi’nin Ayasofya’da bulunan bu kuyudan şöyle bahseder; bu kuyu yüreği yerinden oynayan ve hafakan hastalığına tutulan bir adam üç cumartesi Ayasofya içindeki kuyunun suyundan seher vakti aç karnına üç kere içerse Allah’ın izniyle hastalığından kurtulur.

Farklı milletlerde pek çok çeşidine rastlanabilecek bu efsane mitolojik köklere bağlıdır: “Hayat suyu” gençleştirir ve yaşamı sonsuz kılar; her su, paylaşım ve bozma süreçleriyle etkilidir, üretkendir ve iyileştirir. Günümüzde, Cornwall’da, hasta çocuklar üç kez Saint-Mandron kuyusuna sokulurlar. Fransa’da şifalı çeşmelerin ve nehirlerin sayısı oldukça fazladır. Aşk üzerinde olumlu etkisi olan çeşmeler de vardır. Bu kaynakların dışında, başka suların da şifalı güçleri vardır. Hindistan’da, hastalıklar sulara atılır. Fin-Ugurlar, bazı hastalıkları, suların kirlenmesiyle veya suya saygısızlık edilmesiyle açıklarlar. Suların olağanüstü özellikleriyle ilgili anlatılanlara son olarak pek çok büyüün ve kocakarı ilacının malzemesinin “kullanılmamış su” olduğunu eklemek isteriz. “Kullanılmamış su,” yani günlük kullanımla kutsallığını yitirmemiş, yeni bir vazonun içindeki su, ilksel suyun hayatı ortaya çıkaran ve besleyen tüm değerlerini içerir. Büyüsel uygulamaların, âlemlerin yaratıldığı mitolojik zamana yönlendirildikleri için kozmogoniye nasıl tekrarladıklarını ve bunların yalnızca sonradan yaratılmış şeyleri ab origine⁷³ yinelediklerini daha sonra göreceğiz. “Kullanılmamış suyla” tedavide, hastalığın ezeli suyla teması sağlanarak mucizevi bir yenilenmeyi gerçekleştirmenin yolu aranır: su, tüm biçimleri parçalama ve özümseme gücüyle kötülüğü emer (Eliade, 2003a: 201).

Eliade’nin yukarıdaki ifadeleri Ayasofya’nın kuyusunda bulunan suyun halk tarafından neden şifalı ya da kutsal olduğunu açıklaması bakımından önemlidir.

Özellikle sözlü kaynaklarda bu efsanenin pek çok varyantının olduğunu çalışmamızda tespit ettik.

⁷³ Başlangıçtan itibaren, en başından.

82. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Altın Topun Şifası*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya kubbesinin ortasında asılı olan altın top altında, Göynük Kasabası

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hz. Risâlet, Akşemseddin oğlu Hamdi Çelebi, Akşemseddin Hazretleri, hekimler

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Yedişer tane siyah üzüm, altın top

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'nın kubbesinin ortasında asılı olan altın topu konu edinmektedir.

Evliya Çelebi Altın Topun özelliklerini şöyle sıralar: unutkanlığa iyi gelir, çünkü bu kubbe Hz. Risâlet'in ağzı suyuyla tamir edilmiştir. Kubbenin altında bir kere ibadet edenin dünya ve âhiretle ilgili hayır istekleri Allah'ın izniyle yerine gelir. Ayrıca Evliya Çelebi bu topun Hızır'ın makamı olduğunu belirtir ki pek çok efsanede de bu motif kullanılmıştır.

Ayasofya'da Hz. Hızır'ın makamı diye bilinen altın topun altında Hz. Hızır'ın gelmesi için kırk sabah namaz kılınırsa, kırk birinci günde Hz. Hızır'ın görüleceğine inanılır.

Aynı top altında yedi sayısı ile ilgili bir inanç vardır. Bu top altında yedi sabah namaz kılınıp yedi tane siyah üzüm yenirse dertlerden kurtulunurmuş (And, 2007: 50).

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda bu efsanenin pek çok varyantının olduğunu çalışmamızda tespit ettik.

83. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Soğukpencere Makamı ve Şifası*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): -

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hz. Akşemseddin, üstadımız kurrâ sahibi Evliya Efendi

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ayasofya'nın kible tarafında Hünkârkapısı'nın iç yüzünde kuzeye açık can rahatı bir pencere, İrem bağının hoş sesli bülbülü,

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede soğuk pencere makamı denilen yerin özellikleri anlatılmaktadır.

Evliya Çelebi'ye göre, bu pencere Ayasofya'nın kible tarafında Hünkârkapısı'nın iç yüzünde kuzeye doğru açılan bir penceredir. Burada daima hafif bir rüzgâr eserek insana hayat verir. Gönül açan bu yerde fethin ilk günlerinde Hz. Akşemseddin, öğrencilerine Cerîrî Tefsiri dersi verirdi. Burada Kur'an okuyan ve diğer ilimlerle uğraşanların öğrenimini tamamlaları için hayr dua etti. Bundan dolayı da bu makam özellikle hafız olmak isteyenlerin tercih ettikleri bir yer olmuştur.

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda bu efsanenin pek çok varyantının olduğunu çalışmamızda tespit ettik.

84. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Hz. İsa Beşiği Makamı ve Şifası*

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): -

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR):

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Hz. İsa.

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR:

F. DEĞERLENDİRME: Efsane Ayasofya'da bulunanmermer bir tekneyi konu almaktadır.

Evliya Çelebi'ye göre, Hz. İsa Beşiği makamı; üst katın doğu tarafında bir köşede kırmızı renkli mermer tekne gibi bir beşiktir. Çocukları sakat ve hasta olan günahkâr kadınlar, çocuklarını bir an bu beşiğe koysalar inançları sebebiyle Allah'ın izniyle Mesih makamında şifa bulurlar.

Dinî inanışların bu efsaneye temel teşkil ettiğini görmekteyiz. Bu dini inanış Hz. İsa'nın mucize eseri olarak ölüleri diriltmesi ve hastaları iyileştirmesidir. "Helenistik dünyanın daha pek çok "tanrısal insan"ında da görüldüğü gibi, İsa da hekim ve otacıydı, her türlü hastalığı iyileştiriyor ve insanları tutsak alan kötü ruhları çıkarıyordu. Gösterdiği bazı mucizelerin ardından, büyücülükle suçlandı ki, bu suçun cezası idamdı. (Eliade, 2009: 382)

Yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklarda bu efsanenin pek çok varyantının olduğunu çalışmamızda tespit ettik.

85. EFSANE

A. EFSANENİN ADI: Meryem'in Gözyaşlarıyla Delinen Sütun

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Sabriye Parlak

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR): Ayasofya yapılırken

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya, Meryem Ana'nın evi

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Meryem Ana, Hazreti İsa, Ayasofya'ya gelen ziyaretçiler, kısmet açmak isteyen kızlar, erkek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Ağlayan Sütun

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da bulunan ağlayan sütun konu edilmektedir.

Efsaneye göre; Ayasofya'nın içindeki Ağlayan Sütun, Meryem Ana'nın evindeki bir sütundur. Bir gün Meryem Ana'ya, Hz. İsa'nın yakalandığını ve kendisine işkence edildiğini söylerler. Hz. Meryem de gözyaşlarına boğulur. Hz. Meryem hissettiği o acıyla o kadar ağlar ki gözyaşı damlalarından biri yaslandığı bu sütuna düşer düşmez, sütunu eritir. Ayasofya yapılırken de kilisenin kutsanması için imparator bu sütunu Meryem Ana'nın evinden getirerek Ayasofya'ya diktirir. Herhangi bir dileği olan bu sütundaki Meryem Ana'nın gözyaşıyla delinen deliğe parmaklarını sokup çevirirler ve dilek dilerler. En çok da kısmet açmak isteyen kızlar ve erkek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar buraya gelip dilek diler.

Efsanenin en önemli maddi unsura ağlayan sütundur. Efsanede hem tarihî hem dinî hem de hayalî unsurların olduğu görülmektedir.

Cyril Mango'nun şu sözleri neden pek çok efsanede Hz. Meryem'e yer verildiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır: "Hıristiyan panteonunda Bakire Meryem'in ne kadar önde geldiğini anlatmaya hiç gerek yok; dahası, Bizanslılar için, Meryem,

Konstantinopolis'in hâmesi ve koruyucusu olmak gibi özellikle önemli bir role sahipti. Bu rolü, bir şekilde başkente getirilmiş olan çok saygı duyulan iki yadigâr sayesinde almıştı - Kuşak ve Peçe. Kuşak (zöne), İmparatoriçe Pulkheria tarafından 450'de inşa edildiği söylenen Bakırpazarı'nın (Khalkoprateia) Azize Meryem Bazilikası'nda muhafaza ediliyordu; bu bazilikanın harap haldeki çıkıntılı ucu, Aya Sofya'nın batısına yakın bir yerde bugün hâlâ durmaktadır. Yadigârın kendisi, bir geleneğe göre, İustinianos tarafından, Anadolu'nun orta kuzey kesimindeki Amaseia'nın (Amasya) güneyinde bulunan Zela'dan (Zile) getirtilmişti; bir başka rivayete göre ise, İmparator Arkadios (395-408) tarafından Kudüs'ten getirtilmişti.”⁷⁴

Sözlü bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına daha çok sözlü kaynaklarda rastlayabildik.

86. EFSANE:

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya'daki Niyet Dolabı

B. EFSANENİN KAYNAĞI: Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1467.

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın Şark duvarının cenup kısmı

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER):

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: Para

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'da dilek dilenen bir dolaptan bahsedilmektedir.

Efsaneye göre, doğu duvarının güney kısmında bir ufak dolap kapağına para sığacak kadar bir delik açılmıştır. Bu delikten para atıldığında ses işitilirse insanın niyetinin olduğuna inanılır.

Bu efsanede de dilek dileme ile ilgili insanlar tarafından yapılmakta olan bir pratikten söz edilmektedir. Bu efsanelerde görüldüğü üzere insanlar Ayasofya'ya sadece ibadet etmek için gitmemişler, hastalıklarına çare bulmaya, dileklerinin yerine gelmesi için adak adamaya da gitmişlerdir. Bu tür efsanelerin varlığı sosyal hayatta Ayasofya'nın

⁷⁴ Cyril Mango a.g.e., s. 172.

insanlar için ne kadar önemli bir yer işgal ettiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

Sözlü ve elektronik kaynaklarda bu efsanenin varyantını tespit edemedik.

87. Ayasofya ve Vampirler:

A. EFSANENİN ADI: Ayasofya ve Vampirler

B. EFSANENİN KAYNAĞI:

<http://www.sosyomat.com/etiket/%C5%9Fehir%20efsaneleri>

C. EFSANEDE YER ALAN ZAMAN(LAR):

Ç. EFSANEDE YER ALAN MEKÂN(LAR): Ayasofya'nın altı.

D. EFSANEDE YER ALAN KİŞİ(LER): Vampir

E. EFSANEYLE İLGİLİ MADDİ UNSURLAR: -

F. DEĞERLENDİRME: Efsanede Ayasofya'nın temelinde yedi tane vampir kafasının bulunduğu bahsedilmektedir.

Efsanede geç en önemli motif “vampir” motifidir. Daha çok Avrupa kökenli olan bu motifin günümüz dünyasında Ayasofya ile ilişkilendirilmesi, Ayasofya efsanelerinin gelecekte ne gibi motifleri barındıracağı konusunda bize bir ipucu verebilir.

Elektronik bir kaynaktan derlediğimiz bu efsanenin varyantlarına diğer kaynaklarda rastlayamadık.

SONUÇ

25 Aralık 537’de, I. Justinianus tarafından “Patrik Katedrali” olarak inşa edilen Ayasofya, 29 Mayıs 1453’te İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed’in emriyle “Büyük Fetih Camii”ne dönüştürülmüş, 24 Kasım 1934 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararı’yla “Ayasofya Müzesi” olarak yeni bir kimlik kazanmıştır.

Dünyadaki pek az mabet Ayasofya gibi tarihî, dinî, siyasi ve sosyal bir kültürel art alana sahiptir. Bunun önemini anlayan pek çok araştırmacı bu güne kadar yazmış oldukları eserlerle Ayasofya’nın tarih, dinler tarihi, kültür tarihi, sanat tarihi ve özellikle de mimari bakımdan önemine ışık tutmuştur. Yapılan tüm bu çalışmalara rağmen Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneler her hangi bir akademik çalışmaya konu olmamıştır.

Anonim halk edebiyatı çerçevesinde değerlendirilen efsaneler halk biliminin bağımsız bir disiplin olmasından sonra üzerinde önemle durulan bir tür haline gelmiştir. Günümüze kadar efsaneler üzerine çalışan bilim adamları efsaneleri; kavram, tür, tasnif, işlev ve muhtevaları bakımından incelemeye çalışmışlardır. Yapılan bu çalışmaların özellikle de Türkiye için yeter derecede olduğu söylenemez. Bununla beraber Ayasofya efsaneleri üzerinde de bugüne kadar hemen hiçbir çalışma yapılmamıştır. Bundan dolayı çalışmamızda; Ayasofya etrafında teşekkül eden efsaneleri yazılı, sözlü ve elektronik kaynaklardan derleyerek tespit ettik ve derlenen bu efsaneleri sınıflandırılarak halk bilimsel metotlarla inceledik.

Çalışmamızda Ayasofya efsaneleri mabedin inşa edildiği andan günümüze gelinceye kadarki süreç içerisinde icra edildikleri sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarından derlenerek tespit edilmiştir. Efsane metinlerini derleme esnasında Ayasofya efsanelerinin kökeni ve yayılması dikkate alındığından halk bilimi araştırma yöntemlerinden biri olan “Tarihî-Coğrafi Fin Metodu”nu kullanılmıştır.

Çalışmamız neticesinde tespit edilen efsanelerin en önemli kaynaklarının “Ayasofya Risaleleri” olarak da nitelendirilen yazma eserler olduğu, bu efsanelerin pek çoğunun yazılı kültür ortamında kayıt altına alınması ile günümüze kadar ulaşabildiği görülmüştür.

Yazılı eserlerin dışında halk bilimsel metotlar kullanılarak sözlü kültür ortamından da Ayasofya efsaneleri derlenmeye çalışılmıştır. Bunun için pek çok kez Ayasofya Müzesi’ne gidilerek efsaneler derlenmiştir. Derleme çalışmaları esnasında yazma

eserlerde geçen; “Ayasofya’nın Mimarının Bulunması”, “Ayasofya’nın İnşa Sahasının İstimlâk Edilmesi”, “Ayasofya’nın Pencere Sayısını Bildiren Melek”, “İmparatorun Ayasofya’yı Altın ve Gümüşten Yapma İsteği”, “Ayasofya Mimarının Cezalandırılması”, “Ayasofya’nın Efsanevi Mimarı”, “Hz. Muhammed’in Miraç Mucizesi ve Ayasofya” ile ilgili yazma eserlerde çok önemli işlevler üstlenen, yazarlar tarafından incelikle işlenen, efsanelere sözlü kültür ortamında rastlayamadık.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, yazma eserlerde Türk müellifler tarafından yazıya geçirilen efsaneleri aktarırken diğer kaynaklarda olmayan efsanelere de yer vermesi bakımından kendinden önceki dönemle günümüz arasında Ayasofya efsanelerinin intikalinde bir köprü vazifesi görmüştür. Çalışmamızda Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin günümüz sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamının en temel kaynağı olarak Ayasofya efsanelerinin geçmişten günümüze değişim, dönüşüm ve intikali konusunda çok önemli bir yere sahip olduğunu tespit ettik.

Yapmış olduğumuz mülakatlar neticesinde yaklaşık 130 kaynak kişiden 220 efsane derledik. Sözlü kaynaklar arasında en çok bilenen efsanelerin şu efsaneler olduğu tespit edilmiştir: Ayasofya’nın Kâbe’ye çevrilmesi, Peygamberin Mucizevî Tükürüğüyle Ayakta Duran Kubbe, Fatih’in Ayasofya’ya Girişi ve Yarım Kalan Ayin, Ayasofya’yı Bekleyen Melek, Fatih’in Ayasofya’ya Girişi ve Pençe Nişanı, Arı Peteğindeki Ayasofya’nın Plânı.

Sözlü kaynaklardan derlediğimiz efsanelerin çok büyük bir kısmı, Ayasofya içerisinde bulunan ve günümüzde hâlâ mevcudiyetini muhafaza eden “kubbe”, “terler direk üzerindeki delik”, “melek resimleri”, “kapı üzerindeki mezar”, “mermer üzerindeki el izi”, “mermerler üzerindeki şekiller”, “levhalar”, “küpler” vb. halkın gözle görebildiği maddi unsurlar etrafında teşekkül etmiştir. Böylece sözlü kültür ortamında yazma eserlerde bulunan bazı efsanelerin unutulmasına rağmen bunların yerine Ayasofya’ya yüklenen anlamların zamanla değişmesine paralel olarak yeni efsanelerin eklendiği görülmüştür.

Sözlü kaynakların dışında elektronik kültür ortamından da yapılan derlemeler neticesinde Ayasofya efsanelerinin yüzlerce yıllık intikalinin günümüz teknolojik imkânlarına ayak uydurarak internet sitelerinde kendine yer bulduğu tespit edilmiştir. Elektronik kaynaklardan derlediğimiz efsanelerin önemli bir kısmı yazılı kültür ortamının etkisiyle sanal âleme geçmiş, bunun yanında yazılı ve sözlü kaynaklarda bulunmayan birkaç efsaneye de rastlanmıştır.

Derleme çalışmalarımızın ardından Ayasofya efsaneleri, metinlerden hareketle “içerik” bakımından tasnif edilmiştir.

Ayasofya efsanelerinin “yapı”, “işlev”, “icra”, “anlatıcı” ve “dinleyici” bakımlarından da tasnif edilmesi konuya farklı bakış açıları getirmesi bakımından faydalı olacaktır.

Elimizdeki efsaneler içerikleri bakımından incelendiğinde efsanelerin şu başlıklara ayrıldığı tespit edilmiştir:

1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri

- 1.1. Ayasofya’nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler
- 1.2. Bizans Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri
- 1.3. İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed Tarafından Kuşatılması Esnasını Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

2. Osmanlı Dönemi Ayasofya Efsaneleri

- 2.1. Fatih Sultan Mehmed’in Ayasofya’ya Girişi ve Ayasofya’nın Tekrar Kiliseye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler
- 2.2. Ayasofya’nın Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler
- 2.3. Osmanlı Dönemini Konu Edinen Ayasofya Efsaneleri

3. Cumhuriyet Dönemi Ayasofya Efsaneleri

- 3.1. Ayasofya’nın Müzeye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler
- 3.2. Ayasofya’nın Tekrar Camiye Çevrilmesi İle İlgili Efsaneler

4. Diğer Ayasofya Efsaneleri

Ayasofya’nın tarihî serüvenine uygun olarak yapmış olduğumuz bu tasniften sonra özellikle “**1. Bizans Dönemi Ayasofya Efsaneleri - 1.1. Ayasofya’nın Yapılışı İle İlgili Efsaneler**” kısmında yer alan efsaneleri tasnif ederken de Ayasofya’nın yapım aşamaları göz önünde tutularak bu aşamalara mümkün mertebe uygun bir sıralama yapılmaya çalışılmıştır. “Diğer Efsaneler” başlığı altında ise tarihî kronolojiye uymayan ve daha çok Ayasofya etrafında oluşan dilek dileme, şifalı olma vb. halk inançlarını konu edinen efsanelere yer verilmiştir.

Bu tasnife göre sıralanan efsanelere bakıldığında Ayasofya’nın yapılışıyla ilgili efsanelerin diğer efsanelere göre sayıca daha fazla olduğunu tespit ettik. Bunun en önemli sebebi; İstanbul’un fethiyle birlikte Ayasofya’nın sadece mimari, dinî ve sosyal bakımlardan değil aynı zamanda efsaneleri bakımından da ihya edilerek Türkleştirilmeye çalışılmasıdır.

Ayasofya efsanelerinin tasnifinden sonra yapmış olduğumuz incelemede efsaneler; efsanenin adı, kaynağı, efsanede yer alan zaman(lar), efsanede yer alan mekân(lar), efsanede yer alan kişi(ler), efsaneyle ilgili maddi unsurlar, efsanenin olay örgüsü, kökenleri, varyantları, yaygınlığı ve iletisi bakımlarından incelenmiştir.

Yaptığımız incelemelerde Ayasofya efsanelerinin zaman olarak Ayasofya'nın yapımından günümüze gelinceye kadarki tarihî süreci kapsadığı görülmüştür. Mekân olarak en çok Ayasofya'nın zemininden kubbesine kadar hemen hemen tüm mimari unsurların efsanelerde yer aldığı, efsanelerde yer alan karakterlerin; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini kapsayan bir kadro içerisinde, imparatorlardan gariplere, sarhoşlardan evliyalara, meleklerden Hızır'a kadar çok geniş bir şahıs kadrosuna sahip olduğu; efsanelerle ilgili maddi unsurların daha çok, etrafında kolaylıkla efsanelerin teşekkül edebildiği, “terler direk üzerindeki delik”, “melek resimleri”, “mermer üzerindeki el izi”, “mermerler”, “levhalar” vb. gözle görülebilir unsurlardan oluştuğu tespit edilmiştir.

Kökenleri itibarıyla Ayasofya efsanelerinin içerisinde mitolojik kökler bulunmakla beraber tarihî ve dinî köklerin ağırlıkta olduğu tespit edilmiştir. Bunun sebebi Ayasofya'nın, tarihî özellikleri olan dinî bir bina olmasıdır. Ayasofya efsanelerinde yer alan tarihî kökler efsanenin kurgusu ve vermek istediği mesaja uygun olarak halk muhayyilesinin gücü nispetinde hayalî ve fantastik unsurlarla süslenebilmekte ve çoğu zaman bu tarihî gerçekliğin dışına çıkılabilmektedir. Buna rağmen anlatıcı ya da dinleyici efsanelerin gerçek olduğuna çoğu zaman inanmaktadır. Bu inancın en büyük sebebi efsanelerde yer alan tarihî ve dinî köklerdir.

Ayasofya efsanelerini kökenleri dışında yapı ve işlevleri bakımından değerlendirdiğimizde şu tespitlere ulaşılmıştır:

Yapı bakımından masal veya destanlar gibi sabit bir şekle sahip değildir. Hacim ve üslup bakımından; “Ayasofya Risaleleri”nde olduğu gibi, eğer yazılı kültür ortamında bir müellif tarafından yazılmışsa atasözleri, deyimler, yer yer âyet ve hâdislerle, Arapça, Farsça şiirlerle süslenerek, uzun ve sanatlı bir üslupla yazılmakta, sözlü kültür ortamında kaynak şahıs tarafından kısa ve konuşma diliyle anlatılmakta, elektronik ortamda ise daha çok sözlü kültür ortamında olduğu gibi kısa ve konuşma diliyle yer almaktadır.

Çok geniş bir muhtevaya sahip olan Ayasofya efsanelerinde; İstanbul'un ve Ayasofya'nın tarihî serüvenine paralel olarak çeşitli dinî, sosyal ve kültürel konular ele

alınmaktadır. Ayasofya'nın halk muhayyilesindeki konumuna ve ona yüklenen anlamlara uygun olarak; Ayasofya'nın nasıl inşa edildiği, Hristiyanlık ve İslam olmak üzere din ve inançlar; tarihî şahıs ve olaylar; Tanrı tarafından gönderilen olağanüstü varlıklar; Ayasofya'nın kiliseden camiye, camiden müzeye dönüşümüyle ilgili konular işlenmektedir.

Bu konular işlenirken Ayasofya'nın beslendiği kültürel art alandan kaynaklanan pek çok motif efsanlerde yer almıştır. Ayasofya efsanelerinde yer alan bu motiflerin gerek Batı'da; Avrupa ve Bizans geleneklerinden adapte olan, gerekse Doğu'da; Arap, Fars ve Türk geleneklerinden gelen motifler olduğu görülmüştür. Böylece efsanelerde “yerel” motiflerle beraber pek çok “evrensel” motife de yer verildiği tespit edilmiştir.

Ayasofya efsanelerinin işlevlerine bakıldığında tarihî süreç içerisinde insanların Ayasofya'ya yükledikleri anlamlar bakımından farklı işlevlerinin olduğu görülmektedir.

İstanbul'un fethinden günümüze kadar Türkler tarafından teşekkül ettirilerek anlatılagelen Ayasofya efsanelerinin en önemli işlevi; Ayasofya'nın “Büyük Fetih Camii”sine çevrilmesine paralel olarak, Bizans geleneklerinden devralınan efsanelerde yer alan Ayasofya ile ilgili imparatorluk ideolojisini, inanç ve pratikleri yerelleştirerek, Türkleştirmek ve İslamlaştırmaktır. Böylece Ayasofya'nın Türk ve Müslümanlar nezdinde ulu bir mabet oluşu, Türk ve Müslüman kimliği efsaneler vasıtasıyla tescillenmiştir.

Buna karşın İstanbul'un fethinden sonra Batılılar özellikle de Rumlar tarafından teşekkül ettirilen Ayasofya efsanelerinin en önemli işlevi; Ayasofya'nın Hristiyan kimliğine sahip çıkmak ve bir gün Ayasofya'nın tekrar kiliseye çevrileceğine dair toplumsal hafızayı canlı tutmaktır.

Cumhuriyet döneminde Ayasofya'nın müzeye çevrilmesiyle birlikte artık Türkler tarafından da Ayasofya'nın Müslüman kimliğine sahip çıkan ve Ayasofya'nın bir gün tekrar cami olacağına dair beklentilere yönelik efsanelerin teşekkül ettiğini görmekteyiz.

Bunun yanı sıra Ayasofya'da dinî inançlardan kaynaklanan yasak ve kuralların ihlali sonucunda doğabilecek felâketlerle ilgili ders vermek, İstanbul ve Ayasofya'nın tarihini toplumsal hafızada canlı tutmak, Ayasofya ile ilgili inançların köken ve nedenini açıklamak bu efsanelerin işlevleri arasında sayılabilir.

Yapmış olduğumuz çalışmanın neticesinde; Ayasofya etrafında oluşan ideolojik, kültürel ve dinî yaklaşımlardan beslenen Ayasofya'nın yapımından itibaren bizlere miras kalan yazılı, sözlü ve elektronik kültür ortamlarında nesilden nesile aktarılan Ayasofya

efsanelerine, folklorun yenilenebilirliği çerçevesinde özgün efsanelerin de katılabileceği ve bu efsanelerin en az Ayasofya'nın tarihi ve mimarisi kadar önemli olduğu görölmüştür.

KAYNAKÇA

- A. Süheyl Ünver Bibliyografyası:** Haz.: Gülbün Mesara vd., İstanbul, İşaret Yayınları, 1998.
- ACARA, Meryem: “Bizans Ortodoks Kilisesinde Liturji ve Liturjik Eserler”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 1998, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 183–201.
- ACARA, Meryem: **Bizans Maden Sanatında Dini Törenler Sırasında Kullanılan (Liturjik) Eserler**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 1997.
- AKÇAY, İlhan: **Ayasofya Camii**, Ankara, Hakses Neşriyatı, Ay Yıldız Matbaası, 1968.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, Said Öztürk, Yaşar Baş: **Üç Devirde Bir Mabet: Ayasofya**, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Mayıs 2005.
- AKYALÇIN, Nemci: **Balıkesir Yöresinde Yatır-Efsaneleri Üzerine Bir Araştırma**, Balıkesir, Balıkesir Belediyesi Yayınları, 1998.
- AKYÜREK, Engin: **Khalkedon’lu (Kadıköy) Azize Euphemia ve Sultanahmet’teki Kilisesi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2002.
- ALEKSANDER Kostantinîdi: **Târîh-i Ayasofya**, Dersaâdet, Cerîde-i Havadis Matbaası, 1285.

- ALPASLAN, Gonca Gökarp: **XIX. Yüzyıl Anlatılarında Sözlü Kültür Özellikleri**, Ankara, 2002.
- ALPTEKİN, Ali Berat: “Malatya Efsanelerinin Türk Kültürü İçindeki Yeri.” **II. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, Kuşak Ofset, 1988.
- AND, Metin: **Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512)** Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1992.
- ARPAT, Atilla: “Jesus Christus Und Die Zahl 12 In Den Dimensionen Der Sergios- Bakchos Kirche Zu İstanbul” **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 10, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları: XIII, Yenilik Basımevi, 1985.
- ARPAT, Atilla: “ Divine Numbers In The Dimensions Of Hagia Sophia In Istanbul” **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları: XIII, Yenilik Basımevi, 1985.
- ARSEVEN, Celâl Esad: **Eski İstanbul (Âbidât ve Mebânisi)**, Haz.: Dilek Yelkenci, İstanbul, İstanbul Kütüphanesi Yayınları, 1989.

- ASLAN, Ferhat: “Tarihi Yarımada’nın Kuruluş Efsaneleri”, **3. Uluslararası Tarihi Yarımada Sempozyumu Tebliğler Kitabı**, İstanbul, Çetin Matbaası, 2008.
- ASLAN Ferhat: “Elektronik Kültür Ortamında Yeniden Oluşturulan Nasrettin Hoca Fıkraları”, **İstanbul Büyükşehir Belediyesi “Nasreddin Hoca 800 Yaşında” Sempozyumu**, İstanbul, 24-25 Ekim 2008.
- AYVERDİ, Samiha: **Ah Tuna Vah Tuna**, 4. bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2009.
- BABİNGER, Franz: **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Çev.: Coşkun Üçok, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- BAŞAR, Fahameddin: **Osmanlı Kaynaklarına Göre Osmanlı-Bizans Münâsebetleri (1299-1451)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1991.
- BAŞAR, Fahameddin: “Osmanlıların İlk İstanbul Kuşatmaları, **Fatih Sempozyumları I-II Tebliğler**, Fatih Belediye Başkanlığı Yayınları, Mayıs 2007, s. 136-147.
- BAŞARAN, Orhan: **İdrîs-i Bitlîsî’nin Heşt Bihişt’inin Hâtimesi: Metin-İnceleme-Çeviri**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2000.

- BAŞGÖZ, İlhan: “İstanbul Folkloru Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi” **İstanbul Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 1, 1955, s. 67 – 86.
- BAIGENT, Michael, Richart Leigh, Henry Lincoln: **Kutsal Kan Kutsal Kâse**, Çev.: Mehmet Topdaş, İstanbul, Emre Yayınları, 1996.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmed: **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.
- BATUK, Cengiz: **Tarihin Sonunu Beklemek Ortadoğu Dinlerinde Eskatoloji Mitosları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- BAYLADI, Derman: **İstanbul’un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, y.y., Say Yayınları,t.y.
- BAYRAKDAR, Mehmet: **Bitlisli İdris: İdris-i Bidlisi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- BERGER, Albrecht: “Tarihi Söylenceleriyle Ayasofya”, **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1848-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000.
- BERGİL Mehmet Suat: **Altın Oran: Doğada Bilimde Sanatta**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.
- BOORSTİN J. Daniel: **Yaratıcı Ruhun Evrimi**, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1992.
- BORATAV, Pertev Naili: “Ayasofya’ya Dair Söylentiler”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu

ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1468-1469.

BORATAV, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, 6. bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992.

BİNARK İsmet -Nejat Sefercioğlu: **İstanbul, Fâtih, Fetih ve Fâtih Devri Hakkında Yazılmış Kitaplar Bibliyografyası (Bir Deneme)**, İstanbul, 1977.

BİZBİRLİK Alpay: “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine (Başlangıçtan XVI. Yüzyılın Sonuna Kadar)” **Bilig**, Güz / 2004, Sayı: 31: s. 51-69.

BUZAŞ, Lilien: **Anonim Hikâye-i Âl-i Osman İnceleme-Metin**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

CİMOK, Fatih: **Mosaics in Istanbul**, İstanbul, 1998.

CUNBUR, Müjgan: “İstanbul’un 500üncü Fetih Yıldönümü Dolayısıyla Tertiplenen Sergilere, Yapılan Kültür, Sanat ve Neşriyat Hareketlerine Dair”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı: 4, 1958, s. 265–282.

ÇOBAN, Bekir Zakir: “Bizans İkonoklazmının Nedenleri ve İslam Etkisi Tartışması” **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 2008, Cilt: VIII, , Sayı: 4, s.117-145.

ÇOBANOĞLU, Özkul: **Halkbilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999.

- DAĞLIOĞLU, Hikmet Turhan: “İstanbul Bibliyografyası” **Yeni Türk**, Yıl: 5–9, Sayı: 58–98, 1937- 1941.
- DARTMA, Bahattin: **Dini, Tarihi ve Arkeolojik Veriler Bağlamında Nuh Tufanı**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2005.
- DAŞ, Abdurrahman: **Osmanlılarda Münşeat Geleneği, Hoca Sadedin Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Münşeatı**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tez, Ankara, 2003.
- DÉGH, Linda: “The Belief Legend in Modern Society: Form, Function, and Relationship to Other Genres (Modern Toplumda İnanç Efsanesi: Şekil, İşlev ve Diğer Türlerle İlişkisi)” **American Folk Legend A Symposium (Amerikan Efsane Sempozyumu)**, Ed. by.: Wayland D. Hand, California, University of California Press, 1971.
- DÉGH, Linda: “Legend and Belief: Dialectics of a Folklore Genre (Efsane ve İnanç: Folklor Türlerinin Diyalektiği), Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 2001.
- DÉGH, Linda: “Günümüz Bağlamında Efsane Üzerine Teorik Bir Düşünme ve Efsanenin Tanımı”, Çev.: Selcan Gürçayır, **Halkbilimde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2**, Haz.: M. Öcal Oğuz, Selcan Gürçayır, Ankara, Geleneksel Yayıncılık, 2005.

- DİRİMTEKİN, Feridun: **Resimli Ayasofya Kılavuzu**, İstanbul, 1956.
- DİRİMTEKİN, Feridun: “Ayasofya Baptisterion” **Türk Arkeoloji Dergisi**, Ankara, Maarif Vekaleti Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, [t.y.].
- DİRİMTEKİN, Feridun: “Ayasofya” **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1439-1454.
- DİRİMTEKİN, Feridun: “Ayasofya’da Yeni Bulunan Bir Mozaik”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, Sayı: 2, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları: IV, 1960, s.
- DİRİMTEKİN, Feridun: “Ayasofya’nın Bronz Kapıları” **Ayasofya Müzesi Yıllığı No: 3**, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları: V, İstanbul Matbaası, 1961, s.
- DİRİMTEKİN, Feridun: “İmparator Manuel Comninos’un Topladığı 1166 Synode Kararlarını Havi Mermer Levhalar” **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, Sayı: 4, İstanbul, Ayasofya Müzesi Yayınları, 1962, s.10-13.
- DOĞAN Sema: “Sultan Abdülmecid Döneminde İstanbul-Ayasofya Camii’ndeki Onarımlar ve Çalışmaları Aktaran Belgeler” **Bilig**, Bahar / 2009, Sayı: 49: s. 1-34.
- DUMAN, Musa: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre 17.**

Yüzyılda Ses Değişmeleri, Ankara, Türk Dil Kurumu, 1995.

DUNDES, Alan:

“On the Psychology of Legend (Efsanenin Psikolojisi Üzerine)” **American FolkLegend A Symposium (Amerikan Efsane Sempozyumu)**, Ed. by.: Wayland D. Hand, California, University of California Press, 1971.

DUNDES, Alan:

“Halk Kimdir?” Çev.: Metin Ekici, **Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Haz.: Gülin Öğüt Eker, Metin Ekici, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir, Ankara, Millî Folklor Yayınları, 2003, s. 1-30.

DUYMAZ, Ali:

Bingöl Efsaneleri (İnceleme-Metinler), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1989.

DÜLGER, Elif:

Evliya Çelebi Seyahatnamesi`ndeki Büyü, Sihir ve Falın Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.

ELÇİN, Şükrü:

Halk Edebiyatına Giriş, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986.

ELİADE, Mircea:

Dinler Tarihine Giriş, Çev.: Lale Arslan; Yay. Haz.: Ergun Kocabıyık, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2003a.

ELİADE, Mircea:

Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi C III: Muhammed'den Reform Çağına, Çev.: Ali Berktaş, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2003b.

- ELİADE, Mircea: **Dinsel İnançlar Ve Düşünceler Tarihi Cilt II: Gotama Budha'dan Hristiyanlığın Doğuşuna**, 2. bs., Çev.: Ali Berkay, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2009.
- EMEKSİZ, Abdulkadir: **İstanbul Mânileri**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2007.
- EMEKSİZ, Abdulkadir: İstanbul Halk Edebiyatıyla İlgili Kitaplar İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928–1998), **İstanbul Araştırmaları**, Sayı: 5, İstanbul, Bahar 1998.
- ERBAŞ Ali: **Hristiyan Ayinleri: Sakramentler**, İstanbul, Nun Yayıncılık, 1998.
- EREN, Meşkure: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma**, [y.y. : y.y.], 1960.
- ERGUN, Metin, **Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi**, C. 2., Ankara, TDK, 1997.
- ERMETİN S. Kemal: **Kapısında Bilet Kesilen Mabetler, Gişeli Camilerimiz, Ayasofya (Camii) Müzesi**, y.y., Töre Yayın Grubu, 2005.
- EROĞLU, Engin: **Kutsal Kitaplardaki Tufan Olayı'nın Tarihi Temelleri**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi

- Bilim Dalı Yayınlanmamış Master Tezi, Ankara, 2007.
- ESER, Alaeddin: “İstanbul Bibliyografyasına Bazı İlaveler” **Türk Kültürü**, Yıl: 17, Sayı: 195, 1979, s. 79–183.
- EVLİYA Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- EVLİYA Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. bs., 1. Cilt-1. Kitap, İstanbul, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- EYİCE, Semavi: **Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore**, İstanbul, Turing Ve Otomobil Kurumu Yayınları, 1951.
- EYİCE, Semavi: “Ayasofya Mozaikleri” **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1454-1459.
- EYİCE, Semavi: “Mango, Cyril, Materials for the Stady of the Mosaics of St. Sophia at İstanbul” Ankara, **Belleten**, C. XXVIII, Sayı: 109-112, 1964, s.
- EYİCE, Semavi: “Ayasofya Horologion’u ve Muvakkithanesi”, **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, 1983, s. 15-24.

- EYİCE, Semavi: **Ayasofya 1**, -Fotoğraflar: Sami Güner-İngilizce: Virginia Taylor Saçlıoğlu, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, 1984.
- EYİCE, Semavi: **Ayasofya 2**, -Fotoğraflar: Sami Güner-İngilizce: Virginia Taylor Saçlıoğlu, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden, 1984.
- EYİCE, Semavi: “ **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No:11, Ayasofya Müzesi Yayınları: XIV, I, 1985.
- EYİCE, Semavi: “ **Ayasofya Müzesi Yıllığı**, No:11, Ayasofya Müzesi Yayınları: XIV, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1990.
- EYİCE, Semavi: “Ayasofya”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Haz.: İlhan Tekeli...[ve öte.], C. 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993, s. 446-457.
- EYİCE, Semavi: “Mozaikler”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Haz.: İlhan Tekeli...[ve öte.], C. 1, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1993, s. 453-455.
- FREELY, John: **Istanbul: The Imperial City**, London: The Viking Press, 1996.
- FEDAKÂR, Pınar Dönmez: **Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, Türk Halk

Bilimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi,
İzmir, 2008.

**Folklore, An Ancylopedia
of Beliefs, Customs, Tales,
Music And Art.**

C. 2, Editör: Thomas A. Gren, California, 1997, pp.
485-486.

FREELY, John- Ahmet S. Çakmak: **İstanbul'un Bizans Anıtları**, Çev.: F. Gülru
Tanman, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

GELİBOLULU Mustafa Âlî:

Kühü'l-Ahbâr C. II, Fatih Sultan Mehmed
Devri: 1451-1481, Haz.: M. Hüdayi Şentürk,
Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003.

GELİBOLULU Mustafa Âlî:

**Kitabü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbar: Kayseri Raşid
Efendi Kütüphanesindeki 901 ve 920 No. lu
Nüshalara Göre**, Haz.: Ahmet Uğurlu vd.,
Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.

GELİBOLULU Mustafa Âlî:

**Gelibolulu Mustafa Ali ve Kühü'l-Ahbarı'nda
II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri I.
Cilt**, Haz.: Faris Çerçi, Kayseri, Erciyes
Üniversitesi Yayınları, 2000.

GIESE, Friedrich:

**Die Altosmanisihen Anonymen Chroniken in
Text und Übersetzung. Teil I: Text und
Variantenverzeichnis**, Breslau, 1922.

GÖKALP, Ziya:

Türk Töresi, Haz., Hikmet Dizdaroğlu, Ankara,
Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.

GÖKYAY Orhan Şaik:

Kâtip Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından

- Seçmeler**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s. 405-406.
- GÖRKEM, İsmail: **Halk Hikâyeleri Araştırmaları / Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve Hikâye Repertuvarı**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.
- GÖRKEM, İsmail: **Elazığ Efsaneleri, İnceleme-Metinler**, Elazığ, Manas Yayınları, 2006.
- GRELOT, Josephus, **İstanbul Seyahatnamesi**, Çev.: Maide Selen, İstanbul, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1998.
- GURLITT, Cornelius: **İstanbul'un Mimari Sanatı**, Çev.: Rezzan Kızıltan, Ankara, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, 1999.
- GÜRÇAYIR Selcan: “Kuşaktan Foruma Geçiş ve Bilgisayar Atasözleri”, **Millî Folklor**, Yıl: 20, Sayı: 79, Ankara, 2008, s. 70-77.
- GÜNDÜZ, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Ankara, Vadi Yayınları, 1998.
- GÜNGÖR, Şeyma: **İstanbul Meddah Hikâyeleri 1 Tıflî Hikâyesi**, İstanbul, Çantay Yayınları, 2006.
- GÜNGÖR, Şeyma: “Tarihî Olaydan Menkıbeye, Menkıbeden Şahesere [Kerbela Olayı ve Hadikatü's-Süeda]” **38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10–15 Eylül 2007, Edebiyat Bilimi Sorunları Ve Çözümü**, C.II, Ankara, 2008, s. 769-788.

HAMMER J.-Kostantius-
Albert Gabriel:

Fatih Sultan Mehmet: İstanbul'un alınışı-Eski hali ve Türkler İstanbul'a neler getirdiler?, İstanbul, Rado Yayınları, 1981, s. 143.

HANÇERLİOĞLU, Orhan:

İnançlar Sözlüğü / Dinler-Mezhepler
Tarikatlar-Efsaneler, İstanbul, Yüksek Matbaacılık Limited Şirketi, 1975.

HOCA Sadeddin Efendi:

Tacü't-Tevarih, 1008/1599, 5. C. Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, 3. bs., Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

İBN-i Battuta,

Büyük Dünya Seyahatnamesi 1304–1369, Haz.: Mümin Çevik, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, [t.y].

İLGÜREL, Mücteba:

“Evliya Çelebi” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul, 1995, s. 529-533.

İstanbul Kültür Ve Sanat
Ansiklopedisi:

“Ayasofya”, İstanbul Kültür Ve Sanat Ansiklopedisi 2. Cilt, İstanbul, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, 1982, s. 855-893.

JASON, Heda:

“Concerning the ‘Historical’ and the ‘Local’ Legends and Their Relatives (Tarihi ve Yerel Efsanelere ve Onların Akrabalarına Dair)” **The Journal of American Folklore**, S: 84, No: 331, (Toward New Perspectives in Folklore), Ocak-Mart 1971.

- KANAR, Mehmet: **Farsça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Deniz Kitabevi, 2000.
- KAPLAN, Michel: **Bizans'ın Altınları**, 4. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- KARAMAN, Fikret vd. **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- KEMİK, Fatih: **Evlîya Çelebi Seyahatnamesi'nde Halk Etimolojisi (I-II. Ciltler)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2003.
- KLEİNBAUER, W. Eugene Antony
White, Henry Matthews: **Ayasofya**, Çev.: Handan Çingi, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- KOÇAK, Aynur: “Sözlü Kültür Ortamından Elektronik Kültür Ortamına Menkıbeler: Mehmed Emin Tokadi Örneği”, **Hacı Bektaş Velî**, 2005, Sayı: 35, s. 273-284.
- KOÇU, Reşad Ekrem: **İstanbul Ansiklopedisi I. Cilt, Ayasofya**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmet Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1439-1475.
- KOSTANTİNİDİ, Aleksander: **Târîh-i Ayasofya**, İstanbul Cerîde-i Havadis Matbaası, İstanbul, 1868.
- KOYUNLU, Alpaslan: “Bir Buluntu Işığında I. II. III. Ayasofya'nın Döşemeleri ve Konumu”, **Ayasofya Müzesi**

Yıllığı, No: 11, Ayasofya Müzesi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 144-145.

KÖMÜRCÜYAN Eremya Çelebi: **İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul**, Çev.: Hrand D Andreasyan, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.

KUMBARACILAR, Sedat: “ Ayasofya’nın Levhaları” **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:1, Şubat 1970, s. 74-77.

LUTHI, Max: “Masalın Efsane, Menkabe, Mit, Fabl ve Fıkra Gibi Türlerden Farkı.” Çev.: Sevgül Sönmez, **Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar**, Haz.: Gülin Ögüt Eker vd. Ankara, Millî Folklor Yayınları, 2003, s. 314.

MAINSTONE R. J.: **Hagia Sophia Architecture, Structure and Liturgy of Justinian’s Great Church**, Ed.: Thames and Hudson, 1988.

MANTRAN, Robert: **İstanbul Tarihi**, Çev.: Teoman Tunçdoğan, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

MANGO, Cyril: **Materials For The Study of The Mosaics of St. Sophia at Istanbul**. The Dumbarton Oaks Research Library and Collection Trustees for Harvard University Washington, District of Columbia, 1962.

MANGO, Cyril: **The Art of The Byzantine Empire 312-1453**, Sources & Documents in The History of Art Series, New Jersey, 1972.

- MANGO, Cyril: **Bizans Yeni Roma İmparatorluğu**, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- MARK, Robert, Çakmak, A. S., Erdik, M.: **Hagia Sophia From the Age of Justinian to the Present**, Cambridge University Press, New York, 1992.
- MATHEWS T. F.: **The Early Churches of Constantinople**, The Pennsylvania State University Press, London, 1977.
- MERCANLIGİL, Muharrem
Doğdu - Sami Nabi Özerdim: “Fethin 500’üncü Yıldönümü Dolayısıyla Çıkan Eserler”, **Belleten**, 17, 1953, s. 413–428.
- OCAK Ahmet Yaşar: **Bektaşî Menakıbnamelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri**, İstanbul, Bayrak Yayımcılık-Katbaacılık Koll. Şti., 1983.
- OCAK Ahmet Yaşar: **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri**, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1983.
- OCAK Ahmet Yaşar: **İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.
- OKTAY Sezin: **Reşad Ekrem Koçu’nun Eserlerinde İstanbul Folkloru**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- ONG Walter: **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözü’nün Teknolojileşmesi**,

İstanbul, 1991.

OSTROGORSKY, Georg:

Bizans Devleti Tarihi, 6. bs., Çev.: Fikret Işıltan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

OUSTERHOUT Robert:

Master Builders of Byzantium, 1. Published, University of Pennysylvania Museum of Archaeology and Anthropology, Philadelphia, 1999.

OZİL Revza:

“Ayasofya’nın Mozaiklerinde Koruma ve Onarım Uygulamaları” **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1848-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000.

ÖGEL, Bahaeddin:

Türk Mitolojisi Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

ÖNAL, Mehmet Naci:

Muğla Efsaneleri, Muğla, Muğla Üniversitesi Yayınları, 2003.

ÖZDEMİR Hasan:

“Etiyolojik Türk Halk Efsaneleri.” **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, C. 2, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 305-310.

ÖZTÜRK, Said:

“İstanbul’un Fethi ve Ayasofya Kilisesinin Camiye Çevrilişi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya, Sayı: 14, Güz 2004; s. 133-142.

PAMUKCİYAN Kevork:

İstanbul Yazıları, Çev.: Osman Köker, C.1., İstanbul, Aras Yayıncılık, 2002.

- PASİNLİ, Alpay : “ Ayasofya Mozaikleri”, **Sanat Dünyamız**, Yıl: 9, Sayı 25, 1982.
- PAYASLIOĞLU, Eşref: “Ayasofya’ya Dair Dini Adetler”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, Sayı:127, Ağustos 1967, s. 4498.
- POLATKAN, Aydın H.: **Iustinianus Ayasofyası Üzerine Bir Anlam Araştırması**, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haziran 1997.
- Polonyalı Simeon’un Seyahatnâmesi 1608-1619: haz.: Hrand D. Andreasyan, Baha Matbaası, 1964.
- PROKOPIUS: **Bizans’ın Gizli Tarihi**, Çev.: Orhan Duru, İstanbul, Ada Yayınları, 1990.
- PROKOPIOS: **İstanbul’da Iustinianus Döneminde Yapılar, Birinci Kitap**, Çev.: Erendiz Özbayoğlu, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.
- RAMAZANOĞLU, Muzaffer: **Sentiren ve Ayasofyalar Manzumesi**, İstanbul, 1946.
- RAMAZANOĞLU, Muzaffer: “ Ayasofyalar” , **Resimli Tarih Mecmuası**, “Fetih Özel Sayısı”, 1953, Sayı: 41,
- RESTLE, Marcel: “İmparator Justinianus’un Constantinopolis’teki Ayasofyası”, **600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000.

- ROTH, Leland M: **“Mimarlığın Öyküsü” Öğeleri, Tarihi ve Anlamı**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul III. Basım, 2006.
- ROUX, Jean- Paul: **“Osmanlı Mimarlığına Ayasofya’nın Etkisi”, Tarih ve Toplum**, Aralık 1993, Cilt: 20, Sayı:120.
- RUNCİMAN, Steven, **Haçlı Seferleri Tarihi I-III**, Çev.: Fikret İşıltan, 2. bs., Ankara,1992, C. 3.
- SAKAOĞLU, Saim: **Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1980.
- SAKAOĞLU, Saim: **Folklor Bibliyografyaları Bibliyografyası Üzerine Bir Deneme**, Konya, Mustafa Naci Gücüyener Matbaacılık, 1991.
- SAKAOĞLU, Saim: **Efsane Araştırmaları**. Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1992.
- SAKAOĞLU, Saim: **101 Anadolu Efsanesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- SAKİOĞLU Mehmet U.: **Konstantius, Fatih ve Da Vinci Şifresi Arasında Ayasofya’nın Sırrı**, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2006.
- SCHLÜTER, Sabine: **“Gaspare Fossati’nin Ayasofya Onarımları (1847-49)”, 600 Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 62-65.
- SEYFETTİN; Ömer: **Ömer Seyfettin Seçme Hikâyeler**, Haz.: Ferhat Aslan, Özgür Yayınları, İstanbul, 2007.

- SEYİDOĞLU, Bilge: **Erzurum Efsaneleri**, 2. bs., İstanbul, Erzurum Kitaplığı, 1997.
- SEZER Sennur, Adnan Özyalçın: **Üç Dinin Buluştuğu Kent İstanbul**, y.y., İnkılap Yayınevi, 2003.
- SÖYLEMEZ, Faruk: **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1995.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali: “ Ayasofya Nasıl Havaya Uçurulacaktı?” **Tarih Dünyası**” Yıl: 1, Sayı: 2, 1 Mayıs 1950, s.
- SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali: “ Ayasofya ve Kadir Gecesi...” **Tarih Dünyası**, Sayı: 6, 30, Haziran 1950.
- SÜSSELM, K.-Arif Müfid Mansel: “Ayasofya”, **İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya, ve Biyografya** Lugatı C. 2, İstanbul, 1961, s. 47-55.
- ŞENTÜRK, Osman: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Folklorik Unsurlar**, Niğde Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, 1999.
- TAN, Nail: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Folklorik Dizin Denemesi**, Ankara, 1974.
- TAFT, R.F.: “Liturgy” **The Oxford Dictionary of Byzantium**, 2, New York, Oxford University Pres, 1991, pp. 1240-1241.
- TAYLOR, Jane: **İstanbul İmparatorlukların Başkenti, Gezginler için İznik, Bursa ve Edirne Rehberi ile Birlikte**,

Çev.: İnci Türkoğlu, Yayınlayan ve Yöneten:
Nezih Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat
Yayınları, 2000.

TETERİATNİKOV, Natalia:

**Mosaics of Hagia Sophia, Istanbul: The Fossati
Restoration and the Work of the Byzantine
Institute**, Washington D.C., Dumbarton Oaks
Trustees for Harvard University, 1998.

THEİS Lioba:

“Ayasofya’nın Bilimsel Araştırmalar Tarihi”, **600
Yıllık Ayasofya Görünümleri ve 1847-49 Fossati
Restorasyonu**, İstanbul, 2000, s. 44-57.

TÜRKOĞLU, Sabahattin:

Ayasofya’nın Öyküsü, İzmir, YAZICI Basım
Yayıncılık, 2002.

TÜRKOĞLU, Sabahattin:

“Ayasofya Skevophlakionu Kazısı”, **Ayasofya
Müzesi Yıllığı**, No: 9, İstanbul, 1993, s.

UĞUR Ahmet:

“Gelibolulu Mustafa Âlî’nin Künhü’l-Ahbâr’ına
Göre Fatihden Önce, Müslümanlar Tarafından,
İstanbul’a Yapılan Akınlar” **Erciyes Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 14 Yıl:
2003/1, s. 49-54.

ÜNVER Süheyl:

“Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında”, **Türk
Folklor Araştırmaları**, İstanbul, Yıl: 1, Sayı: 1,
M. Sıralar Matbaası, 1949, s. 9-13.

VASİLİEV, A. A.:

Bizans İmparatorluğu Tarihi, Çev.: Arif Müfid
Mansel, C. 1, Ankara, Maarif Vekaleti, 1943, s.
197-199.

- YAVUZ, Muhsine Helimoğlu: **Diyarbakır Efsaneleri, Derleme-Araştırma-İnceleme**, Ankara, Doruk Yayınları, 1993.
- YAZICIOĞLU, Ahmed Bican: **Dürr-i Meknun: Saklı İnciler**; Haz.: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- YERASİMOS, Stefanos: **Türk Metinlerinde Kostantiniye ve Ayasofya Efsaneleri**, Çev.: Şirin Tekeli, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- YILDIRIM, Dursun: **Türk Bitiği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998.
- YILDIRIM, Dursun: “Türkiye’de Folklor Araştırmalarının Gelişme Devreleri”, **Türk Bitiği**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1998, s. 43-60.
- YÜCEL, Erdem: “Ayasofya Levhalarının Hikâyesi” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Eylül 1970, Sayı: 45, Yıl: 4, s.45-48.
- YÜCEL, Erdem: **Ayasofya Müzesi=Ayasofya Museum**, fot.: Sami Güner, İngilizcesi: Adair Mill, Ankara, Ak Yayınları, 1986.
- YÜCEL, Erdem: “Fatih Sultan Mehmet ve Ayasofya”, **Sandoz Bülteni**, 1986/2, Sayı: 22, Yıl: 6, s. 9-16.
- YÜKSEL, Hasan Avni: **Türk İslâm ve Tasavvuf Geleneğinde Rüya**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990.

YÜKSEL, Şükran:

Ayasofya Açık hava Müzesi ve Dış Nartex İndexi. (Ayasofya'ya Ait Olmayan) Bizans Mimari Parçaları, [t.y.], İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Bitirme Tezi.

WHITTEMORE, Thomas:

The Mosaics of St. Sophia at Costantinople, 4 Raport, Oxford ,1933, 1936, 1942 ve 1952.

WHITTEMORE, Thomas:

Ayasofya Mozaikleri, Türk Tarih Kurumu Tarafından Yayınlanan Halil Edhem Hâtıra Kitabı'ndan ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara, 1947.

YAZMA ESERLER “AYASOFYA RİSALELERİ”

- ABDÜLKAYYUM Efendi: **Ayaşofya Cāmi‘nūñ Menķabesi**
Tevārīhidür,- Menākıb-ı Ayaşofya ve Menākıb-ı
Maḥmūd Pāşā-yı Velī ve Selmān Dīvānı, 1188
[1775], Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi,
Nu.: 2187, vr. 7b-18b.
- ALİ El-Arabī İlyas: **Hāze’l-Risāle-i Şerife Tevārih-i İbtidā-i Şehr-i**
İstanbul maa Ayasofya-i Kebīr Bina-yı Alā-yı lā-
Nazir, 970 [1562-1563], Süleymaniye
Kütüphanesi, Esad Efendi, Nu.: 1803/4, vr.161b-
176a.
- ‘AZMİZĀDE Efendi, **Ayasofya Tārīhi Tercemesi -Der Beyān-ı**
Ayaşofiyye Risāle-i Merķūbe, 1018 [1609-1610],
Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 15b-25a.
- DERVİŞ Şemseddin Karamanî: **Tārīḥ-i Binā’-ı Ayaşofya-ı Kebīr**, 882 [1477],
Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye, Nu.: 818,
vr. 1a-30a.
- HEZARFEN Hüseyin Efendi: **Tenkīh-i Tevārih-i Mülūk**, (Tercüme-i
Cedid), 1130 [1718], Süleymaniye Kütüphanesi,
Halet Efendi, Nu.: 605, vr. 190b-194a.

KOCA Nişancı Reisülküttap

Celal-zâde Mustafa Çelebi:

Tārīh-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i Cāmi-i

Ayasofya, 948 [1541], İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, Nu.: 0138, vr. 67b-100a.

MUŞTAFÂ El-Fâ‘iz İbn

e’l-Hâc Ahmed:

Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr, 976 [1568-1569],

Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Nu.: 550-2, vr. 13a-29b.

MÜTERCİM Hayalîzâde İbrâhîm:

Ayasofya Cāmi‘i Binâsı, 1018 [1609-1610], Millet Kütüphanesi, AE TRH 9, vr. 1b-12b.

YUSUF Bin Musa:

Tārīh-i Ayaşofya, 884 [1479], Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.: 2057, vr. 128b-131a.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.anlatacaklarimvar.com/category/sehir_efsaneleri/
<http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=111567>
<http://www.haber34.net/haberler/ayasofya-7-harikanin-arasina-girsin.html>
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=12137021&tarih=2009-07-24>
<http://citym.org/ue/2008/07/a-visit-to-hagia-sophia.html>
<http://forum.vatan.tc/rum-efsaneleri-ve-fatihin-amaci-t8389.0.html>
<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>
<http://lenta.ru/articles/2006/10/19/seven/>
<http://mavifrm.com/hikaye-efsane-ve-garip-olaylar/124708-ayasofya-daki-tabutun-sirri.html>
<http://redondowriter.typepad.com/sacredordinary/2007/11/memories-of-the.html>
<http://sanat.neoklasik.com/hristiyan-mitolojisi/47-ayasofya-efsaneleri.html>
<http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=ayasofya>
http://tr.wikipedia.org/wiki/Web_sitesi_%C3%A7e%C5%9Fitleri
http://transtour-odessa.com/turkey/sights_istanbul.html
<http://turkey-info.ru/stambul/ayasofya.html>
http://www.archi.ru/events/news/news_current_press.html?nid=7083&fl=1
<http://www.ayasofya.org/smf/empty-t5148.0.html>
<http://www.aysebulut.com/tarihihikayeler/goster.asp?ID=418>
http://www.aysetulun.com/tarihi_hikayeler/goster.asp?ID=54
http://www.aysetulun.com/tarihi_hikayeler/goster.asp?ID=55
<http://www.bibleplaces.com/istanbul.htm>
http://www.defineforum.com/forum_posts.asp?TID=20
<http://www.dunyaforum.com/forum/ayasofya-ve-bir-efsane-16811.html?s=4fef9811a6c39a429dba9c171b1b6142&t=16811>
<http://www.duyguforum.com/9827-9827-9827-ayasofyadaki-gizemler-t99798.html?amp>
<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>
<http://www.frmtr.com/kultur/1650198-ayasofya-efsaneleri-burda.html>
<http://www.greeknewsonline.com/modules.php?name=News&file=article&sid=4541>
<http://www.hikayeler.gen.tr/2007/07/27/istanbulun-gelecegi/>
<http://www.ice-nut.ru/turkey/turkey050.htm>

<http://www.leventkandemir.com/zehra/dbayasofya.htm>
<http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=17760>
<http://www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2008/07/27/543007.html>
<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=244664>
<http://www.rusk.ru/st.php?idar=400602>
<http://www.russned.ru/stats/1862>
http://www.spc.rs/eng/monumental_struggle_preserve_hagia_sophia
http://www.speedylook.com/Hagia_Sophia.html
<http://www.stranymira.com/milagros/1013-khram-svjatojj-sofii-v-stambule.html>
<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>
<http://www.tourbus.ru/article/820.html>
http://www.turkeytps.com/pages/index/my_third_istanbul_tour/
<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>
<http://www.valdyas.org/~boud/athens2.html>
<http://www.virtualistanbul.com/virtualistanbul/HaghiaSophia.htm>
http://www.yeniosmanlilar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=565&Itemid=73

EKLER:

I. AYASOFYA EFSANELERİ (METİNLER)

I. BİZANS DÖNEMİ AYASOFYA EFSANELERİ

A. AYASOFYA'NIN YAPILIŞI İLE İLGİLİ EFSANELER

1. Ayasofya'yı Yaptıran Safiye Banu

Anın hikâyeti bu ki, ol padişahın bir kızı var idi. Adı Safiye Bânu idi. Padişah anı Rumeli'nde Kuş yaylağına gönderdi. Ol kız dahi varıp dağ yakınında bir şehir bünyad etdiler. Adını Sofya kodular. Ol kız orda vefat eyledi. Onun bî-had malı kaldı. Vasiyet eyledi, bu malıyla bir mescid yapalar. [62b] Padişahın gönlüne dahi bu bitmişdi. Pes ol yıkılan direğin taşını, kumunu, kirecini ayırıp, yerini açıp, mermerlerin bütün kalanını ve direkleri cem' et(s.78)diler; yerini kazdılar. Bir ulu havuz etdiler. Andan yer yüzüne çıkınca yaptılar. Andan yukarısını yapmağa başladılar. Mihrabını Kudüs'e etdiler. Ol zamanda kible Kudüs'e idi. Ol acâib yeşil ve somaki mermerleri ve direkleri Edincik'den Süleyman peygamberin (a.s.) yaptığı saraydan getirdiler.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Meknun Saklı İnciler**, Çevrimyazı ve Notlar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 78–79.

2. Justinianus'un Ayasofya'nın Yapımını Telkin Eden Rüyası

⁽³⁾ Mezkûr Aryanoları kırdığı gün anlara ziyâde bî-huzûr oldu. ⁽⁴⁾ Ve kaçd eyledi ki: Ol tâ'ifenüñ nâm u nişânını nâ-be-dîd eyleye. Ol ⁽⁵⁾ gice düşinde gördi ki: Bir şekl-i âdem ak şakallu nûrânî pîr ⁽⁶⁾ bir güzel ata binüp sarâyûñ tamları üzere gezer. Üstün- ⁽⁷⁾ yanu bundan ziyâde ta' accüb idüp şekline ve endāmına bakup ⁽⁸⁾ hayrân kaldı. Ol pîr tolaşarak pâdişahuñ öñine vardı, ⁽⁹⁾ selâm virdi. Üstüyanu selâm aldı ve eyitdi: İy 'azîz ⁽¹⁰⁾ bunda n'eylersün ve maşlahatuñ nedür diyü şordı. Pîr eyitdi: Saña bir ⁽¹¹⁾ hayırlu maşlahat kulavuzlamağa geldüm. Pâdişâh eyitdi: Buyur ey ⁽¹²⁾ 'azîz kim senüñ didigüñ cânuma minnet bilürem. Pîr eyitdi: ⁽¹³⁾ Pût-perestlerüñ dîni bî-bünyâd u maḥzar-ı küfr ü 'inâddur eyü ⁽¹⁴⁾ varduñ, anları kırduñ. Ammâ hayr-ı tamâm budur ki anlaruñ deyrini ⁽¹⁵⁾ yıkasun. Anuñ yerinde bir a' lâ 'ibâdet-hâne yapasun ki 'âlemde ⁽¹⁶⁾ gün gibi meşhûr vesâ'ir memâlikde âdem-i zâtü'l- imâd gibi ⁽¹⁷⁾ mezkûr ola. Tâ kî 'İsâ 'Aleyhi's-selâm dîni şâyi' ve zayi ⁽¹⁸⁾ olup anuñ tâbi' leri sâ'ir edyân üzere ğâlib olalar. ⁽¹⁹⁾ Hemân-dem uyandı, ne pîr ü ne ğayri gördi. Ammâ didügi ⁽²⁰⁾ sözüñ şüreti şâhife-i dilde münakkaş kaldı. Bu ilhâm Hakk ⁽²¹⁾ Te'âlâ cānibinden olduğına ziyâde sevindi. Ol demde nezr eyledi ki: ⁽²²⁾ Eger Hakk Te'âlâ ecelden amān virürse bu vākı' a[yı] yerine ⁽²³⁾ getüreyim, bu işüñ huşûlinde başum üzerine segirdeyim [15a] ⁽¹⁾ diyüp şabâḥ dīvān-ı 'azîm ve cemiyyet-i cesim eyleyüp ⁽²⁾ ve erkân-ı devlete ve ecnâd ve a'vanına bu düş vāk'a - ⁽³⁾ sını söyledi ve ol üzerine iltizâm eyledügi nezri beyân ⁽⁴⁾ eyledi. Anlar daḥı 'inâyet-i ma'kül gördiler ve pâdişahuñ bülend ⁽⁵⁾ fikrine ve 'âlî nazarına taḥsîn itdiler.

Muṣtafâ El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Aḥmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, vr. 14b-15a.

3. Ayasofya'nın Mimarının Bulunması

Amma ba'zı tevârihde bu vecihle beyân itmişler, ol dahi zikrolunsun, eğer vâki' olmasa anmazlardı. Şöyle rivâyet itdiler kim: ol pâdişâh kim Ayasofya'yı binâ itmek istedi, cümle vezirlerin cem' idüp eyitdi kim: «Ben dilerem kim bir ulu kilise binâ idem kim anun misli âlemde olmaya. (95) Pes gerekdür kim bana bir üstâd-ı kâmil bir mühendis bennâ buluviresiz. Gâyet hünermend üstâd ola, anı yapa» didi. Andan vezîrler eyitdiler: «Teftiş idelüm görelüm» didiler. Andan vardılar ol yörede olan bennâları cem' idüp getürdiler kim «pâdişâhımız bir kilise binâ itmek diler kim cihânda anun gibi olmaya. Hiç sizün elimizden gelür mi kim ancılaym bir ulu imâret yapasız» didiler. Öyle olsa bir kimesne olmadı kim «ben yaparın» diyü ilerü gele. «Bizüm elümüzden gelür, yapalum dimediler. Pes vezîrler eyitdiler: «Ya gayrı yirlerde ve memleketlerde hiç bir kâmil hünermend üstâd bilmez işitmez misiz, kim anı getürevüz» didiler. Andan bu üstâdlar dahi hiç bir ancılaym kâmil üstâd dahi salık virmediler. Andan gine bir gün ol pâdişâh vezirlerine sordı kim: «Hiç bir üstâd buldunuz mı kim ol didüğüm kiliseyi yapa» didi. Vezîrler eyitdiler: «Teftiş itdük ammâ hiç ancılayın üstâd elimüze girmedir» didiler. Meğer gine bir gün ol yirün bir ulu günleri oldu. Ulu kiçi bir araya cem' oldılar. Ol pâdişâh ol meclisde eyitdi: «Ben dilerem kim, bir ulu kilise binâ idem âlemde misli olmaya. Hiç ancılaym üstâd bilür misiz kim anun gibi binâ yapa» didi. Pes ol , in bir uluları var idi, tamâm binyidiyüz yaşında idi. Ol eyitdi: «İy pâdişâh! Ol sen didiğün binâyı ol kişi yapar kim bir mücellâ mermerün üzerinde bir yumurtayı dikse durgura» didi. Andan ol pâdişâh çün ol haberi işitdi, hükm itdi kim ol yirde ne kadar üstâd bennâlar var ise geldiler. Mümkün olup mermer üzerine bir yumurdayı dikine durdugurumadılar. Andan sonra hükm itdi ol şehirde ne kadar âdem varsa cümle geldiler tecrübe ideler, göreler kim hiç ancılayın âdem bulunur mı, yumurtayı mermer üzerine dike turgura. Pes ol kim kendi ihtiyârıyla geldi, hoş; kim gelmeye, yasak gösterdi, âdem komayup gücile getürdiler. El-kıssa ol şehirde âdem kalmadı kim gelmeye, hep geldi. Tecrübe itdiler. Mümkün olup kimse durgurımadılar. Gine pâdişâh gazaba gelüp eyitdi: «Görün, dahi âdem varsa getürün» didi. Ol gün bir nice âdem çıkup arayup buldukların güc ile getürdiler; eğer bay ve eğer yohsul ve eğer hasta. Meğer bu arayanların birisi bir hamam külhânına vardı. Gördi bir oğlan toz toprak içine gark olup yatur. Meğer bir garîb oglandı. Hiç bir turup oturacak yiri yogdı. Hamam külhânın vatan idinmişdi. Çün (96) anı buldılar güc ile sürüp pâdişâh önine getürdiler. Ol oğlan hiç ancılayın hâle ugramamışdı. Havf idüp tururdu. «İy aceb neylerler» didi. Hiç halden haberi yogıdi. Ol pâdişâh eydür: «Bire oğlan! Uşbu mermer üzerine dikine yumurdayı durguribilür misin?»

didi. Hiç cevâb virmedi. Gâybden bir kişi geldi, bu oglana eyitdi: «Korkma! Durgurayım di» didi. Bu kez oğlan eyitdi: «Beli, durgurayın» didi. «İmdi ileri gel, görelüm» didiler. Heman oğlan ilerü geldi. O1 gâybden gelen kişi oğlanun eline bir yüzük virdi. Eyitdi: «Yüzügi mermer üzerine ko, dahi üzerine dahi yumurdayı ko» didi. Amma gâyb gelen kişi oglana görünür, ayruk kimseye görünmez. Pes, oğlan dahi ilerü geldi, mermer üzerine yüzügi kodı, dahi üzerine yumurdaya kodı. Bu kez elbette yumurda yüzük üzerinde dursa gerekdür. Pes pâdişah eydür: Hey oğlan! Yüzügi gider, yumurdayı mermer üzerine ko» didi. Oğlan eydür: «Mermer üzerinde böyle durur» didi. O1 pâdişâh ol arada turanlar ol hâli gördiler. Eyitdiler: «Bu oğlanı gâfil görmek olmaz. Bunda bir iş vardır» didiler. Zirâ kim bu kadar âdemler gelüp gitdiler, hiçbir bu fikri itmediler, imdi bu oğlanda bir hikmet vardır» didiler. Andan ol pâdişah oglana eydür «İy oğlan! Bir kilise yapmak dilerin kim âlemde olmaya, anı binâ itmek elünden gelir mi?» didi. Oğlan gine cevâb virmedi. Gine ol gâybden gelen kişi «yapayın di» didi. Bu kez oğlan yedür: «Yapayın, hem elümden gelir, didi» Çün oğlan eyle didi, ol pâdişah anda olan keşîşlere eyitdi : «Aceb gerçek ancılayın binâ itmek bu oğlanun elünden gele mi?» didi. Pâdişah eyle diyicek anda olan akıllar eyitdiler: «Hele bu oğlan tekin değıldür, gelün bir tecrübe idelüm, görelüm» didiler. O1 pâdişah eydür : «Nice tecrübe idelüm?» didi. Andan ol âkıllar eyitdiler: «Nireye ol binâyı yapacak olursanız ol yöreyi gösterini, bünyâdını ve resmini itsün, andan ma'lûm olur» didiler. Vardılar ol kilise bünyâd idecek yiri ol oglana gösterdiler kim şimdiki halde Ayasofya yiridür. «İmdi bu arada resm eyle görelüm» didiler. Gine ol gâybden gelen kişi bu oglana eyitdi: «Bu arayı düzeltsünler, dahi üzerine yumuşak kum döksünler di» didi. Andan oğlan dahi pâdişâha eyle didi. Pâdişâh buyurdı, ol yiri düz idüp yumuşak kum döşediler, dahi oglana arz itdiler. Andan ol gâybden gelen kişi gine eydür oglana: «Di, varsunlar gitsünler, irte geleler di» didi. Gine oğlan bulara eyle didi. O1 pâdişâh kendü sarayına azm itdi. Halk dahi anı gördiler, tagıldılar (97) gitdiler. Andan sonra ol gâybden gelen kişi Ayasofya'nun yirinde resmin çevürdi. Binâ idicek yirleri tamâm gösterdi. Andan sonra sabah oldu. Gördiler kim pâdişah atlandı, cümle ekâbirler dahi atlandılar, ol binâ üzerine geldiler. Gördiler kim bir acâyib resim olmuş kim vâsf olmaz. Hayran kalup bu oglana âferinler itdiler, El-kıssa ol gâybden gelen kişi ol oğlanun yanından gitmedi. Gösteritürdü nice kazılacakdur, nice bünyâd bırakılacakdur. Ol dahi hâzır olan bennâlara «şunu, şöyle idün» diyü gösterdi. Ol binâ tamâm olunca ol gâyb er ol oğlanun yanından gitmedi. Andan oğlan buyurdı; ol resim yirin kazup hendekler eylediler tâ suya inince. Andan kazıklar kaktılar. Kazıklar üzerine yidi adam boyı kurşun dökdiler. Oğlan andan bünyâdın bırakup dürlü dürlü bendler itdiler, tâ kim yir yüzine çıktı.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 98-100.

4. Ayasofya'nın İnşa Sahasının İstimlâk Edilmesi

Rivâyetdür ki: Ayaşofya Cāmi[‘]-i Şerîfi'nün binâsı-çün ya[‘]nî ⁽¹⁶⁾ ‘ibâdet-hâne-i hâş u ‘âmçün evvel alına[cak] ev ibtidâ-yı mäh ⁽¹⁷⁾ Nevkerâne nām muhibb-i aşnām bir ‘acûze ‘avret-i şāhib-riyâzet [79a] ⁽¹⁾ eviydi. Vaktâ-ki mi[‘]mārân-ı mühendis nesl-i evlād-ı Çerçes-i ⁽²⁾ mezkûrenün evin almağa vardılar. Ol ‘acûze-i Rûmî ⁽³⁾ inâdı tutup “kudumi evümi şatmazam” diyü cevâb ⁽⁴⁾ virdi. Müşārün-ileyhâ[ya] çok tazarru‘lar idüp evün bahâsını ⁽⁵⁾ biñ altun virdiler. Yüzin çevirüp rızâ göstermedi. ⁽⁶⁾ Pâdişāha ‘arz eylediler, vezîrlerin gönderdi, varup çok ⁽⁷⁾ minnetler ve iltifâtlar gösterdiler. İki biñ altun bahâ virdiler, ⁽⁸⁾ virmedi; pâdişāha bildürdiler. Hemân-dem süvâr olup ol ‘acûze ⁽⁹⁾ evine revâne oldı. Çün-kim mezkûr ‘acûze ki şavm-ı Meryemî ⁽¹⁰⁾ iderdi, rûze Pâdişāhı geliyor gördi, istikbâle meyyâl ⁽¹¹⁾ fi'l-hâl olup varup yüzün hâk-i pâyına sürdi ve eyitdi: ‘Arabiyye ⁽¹²⁾ “El-‘abdu vemâ yemlikuhu kâne lemiv lâ hu” Neşr Benüm dahı pâdişāhdan ⁽¹³⁾ bir murādum ve inkıyādum vardur. Eger icâzet olursa söyleyeyim, ⁽¹⁴⁾ didi. Pâdişāh eyitdi: Söyle. ‘Acûze eyitdi: Ol vaktın kim ⁽¹⁵⁾ Allāhu Te‘âlâ saña naşib-i qarîb ide, binâ itdürmek istediğün ⁽¹⁶⁾ ‘ibâdet-hâne-i halâyıķı ve kâr-hâne-i lâyıķı yapup cism-i insân-ı ⁽¹⁷⁾ mükerrime binâ-yı yâdigâr ve bünyād-ı üstüvâr izhâr-ı devlet-i şāhî [79b] ⁽¹⁾ ve baht-ı sa‘âdet-i pâdişāhî idesün. Benüm dahı maķşûdumdur. ⁽²⁾ Vaktâ-ki dâr-ı fenâdan dâr-ı beķâyâ rihlet ve ‘azîmet idem, bızâ‘at-ı ⁽³⁾ ferecât ya[‘]nî cesed-i mülâķâtumı pâdişāhuñ elţâf-ı ‘amîmeleri- ⁽⁴⁾ -nden ve hasenât-ı kerîmelerinden mezkûr maķâmda defn itdüre- ⁽⁵⁾ -siz, tâ ki hayr du‘âdan ve hayr kabûlden vâķi‘ olmuş şenâdan ⁽⁶⁾ ferâmûş olunmayam didi. Pâdişāh ol ‘acûze-yi riyâzetün sözün ⁽⁷⁾ kabûl idüp buyurdı ki: Ol evi kitâb-hâne-i kıssîsân ve micmer ⁽⁸⁾ -hâne-i ruhbânân eyleyeler.

Ve pâdişāh-ı mezkûruñ zîkr olan ⁽⁹⁾ maķâm-ı şerîfde bir kemter kılınıñ mülk evi var idi, varup ⁽¹⁰⁾ anuñ dahı evin isteyüp biñ altun bahâ virdiler, virmedi. ⁽¹¹⁾ Bu huşûş pâdişāhuñ hużûrına i‘lâm olıcaķ muķâbele- ⁽¹²⁾ -de turur bir hazine-dârı var idi. Pâdişāha eyitdi: ⁽¹³⁾ Eger fermân icâzet olursa ol evi şaķş-ı mezbûrdan ⁽¹⁴⁾ aķsen vech-ile ve hüsn-i rızâ-yı bî-kahr-ıla şatun alayın ki ⁽¹⁵⁾ iki cânibden ya[‘]nî maţlûb ve tâlibden huşnûd-ı zorî ⁽¹⁶⁾ ve şafâ-yı hâtır-ı maħmûdî hâşıl ola. [80a] ⁽¹⁾ Çün-kim şaķş-ı mezbûr pâdişāhdan ⁽²⁾ varup ol evi şatun almağa icâzet aldı, meger ol şāhib-i ⁽³⁾ hâne ehl-i ‘işret ve şāhib-i şoķbet mâyl-i ehl-i raķs u nedîmāna ⁽⁴⁾ muşāhib bir şaķş idi. Rivâyetdür ki: Ol zamānda At ⁽⁵⁾ Meydānı etrâf-ı ‘âlemden gelen

nedimler ve oyunbâzlar niyâzlar cāy-gāhı idi. ⁽⁶⁾ Mezbûr şaḥib-i ḥâne anda her gün varup temâşâ-yı luġv ü lehve ⁽⁷⁾ meşġûl olup nüdemāyla ‘işret iderken cürm-i ġalîze ⁽⁸⁾ müsteḥikḳ ve ġünâh-ı ‘azîme mülḥaḳ olur. Mezkûrı ehl-i siyâset ⁽⁹⁾ tutup ḥâkim-i memleket[e] ilterler. Teşhîr-i ḥalâyik ve taḥḳîr-i ricâl ⁽¹⁰⁾ olunmaḳ [üzere] iken müşârün ileyh ḥazîne-dârânı ⁽¹¹⁾ ol belâdan ḥalâş itmesine dilek eyler ve şaḥib-i ḥâneye ⁽¹²⁾ eydür: Eger seni bu elemden ḥalâş [eyleşem] sen daḥı istedüğüm virir misin? ⁽¹³⁾ şaḥib-i ḥâne ne‘ am diyüp rızâ gösterür. Evinüñ bahâsın biñ ⁽¹⁴⁾ altun virür, ḳabûl ider. Ve cürm-i ġalîzden ḳurtulup ⁽¹⁵⁾ ol girü At Meydânı’nuñ nüdemâsı temâşâsından maḥrûm ⁽¹⁶⁾ olmaz.

Ve maḳâm-ı şerîfün birinde bir feyleso[f] libâsı şûf zü-fünün-ı ⁽¹⁷⁾ cihân ve maḳbûl-ı ruhbanân kimesne evi vardı, adına İstefanos [80b] ⁽¹⁾ aşl-ı Engurus dirlerdi. Anuñ daḥı varup evin ⁽²⁾ istediler. İki biñ altun bahâ virdiler, virmedi. ⁽³⁾ Eyitdi: Ol vaḳt virürin ki pâdişâh At Meydânı’nda ⁽⁴⁾ dîvân-ḥâne-i mu‘allâsında yedinci ṭabaḳada ya‘nî serîr-i ⁽⁵⁾ müsteḥaḳḳda otururken ben daḥı dördinci ṭabaḳada ⁽⁶⁾ varup oturam. Pâdişâha ekâbir ve edâniden her ne vech-ile ⁽⁷⁾ selâma ve ta‘zîme gelürlerse baña daḥı eylece geleler ⁽⁸⁾ didi. Pâdişâha ‘arz itdiler, ḳabûl eyledi. İttifâḳân bir ⁽⁹⁾ ġün pâdişâh At Meydânı’na serîr-i fevḳânide ṭabaḳa-i ⁽¹⁰⁾ heftüme oturur, ‘âdet-i şehinşâhî ve ḳânûn-ı ⁽¹¹⁾ pâdişâhî muḳtezâsın edâ iderken mezkûr feylesof ⁽¹²⁾ daḥı ol ġün gelüp ṭabaḳa-i çeḥârümde oturdu. ⁽¹³⁾ Ehl-i dîvân pâdişâha ve aña selâma geldiklerinde pâdişâhuñ ⁽¹⁴⁾ bir miḳdâr arḳası ṭarafı şaḥş-ı mezbûruñ yüzi cânibine ⁽¹⁵⁾ vâḳi‘ olup aña fi’l-cümle ma‘nâ-yı ihânet ve şer-i ⁽¹⁶⁾ müsârî ḥâşıl oldu. Ve ḳalḳup gitdikde iki biñ ⁽¹⁷⁾ altun evinüñ bahâsı virilüp adını cehennem ademîsi [81a] ⁽¹⁾ ḳodılar. Zîrâ ġurûr-ı ṭabî‘ atdan fikr-i nâ-pesendide ⁽²⁾ idüp kendini görmişdi. Ve maḳâm-ı şerîf içün ⁽³⁾ alınan mâ‘-adânüñ şaḥiblerini pâdişâh-ı mezkûr At ⁽⁴⁾ Meydânı’nda ḥuzûrına getürtdi ve cümlesinüñ rızâsıyla ⁽⁵⁾ evlerinüñ bahâsın virdi, bir şaḥsuñ incinmesi olmadı.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i Câmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 78b-81a.

5. Ayasofya'nın Devler Tarafından Getirilen Sütunları ve Mermerleri

Şemsiyye bir gün Süleymân Peygâmbere *aleyhi's-selâm* didi kim: “Senden bir dilegüm vardır.” Süleymân *aleyhi's-selâm* eyitdi: “Dilegün nedür?” didi. Şemsiyye eyitdi: “Benüm içün bir sarây, bir âlî kasr, ya'nî bir köşk binâ itdür kim, anuñ gibi sarây ve köşk âlem-i kâynatda olmaya, dünyâ yüzinde kimesne bünyâd itmemiş ola” didi. Süleymân Peygamber *aleyhis-selâm* dahı dîvlere ve perîlere ve inse ve cinne hükm ve emr itdi kim: “Bir havâsı hûb cennet-sıfat yir buluñ kim, anda bir âlî köşk bünyâd idesiz kim anuñ misli âlemde olmaya” didi. Dîvler ve perîler, ins ve cîn vardılar. Âlemi geşt itdiler. Arab ve Acem, Hind ü Sind, Hatâ vü Hotan, Çîn ü Mâçîn ve vilâyet-i Firengistân'dur, şark u garb tarafıdır. Âlemi gezdiler gördiler. Hîç bir yir bulamayup, âkıbet vilâyet-i Rûm'da añılur Yunaniler dimekle meşhûrdur, Ak-deñiz kenârında bir havâsı hûb cennet-sıfat yir buldılar, Aydıncık-tagı dirler, şimdiki asırda dahı eseri vardır. Temâşâlık kim Aydıncık'da vardır. Asl-ı binâsı [57^a] vardır. Dîvler ve perîler ol yeri beğendiler. Ol yere bünyâd itmege meşgûl oldılar. Dîvler, perîler, ins ve cîn âlemi geşt idüp, cezîrelerden ve kûh-i Elbürz tagından ve kûh-i Kaf'dan bildükleri ve buldukları yerlerden mermer ma'deni olan yerlerden envâ' ve rengîn mermerler bulup direkler kesüp getürdiler, bir yere cem' itdiler. Cümle esbâbını hâzır idüp köşki bünyâd itmege yapmaga başladılar. Ve illâ şimdiki hâlde Ayasofya'da olan altı somakı mermerler kim vardır, anuñ ma'deni kûh-i Kaf'da olur dirler, gayrı yerlerde olmaz dirler. Ve illâ bir râvî rivâyet itdi. Didi kim: Magrib-zemîniyle Habeş vilâyeti aralığında bir yer vardır dirler, anda olur dirler. Vaktühâ gemiyle Mısır'a getürürler imiş. Ve illâ bunun gibi cevherler degildür dirler. Çün dîvler, perîler buldukları mermerler eyle getürüp köşki bünyâd itmege başlayup yaptılar. Bir kasr bünyâd itdiler kim, hîç dünyâda anuñ misli hergiz olmamışdur, kimesne itmemişdür.

Oruç Beğ, Oruç Beğ Tarihi Osmanlı Tarihi [1288-1502], 2. bs., haz.: Prof. Dr. Necdet Öztürk, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2008, s. 82-83.

6. Devin Sütundaki El İzi

Ayasofya devlerin Kaf Dağı'ndan çıkarıp getirdikleri sütunlar ve mermerlerle yapılmış. İnşaat sırasında devlerden biri mermer getirirken bu kutsal mabette benim bir izim kalsın diye sütuna vurmuş, vurduğu gibi elinin izi orada kalmış. O iz hâlâ Ayasofya'nın duvarındaki mermerde gözüktür.

Yeter Tergip

7. Hızır'ın Ayaşofya'nın İnşasında Kullanılan Malzemeyi Vermesi

Ve bu Vezondo Kıralıñ bir duhter-i pākize-ahteri Make (s. 15) don[y]a şehrinden Şofya şehrinde mütevellid olup babasınıñ İslāmbol'ı binā itdiğın istimā' idüp iki biñ milyon māl-i hazāyinleri Sirem ve Semendire 'arabalarına taħmīl idüp İslāmbol'da Ayaşofya deyrine mübāşeret itdikde Hazret-i Hızır gelüp mühimmāt-ı levāzımāt- (10) -ların benden alıñ ve şu resm-i muşanna' üzre vaż'-ı esās eyleñ diyü Hazret-i Hızır ta'līmiyle Ayaşofya'nıñ bināsına şürü' itdiler.

...Tophāne kaşabası eñsesinde Ğalaṭasa rāy'ı nāmıyla mevşūf ve ma'rūf sarāy-ı pādişāhīniñ altında Eski İslāmbol nāmıyla muṭṭaşıf ma'den-i ḥadīd oldur kim cemī'-i dünyāda Eski İslāmbol demiri diyü meşhūr-ı āfāk olmışdır. Ammā kân-i mā-kânından bir ferdin ḥaberi yokdur. Tā Fezendo nām kıralıñ zamānında Hazret-i Hızır Ayaşofya mu'temedi iken anıñ ilķāsiyla bulunup Ayaşofya'nıñ cemī'i ḥadīd mühimmātı ve levāzımātı Tavuk Bāzārı'ndaki Dikilitaş'ıñ bendleri bi'l-cümle (10) mezkūr ḥadīd Eski İslāmbol'dandır.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 15-16, 27.

8. Ayasofya'nın Tılsımlarla Yapılması

Ol zamānuñ müneccimleri da'ire-i irtifā'ı ⁽⁶⁾ muḳābele-i şeref-i şemsde tutup evḳāt-ı müşerrefeden bir sâ'at-i ⁽⁷⁾ mübârek bulurlar ve ol dem Üstünyanu Pâdişâha evvelâ ol ⁽⁸⁾ sâ'at-i şerefde tîr-i murâd iken hedefde mezkûr mi'mâr Ağnadiyos ⁽⁹⁾ câmi'-i Ayaşofya'nuñ bünyâdınıñ binâsın urdurur ve ol ⁽¹⁰⁾ zamânda dört yüz elli beş yaşında Martıkos nâm dirler ⁽¹¹⁾ bir keşîş vardı cümle-i ruhbânânla ol vakit anda hâzır ⁽¹²⁾ olurlar ve mezbûr sâl-hûrde keşîş sâyir kıssîsler ve batrıḳler ⁽¹³⁾ ile binâ mübârekliği-çün el ḳaldurup du'â eylediler ve istiḥkâm ⁽¹⁴⁾ içün ya'nî dünyâda devâmı-çün mezbûr sâl-hûrde keşîş ⁽¹⁵⁾ binâ üstüvârligine bir tılsım bünyâd idüp binâyı anuñla ⁽¹⁶⁾ yapdurdı.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 81b.

9. Hızır'ın Ayasofya'nın Temelini Yaptırması

İbtidā zemīn-i a'ra varınca afr idüp tā Ahūrapu berāberlii olunca a'r-ı zemīnden şular zāhir olup kāmīl bir ay bu temel ire āteş-i Nemrūdlar yakup urşum aıdup gūyā bir ruşāş-ı nīlgūn bar oldu. Bu urşum deryāsı temelde yedi yıl durup ba'dehū Agnādos nām bir 'ilm-i hendesede 'āmīl-i tām mi'mār-ı benām zāhir olup Hāzret-i Hızır temeline vekilū'1-arc ve nāzır olup kırk biñ 'ummāl ve yedi biñ ammāl ve üç biñ bennā cem' (35) olup meşveretleri ile...

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 49.

10. Ayasofya'nın Temelindeki Hazinele

Ayasofya'nın temeli yapılırken yetmiş metre kazılır. Yetmiş metre temelin üzerine üçüncü Ayasofya yapıldı. Ayasofya'nın temeli daha iyi tutsun diye de altın ve gümüşle temel yapılmış. Çünkü Ayasofya'yı yapan Kral o kadar zengin, bonkör ve dindar ki hazine odası diye yaptırdığı yerin altına temeli sağlamlaştıracak bir şey bulamadıklarından altın ve gümüşleri gömmüş. Sonra olur ki savaş sırasında Ayasofya yıkılırsa binayı tekrar bunlarla yaparım diye düşünür. İkinci Ayasofya'yı yapan da üçüncü Ayasofya'yı yapan da binanın çeşitli yerlerine böyle hazineler gizlerler.

Ünal Cengon

11. İmparator'un Sarayı ile Ayasofya'yı Birbirine Bağlayan Gizli Geçit

Ayaşofya kurbında bir kubbe vardır ki aña cebe-ḥāne dırlar evvel anı ⁽³⁾ yaptılar ve pādīşāhuñ sarāyından ol kubbeye dek lağım itdiler. Üstün- ⁽⁴⁾ yanu ol lağımdan sarāyına varup gelüp kimse anı tuymaz idiler. ⁽⁵⁾ Gün anda dīvān iderdi ve dīvān şavuldukdan şoñra aḥşama degin ⁽⁶⁾ çıķup iskemle üzerinde otururdu ırğād ve mi' mārılara baķar idi. ⁽⁷⁾ Ve iş üzerine kondurur idi. Ve kaçan birisinden artucaķ ḥızmet ⁽⁸⁾ görse aña baḥşış virür idi. Ve ziyāde in' ām u iḥsān iderdi ⁽⁹⁾ bu vecihle üstādlar cān u gönülden çalışurlar idi. Ve pādīşāh ⁽¹⁰⁾ dā'imā ol kubbeye olup sarāyına gitdüğini kimse görmezdi. Şöyle ⁽¹¹⁾ şanurlar idi ki: Muttaşıl anda ola ve aña göre çalışup işlerler ⁽¹²⁾ idi.

Muştafā El-Fā'iz İbnü'l-Hāc Aḥmed, **Menākıb-ı Ayaşofya-ı Kebīr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, v. 18a.

12. Ayasofya'nın Altındaki Dehlizler

Bu büyük şehir, deniz kıyısında olmakla deniz etkilerinin kaynaştığı, dalgaların aşındırdığı bir alandı. Ayrıca yer sarsıntılarına en açık bir bölge olarak da tanındığından, ülke mimarları yaptıkları büyük binaların altını boş bırakırlardı. Bu tedbir orada çok eskiden beri kullanılmakta idi. Bu usulle söz konusu büyük yapının da altı boş bırakılmış, bina sütunlar üzerine kurulmuş, kemerler üstüne oturtulmuştur. Binanın altındaki mahzen buz gibi su ile doludur. İçinde kayıkla dolaşmak mümkündür. Onun gibi yine su ile dolu bir mahzenin Saray-i amire-i Sultaniye'de olduğu; bilenlerin sözleriyle belli olmuştur. Söz gelişi Merhum babam da cennetmekân Sultan Bayezit Han oğlu Sultan Selim Han'ın, Allah her ikisine de cennet giyimleri giydirdin, hizmetindeyken, bu büyük mahzeni ve içinde olan kayıkları gördüğünü bana söylemişti.

Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarîh**, haz.: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 298–299.

13. Ayasofya'nın İnşasında Çalışan Manevi İşçiler

Hazreti Süleyman yeryüzünde kendi adı sonsuza kadar yaşasın diye Süleyman Mabedi'ni yaptırmış. Hazreti Süleyman cinlere ve hayvanlara hükmedebiliyormuş. Bu yüzden Süleyman Mabedi yapılırken çalışan işçiler arasında cinler de varmış.

Ayasofya'nın inşaatı da 5 yıl kadar kısa bir sürede bitirilmiş. O dönemin şartlarında bu imkânsızmış. Ama imkânsız gibi görülen bu şey başarılmış. Çünkü Süleyman Mabedi'nde olduğu gibi Ayasofya'nın inşaatında da binlerce mimar, usta ve işçiyle beraber manevi işçiler ve cinler çalışmış. Böylece Ayasofya insanüstü güçlerin yardımıyla kısa bir sürede inşa edilmiş.

İzzet Özyapı

14. İşçileri Koruyan Melek

Ayasofya inşa edilirken kimse düşüp yaralanmasın diye bir melek inşaat bitene kadar burada beklemiş.

Remzi Ağaoğlu

15. Ayaşofya'nın Melek Tarafından Getirilen Planı ve Adı

Çün temel tamām olup binā yer yüzine çıktı; üstādlaruñ ⁽¹³⁾ her birisi bir vaz' ihtiyār idüp mihrāb ve nīm-kubbeler ve pençereler ⁽¹⁴⁾ ve küşeler vaz' ında birer kār-nāme düzüp pādīşāha 'arz eylediler. ⁽¹⁵⁾ Hīç birisi göñline hoş gelmedi. Tekrār vaz' ların tağyīr idüp ⁽¹⁶⁾ özge vech-ile resm eylediler. Hāşılı rāst bir hafta miqdārı bu ⁽¹⁷⁾ hāl üzerine oldılar, hīç birisi vaz' begendiremedi. Yedinci ⁽¹⁸⁾ gice pādīşāh bu fīkr ile yatur iken görür ki vāqı' asında bir ⁽¹⁹⁾ güzel ak saķallı yeşil kaftānlu bir müşekkel ādem binā üzerinde ⁽²⁰⁾ seyr ider ve elinde bir gümüş levh var, ol levhde bir kār-nāme ⁽²¹⁾ taşvīr olınmış. Üstünyanu eyitdi: İy ' azīz bunda ne'yler sin ⁽²²⁾ ve elünde olan levh nedür? Pīr eyitdi: Bu levh Ayaşofya'nuñ ⁽²³⁾ kār-nāmesidür. Pādīşāh eyitdi: Ayaşofya didüğün nedür? Pīr [18b] ⁽¹⁾ eyitdi: Ayaşofya didüğüm, bu yerde binā olacak 'ibādet-hānedür ki ⁽²⁾ güzel ezel-i āzālde adı budur ve şūreti bu olsa gerekdür, didi. ⁽³⁾ Üstünyanu ol ism ü resmden ziyāde hāzz eyledi. Ol levhi ⁽⁴⁾ eline alup içindeki resmi gāyet ile begendi ve hātırına aldı. ⁽⁵⁾ Ziyāde sevindüğinden şıçrayup uyandı. Gördi ki ne pīri ve ne ⁽⁶⁾ levhi buldı. Ammā ol kār-nāmenün şūreti hātırında kaldı ⁽⁷⁾ ve endāmı ve hey'eti fikrinde münakkaş oldu. İttifāk ol gice dahı mi' mār başı Ağnadiyos 'aynı ile ⁽⁹⁾ ol vāqı' ayı gördi. Ol naķş u şūret hātırında maḥfūz idi ve bir levha ⁽¹⁰⁾ nuñ üzerine naķş eyledi ve henüz elinde iken pādīşāhdan ⁽¹¹⁾ bir çavuş geldi Ağnadiyos'ı istedi; tā ki pādīşāh düşünde ⁽¹²⁾ gördüğü vāqı' ayı aña diye. Ol şūret hasebince bir kār-nāme ⁽¹³⁾ peydā eyleye. Ol ḥod görüp şūretin yazmış idi. Hemān ⁽¹⁴⁾ elindeki levhi getirüp pādīşāhuñ nazarına vardı. ⁽¹⁵⁾ Pādīşāh eyitdi: Seni neden ötürü çağırtıdım bilür misün? ⁽¹⁶⁾ Ağnadiyos eyitdi: Buyur pādīşāhum! Üstünyanu eyitdi: ⁽¹⁷⁾ Şimdi vāqı' a āleminde şöyle gördüm. Ağnadiyos dahı ⁽¹⁸⁾ eyitdi: Ben dahı 'aynıyla böyle gördüm, diyüp ol kār-nāmeyi ⁽¹⁹⁾ pādīşāhuñ nazarında ḳodı. Görse kendüsinün vāqı' ada ⁽²⁰⁾ gördüğü naķşdur. Andan gāyet hāzz idüp Ḥaķķ'a çok şükr ⁽²¹⁾ eyledi. Ol ism ü resm Ḥaķķ Te'ālā cānibinden olduğına şād ⁽²²⁾ u ḥandān oldu ve ol şūreti cemī' üstādlara gösterdi. ⁽²³⁾ Anlar dahı [ḥakkı] teslīm idüp ziyāde begendiler ve aña göre yapu ⁽¹⁾ tedārikin eyleyüp maşlaḥat üzerine oldular.

Muştafā El-Fā'iz İbnü'l-Hāc Aḥmed, **Menākıb-ı Ayaşofya-ı Kebīr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, v. 18a-19a.

16. Hızır Aleyhisselam ve Ayasofya'nın Planı

İustinianus, düşünö kurduğu olağanüstü güzellik ve büyüklükteki kilisesi için ülkenin kalburüstü bütün mimarlarını Bizans'a çağırır ve gerekli planın çizilmesini ister onlardan. Ama hiçbir i imparatorun kafasında tasarlamış olduğu bir planı çizmeyi başaramaz.

İşte o zaman dervişin biri gelip imparatorun huzuruna çıkar ve ayağıyla çizgiler çekerek kilisenin sınırlarını belirler. Sonra da bir plan çizerek İustinianus'a sunar. İustinianus'un tam da kafasındaki plandır bu. Kilise bu plana göre yapılır.

Bu derviş Hızır Aleyhisselam'in ta kendisiymiş meğerse.

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.104.

17. Ayasofya'nın Arı Peteğindeki Planı

Hiçbir usta Kayserin şanına lâıyk bir kilise plânu çizemiyor. Bir gün Kayser kilisede âyinde iken “mukaddes ekmek”i yere düşürüyor. Bu ekmek parçasını bir arının alıp gittiğini görüyor. Bütün şehirdeki arı sahiplerine ilân ediyor ki, bu ekmeği peteklerinin içinde bulana büyük ihsanlarda bulunacaktır. Birisi ona bir petek getiriyor; bu, başka peteklere benzemiyor: Tam bir kilise maketi halindedir; mihrap yerinde de “mukaddes ekmek” parçası durmaktadır - İşte Ayasofya bu plâna göre yapılıyor.

Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s.1468.

18. Ayasofya'nın İsim Efsanesi

⁽¹⁹⁾ Ve dā'imā bu binā eyledüğümüz ma'bedi 'acebā ne ism ile mücemmā eyledük ⁽²⁰⁾ diyü fikr iderdi. Bir gün pādişāh binā yirine vardı bu fikr ile ⁽²¹⁾ tefekkürde dururken ol maḥallden bir şahş geçerken ol bināya ⁽²²⁾ nāzar eyledi ve “Ayaşofya” didi ve geçdi gitdi. Pādişāh bunu ⁽²³⁾ işitdikde bu ma'bedüñ ismi Ayaşofya olsun diyü ⁽²⁴⁾ tenbīh buyurdi. Ol lisānda Ayaşofya demek “Ḥaqq Te'ālā'nuñ ⁽²⁵⁾ ḥikmeti” dimekdür.

Hezarfen Hüseyin Efendi, **Tenkîh-i Tevârih-i Mülûk (Tercüme-i Cedîd)**
Süleymaniye Kütüphanesi, , Halet Efendi, nr. 605, vr. 191b.

19. Ayasofya'yı Bekleyen Melek

[83b] ⁽¹⁾ Çünkü cāmi^c-i şerīfūñ yapılup ve mermer direkleri dikilüp ve ⁽²⁾ dīvārları yücelüp binā kendin gösterdi. Pādişāh mi^cmārlara ⁽³⁾ ve usta-gerlere ve mu^ctemedlere ve ırğadlara in^cām ve ihsān ⁽⁴⁾ lar eyledi. Ve maḳām-ı şerīfūñ kıbāb-ı küçegi yapılup ve mermer direkleri ⁽⁵⁾ dikilüp ve dehlizleri ve dīvārları bi't-tamām olup büyük ⁽⁶⁾ kubbeden ğayri tamām oldıktan sonra pādişāhuñ hūzīne ⁽⁷⁾ dārı māl-ı helālden hūzīnede aḳça ḳalmadı diyü haber virdi. ⁽⁸⁾ pādişāh-ı mezbūr melālet-i te'hīr [ile] binā-yı maḳām-ı şerīfī çeküp ⁽⁹⁾ efkār-ı ḥayretde iken bir gün vaḳt-ı düḥan-i kübrāda ust-gerler ⁽¹⁰⁾ faydos āvāzın işidüp yemek yemege giderler. Mi^cmār-ı ⁽¹¹⁾ mezkūr ust-gerlerūñ ābādānlığın beklemeye anda şākirdin ⁽¹²⁾ ḳor. İttifāḳān beklerken bir şaḥş-ı rūḥānī melek-i Raḥmānī sırasında ⁽¹³⁾ peydā olup gelür. Oğlana eydür: Bu 'ibādet-ḥāne-i ḥalāyık ⁽¹⁴⁾ ve kār-ḥāne-i lāyık niçün yapılmaz şākir[d] eydür: Ust-gerler yemek ⁽¹⁵⁾ yimege gitdiler. Melek-i mezbūr eydür: Var çağır gelsünler ⁽¹⁶⁾ yaputı yapmağa başlasunlar zīrā Allāh evin yapanlar ⁽¹⁷⁾ igen yimek yimege meşğul olmazlar. Oğlan eydür: Üstādumdan [84a] ⁽¹⁾ ḳorḳarın varmazın beni bunda esbāb beklemeye ḳodılar. Ol ⁽²⁾ melek-i sāde-[rū] rivāyetdür ol Allāh ḥaḳḳıçün ki ben anuñ emriyle ⁽³⁾ bunda geldüm sen gelmeyince ben daḥı gitmeyem. Çünkü oğlan ⁽⁴⁾ ol melekden bu sözi işitdi segirdüp üstād yanına ⁽⁵⁾ vardı. Mā huve'l-vāḳi^c aḥvāl-i ser-güzeşti bildürdi. Mi^cmār-ı mezkūr ⁽⁶⁾ fi'l-ḥāl oğlanı pādişāh hūzūrına ilette. Ve melek-i ⁽⁷⁾ muḳarreb işitdügi kelimāti taḳrīr itdürdi pādişāh oğlana ⁽⁸⁾ eyitdi: Eger bir daḥı ol şaḥş-ı sāde-rūyı görürseñ bilür ⁽⁹⁾ misin oğlan eyitdi: Bilürem pādişāh buyurdi ki: Der-⁽¹⁰⁾gāhında ne deñlü sāde-rū ğılmān-ı nīk-ḥū varsa getirüp ⁽¹¹⁾ göstereler. Varup getürdiklerinde pādişāh eyitdi: Bunlara ⁽¹²⁾ beñzer mi oğlan eyitdi hīç birine beñzemez ve oğlan ⁽¹³⁾ eyitdi: Melek-i mezbūr didi ki iş bu maḳām-ı şerīfūñ adı ⁽¹⁴⁾ Ayaşofya'dur çünkü pādişāh bu kelimāt-ı pesen-dideyi ⁽¹⁵⁾ oğlandan istimā^c eyledi, hergiz melek yalan söylemez ⁽¹⁶⁾ oğlanı bir āḥīr memlekete gönderelüm, melek ol maḳām-ı ⁽¹⁷⁾ şerīfde ḳalsun. Hemān-dem oğlanı bir vilāyete daḥı [84b] ⁽¹⁾ gönderürler melek-i raḥmānī görür ki ust-gerler yemekden ⁽²⁾ gelmeye başladılar hemān ol durduğı yerde ğā'ib ⁽³⁾ olur. Ḥāliyā ol yir tuc ḳabili mermer direk dibidür.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma'bed-i Câmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 83b-84b.

20. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahî Hazine 1

Şöyle rivâyet eyledi: Râvîler «bir def'a dahi battal kaldı» dir. Battal kaldığına sebep oldur kim, hazîne mal kalmadı kim harc ideler, Te'hîr itdiler, tâ memleketlerden mâl u harâc gele kim gine yapalar. Ol zamân pâdişâhları zulmile nesne yapdurmazlardı. Ol binâ şöyle battal tururken meğer ol bennânun bir şâkirdi vardı. Dâyim ol binâyı beklerdi kim kimesne girüp içinden nesne almaya, diyü. Meğer birgün ol şâkird tururken bir yüzü nurlu kişi geldi. Bu binâyı nazar idüp tururken bu şâkirde eyitdi: «İy yiğit bu binâyı niçün yapmazlar» didi. Ol şâkird eyitdi: «Pâdişâhumuzun hazînesinde mal kalmadı kim harc ideler. Göyerler kim mal gele gine yapmaga el uralar. Azîz eyitdi: «Var üstâdını getür, ben ana mal göstereyim kim anunla bu binâyı tamâm ideler» didi. Şâkird eyitdi: «Ben korkarın burayı koyup gitmeğe nâgâh âletlerden bir nesne gide, beni helâk ideler» didi. Andan ol azîz eydür! «Sen varup yine gelince ben bundan gitmeyem» didi. Yemin itdi. Şâkird inandı, dahi gitdi, Gelüp üstâzına ol azîzün sözüni didi, hem cemâlin, hem hayâsın vasf itdi. Ol bennâ ol şâkirdine eyitdi: «Ol kişi tekin kişi değildir. Biz varınca tura mı?» didi. Şâkird eyitdi «And içdi kim ben anda varmayınca gitmeye» didi. Çün şâkird böyle didi, âkıllar fikr idüp eyitdiler: «Gelün bu şâkirdi bile anda varup almayalum tâ kim ol kişi ol aradan gitmeye» didiler. Şâkirdi iletmeyüp kendüler vardılar ol azîz ile buluşdılar. Ol azîz dahi bunlara bir yir gösterdi. «Kazun şurayı diyi». «Bunda hazîne vardur» didi. «Alun dahi ol mal ile bu binâyı tamâm idün» didi. Hem vâkı'ada eyle itdiler. Ol arayı kazup bî-nihâye mal buldular. Ol mal ile Ayasofya'yı yaptılar. Andan sonra ol azîz biraz vakit göydi. Gördü kim şâkird gelmez, bunların hîlesini bilür, gâyib olur.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 95-96.

21. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 2

Beyân Kerden-i Diden Pâdişâh Der-^ç Âlem-i Rü'yâ Melek-i Rûhânî

⁽¹⁶⁾ Çünkim ufq-ı semâdan dâmen-i şeb huzûr kıvılcık kâna boyanup ⁽¹⁷⁾ ve ser-i leyl-i mevfûrû'l-hubûr mâtem-i iftirâk-ı rûz-ı rûşen-çün ^ç imâme-i [85a] ⁽¹⁾ siyâh urındı. Yine eglenmeyüp başına toğacağın fehm ⁽²⁾ idinüp ve her gûşşanuñ bir şâdilîğı var diyü şubh-dem ⁽³⁾ başına şemsi beyâz dülbend sarındı. Rivâyetdür ki: Üstünyanu ⁽⁴⁾ pâdişâh bir gice ^ç âlem-i rû'yâda görür ki: Huzûrında bir ⁽⁵⁾ melek-i rûhânî şıfat-ı cismânî zâhir olur ve eydür: Ey pâdişâh ⁽⁶⁾ niçün melâlet çekersin, yapdurduğun ^ç ibâdet-hâneyi neden ⁽⁷⁾ tamâm itdürmezsin? Pâdişâh eydür: Hazînemde mâl-i helâlden akça ⁽⁸⁾ kalmadı, bâ' is-i tehîr oldur. Melek-i mezbûr eydür: Hakk cānibinden ⁽⁹⁾ saña haber-i müjdegānî olsun. Yapdurduğun ^ç ibâdet-hâne-i ⁽¹⁰⁾ halâyık için mübâlağa māl virildi baña. Birkaç mu' temed ⁽¹¹⁾ âdemler koş, varalum, getürelüm diyicek pâdişâh uyanup ⁽¹²⁾ melek-i mezbûr öninde gördi. Hemân-dem mi' mār-ı mezkûr[a] haber ⁽¹³⁾ gönderdi. Vaktâ-ki mülâkât oldu, pâdişâh Hakk cānibinden ⁽¹⁴⁾ yapdurduğum ^ç ibâdet-hâne-i halâyık için māl-ı firāvān ⁽¹⁵⁾ ihsân olındı. Gerekdür ki işbu melek-i rahmānî birle bir ⁽¹⁶⁾ kaç mu' temed âdemlerle gayb hazînesine varup ihsân ⁽¹⁷⁾ olınan māl[-ı] ^ç ināyetu'llāh[ı] getüresiz. Rivâyetdür ki otuz [85b] ⁽¹⁾ beş kaçâr kaçır ve iki kaçâr deve alup gitdiler ve Silivri ⁽²⁾ Kapusı'ndan taşra çıkup bir miqdâr gitdiklerinde melek-i mezbûr ⁽³⁾ bir mermer direk öninde vardı tırdı ve eyitdi: İy ⁽⁴⁾ mi' mār bu mermer direk bundan giderilsün ve dibi kazılsun. ⁽⁵⁾ Çünkim melek-i sübhānî didüğün eylediler, gördiler bir demir ⁽⁶⁾ kapu, açdılar taşdan yapılmış aşağıya gider bir nerdübān ⁽⁷⁾ zâhir oldu. Melek-i mezbûr önce gidüp ba' de mi' mārla ⁽⁸⁾ varan âdemler gitdiler, bir ^ç âlî sarāya yetişdiler gördiler, ⁽⁹⁾ kapusı öninde üç başsız gövde yatur. Melek-i Rahmānî'ye ⁽¹⁰⁾ şordılar ki: Bu yatan âdem gövdeleri nedür? Melek eyitdi: ⁽¹¹⁾ Bu gövdeler üç nefer pâdişâh-zâdeler idiler, ^ç ilm-i ⁽¹²⁾ tılsimât-ıla bildiler ki bu maķāmda hazāyin-i medfūn ⁽¹³⁾ vardır. Her biri biñ cehd idüp gelüp ol māl ⁽¹⁴⁾ çıkarmasına tālīb ve rāğīb oldılar. Âhîr birine dağı ⁽¹⁵⁾ naşīb olmayup bu maķāmda ser virüp başdan çıktılar... ⁽⁴⁾ Çünkim melek-i Rahmānî varup zerrîn miftāh-ıla kilid-i ebvāb-ı ⁽⁵⁾ hazāyin-i medfūnı fetḥ eyledi. Ba' de bile varan âdemlere eyitdi: ⁽⁶⁾ Gelün, hâcet kadarı mahfiden māl çıkarup aluñ. Hemân-dem ⁽⁷⁾ varan âdemler içerüye girüp ol kadar māl-ı firāvān çıkardılar ⁽⁸⁾ ki uydurdıkları develeri ve kaçırıkları cümle yükledüp ⁽⁹⁾ gitmek istediklerinde melek-i Rahmānî eyitdi: Ey mi' mār Agnadiyos! ⁽¹⁰⁾

Benden Üstünyanı pâdişâha selâm idüp diyesin, Ayaşofya ⁽¹¹⁾ ‘ibâdet-hânesin isti‘ câl üzere yapdurup itmâmına muḳayyed ⁽¹²⁾ olsun. Ba‘ de ğayri söz söylemeyüp hemân tırduğı yirde ⁽¹³⁾ ğâ’ib oldu. Çünkü mi‘mâr-ı mezkûr bu hâli gördi yine ⁽¹⁴⁾ vaz‘-ı evvel üzere ol maḳâmuñ ḳapusını muḳaffel itdürüp ⁽¹⁵⁾ geldikleri yola ‘azm eylediler. Vaḳtâ-ki pâdişâha mülâḳât ⁽¹⁶⁾ oldılar, evvelâ melek-i Raḥmânî selâmın i‘lâm idüp Ḥaḳḳ cānibinden ⁽¹⁷⁾ iḥsân olınan māl-ı firāvânı pâdişâhuñ ḥazînesine teslim [86b] ⁽¹⁾ eylediler ve gördükleri ‘acâyibâtı ve ğarâyibâtı mâ huve’l-vâḳi‘ tafşil ⁽²⁾ üzere mi‘mâr-ı mezkûr pâdişâha naḳl eyledi. Ve Üstünyanı Pâdişâh ⁽³⁾ Ḥaḳḳ Te‘âlâ’nuñ luṭf ve iḥşânına şad-hezâr şükr ü sipâs idüp ⁽⁴⁾ efkâr-ı ḥayrete varup ḥikmet-i ilâhîde ḥayrân oldu. Ba‘ de bir zamân ⁽⁵⁾ geçdikden şoñra kendüsin cem‘ idüp ḥıttâ-ı ‘aḳla vâlî ⁽⁶⁾ ve ḥıred-i bî-hemtâya mütevâlî olup ḥuzûrında olan vüzerâ ve ⁽⁷⁾ ekâbire eydür: El-ḥamdüli’llâhi ‘âlâ külli hâl, yapdurdüğüm ‘ibâdet-hānenüñ ⁽⁸⁾ ḳayd-ı mühimmâtına ve ihtimām-ı itmâmına Ḥaḳḳ cānibinden şeb ü rûz ⁽⁹⁾ sa‘y-i belîğ iden melek-i Raḥmânîdür. İmdi vezîrlerüm ve ey ⁽¹⁰⁾ mi‘mārân [u] mühendislerüm sizler daḥı gerekdür ki geregi gibi cidd ü ⁽¹¹⁾ cehd idüp yapuyı isti‘ câl üzere yapdurasız. Ola ki ⁽¹²⁾ zamân-ı hâl-i ḥayâtumda itmâma irişüp maḳâm-ı arâste ve envâ‘-ı ⁽¹³⁾ ziynet ile pîraste olduğın ben daḥı görüp içinde ‘ibâdet ⁽¹⁴⁾ şafâ-yı ḥatır idem. Hemân-dem vüzerâ ve ekâbir ve mi‘mārân ⁽¹⁵⁾ zânû-yı istiṭâ‘ata gelüp eytdiler ki: Ḥudâ-yı Rabbü’l-‘Âlemîn ⁽¹⁶⁾ müyesser idüp muḳteżâ-yı tab‘-ı laṭîf üzere tamâm itdürdesiz. ⁽⁷⁾ Neşr Rivâyetdür ki: Üstünyanı Pâdişâh mi‘mâr-ı mezkûra ⁽⁸⁾ buyurdi ki evvel vardıkları medfûn ḥazâyin-i ğaybe tekrâr varalar, ⁽⁹⁾ bir miḳdâr daḥı māl getüreler... ⁽¹²⁾ Neşr Rivâyetdür: Varup gitdiklerinde ol maḳâma irişdiler ⁽¹³⁾ nerdübāndan aşığaya indiler gördiler ki ol başsuz üç nefer ⁽¹⁴⁾ gövde yatur ne sarây var ne ḥod ḥazâyin. İştihâr bildiler ⁽¹⁵⁾ ol bir maḳâmdur ki melâ’ikden ğayrı aña bir kimse girmez ⁽¹⁶⁾ hemân eglenmeyüp yuḳarudaki nerdübân ḳapusın muḳaffel idüp ⁽¹⁷⁾ üstine mermer direk dikdürüp yine vaz‘-ı evvel üzere [87b] ⁽¹⁾ ḳoyup gitdiler. Çün-kim pâdişâha gelüp aḥvâlî ma‘lûm itdiler, ⁽²⁾ pâdişâh eyitdi: “İmdi Ḥaḳḳ’uñ rızâsını gözleyelüm ğayb ḥazâyininde ⁽³⁾ iḥsân olınan māl-ı firāvân recâdur ki kifâyet ide; ḥâliyâ ⁽⁴⁾ münâsib budur ki bir ân ve bir sâ‘at te’ḥîr olunmayup yaputı ⁽⁵⁾ yapdurmağa ibtidâ idesiz.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-z de Mustafa Çelebi, **T r h-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i C mi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 84b-87b.

22. Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine 3

Theodosius ve İhtiyar Kadın

Theodosius, Nika Ayaklanması sırasında yanan ikinci Ayasofya'nın kurucusuydu bilindiği gibi. Kiliseyi yaptırırken bir ara hazinede para tükenmiş. İmparator nereden para bulacağını kara kara düşünürken birden bir fikir gelmiş aklına. Hemen üzerindeki süslü giysilerini çıkarıp bir dilenci kılığına girmiş, bugünkü Topkapı'nın bulunduğu yere giderek dilenmeye başlamış. Derken bir yaşlı kadın gelip dikilmiş imparatorun önüne ve şöyle demiş ona:

“Her ne kadar kılığını değiştirmiş de olsan ben seni yine tanıdım imparator! Al işte sana yirmi katır yükü altın. Bunlarla kiliseni bitirirsin artık.”

Kadın bunları söyler söylemez gözden kaybolmuş.

Bir başka anlatıma göreyse kadın imparatoru Yedikule'deki Altın Kapı'ya götürmüş. İmparatoru orada altın dolu bir yere sokmuş ve yirmi katır yükü altın almasını söylemiş. Bu altınlar kilisenin bitirilmesi için yeterli olacaktı.

İmparator o altınları harcayıp bitirmiş, sonra da “Nasıl olsa gerisi var,” diyerek katırlarla Altın Kapı'ya gitmiş, ama o altın dolu yeri bir daha bulamamış.

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 96.

23. Ayasofya'nın Pencere Sayısını Bildiren Melek

Neşr Rivāyetdür ki: Yine ‘âdet-i evvel üzere yaputı ⁽⁹⁾ yapmağa başladılar te’hîr-i binâ yedi ay miqdârı olup ⁽¹⁰⁾ ba‘de binâya mübâşeret olındı. Mi‘mârân [u] mühendisân ⁽¹¹⁾ ve ırğādân-ı firāvân ve mu‘temedân-ı maşlahat-güzerân cem‘ ⁽¹²⁾ olup Ayaşofya maķâmın yapayorken pâdişâh-ı mezkûr ⁽¹³⁾ gelüp eyitdi ki mihrâb önünün yanlarında ikişer cāmdan ⁽¹⁴⁾ pençereler olsun ve ikişer muhtaşar kemerler mermer direklerle ⁽¹⁵⁾ yapılsun diyü işâret idüp ‘âdet-i evvel üzere sarâyına ⁽¹⁶⁾ gider. Ol maħallde hemân pâdişâh-ı mezkûr şûretinde melek-i ⁽¹⁷⁾ Raħmānî görünür. Üçer olsun diyü tenbîh ider ve toĝru [88a] ⁽¹⁾ sarâyına gider. Bir zamāndan şoñra mi‘mâr Ağnadiyos ⁽²⁾ Pâdişâh’a varup eydür ki pençereler ve kemerler evvel ikişer ⁽³⁾ olsun sāniyen üçer olsun dinilmegün sebebi nedür? ⁽⁴⁾ Pâdişâh ferâsetle ma‘lûm idinür ki Haķķ cānibinden ⁽⁵⁾ gelen Raħmānîdür üçer olsun diyü ol daħı işâret buyurır.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zâde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i Cāmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 87b-88a.

24. Ayasofya'nın Tılsımlı Kapıları

Ve bu cāmi'îñ enderūn-ı bīrūnında cümle üç yüz altmış bir kapudur ammā yüz bir kapısı bāb-ı 'azīmlerdir kim anlardan cemā'at -i keşīre girüp çıkmaktadır ammā bu mezkūr yüz bir kapunuñ cümlesi muṭalsamdır kerrāt ile 'add itsen bir kapu dahı zāhir olur aña dahı nişān idüp 'add itsen nişānsız 'add idüp görmediğın bir (15) kapu dahı zāhir olup 'aceb hikmetdir.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

25. Nuh Peygamber'in Gemisinin Tahtalarından Yapılan Kapı

Ve cümle kapuların addi yigirmi zırā'-ı 'ālī bāb-ı kebīrlerdir kim cümlesinin anatları kār-ı zer-gerān ile ārāste olmuş gümüş ile mīnā olmuş pirinc-i muşanna' 'ibret-nümün bāb-ı mu'allālardır ammā ıblenin orta apısı cümleden 'ālī addi elli zırā' bir bāb-ı kebīrdir. Bu bāb-ı sa'ādetin levhaları cümle Hāzret-i Nūh 'aleyhi's-selāmın bizzāt dest-i şerīfiyle inşā itdüğü geminin tahtalarındandır kim açan Hāzret-i Nūh kırk günde deryā-yı tūfān üzre şināverlik idüp kırkıncı gün yevm-i 'āşūrāda beyt:

Be deryā der-menāfi' bī-şumārest (20)

Eğer hāhī selāmet der-kenārest.

deyüp Muşūl şehri urbında Cebel-i Cūdī nām maħalde keşt-i Nūh ber-kenār oldu. Āyet¹ maẓmūn-ı şerīfi üzre keşt-i Nūh Necī ol Cūdī Cebeli üzre arār bulup ümmet, Nūh Tūfānı'ndan hālāş buldukların Nūh Necī didiler. Mürūr-ı eyyām ile keşt-i Nūh levhaları Cebel-i Cūdī üzre alup tā Vezondon ıral 'aşrında ızı Ayaşofya, Ayaşofya'yı binā iderken Hāzret-i Hızır'ın ta'līmiyle Nūh Nebī keştisini tahtaların getirüp bu cāmi'-i şerīfin cümle bābların ol levhalardan inşā itmişlerdir. Hālā gemi mismārı (25) olan yerleri zāhirdir...

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

¹ Kur'ān, Hud 44; "Cudi dağına oturdu".

26. Ayasofya'nın Mimarının Ortadan Kaybolması

Bir rivâyetde şöyle rivâyet olunmuşdı kim Ayasofya'yı binâ iden Firengistan'dan gelmişdi, gâyet hünermend, kâmil üstâd mühendis idi, andan geldi Ayasofya'yı binâ itdi. Şol vecihle kim ol yiri kırk arşun kazdılar tâ suya inince. Andan kırk arşun yir içinde binâsın urdılar tâ yir yüzine çıkınca. Dâyiresin kârgîr yaptılar. Andan dürlü dürlü ağır binâlar itdiler. Ol binânun üzerine bir binâ dahi urdılar tâ yiryüzinden büyük kubbeye çıkınca. Çünkim büyük kubbe yirine geldi, bir gice bennâ gâyib oldu. Hiç kimesne nice oldugın bilmedi, nişânın dahi virmediler. Andan sonra Kostantın ne kadar kim cehd idüp ol üstâdı bulumadılar, âciz kaldılar. Andan her etrâfa âdemler saldılar. Varan âdemler bulımayup girü geldiler kim nâm u nişânın dahi buhmadılar. Çün bennâ bulunmadı, şehirlerde illerde çağırdurlar kim her kim bennâyı bulup getüre, ana nice in'âmlar va'adler itdiler kim ol haber âleme çavladı. Nice keşişler çok ahd itdiler ve cehd itdiler mal tamâ'ına kim getüreler; mümkün olmadı; Nâm u nişânın dahi virmediler. Şöyle âciz kaldılar. Sonra Kostantın memleketde olan bennâları cem' itdürdi. Hiç kimesne el urmadı. Kostantın melûl oldu ol binânun battal kaldugına âciz kaldılar. Âhirü'1-emr onsekiz yıl ol binâ şöyle nâ tamâm yatdı. Meğer ol bennâ gâyib olup gitdükde kaçup Firengistan'a gitmişdi. Anda dahi varup gine bir ulu kilise bünyâd itdi. Onsekiz yıl om yaptı. Anun dahi binâsı kubbe yirine gelicek gine andan dahi kaçtı. Kostantiniyye'ye geldi. Çünkim şehir içine girdi nâgâh anı bir kimesne bildi. Alup Kostantın katına getürdi. Çün Kostantın bennâyı gördi, gazaba geldi. Eyitdi kim: «Bre kişi! Bu sûretlü binâyı tamâm itmek elünden gelmezdi, niçün bu kadar malum harc idüp bunca emekler çekdirdün?» didi. Üstâz eyitdi: «İy pâdişah! Ben bu binâyı yapdugumdan ötürü gitmedüm. Öte gitdügüme sebep oldur kim eğer ol vakit ben gitmesem te'hîr idüp binâ oturuşmadın kubbeyi yapdururdun. Ve çünkim binâ oturuşmadın yıkılup virân oldurdı. Benüm dahi hünerüm ve senün harcun hebâ-i mensur olurdu. Ben andan ötürü gitdüm kim binâ oturuşdı, tamâm yirine geldi. Kubbeyi andan tamam ideyin», (92) didi. «Ve eğer inanmazisen gelün göstereyün» didi. Hem vardılar gördiler, bennâ didüğü gibi dört biş arşun mikdârı oturuşmış. Andan ol üstâda hil'atlar virüp âferinler itdiler. Andan el urup yapmağa başladılar.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 94-95.

27. Ayasofya'nın Kubbesinde Bulunan Peygamber Kemikleri

Rivāyetdür: Ol zamānuñ ehl-i riyāzet keşîşleri ⁽⁴⁾ varup pâdişāha eyitdiler ki eger bu kûbbe-i bülendüñ istiḥkāmı ⁽⁵⁾ ḥaşre degin devāmī olmaḵ isterseñ kûbbe-i dū-rengin bināsında ⁽⁶⁾ peygamberler kemügi olmaḵ münāsibdür ki zelzele-i ‘ azīmden ⁽⁷⁾ ve sâ’ir evhām-ı ḳadīmden bī-pervā olup ⁽⁸⁾ peygamberler kemügi ‘ibādet-ḥāne-i ⁽⁹⁾ ḥalāyık ve kār-ḥāne-i lāyık ola. Pâdişāh-ı mezkûr keşîşlerüñ ⁽¹⁰⁾ sözün tûtip buyurdı ki: Peygamberler kemükleriyle yapılup ⁽¹¹⁾ kûbbe-i bülendi itmām ideler. Çünkim vilāyet-i ‘ Arab’dan ve ğayrıdan ⁽¹²⁾ enbiyā-yı selef kemüklerüñ bulup getürdiler ve kûbbe-i bülendi ⁽¹³⁾ ol kemükler ile yapup çevirdiler ve nihāyet bulup muḳaffel ⁽¹⁴⁾ eylediklerinde o üstüdu ḳurşunladılar kûbbenüñ üstinde ⁽¹⁵⁾ cevāhir ile muraşşa‘ olınmış bir zerrīn çelīpā berkidüp ḳodılar ki ⁽¹⁶⁾ muḥāsibler ḳıymetin biñ yük mālдан ḥāşıl olmış diyü ⁽¹⁷⁾ defātir gösterdiler. Vaḳtā ki pâdişāh-ı mezkûr kûbbe-i bülendüñ ⁽¹⁸⁾ itmāmın gördi şükr-i Sübhān-ı Yezdān ve sipās-ı Raḥmān [89b] ⁽¹⁹⁾ eyleyüp buyurdı ki belde-i Ḳoştanṭiniyye’nüñ bay ve gedāsı ⁽²⁰⁾ At Meydānı’nda cem‘ iyyet idüp ziyāfet olınalar. Çünkim ⁽²¹⁾ pâdişāh-ı mezkûr ḥalāyık içün ni‘ metler ḥāzır itdürdi. ⁽²²⁾ Hemān-dem yoḥsul ve ğanī gelüp gelüp envā‘-ı ni‘ām tenāvül ⁽²³⁾ idüp şehir-i mezbûrda aĝniyādan ve fuḳarādan bir kimse ḳalmadı ki ⁽²⁴⁾ gelüp yimek yimemiş ola ve fuḳarāya in‘ām-ı iḥsān olınur ⁽²⁵⁾ her biri rāzī ve şākir olmışlardı.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-zāde Mustafa Çelebi, **Târîh-i Kala-ı İstanbul ve Ma‘bed-i Cāmi-i Ayasofya**, İstanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 89a-89b.

28. Ayasofya'nın Kutsal Kubbesi

Ayasofya'nın ilk olarak yapımına başlandığında küçük bir kilise şeklinde planlanmış. Daha sonra ise talep o kadar artmış ki; Ayasofya'nın yapımı için İmparatorluğun bütün imkânları kullanılmış. M.S. 537 senesinde bu kilisenin yapılmasını çekemeyenler ve Hristiyanlığın yayılmasını engellemek isteyenler daha sonraki yıllarda İstanbul'da çok büyük bir yangın çıkarmışlar. Bu yangında Ayasofya'nın ön kısmı tamamen yanıp kül olmuş. Fakat yangın esnasında ilginçtir ki Ayasofya'nın kubbesinin altındaki bölüm ve kubbenin altında var olan tüm eşyalar yangından hiçbir zarar görmeden oldukları gibi kalmış. Bunu gören ve Ayasofya'nın kubbesinin kutsal olduğuna inanan insanlar: "Allah'ın evinde, Allah'a ait olan bir şeye hiçbir zaman zarar gelmez." demişler.

Osman Dörtüdüak

29. İmparatorun Ayasofya'yı Altın ve Gümüşten Yapma İsteği

Andan sonra yine ol pâdişâh vezirlerin ve uluların ve ol bin yedi yüz yaşında olan keşişi ve andan gayrı ne kadar i'timâd itdüğü âdem var ise hâzır idüp danışup ayıtdılar: “Siz ne dırsız kim benim gönlüm eyle diler kim bu kelisanun bir taşın altın ve bir taşın gümüş idem. Siz ne maslahat revâ görürsüz?” didi. Pâdişâh böyle diyicek yine ol bin yedi yüz yaşında olan keşiş ve ne kadar i'timâdlu âdemler var ise bir kitâbda gördüm. Âhir zamanda bir kavm gelecektür. Mal için kardaş kardaşı öldüre ve mal için oğul ataya ve anaya âk ola. Belki elinden gelürse ata ve anasın öldüre ve mal için halk birbirine düşman ola. İmdi ol zaman olıcak hiç binâda altın gümüş koyalar mı dedi. Ve eğer halk dahı almazsa ol zamanda bir tama'kâr pâdişâh gelür yıkar, emeğün zayı' olur gider didi. İmdi eğer pâydâr olsun der isen taş ile yap didi. Eyle olıcak vardı. Hüküm itdüğü vilâyetlerde ne kadar garîb rengîn mermerler ve mermer direkler var ise getüreler. Andan Ayduncık'da Süleyman Nebî *aleyhi's-selâm* divlere yapdurduğı köşki yıkdırdı. Dahı haceti olduğı kadar getürüp Ayasofya'yı yapdurdı. On bir bin yüz bir ırgad on altı yıl on ay ve on bir günde Ayasofya'yı tamâm itdiler.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512), Haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 110.

30. Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururla Haykırışı:

“Ey Süleyman Seni Yendim!”

Çün tamam oldu, padişah buyurdu. Altından bir araba ve gümüşden tekerlek etdirip ol arabaya binip kapısından mihraba dek seğirdirdi. Eyitdi: “Ey Süleyman! Yendim seni” dedi. İçine zarlar asdılar zerbaftan, atlasdan, altından ve gümüşden kandiller asdılar. Süleyman'dan sonra kimse oncılayın bina vurmadı.

Yazıcıoğlu Ahmed Bican, **Dürr-i Meknun Saklı İnciler**, Çevrimyazı ve Notlar: Necdet Sakaoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 80.

31. Hazreti İsa'nın Ayasofya'yı Kutsaması

Ayasofya ibadete açıldıktan sonra kiliseyi kutsamak için Hazreti İsa buraya gelip kiliseyi kutsamış ve terler direğe elini değdirmiş. Bundan dolayı da bu sütun ağlıyormuş.

Mustafa Öztürk

32. Ayasofya Mimarının Cezalandırılması

Üstinus şöyle tevehhüm eyledi ki; ⁽¹⁶⁾ kûbbe çökmesi Ağnadiyos'un takşirinden ola. Ol hûşûşdan ki ⁽¹⁷⁾ Ağnadiyos'a muhkem gâzap idüp şöyle niyyet eyledi ki; bir vech-ile öldüre, ⁽¹⁸⁾ kimse anı dutmaya. Bu fikrini kimesneye dimesi. Kûbbe tamam olunca şabr idüp ⁽¹⁹⁾ anda Ağnadiyos'a emr eyledi ki; kendü için dahı bir mîl düzüp ⁽²⁰⁾ şûretini anuñ üzerinde dike koya. Ağnadiyos emr-ile maşlahata ⁽²¹⁾ mübâşeret eyledi. Ammâ bütün direk bulunmadığı-çün şomâkî ⁽²²⁾ direk pâreleri var idi. Birbirine uydurup şan' atla ⁽²³⁾ tavuk bâzârında olan dikili taşı yaptı. Tamâm olduğdan soñra [26a] ⁽¹⁾ Üstinus şûretini ve atını düzüp bir uzun nerdübân ⁽²⁾ eylediler. Ve dikili taş üzerine tayandurdılar. Ağnadiyos ⁽³⁾ ol nerdübânın üzerine çıkup mezkûr şûreti düzerken ⁽⁴⁾ Üstinus ısmarlamış idi, nerdübânı yıkdılar. Ağnadiyos taş ⁽⁵⁾ depesinde kaldı. Ol zamânda 'ummân ve maħalle yok idi. Hemân ⁽⁶⁾ şahrı idi. Ağnadiyos bu hâli müşâhede eyleyince tıydu, ⁽⁷⁾ kazıyye ne idüğün añladı. Bu hâlden ceza' itmedi. Kazâyâ ⁽⁸⁾ rızâ gösterdi baş aşağı eyleyüp taş üzerinde ⁽⁹⁾ kaldı. Kendünün bir 'âkıla ehl-i tedbîr hatunı var idi. ⁽¹⁰⁾ Ağnadiyos'un kışşasın işidicek feryâd iderek ⁽¹¹⁾ segirtti. Taşın altına gelüp ağlayu zârılık itmege ⁽¹²⁾ başladı. Ağnadiyos 'avratın âvâzın işidüp bakup ⁽¹³⁾ aña işâret eyledi ki: "Halk tağıldıktan soñra gel, saña söyleyeceğim ⁽¹⁴⁾ vardır." diyüp 'avrat dahı biraz eğlendi. Halk yatduktan soñra ⁽¹⁵⁾ taşın altına geldi. Ağnadiyos yukarudan bakup ⁽¹⁶⁾ gördi ki kimesne yokdur. 'Avrata eyitdi: "Yarın ibrişimden ⁽¹⁷⁾ bir ip düzüp şöyle ki yeyni ve ince ola. Andan soñra zift ⁽¹⁸⁾ ile tılâc idesün. Yarın gice halk yatduktan soñra getirüp ⁽¹⁹⁾ gelesin, bu râzı kimesneye açmayasın." didi. 'Avrat ⁽²⁰⁾ dahı didüğü gibi ibrişimden bir uzun ince muhkem ip düzip ⁽²¹⁾ zift ile yağladı. Ahşam halk yatduktan soñra bilesince ⁽²²⁾ alup taşın altına vardı. Gördi ki Ağnadiyos aña ⁽²³⁾ mütevaqqı' dur. Anuñ dahı cebinde bir incecük sicim var idi ki; [26b] ⁽¹⁾ mi' mârlar anı görüp üstine yapu yaparlar idi. Ol sicimi şarkıtdı ⁽²⁾ ve karısı elindeki ipün ucını yanına aldı. Ve yukaru taş ⁽³⁾ başında muhkem eyledi. Andan soñra iki eliyle yapışup aşağı ⁽⁴⁾ sıyrıldı. Âsânlığ-ıla indi ve yanında hâzır çaķmak var idi. ⁽⁵⁾ Fi'l-hâl od yakup mezkûr ipi tutuşdurdı. Bir uğurdan ⁽⁶⁾ yandı ve kendi ol sâ' atda tedbîl-i şûret idüp şehrden ⁽⁷⁾ çıkup nice olduğın kimesne tıymadı. Bir kaç yıl geçdükden soñra ⁽⁸⁾ keşîş şûretinde yine İstanbul'a geldi. Top Kapaşı'nda bir ayazma ⁽⁹⁾ var idi. Anda mücâvir oldu. Mezkûr Üstinus

haftada ⁽¹⁰⁾ bir gün varup ayazmayı ziyâret iderdi. Yine ayazmanuñ içine ⁽¹¹⁾ girdi. Ağnadiyos fırsât gözedüp tırdı. Keşîş şûretinde ⁽¹²⁾ segirdüp Pâdişâh'ın etegin öpdı, çok du'âlar eyledi. ⁽¹³⁾ Üstinus eyitdi: “Ne ma'kûle âdemsün ve ne murâduñ vardır?” Ağnadiyos ⁽¹⁴⁾ tebessüm iderek eyitdi: “Ben ol kimesneyüm ki beni helâk itmege kaçd ⁽¹⁵⁾ eyledüñ. Ammâ Hakk Te'âlâ beni kırtardı.” diyüp mâcerâsın cümle söyledi ⁽¹⁶⁾ ve 'özü diledi. Pâdişâh dağı ziyâde ta'accüb idüp itdüğine ⁽¹⁷⁾ peşimân oldu. Ağnadiyos'a ta'zîm ve tekrîm eyleyüp evvelki ⁽¹⁸⁾ 'ulûfesinden ziyâde eyleyüp soñra cümlesi âhirete intikâl eylediler.

Muştafâ El-Fâ'iz İbnü'l-Hâc Ahmed, **Menâkıb-ı Ayaşofya-ı Kebîr**, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr.: 550-2, v. 25b-26b.

33. Ayasofya'nın Efsanevi Mimarı

Ol kadar rüzgâr geçdi kim ol oğlan ak sakallu oldı, pîr oldı. İşte hod tevârîhlerde rivâyetdür kim ol zamânda âdemler çok yaşarlarmış. Ve hem vâkı'ada şöyledür kim biş altı yüzyıl bir kişi pâdişahlık idermiş. Şimdiki halde Ayasofya gibi binâyı başlayup tamâm itmek mümkün midür kim bir pâdişâha nasîb ola? Belki nice pâdişahlar gele gide ançılâyın binâ itmeye. Rivâyet iderler kim Edrene'deki Eski Câmî'i Emîr Süleyman bünyâd itmiş, biraz dahi Mûsâ Çelebi yaptırmış, andan Sultan Mehmed (98) tamâm itmiş. Bu kıyâs üzere Ayasofya gibi binâyı nice pâdişâhlar gele gide idemeyeler. Pes andan sonra ol pâdişâh Ayasofya'yı ol sûretile tamâm oldugı göricek Hak te'âlâya çok şükürler idüp yohsullara mallar sadaka idüp nice bin koyunlar ve sığırlar kurban itdürdi ve ol binâyı yapanlara ve üzerinde turanlara çok ihsanlar itdi. Ücretlerinden ziyâde virdi. Andan sonra ol oğlan kim pîr olmuşdı, cümle in'âmdan ve mülklerden gayrı bir kaftan ve bir tac itdürdi kim cümle altunla murassa'. Andan üzerine bir kıymeti rengin la'ller yâkûtlar inciler düzdürdi kim her bir taşımın kıymetin kimesne biterse olmazdı. Bu sıfatlu kaftanı arkasına ve ol sıfatlu tâcı başına giyürdi. Sonra sakalnun her bir kılına kıymeti taşlara ve incilere gark itmiş tâ hattâ İstanbul'da bir kilisede tasvîr itdürmiş tâ kim kıyâmete değin yâdigâr olup anıla. istanbul kâfirlerinün içine gelen müslümanlara kâfirler gösterürlerdi kim “bu tasvir Ayasofya'yı yapan üstâddur kim ol yapduran pâdişah ana bu sûretlü in'âmlar idüp tasvir itdürmiş” diyü bunu gösterürlerdi. Ve hem İslâm oldugın dahi görmüş âdemler vardır kim bir ancılâyın tasvîr yazılmışdı. Ve kaftanına tâcına ve sakalına kıymeti taşlar incüler ve dürlü dürlü rengin dizilmiş tururdi. Ve hem üzerinde vâsf-ı hâli yazılmış dururdi. Ve hem vâkı'ada İstanbul'da her kilisede kim tasvir yazılmış, üzerinde bir hat dahi yazılmışdur. Ol hat ol tasvîrün kim idüğün bûdirür, ve nitdüğün beyân ider. Ol zamanda kim bennâya nice hürmet iderlermiş, şimdiki zamanda hürmetün in'âmın adı kalmışdur.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman - F. Giese Neşri -, Haz.: Nihat Azamat, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1992, s. 100-101.

B. BİZANS DÖNEMİNİ KONU EDİKEN AYASOFYA EFSANELERİ

34. Kubbedeki Melek Resimleri

Bu eşkâllerden mâ‘adâ kubbe-i ‘azîmîñ dörd pāye-i ‘azîmleriniñ tabaқа-ı ‘alîsi nihāyetinde dörd gūşede birer melek şüreti vardır. Bilā-teşbîh biri Cebrā’îl ve biri Mîkā’îl ve biri İsrāfîl ve biri ‘Azrā’îl şüretleridir kim (30) hālā k̄anaṭların kūşāde idüp dururlar kim kadd [ü] k̄āmetleri pîr [ü] balleri ile ellişer zîrā‘ timsāl-i ‘acîbelerdir kim tā Ḥazret-i Risālet vücūda gelince bu ferîşte şüretleri göbeğinde olan ağızlarından kelimāt idüp Cebrā’îl taşvîri cānib-i Şark’da olup olacak ‘alāyîmāt ve vaḳāyi‘ātları ‘ayān idermiş. Ve Mîkā’îl şüreti cānib-i ğarbda düşmen zuhūr ider ve kaḥṭ [u] ğalā olur diyü haber virirmiş. Ve İsrāfîl şüreti cānib-i şimālde olacak vaḳāyi‘ātdan haber virirmiş. Ve ‘Azrā’îl timsālî cemî‘ dünyāda müte‘aid pādîşāhların mevti haberin virirmiş. (35) Hālā ol zîkr olunan dörd şüret-i mehîb rāyegāndır. Ammā Ḥazret’den berü tılsımātı bāṭıl olmuştır....

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

35. Ayasofya'nın Kubbesini Koruyan Melekler

Ayasofya'nın kubbesinin dört yanında 6 kanatlı 4 melek vardır. Bu dört meleğin kubbeyi koruğunu söylerler. Onun için 1500 yıldır bu kubbe ayakta kalmış, kıyamete kadar da kalacakmış.

Saime Şen Hacıoğlu

36. Desis Mozaigı

Hazreti İsa mozaigı deniyor. Gözleri iri ve biraz dışarıda yapıldığı için buraya gelenlerin gözlerine baktıklarında hareket ettiklerini ve kendilerini takip ettiği izlenimini verdiklerini söylüyorlar. Mozaik ustası bunu yaparken Hazreti İsa'yı rüyasında görmüş. Hazreti İsa bu ustaya; inananları gördüğünü, günah işlememelerini söylemiş.

Ünal Cengon

37. Hz. İsa'nın Ayasofya'daki Kutsal Emanetleri

Ayasofya ibdete açıldıktan sonra, İmparator, Hazreti İsa'nın çarmıha gerildiği haçı ve Hazreti İsa'yı çarmıha gerdiklerinde kullandıkları çivileri Kudüs'ten getirterek Ayasofya'nın gizli bölümlerinden birinde saklatmış. Bu kutsal emanetleri Ayasofya'ya saklamalarının sebebi de; Hazreti İsa kırk bin yıl sonra dünyaya inecek ve ineceği yer Ayasofya olacakmış.

Hüseyin Alp

38. Hazreti İsa'nın Kanayan İkonası

Ayasofya'da, üzerinde Hz. İsa'nın tasviri olan bir ikona vardı. İnancına ters düştüğü için bir gün bir Yahudi bu ikonaya saldırmış ve elindeki hançerle delik deşik etmişti. Ancak bir anda ikonadan kan damladığını görünce korkmuş ve onu alıp bir kuyuya atıp kaçmıştı. Ne var ki kandan bir miktar elbisesine bulaşmıştı. Oradan geçmekte olan bir Hristiyan durumundan şüphelendi. Sorgulandığında Yahudi suçunu itiraf etti ve ikonayı attığı su kuyusunu gösterdi. Söylendiğine göre kuyudan çıkarılan ikona hala üzerindeki hançerle bir arada durmakta ve kanlar akmaya devam etmekteydi.

Sabahattin Türkoğlu, **Ayasofya'nın Öyküsü**, İstanbul, Yazıcı Basım Yayıncılık, 2002, s. 82.

39. Kral Kızının Tılsımlı Mezarı

Ve bu orta kıble kapısı üzre pirinc-i aşfargün tábüt-mişâl bir şandūka-i tavîl içre Ayaşofya'yı binâ iden Ayşof'ıñ na'sı iksir-i a'zam içre mumya olup medfûndur. Nice pâdişâh-ı tama'kârlar ol şandūkaya vaz'-ı yed itmek murâd itdiklerinde câmi' içre bir zelzele ve velvele ve şâ'ikâ zâhir olup câmi' münhedim olur mülâhazasıyla ferâgat iderler kim bir mu'talsım-ı 'azîm dahı budur...

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 51.

40. Kral Kızının Tabutu

Konstantinin -hangi Konstantin olduğu bilinmez zira halk arasında hemen bütün Bizans imparatorlarına Konstantin demek âdettir- bir kızı varmış, falcılar bu kızın yılan sokmasından öleceğini söylemişler, çaresiz kalan babası da kızını yılanın şerrinden korumak üzere “Kız kulesi”ni yaptırmış (!!)

Fakat bütün bu tedbirler de fayda etmemiş, günlerden bir gün bir üzüm sepeti içinde gizlenen ufak bir yılan kızı sokmuş, öldürmüş, hiç olmazsa cesedini vikaye gayesiyle en emin yer olarak getirip Ayasofya’nın imparator kapısı üzerine koymuşlar, yılanın muhtemel taarruzunu defetmek üzere de karşısına dört adet top konmuş, yılan yine gelmiş, topar taş olmuş, yılan da bir delikten girip, içerde yavruladıktan sonra diğer iki delikten çıkmış.

Reşad Ekrem Koçu: **İstanbul Ansiklopedisi 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s.1465–1466.

41. İmparatoriçenin Aşkı ve Terler Direk

Efsaneye göre bir Bizans imparatoriçesi ve yüksek rütbeli bir kumandan birbirlerine âşık olmuşlar. Gizlice yaşamış oldukları bu aşk sonunda ortaya çıkmış. Yasak aşkı ifşa olan imparatoriçe Bizans sarayındaki konumunu düşünerek bu yasak aşktan dolayı kumandanı suçlamış ve çeşitli entrikalarla kumandanı imparatora öldürtmüştü. Böylece hem hayatı hem de konumu kurtulmuş. Fakat zaman geçtikçe yaptığından pişman olan imparatoriçe günahlarından arınmak için her fırsatta kutsal Ayasofya Kilisesi'ne gelerek ağlayan sütunun yanında dua ediyor ve gözyaşı döküyormuş. Hayatının sonuna kadar bu böyle devam etmiş. Bu acı ile fazla yaşayamayan imparatoriçe bir gün ölmüş ve onun ölümünden sonra bir mucize eseri olarak bu sütun da ağlamaya başlamış.

http://www.archi.ru/events/news/news_current_press.html?nid=7083&fl=1

42. Şarkıcı Romanos

Altıncı yüz yılda Ayasofya’da Romanos isimli bir papaz, aynı zamanda da çok kabiliyetli bir şair vardı. Müthiş kasidelerinden dolayı patrik tarafından çok seviliyordu. Diğer papazlar ise onu kıskanıyordu ve onu gülünç duruma düşürmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Bir Noel arifesi akşamında katedralde ayin esnasında Romanos’u kürsüye Noel şarkılarını söylemesi için ittirdiler. Diğer ruhbanlar Romanos’un ses kabiliyeti olmadığını biliyorlardı ve herkesin önünde başarısız olmasını ümit ediyorlardı. Dolayısıyla hem onu himaye eden ve hem de Romanos’u halkın önünde utandırmak istiyorlardı ve öylede oldu. Şarkı söylemeye çalıştı, kekeledi ve sonra tekrar denedi. Sonunda ağlamaya başladı ve Kilise’den aceleyle çıktı. Gece uzun zaman gözüne uyku gitmedi. Sonunda uyuya kaldığında Tanrı’nın Annesinin –Meryem- kendisine bir yazı yutturduğunu gördü. Ertesi sabah, yani Noel sabahı ter içinde uyandı, hemen giyindi ve Ayasofya’ya koştu, çünkü Noel ayini sabah erkenden başlıyordu. Ayasofya’da bütün ruhbanlar, memurlar, askeriye ve konumu yüksek herkes toplanmıştı. Büyük kapı açılınca İmparator, İmparatoriçe ve saray çalışanları teşrif ettiler. Karşılama töreni bittikten sonra ayin devam etti. Sıra yine Noel şarkılarının söylenmesine geldi. Romanos’a o acımasız oyun tekrar yapıldı. Yine kürsüye itekleyip şarkı söyletmeye çalıştılar. Romanos ter içinde kaldı fakat yaşlı gözlerle şarkıları söylemeye çalıştı. İlk başta biraz duraksadı daha sonra birden bir mucize oldu. Sesi öyle güzel, büyüleyiciydi ki bütün Ayasofya sessizliğe bürünmüştü ve pür dikkat Romanos’u dinliyordu: “Bugün bakire kadın insanlığın en güzelini...” Birden inançlı halk o genç papaza Tanrı tarafından yetenekli anlamına gelen lakabı taktı: “tanrı vergisi şarkıcı”. O zamandan beri Romanos Melodos’un ismi: “Şarkıcı Roman” oldu.

Trenkle Elisabeth, (Nacherzählt und zusammengestellt), **Legenden Aus Byzanz Und Stambul**, Slavisches Institut Monchen, Munchen-Autenried, 1964, s. 21.

43. Ayasofya'daki Çocuk Aziz'in Mezarı

Rus hacısı Anton von Nowgorod on ikinci yüzyılda bereketli Sen'deki kutsal mezara gitti ve Zarigrad'dan şunlardan bahsetti:

“Aziz Sophia da Aziz Athenogenes'in çocuğunun mezarı da var. Tanrı, meleğini kilisede memur olan Aziz Athenogenes'in, babasına hizmet eden çocuğunun ruhunu alması için yolladı. Tanrının meleği kiliseye geldi ve Athenogenes'e Tanrı beni senin çocuğunun ruhunu almam için gönderdi.” dedi. Athenogenes de “Ben ve çocuğum senin ve benim Tanrımın kutsal ayinini bitirene kadar bekle. O Tanrı ki göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Kendi oğlunu biz günahkâr insanlara; günahlarımıza kefaret olması, ruhlarımızı kurtarmamız ve günahlardan tövbe ederek Tanrı'ya karşı pişmanlığımızı gösterebilmemiz için göndermiştir.”

Melek Athenogenes'in bu aşağılayıcı sözlerini dinledi ve ayinin sonunu, kutsal kurbanın verilmesini bekledi. Athenogenes çocuğuyla birlikte töreni tamamladı. Daha sonra çocuğun elinden tuttu ve Tanrı'nın meleğine selam verip onu teslim etti. Melek, çocuğun ruhunu aldıktan sonra Tanrı'ya sevinçle geri döndü ve Tanrı'ya çocuğun ruhunu kurtardığı için şükretti.”

“Ve Aziz Sofya'da bu mezardan başka mezar yok”

Russack, Hans Hermann, **Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn**, Hans von Hugo Verlag, Berlin, 1941, s. 27.

44. Ayasofya'daki Özel Ayin ve Bakkal Çırağı

Ayasofya'da ayinlerin yapıldığı kutsal sunak yerinde fetih sırasında dindar Hristiyanlar sığınıp beklesirlermiş. Yılda yalnızca bir kez açılırmış burası.

Bu sunak yerinin ilginç bir efsanesi de vardır.

Derler ki, bir bakkal alışveriş yapsın diye çırağını çarşıya göndermiş. Çıracak da, yolu daha kısa olsun diye dönüşte Ayasofya'nın avlusundan geçmiş. Hemen önünde bir kapının açık olduğunu görmüş ve kiliseden içeri girmiş. O sırada ayin yapılmaktaymış orada. Bizim çıracak da ayine katılmış, sonra da işini görmek için kiliseden çıkmak istemiş.

Ne var ki kilise çok kalabalıkmış. Genç çıracak bir yol bulup da oradan çıkmak için hayli uğraşmış.

Neyse, oradan çıkınca doğrudan dükkâna gidip hemen çalışmaya başlamış. Ama dükkânda tanımadığı bir genç varmış ve tuhaf tuhaf bakmaktaymış bakkalın çırağına. Sonunda dayanamayıp sormuş genç:

“Kimsin sen ve burada ne arıyorsun?”

“Kim miyim? Bu dükkânda çırağım, kim olacağım başka?”

“Bırak yalan söylemeyi,” demiş öteki. “Bu dükkânda bir tek çıracak vardır, o da benim ve tam bir yıldır burada çalışmaktayım.”

O sırada dükkânın sahibi girmiş içeri ve eski çırağını tanımış:

“Nerelerdesin sen?” diye sormuş kızgın kızgın. “Bir yıldır yoksun ortalıklarda. Seni aratmadığım yer kalmadı, ama boşuna! Hiçbir yerde de izine rastlayamadı kimse.”

Çıracak da şaşırılmış bu sözler üzerine ve şöyle demiş:

“Senin bana vermiş olduğun işi yapmak için gitmiştim. Dönüşte Ayasofya'nın avlusundan geçiyordum, önümde bir kapının açık olduğunu gördüm, içeri girip ayine katıldım.”

Genç çıracak meğerse Ayasofya'da tam bir yıl kalmış, ama haberi yokmuş bundan.

İşte o zamandan beridir ki halk, Ayasofya'da yılda bir kez özel bir ayin yapıldığına inanmaktaymış. Bu ayine katılanlar, dua bitince çıkmakta hiç acele etmezler, dahası gelecek yılın yortusuna kadar orada kalırlarmış.

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 98–99.

45. Hz. Muhammed'in Miraç Mucizesi ve Ayasofya

Rivāyetdür ki: Sultān-ı Enbiyā ve Server-i Evliyā ya' nī ⁽⁵⁾ Muḥammed Muṣṭafā 'Aleyhi's-salavat ve's-selām buyurur ol gice ⁽⁶⁾ ki qarındaşuma Cebrā'il 'Aleyhi's-selām geldi. Beni mi' rāca da' vet ⁽⁷⁾ eyledi. Varup ṭabaḳāt-ı eflākı ve cennāt-ı pāki kūşe-ber-kūşe ⁽⁸⁾ gezüp her birin seyrān idüp Allāhu Te'ālā'nun kemāl-i kereminden ḳulları-ḳün ⁽⁹⁾ yaratduğı maḳāmātı temāşā iderken nāgāh maḳām-ı behişt-i Firdevs ⁽¹⁰⁾ içine girdüm ki anda bir cāmi' -i bülend mişālinde bir maḳām-ı şerīf ⁽¹¹⁾ važ' olunmuş ki kırk 'aded yāḳūt dan içinde direkleri var ⁽¹²⁾ ve iḳerüsinün çevre-i eṭrāfi aḥcār-ı zümürüdden ve pirūze-⁽¹³⁾ den ḳaplanmış ve ferşi gümüşden yapılmış ve ṭaşrasının şahını ⁽¹⁴⁾ billūrdan olup envā' -ı ziynet birle müzeyyen olunmuş. İçine ⁽¹⁵⁾ girenlerün hergiz ḳıḳmağa meyli olmayup müdām anda ṭurmak ⁽¹⁶⁾ ister ve āb-ı Kevşer altun ve gümüş lülelerden ḥavz içinde ⁽¹⁷⁾ dā'imā aḳar. Eyitdim: İy qarındaşum Cebrā'il! İşbu cāy-gāh-ı zībā [93a] ⁽¹⁾ ve maḳām-ı ra' nā ne yirdür? Eyitdi: Ya Muḥammed! Senün mü'min ve muvaḥḥid ⁽²⁾ ümmetün için Ḥaḳḳ Te'ālā Celle ve 'Alā važ' itdürmüşdür. Buña ⁽³⁾ cāmi' -ü'l kübra dirler. Bunuñ mişāli dünyāda üç ṭarafı deryāya ⁽⁴⁾ ve bir ṭarafı ḳaraya gider bir şehir vardır ki ol şehre Ḳoṣṭantiniyye ⁽⁵⁾ dirler. Anda Şofiya adlu bir 'ibādet-gāh-ı laṭif ve cāy-gāh-ı şerīf ⁽⁶⁾ vardır. Adına cāmi' ü'ş şuğrā dirler. Bu maḳām-ı şerīfün mişālidür. ⁽⁷⁾ Senün ümmetün, içinde 'ibādet itmek naşib olsa gerekdür ⁽⁸⁾ didi. Ḳünkim Cebrā'il 'Aleyhi's-selām[dan] bu sözi işitdim şükr ⁽⁹⁾ ü sipās-ı Rabbü'l- 'ālemīn idüp ol maḳām-ı virem. Evvel Ādem ikinci Nūḥ üçinci İbrāhīm ⁽³⁾ dördinci sen ḥabībüm yā Muḥammed didi. Ḳün mi' rācdan Cebrā'il ⁽⁴⁾ 'Aleyhi's-selām ile aḳāmuma geldim. Cebrā'il 'Aleyhi's-selām ile lāṭifün her ṭarafın ⁽¹⁰⁾ murād-ı ḥāṭır üzere görüp temāşā eyledim ve Ḥazret-i Bārī Te'ālā ⁽¹¹⁾ Celle ve 'Alā ile vaḳtā ki ṭoḳsan biñ kelimāt-ı muṭaḥhara-i münevvere ⁽¹²⁾ eyledüm. Ol ḥinden Ḥaḳḳ Te'ālā buyurdi ki: Ya Muḥammed dünyādaki ⁽¹³⁾ cāmi' -i şuğrāda bir kimesne şafā-yı ḥāṭır ile iki rek' at ⁽¹⁴⁾ namāz niyāz ḳılup şevābın saña bağışlasa 'izzüm celālüm ⁽¹⁵⁾ ḥaḳḳı-ḳün eger ğarḳ-ı günāh olursa daḥı rahmet deñizine daldurup ⁽¹⁶⁾ pāk u ṭāhir itdürdügümden sonra anı ehl-i cennet idem ⁽¹⁷⁾ ve ol iki rek' at namāz yerine ḳabül olunmuş yetmiş rek' at [93b] ⁽¹⁾ namāz şevābın virem. Ve her kim kırk gün anda mücāvir olsa ⁽²⁾ dört peygamber şevābın vedā' laşup ⁽⁵⁾ aşḥāb-ı şafāya ve yārān-ı etḳiyāya şeref-i maḳām-ı Ayaşofya'yı beyān ⁽⁶⁾ eyledim. Her biri ḳulaḳdan 'āşık oldılar. Ve eyitdiler ki: Ümizdür ki ⁽⁷⁾ dār-ı fenādan dār-ı

beķāya rıhlet itmeden ol maķām-ı laţıfũñ ⁽⁸⁾ içine girüp   ibādet itmek müyesser olup bir nazār temāşā idevüz ⁽⁹⁾ **ve Kitāb-ı Meşābıĥ**'de yazılmışdur ki: Cāmi -i mezb rda iki ⁽¹⁰⁾ melek-i r ĥān  el'an mevcuddur ki gice gündüz ĥubbe-i bülendüñ ⁽¹¹⁾ ve ĥıbāb-ı k ĥeg n altında gezüp tevĥ d idüp ĥařr[e] deĥin ⁽¹²⁾  avāf iderler, ol maķām-ı şer fden ĥayrı yire varmazlar. ⁽¹³⁾ Ve rivāyet-i řaĥ   budur ki: Ayaşofya Cāmi -i Ĥazret-i   s  ⁽¹⁴⁾   Aleyhi's-sel m mezhebin ñ zam n-ı řer   si ed  olunurken yapılıp zuh ra ⁽¹⁵⁾ gelmişd r.

Koca Nişancı Reisülküttap Celal-z de Mustafa Çelebi, **T r h-i Kala-ı  stanbul ve Ma bed-i Cəmi-i Ayasofya**,  stanbul Belediye Kütüphanesi, Muallim Cevdet Yazmaları, nr.: 0138, v. 92b-93b.

46. Peygamberin Mucizevi Tükürüğüyle Ayakta Duran Kubbe

...Hattā vilādet-i Resūl-i Kibriyā'dan 882 senesine muḳaddem İskender-i Kübrā 'aşrında ṭā'ife-i Yunaniyān ḳavm-i Ḳababīṭa-i Nabīṭa destinden Mısr'a istilā idüp bu Ayaşofya'ya Mısr'ı vaḳf itdiler. Tā bu mertebe ma'mūr oldu kim Millet-i Naşārā'nıñ bilā-teşbih Ḳa'beleri idi. İskender vefatından 882 sene soñra Hātemü'l-enbiyā Muḫammedü'l-Muṣṭafā māh-ı Rebī'ü'l- (05) evvel'in on ikinci işneyn gicesi raḥm-ı māderden sa'ādetle müştak olup dünyāya ḳadem başıp 'ālemi münevver ḳıldığı mevsim-i Nisan'ın yigirmisi idi. Hikmet-i Hudā ol leyle-i mübārekde cemī' kāfiristān içre bir zelzele-i 'azīm olup Bağdād'da ṭāḳ-i Kisrā ve ḳubbe-i Ḳızıl Elma ve ḳubbe-i Ayaşofya-yı bālā münhedim olup cümle āteş-gedā-yı Nemrūd [u] Merdūd sönüp niçe 'alāmetler zuhūr itdiğinden bildiler kim Muḫammed dünyāya geldi didiler. Andan yedi sene soñra Anūşirvān ve Hātem-i Ṭay merḥūm olup Hāzret-i Risālet'i 'ammīleri Ebū Ṭālib (10) yanına alup perverde itdiler. Hāzret on ikisine bālīg iken Ebū Ṭālib ile Şām ḳurbında Başrī şehrine ticārete gitdiler. Başrī şehrinde bir ulu rāhib var idi. Ol eydür "Ya Ebū Ṭālib bu yanındaki oğlanın alnında nūr, başında sa'ādet tācı var. Bu āhır zamān peygamberi olup cihān duta. Sen bu oğlanı Şām'a götürme" didi. Hemān Ebū Ṭālib cümle metā'in Başrī şehrinde fūrūḥt itmeğe mübāşeret itdi. Ammā beri İslāmbol tarafında Ayaşofya ḳubbesiniñ ḳible tarafında nısfı münhedim olup niçe kerre binā itdiler (15) aşlā mümkün olup ta'mīr ve termīme bir çāre olmayup münhedim olurdu. Āhır Hāzret-i Hızır bir şeyḫ-zāl şūretinde cümle ruhbāna görinüp eydür "Eğer bu cāmi'in ḳubbesin meremmāt idelim derseñiz, şimdi zuhūr iden āhır zamān Muḫammed'ine varın ağız yārından yār alup āb-ı zemzem ile maḥlūṭ idüp bunda kirece ağız yārın ḥalt idüp ba'dehü ḳubbeyi ta'mīr idiñ. Yoḥsa ḡayra 'ilāc yokdur" diyü cevāb idüp ḡā'ib oldu. Ruhbānlar bildiler kim Hāzret-i Hızır'dır hemān üç yüz batrık ve rāhib lādiklar ḳaṭ'-ı menāzil ide- (20) -rek Şām'a andan Başrī'de Buḡayra Papaz'a varup Muḫammed'i şordılar "Ol daḥı 'ammīsiyle Mekke'ye gitdi" hemān fırsat ḡanīmetdir bir eli nişānesin alın diyü bu ruhbānlara naşḥatlar itdi. Anlar daḥı Mekke'de Ebū Ṭālib'e varup murād [ü] merāmların 'arz idüp hemān Ebū Ṭālib bir filcān içine mürekkebe ḳoyup "Ya Muḫammed sağ elin mürekkebe baṭurup bu ceyran derisi kāğıd üzre bas kim inḳırazu'd-devrān seniñ ümmetleriñ bu ruhbān mesīḫalardan ḥarāc u bāc almayup mu'āf [u] müsellemler olalar" didükde hemān Hāzret yed-i yümnāların mürekkebe (25) baṭurmak şadedinde iken Ruhbān-ı Erzā'il erzellik idüp Hāzret'in dest-i şerīfine yapışup mürekkebe ziyādece başınca hemān Hāzret ḡazab-ālūd olup "Sen cümle ruhbāna petirḡāḥ ol ve sizi bi'l-cümle ümmetlerim bu elim naḳşıyla zabṭ [u] rabṭ idüp bunuñla ḥükm [ü] ḥükümāt itsinler" diyü mübārek dest-i şerīfiyle kāğıda başıp pençe-i Resūl-i Mübīn yed-i ṭulāsın 'ayān idüp ilā

haze'1-ân cemî'-i Âl-i 'Osmân diyârında pençe, buyurdu-yı şerîf didikleri Hâzret Risâlet'in dest-i şerîfleri nakşıdır kim cümle diyâr-ı İslâm anı ile (30) zabt [u] rabt-ı 'aqd hall olunur. İlâ haze'1-ân ol resm-i dest-i şerîf İslâmbol'da Fener kapısında sâkin Petirgâh nâm hergâh kâfir keşîşin kabza-i taşarrufındadır kim yedi kat cevâhir şandûka içinde mahfûzdur. Ve bu resm-i dest-i şerîf üzre Ebû Tâlib'in yedi satır hatt-ı Hâşimîsi mâştûrdur kim 'ahd-nâmedir. Andan yine cümle ruhbânlar eyitdiler "Yâ Muhammed sen dünyâya geldiğin gice bizim koştanîniyye'de Ayaşofya nâm bir deyrimiziñ kıblesi tarafı münhed[im] oldu. Bir kaç kerre binâ itdik temel tutmadı. Mübârek ağzın yârından bu cevâhir kumkuma (35) içre biraz ilķa eyle kirece karışdurup ma'bedhâ-nemizi ta'mîr idelim ola kim bir qarâr ola" diyü recâ itdiler. Derhâl recâları hayyîz-i qabulde vâķi' olup Hâzret-i Risâlet hoķķa içre mübârek ağzı yârından ilķa idüp ķa'im ve dâ'im (35a) olup ümmetlerime âhırûnda Beldetü'n-Ṭayyibe olup 'ibâdeṭhâne-i müslimîn ola diyü rumûz [u] künûz ile ḥayr du'â idüp Hikmet-i Hudâ lafzı âhırûnda Beldetü'n-Ṭayyibe İslâmbol fethine târîḥ vâķi' olmuştur. Andan ruhbânlar bu yâr-ı şerîf ile mesrûr [u] şādân olup kumkuma içre âb-ı zemzem doldurup ve yetmiş deve yükü Mekke-i Mükerreme ḥâkinden taḥmîl idüp ve yetmiş deve bârı daḥı âb-ı zemzemden tulumlara leb-ber- (05) leb idüp andan ılgâr ile İslâmbol'a gelüp 'ale't-ta'cîl Ayaşofya kubbeleriniñ ta'mîr u termîmine mübaşeret idüp kireç ile yâr-ı şerîfi ve yetmiş deve yükü âb-ı zemzemi ve Mekke türâbın maḥlûṭ idüp binâ itdiklerinde bi-emri'llâhi Te'âla tamâm metânet üzre itmâm itdiler. Hâlâ yâr-ı Resûl ile binâ olunan cây-ı ma'hûd kubbeniñ kıble tarafında otuz iki münakkaş terk-i cedîd râyegândır. Ma'lûmı olan cânlar nazar itdikde *Allâhümme şallı 'alâ Muhammedin* dirler. Zîrâ kubbeniñ sâ'ir yerinde Yâr-i Resûl ile binâ olunan maḥall kummdan 'ayân münevverdir...

Evliya Çelebi b. Dervîş Muhammed Zıllı, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 50.

47. Ayasofya ve İznik Gölü

Ayasofya inşaatı başlamış, epeyce ilerlemiş. Büyük bi kubbe yapacak oluyorlar, fakat bi türlü kubbeyi tutturamıyorlar. İki mimar düşünüyor. Peygamberimize gitmeye karar veriyorlar. Gidiyorlar Peygamberimizin huzuruna. Peygamberimiz de işaret ettiği yerden mimarlara toprak getirmelerini söylüyor. Toprağı getiriyorlar. Peygamberimiz toprağı eline alıyor tükrüğüyle çamur yapıyor üç top haline getiriyor. Mimarlara bu topları harca katmalarım söylüyor.

İki mimar, ordan ayrılıyor uzun bi yolculuktan sonra İznik’e geliyor. Bi suyun başında oturuyorlar. Bir tanesi ötekine diyor ki:

“Topun birini guyuya atalım.” diyor.

Atıyorlar. Çamur topu atar atmaz guyu öyle bi daşıyor ki bugünkü İznik Gölü meydana geliyor. Onlar da ordan zor kaçıp İstanbul’a geliyorlar.

Caminin harcını yapıyorlar. Çamur topunun bir tanesini harcın içine atıyorlar. Böylece kubbe tutuyor, inşaat tamamlanıyor.

Peygamberimize sahabelerinden biri:

“Niçin bunlara çamur verdin.” Peygamberimiz de:

“Bir gün Ayasofya Müslümanların olacaktır. Müslümanlar orda namaz gılacaktır.” diyor.

Aziz Ayva, **Anadolu Göl Efsaneleri İnceleme-Metin**, Selçuk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2001, s. 367.

48. Latin Komutanının Ayasofya'daki Mezarı

Yine üst katta bir mezar var. Bu mezar dördüncü haçlı seferleri sırasında buraya gelmiş bir Latin komutanına aitmiş. Bu komutan, İstanbul'u feth etmeyi çok istiyormuş ve seksen yaşında İstanbul'a gelmiş. Ama aniden vefat etmiş. Bu sebepten kendisini Ayasofya'ya gömmüşler. Bu komutan, kötü biri olarak biliniyormuş. Bu yüzden Latin komutanının mezarını, gelen geçen ezsin diye yere gömmüşler.

Gülşah Koyuncu

49. Eyüp Sultan'ın Ayasofya'da Namaz Kılması

Hicretün sene-i 52 yılında Ebû Eyyûb-ı Ensârî *rahmetu'ilâhi aleyh* geldi elli bin kişiyle bilesince Abdullah ibn Abbâs ve Abdullah ibn Zeyd beş yüz pâre gemiyle gelüp Kostantin şehrini hisar idüp altı ay egirdüp ceng itdiler.

... Gelün eydelüm kim murâdunuz Ayasofya içinde iki rek'at namaz kılmakdur diyelüm. Bolay ki rızâ vireler. Bâri Kostantin içinde iki rek'at namaz kılmış olalum didiler. Böyle didüklerine bâ'is budur kim Hazret-i Resûl'den *aleyhi'-s-selâm* buyurmuşdı kim Ayasofya içinde iki rek'at namaz kılan cennetlikdür dimişdür kim anun içün Eyyûb-ı Ensârî bu sözi kâfirlere didi.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512), haz.: Necdet Öztürk, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2000, s. 116–118.

50. Mimar Ali Neccar'ın Ayaşofya'ya Minare Temeli Atması

Evşâf-ı minâre-i erba'a: Ebü'l-feth Muhammed Hân Edirne'de hâlıfe iken İslâmbol'da bir zelzele-i 'azîme olup Ayaşofya deyri cānib-i şimāle (05) meyyāl eğrilüp münhedim olur diyü cümle küffâr havfa düşdiler. Ol 'asırdā Bursa'da Ulū Cāmi'i ve Edirne'de Eski Cāmi'i Yıldırım Hân için binā iden Mi'mār Alī Neccār hayatda olmağıla fi'l-hāl Ebü'l-feth Kostañtin'e dostluğa bināen şüret-i muhabbetden görünüp Ayaşofya'nın ta'mîr ve termîmiçün Koca Mi'mār 'Alī'yi Tekûr'a gönderüp kıral gāyet hâz idüp Ayaşofya'nın cānib-i erba'asına 'azîm pâyeler inşā itdi kim her biri birer sedd-i kâhkahe ve sedd-i ye'cüc mişāl sedd-i bî-sütûnlardır. Hālā Aya- (10) -şofya cāmi'iniñ etrafında ol pâyeler zāhir ve bāhir olup Ayaşofya anlar ile metānet bulmuşdır. Ammā Ayaşofya'nın sağ tarafındaki Şarıkçılar dükkānları mābeyninde olan pāyeniñ içini Mi'mār 'Alī iki yüz kādeme mināre yolu gibi yol eyledükde kıral-ı dāl "Bu nerdibān nedir?" diyü su'āl itdikde Mi'mār 'Alī eydür "Vaqt-i hācetde kuruşum üzre çıkmak için itdüm" diyü cevāb ider. Ba'de't-tamām Mi'mār 'Alī kıraldan ihsān-ı ferāvānlar alup Edirne'de Sultān Muhammed'e geldükde "Pādişāhım (15) metānet üzre eyle pâyeler binā itdüm ki āhır zamānda Hallāc-ı Manşûr yayı çellesi öninde Ayaşofya kubbesi top [u] çevgān-mişāl gāltān olup fenā bulmaya. Ta'mîr itmek benden feth itmek senden ola ve saña bir mināre yeri inşā idüp anda du'ā itdim. Hemān fethine bezl-i ihtimām eyle deyince" cümle huzzār-ı meclis *Fātiha-i ümmü'l-kitāb* kıra'āt itdiler. Üç yıldan bi-emri'llāh fethi müyesser olup ol mezkûr mināre pāyesi üzre Ebü'l-feth eflāke ser-çekmiş bir şerîfeli tarz-ı kādīm bir tûle şeş-hāne mināre-i mevzûn (20) inşā itdirmişdir kim hālā kaddi (---) kādeme mināre-i ser-āmeddir...

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 52.

C. İSTANBUL’UN FATİH SULTAN MEHMED TARAFINDAN KUŞATILMASI ESNASINI KONU EDİNER AYASOFYA EFSANELERİ

51. Fetih Esnasında Ayasofya’nın Üstünde Beliren Nur

Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u kuşatmış, aradan bir kaç hafta geçmesine rağmen bir türlü şehir düşmemiş. Fatih bu duruma çok üzülüyormuş. Kuşatmanın sürdüğü günlerde, bir gece yarısı Ayasofya’nın kubbesinde kocaman bir nur belirmiş. Böyle kocaman, ay gibi bir ışıkmış bu. Bütün İstanbul’un etrafı kuşatıldığı için herkes bu nuru görebiliyormuş.

Bunu gören Osmanlı askeri çok sevinmişler. Çünkü Osmanlı askeri bu ışığı İstanbul’un fethedileceğine dair ilahi bir müjde olarak yorumlamışlar.

Diğer taraftan Bizanslılar da ışığı görünce sevinmişler. Onlar da aynı şeyi düşünmüşler. Bakmışlar ki kilisenin üzerinde kocaman bir ışık var. Demişler ki: “Bu ışık bize Tanrı tarafından gönderilen bir işarettir, işte kilisenin üzerinde İstanbul’u kurtaracak olan meleğin nuru belirdi. Demek ki Türkler İstanbul’u alamayacaklar.”

Bu şekilde farklı yorumlanan bu nur Ayasofya’nın üstünde bir müddet kalmış. Daha sonra kaybolup gitmiş. Bu nur ortadan kaybolduktan kısa bir süre sonra da Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u fethetmiş.

Mustafa Aslan

52. Tavadan Sıçrayan Balıklar

Ayasofya’da İmparator Kapısı’nın önünde bir balık figürü vardır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u kuşattığı sırada Ayasofya’daki papazlardan bir kısmı bu kapının yanında tavada balık kızartıyorlarmış. Osmanlı askerlerinin kuşatmayı yoğunlaştırdığı bir sırada tavada kızaran balıklar, Türklerin İstanbul’u fethedeceğini ve Ayasofya’yı camiye çevireceklerini anlamışlar ve buna isyan etmişler. Türklerin Ayasofya’ya gelmesini istemedikleri için da tavadaki kızgın yağın içinden fırlamış ve taş kesilmişler.

İbrahim Yerli

53. Meryem Ana'nın Mermerdeki El İzi

Türkler Konstantinopolis'i fethettiğinde kilisede ayin yapılmaktaymış. Aniden dua eden insanlar üzerinde bir bulut oluşmuş ve bulut üzerinde Tanrı Annesi gelmiş, eliyle mermere sütuna dokunmuş. O iz hâlâ görünüyor.

<http://www.russned.ru/stats/1862>

II. OSMANLI DÖNEMİ AYASOFYA EFSANELERİ

A. FATİH SULTAN MEHMED'İN AYASOFYA'YA GİRİŞİ VE AYASOFYA'NIN TEKRAR KİLİSEYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

54. Yeryüzüne İnerek İmparator Kapısından Ayasofya'ya Girecek Konstantin

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u muhasara ettiğinde İmparator Konstantin askerleriyle birlikte kılıcı elinde savaşa savaşa ölmüştür. Hatta Fatih Sultan Mehmet savaşa Konstantin'in öldürülmemesini emretmiş ama İmparatoru tanımayan bir yeniçeri onu öldürmüştür.

Fatih Konstantin'in cesedinin bulunarak İmparatora yakışır bir şekilde defnedilmesini emretmiş. Ama Konstantin öldükten sonra Rumların inancına göre, bizdeki Mesih inancı gibi yani, ortadan kaybolmuş, her yeri aramalarına rağmen bir türlü bulamamışlar.

Hristiyanlara göre; gelecekte bir gün Bizans'ın son İmparatoru Konstantin yeryüzüne tekrar inecekti. İstanbul'u Türklerin elinden alarak Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye çevrilen Ayasofya'ya İmparator Kapısı'ndan girecek ve Ayasofya'yı tekrar kiliseye dönüştürecekmiş.

Hatta İmparator Konstantin'in bunu yapabilmesi için hazırlık olsun diye Ayasofya'nın altın kapısı ile kralın hazinesini, bir rivayete göre Ayasofya açıklarında Sarayburnu civarında bir rivayete göre ise Haliç tarafında denize atmışlar. Böylece İmparatorun hazinesi denizin dibinde Konstantin'in tekrar yeryüzüne inmesini bekliyormuş. Konstantin geri gelecek, büyük bir törenle Ayasofya'nın altın kapısını yerine yerleştirecek ve İstanbul'u tekrar eski günlerdeki gibi Bizans'ın başkenti yapacaktı.

Mustafa Aslan

55. Fatih'in Ayasofya Önünde Torunlarına Vasiyet Etmesi

Fatih İstanbul'a girip alayla Ayasofya yanına geldiği zaman derinden derine bir inilti işitti. Sesin geldiği yöne bir adam gönderdi. Sakalları büyümüş, perişan durumda bir keşiş bulup getirdiler. Huzura çıkardılar. Korktu, teskin ettiler.

Neden zindana atıldığını sordular.

Keşiş fala da baktığını ve Türklerin kuşatma hazırlıkları sırasında Konstantin'in kendisini çağırıp İstanbul'u Türklerin alıp alamayacağını bildirmek için remil (Fal. Özellikle kum falı) atmasını söylediğini, remilde İstanbul'un Osmanlıların eline geçeceğini bildirmesi üzerine Konstantin'in kızarak onu zindana attırdığını anlattı ve:

— Demek falım doğru imiş... diye ekledi.

Bunun üzerine Fatih de İstanbul'un kendi elinden çıkıp çıkmayacağına dair atmasını ve doğruyu söylerse armağanlar vereceğini bildirdi. Keşiş yeniden bu defa Fatih için remil açtı.

— İstanbul Türklerin elinden savaşla çıkmayacak. Lakin öyle bir zaman gelecek ki ellerindeki emlak ve toprak azalacak, bu suretle İstanbul Türk malı olmaktan çıkacak.

Bu falın bildirdiği sonuçtan ileri derecede müteessir olan Fatih ellerini gökyüzüne kaldırarak:

İstanbul'da edindiği yerleri yabancılara satanlar Tanrı'nın gazabına uğrasınlar... diye beddua etti.

Kritovulos, **İstanbul'un Fethi**, çev. Muzaffer Gökman, y.y., y.y., t.y., s. 155.

56. Ayasofya'daki Açılmaz Kapı

İstanbul alınınca Türkler Ayasofya'ya gelmişler ve içeri girmek istemişler. Ama ancak küçük bir kapı bulabilmişler, onu da bütün çabalarına karşın açamamışlar bir türlü. Hristiyanlar da bu kapının arkasına sığınmış bekliyorlarmış.

Kapının açılmadığını haber alan padişah doğruca Ayasofya'ya gelmiş. Askerler onun gözetiminde de çabalarını sürdürmüşler, ama boşuna! Sonunda öfkelenen padişah,

“Ey kapı, yerin dibine gömülesin inşallah!” diye beddua etmiş. O böyle der demez de kapı gürültüyle yerin beş parmak altına gömülmüş.

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.104–105.

57. Ayasofya'nın Denize Batan Sunağı

Türklerin İstanbul'u fethettiği gün, Yunanlılar Ayasofya'nın sunağını, Türklerin ele geçirmemesi için, Frankenland'a götürmek üzere bir gemiye yüklerler. Fakat gemi Marmara Denizi'ne geldiğinde su almaya başlar ve sunak denize batar. Diğer tarafların dalgalı ve girdaplı olmasına rağmen, sunağın battığı yer dalgasız kalır.

Sunağın battığı yer oranın dalgasız olmasından ve güzel kokusundan tanınıyordu. Hatta bir çok insan denizin derinliklerinde bulunan sunağı görebiliyordu.

Yunanlılar İstanbul'u tekrar fethederlerse, o sunak önceden bulunduğu yere tekrar Ayasofya'ya getirilecekti.

Russack, Hans Hermann, **Byzanz und Stambul. Sagen und Legenden vom Goldenen Horn**, Hans von Hugo Verlag, Berlin, 1941, s. 28.

58. Kutsal Kâseyle Birlikte Kaybolan Papaz

Kent düşüp de Türkler Ayasofya'ya girdikleri sırada papazın biri vaaz vermekteymiş orada. İmansız (!) Türklerin geldiğini görünce vaaz kürsüsünde duran kutsal çanağı almış. İçinde İsa'nın kanının sunulduğu bu kutsal eşyanın Müslümanların eline geçmesini istemiyormuş.

Papaz, elinde kutsal kâseyle bir kapıdan geçip gitmiş. Kapı da hemen kendiliğinden kapanıvermiş arkasından. Ama Türkler papazın bir kapıdan içeri girdiğini görmüşlermiş. Papazın ardı sıra onlar da seğırtmişler kapıya doğru.

Gelgelelim, papazın gözden kaybolduğu yere varınca bir de bakmışlar ki ne kapı var ortalarda, ne ondan en küçük bir iz. Dümdüz bir duvar uzanmaktaymış önlerinde yalnızca. Bir oyuna getirildiklerini ya da bir sihirbazlık olayıyla karşılaştıklarını düşünerek çok öfkelenmişler. Bu işin sırrını çözmek için olanca güçleriyle duvara saldırmışlar. Ne var ki, bu saldırılarından bir sonuç alamamaları bir yana, ellerindeki silahları da kırılmış üstelik. O zaman Türk Padişahı,

“Ordumuzdaki duvarcı ustalarını getirin de şu duvarı yıksınlar, biz de görüp anlayalım bakalım ne varmış arkasında!” demiş.

Duvarcılar kazmalarını, demir çubuklarını, keskilerini alıp işe koyulmuşlar. Ama ne denli uğraşırlarsa uğraşınsınlar duvarı yıkmayı başaramıyorlarmış bir türlü. Sonunda,

“Bu işin bizim akıl erdiremediğimiz teknik bir sırrı olmalı mutlaka,” demişler. Padişah o zaman çok öfkelenmiş ustalara da şöyle azarlamış onları:

“Hepiniz de, elinden hiçbir iş gelmeyen beceriksiz insanlarsınız. Ceza göreceksiniz bu yüzden. Çabuk Bizanslı ustalar bulup getirin buraya.”

Neyse, padişahın bu buyruğu üzerine Bizanslı ustalar bulup getirmiş yeniçeriler, ne var ki onca uğraştıkları halde onlar da başarılı olamamışlar.

Peki, neymiş dersiniz bu işin sırrı öyleyse?

Söylenen şu: Papaz, imansız Türklerin eline geçmekten kurtarmış olduğu kutsal kâseye sımsıkı yapışmış bir durumda öylece beklermiş olduğu yerde. İstanbul nasıl olsa günün birinde geri alınacak ya, işte o zaman kapı kendiliğinden açılacak, papaz da oradan geçerek kürsüye çıkacak ve kutsal öğütlerine bıraktığı yerden devam edecekmış.

Bir başka söylentiye göre İstanbul patriğiymiş bu papaz.

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s.99–100.

59. Fatih'in Ayaşofya'ya Girişi ve Pençe Nişanı

Tokuzuncı kerrede İslāmbol'ı binā ve itmām iden Kōştanṭin'dir. Āhır Āl-i 'Osmān'a virüp tamām iden yine Tekūr Kōştanṭin'dir. Andan Ebü'l-feth teberrüken iki rek'at şalāt-ı hācet kıhmağa Ayaşofya deyrine girmeğe kaşd idince içinde ve cānib-i erba'asında sākin olan on iki biñ ruhbān Ayaşofya'ya kapanup dām u bāmlardan ve külle çāñlar[ın]dan 'asākir-i İslām'a zemberek ve neft ve kaṭrān yağdırup alārka itdiler. Hemān Ebü'l-feth 'asākir-i İslām ile Ayaşofya deyrine şarıca (10) arı gibi şarılup üç gün üç gice ceng-i 'azīm olup elli üçüncü günde Ayaşofya-i Kebīr feth olup İbtidā Şultan Muḥammed Ayaşofya içre girüp niçe ruhbānı katl idüp elindeki livā'-i Resūlu'llāhı mihrāb maḥalline diküp ibtidā ezān-ı Muḥammedī'yi Sultān Muḥammed tilāvet idüp sā'ir guzāt-ı müslimīn ruhbāniyānā kılıç urup derūn-ı Ayaşofya hūn-ı müşrikīn ile mālā-māl oldı. Hemān Ebü'l-feth Ġāzī dal-türkeş olup 'alāmetim olsun içtin bir ḥadeng-i çār-cenāhı Ayaşofya kubbeleriniñ tā ortasına atdı. Hālā 'alāmet-i tūr-i Muḥammed (15) Hān nümāyāndır. Ve bir hūnkār şolağı şol eliyle bir kāfiri katl idüp sağ elin kāfiriñ kanına bulayup Sultān Muḥammed'īñ ḥuzūrında bir pertāb idüp eliniñ kıvıllı kanın bir beyāz mermere sürüp pençe nakşı idüp 'alāmet itdi. Hālā ol kanlı şolak pençesi türbe kapusından içre girdikde karşı guşede beş ādem kaddī bālāda bir pençe-i kebīr-i şāhib-dilīr zāḥīr ve bāhirdir.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 43.

60. Ayaşofya'daki Yâvedûd Sultan

Andan {menâkıb-ı Yâvedûd Şultân}: Sultân Muhammed Ayaşofya'yı seyr [ü] temâşâ idüp deverân iderken Terlerdirek nâm bir maḥalde bir nûr-ı İlâhî berḳ urur görüp üzerine (20) vardılar, gördiler kim bir nûr-ı İlâhî beyâz vücûd-ı şerif kıbleye müteveccih olup yatır. Gördiler kim şadr-ı münevverinde kırmızı et ile Yâvedûd ismi yazılmış, hemân Akşemseddîn ve Sivâsî Kara Şemseddîn ve yetmiş 'aded kibâr-ı evliyâ-u'llâh buyurdılar kim "İşte pâdişâhım İslâmbol'un elli günde feth olmasına bâ'is bunlar idi kim Hikmetu'llâh ile İslâmbol'un fethini ellinci günde recâ idüp ol gün rûḥ teslîm iden bu mücâzibündür kim muḳaddemâ pâdişâhımı âgâh itmişdik" didiler. Hemân cemî'-i 'ulemâ ve şuleḫâ ve fuḫalâ cesed-i şerifini (25) ğasl itmek murâd edindikleri maḥalde Ayaşofya'nın Terlerdirek küncinden bir şedâ zâḫîr olup merhûm ve ma'sûldur. Hemân defn idiñ diyü nidâ gelince cümle ḫâzırûn dembeste ve ḫayrân oldılar. Andan cümle meşâḫiyân Yâvedûd Sultân'ın na's-ı şerîfiñ tâbüta koyup Şehîd ḫapusunda defn itmek murâd idinüp biżzarürî tâbütü götürenler kendülerin Eminöni iskelesinde bulup andan bir ḫayıġa süvâr olup berḳ-i ḫâtîf gibi ḫayıḳ kürek çekmeden ve yelken açmadan Ebâ Eyyûb Enşârî ḫazretleri ḫurbında (30) ḫarâr idüp hemân tâbüt ḫayıḳdan bi-emri'llâh çıkup ol maḥalde ḫazılmış bir mezârda tâbüt durup ardı sıra cümle ğuzât ve 'ulemâlar varup istimâ' itdiler kim mezkûr ḫabirden Yâvedûd ismi istimâ' olunurdu. Cümle 'ulemâ ve şuleḫâ na's-ı şerîfi ol ḫabr içre defn idüp gitdiler. Anıñçün ol ḫabristâna ḫâlâ türbe-i Yâvedûd iskelesi dirler ve's-selâm ve Raḫmetu'ilâhi 'aleyhi 'ale'd-devâm.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 43.

B. AYASOFYA’NIN CAMİYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

61. Fatih’in Hiddeti ve El İzi

Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya’yı cami yaptırmak amacıyla restorasyon yaptırırken ustalardan birinin işini boşladığını görür. Fatih Sultan Mehmet kızar. “Bre ne oturuyorsun, saygısız.” der. Adama vurmak üzere elini kaldırır. O sırada adam çekilir. Fatih Sultan Mehmet’in eli duvara çarpar. O kızgınlıkla el izi mermere yapışır.

Ünal Cengon

62. Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra ilk Cuma namazını Ayasofya'da kılacakmış. Fatih Sultan Mehmet etrafındakilere:

— Aranızda ikindi namazının sünnetini hiç kaçırmayan var mı? diye sormuş.

— Eğer kaçırmayan varsa bütün cemaatin başına o geçecek ve imamlığı o yapacak, demiş. Herkes büyüklere bakmaya başlamış. Fatih Sultan Mehmet'in orada bulunan lalası da diğer âlimlere ve en son da Akşemsettin'e bakmış. Ama herkes başını yere eğmiş. Akşemsettin bile başını yere eğmiş ve:

— Bir keresinde evime misafir geldi. Misafirleri kıramadığım ve çok meşgul olduğum için ikindi vakti keraate girdi. Hayatımda sadece bir kez ikindi namazının sünnetini kılamadım, demiş. Akşemsettin'in bu sözü üzerine Fatih Sultan Mehmet:

— Ben hayatımda hiç ikindi namazının farzını ya da sünnetini kaçırmadım, demiş. Bunun için de oradaki heyet tarafından İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'da kılınacak olan ilk Cuma namazına imamlık yapmaya Fatih Sultan Mehmet layık görülmüş.

Yani hem padişah olduğu için hem de bu kadar savaşın arasında ikindi namazının sünnetini kaçırmadığı için imamlığa geçmiş.

Fatih Sultan Mehmet imamlığa geçtikten sonra namaza başlamak için tekbir getirir ama hemen sonra durur ve sağına soluna selam vererek namazını bozar. Sonra tekrar tekbir getirir ve tekrar durur sağa sola selam vererek namazını bozar. Üçüncüsünde de tekbir getirdikten sonra ellerini bağlar ve ilk cuma namazını kıldırmağa başlar. Cemaatten bazıları: "Padişah büyük bir kibire girdi o kibrinden dolayı namazı başlatamadı." diye düşünmüşler. Namaz bittikten sonra Fatih Sultan Mehmet'e namazı neden üç kere bozduğunu sormuşlar. O da:

— İstedim ki namaz sırasında bana ve bütün cemaate Kâbe görünsün, yani biz Kâbe'nin önünde namaz kılalım. Bu niyetle birinci tekbiri getirdim fakat Kâbe görünmedi. İkincisinde de tekbir getirdim Kâbe görünmedi. Fakat üçüncüsünde tekbir getirdim ve Kâbe gözümün önünde belirdi, demiş. Bunun sebebini de Akşemsettin Hazretleri'ne sormuşlar o da bu hadiseyi şöyle anlatmış. Demiş ki:

— Padişahımız üç defa tekbir getirdi. Birinci tekbirde baktım ki Ayasofya'nın yönü kibleye bakmıyor. İçimden: "İnşallah bir yanlış yapmayız." dedim. İkinci kez tekbir getirdi, tekrar namazı bozdu, namazı bozduğu için sevindim. Üçüncü tekbirde yine içimden: "İnşallah namazını bozar." dedim. Fakat o an bana manevi âlemde cemaatin en arka safı gösterildi. En arka safta bir kişilik yerin eksik olduğunu gördüm. Bir an baktım ki Hızır Aleyhisselam o bir

kişilik yere doğru saf tutmak için gelirken terler direğe parmağını soktu ve Ayasofya'nın yönünü kibleye doğru çevirdi. Ondan sonra da bir kişilik yerin eksik olduğu o safa geçti ve namaza durdu. Böylece Padişah üçüncü kez tekbir getirdikten sonra Kâbe'yi tam karşısında gördü, bir daha selam vermedi ve böylece İstanbul'un fethetinden sonraki ilk cuma namazını kıldırdı.

Mustafa Tergip

63. Kapatılamayan Mozaik

Ayasofya'nın içinde Bebek İsa ve Meryem Ana mozaïği var. Yunan efsanesine göre Türkler fetihten sonra Ayasofya'yı camiye çevirmek için o mozaïği sıvamaya çalışıyor ama bir türlü sıvayamıyorlar. Türkler sıvıyor, sıva düşüyor. Sonra o mozaïği bir çarşafıa kapatıyorlar.

Yılmaz Kalyoncu

64. Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri

Fatih, Ayasofya'yı camiye çevirir ve Ayasofya'ya minare yapılmasına karar verilir. Fatih Ayasofya'nın şanına yakışır şekilde bütün etrafına yüzlerce minare yapılmasını istiyor. Alimler bunun yanlış olacağını; gösterişe, riyaya kaçacağını söylüyor. Neticede buraya dört tane minare yapılıyor. Rivayete göre, Hızır'ın dokunmasından kaynaklanan dönmeden dolayı Ayasofya'nın terazisi şaşıyor. Fatih; "Öyleyse Ayasofya'nın terazisini tekrar dengeleyecek şekilde minareleri yapın." diyor. Dört minare de bu yapıyı dengede tutacak şekilde yapılıyor. Bu minarelerden birisi yıkılırsa bütün bina yıkılırmış. Fatih Ayasofya'nın sonsuza kadar cami olarak kalması için böyle yaptırmıştır. Hatta gelecekte bir zarar gelip Ayasofya yıkılırsa Ayasofya'nın tamamını aynı şekilde yapmak için gereken Osmanlı sikkesini de bu minarelerden birinin temeline koyuyorlar.

İsmail Şekerci

C. OSMANLI DÖNEMİNİ KONU EDİKEN AYASOFYA EFSANELERİ

65. Ayasofya'nın Kubbesindeki Altın Top

(10) Ba'de'1-feth Ebü'1-feth bu kubbeye Hazret -i Risâletiñ ağzı yârıyla kâ'im oldu diyü tã kubbeye-i 'âlîniñ ortasına bir zencîr ile teberrüken bir altın top aşmışdır kim elli kîle-i Rûmî buğday alır bir küçük top-ı müzehebdir Tã cãmî'îñ ortasında bir âdem desti irer 'âlîdir. Hazret-i hıızır mezkûr topuñ altında 'ibâdet ider. Şulehâ-yı ümmetinden ba'zı âdemler Hıızır ile ol maħalle buluşmışlardır ve ba'zı erbâb-ı hâcet kimesneler kırk gün şabâh namâzın kılup dünyevî ve uhrevî hayr murâdânı hâsıl olduğu niçe kerre tecrübe olunmuşdır. Ammâ mezkûr top altında kırk gün 'ibâdet (15) itmeğe tãlib gâyet çok olduğundan bir ân ârâm yokdur ve'1-hâsıl ehl-i hâcât beyninde maħâm-ı 'azîmdir...

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 50.

66. 1522 Paskalya Gecesi

Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı zamanında 1522 Paskalya Bayramı gecesi camiye çevrilmiş olan Ayasofya'da birazdan anlatılacak mucizevi olaylar meydana geldi: Gece yarıları dervişler ibadet etmek maksadıyla, bir zamanlar katedral olan Ayasofya'ya giderlerdi. 1522 senesinde İsa'nın öldükten sonra dirildiği gün olan Paskalya Bayramı'nda Ayasofya'ya gittiklerinde, avludan şarkı söylendiğini duyarlar. Kapıyı açtıklarında mumların ışıldadığını görürler. "İsa'nın dirildiğini ve kabirde duranlara hayat verdiğini" açık bir şekilde duyarlar. Dervişler aceleyle Sultan'a giderler ve silahlı bir toplulukla gelmesini rica ederler. Sultan Süleyman yeniçeri askerleriyle beraber yola çıkar. Bu sıra dışı olayı kendi gözleriyle görür. Askerler Sultan'ın emriyle orda bulunanları öldürmek için içeri girerler. Ama söylenen şarkı kesildiğinden ve mumlar söndüğünden dolayı askerler bir ok bile atamamışlardır. Karanlık ve sessizlik her tarafı kaplamıştır. Ayasofya'nın altında yatan Papaz, toplu Paskalya Ayinini icra etmişti.

Trenkle Elisabeth (Nacherzählt und Zusammengestellt), **Legenden Aus Byzanz Und Stambul**, Slavisches Institut Monchen, Munchen-Autenried, 1964, s. 52.

67. Ayasofya'daki Küpler

Lübnan'daki Baalbek'ten getirildiği söylenen kırmızı porfir sütunlardan batı yönüne rastlayanlarının önünde iki büyük mermer küp vardır ki, Üçüncü Murat zamanında Bergama'dan getirildiği sanılmaktadır. Bu küplerin Bergama'da çiftlik sahibi Mehmet Hatiboğlu adında biri tarafından bulunduğu söylenir. Bu çiftçi, bir gün tarlasında çalışırken, sabanı bir şeye takılır, bakar ki, ağız ağıza altın para dolu üç küp. Küplerin üstünü hemen yine toprakla örtüp yerine işaret koyar. Ve, kalkar İstanbul'a gelir, devrin padişasının huzuruna çıkar, meseleyi anlatır. Padişah bununla beraber bir vezirini ve bir miktar askerini Bergama'ya yollar. Üç küpü de meydana çıkarırlar. Padişah emri gereğince bu küplerden birisini kendisine vermeye kalkışınca, Mehmet Hatiboğlu:

-Boşaltın ki alayım, der. Sebebini soranlara:

-Efendimiz bulunacak küplerden birini bana ihsan ettiler. Fakat içindeki altınlardan bahsetmediler. Şu halde bu altınlar benim hakkım değildir, der.

Sonunda, bu derece doğruluğuna mükâfat olarak, küplerden kabartmalarla süslü olanı kendisine verildiği gibi, civarındaki geniş arazi de kendisine bağışlanır. Üzerinde süvariler çengini gösterir kabartmalı küp, ikinci Mahmut zamanına kadar sahiplerinin elinde kalırsa da, sonradan Luvr müzesine hediye edilir. Diğer ikisi ise, Ayasofya'ya getirilir, üzerlerine birer kapak eklenir, musluklar ilavesiyle, abdest tazelemek için kullanılır.

Niyazi Ahmet Banoğlu: **Tarihi ve Efsaneleriyle İstanbul Semtleri**, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 380-381.

68. Dünyanın Sonu ve Ayasofya

16. yüzyılda, Osmanlı döneminde İstanbul'da yaşanan büyük bir deprem sonucu Ayasofya'daki Desis mozaığının üstündeki alçılar dökülmüş. Hazreti İsa figürü ortaya çıkmış. Bunun üzerine özellikle Hristiyan halk bu olağanüstü olayın kıyametin yaklaştığının bir işareti olduğunu düşünmüş. Halk, Hazreti İsa'nın dünyaya yeniden geleceğini Ayasofya gibi ulu bir ibadethanede meydana gelen bu işaretiyle gösterdiğine inanmış.

Recep Demirkan

69. Hızır Aleyhisselam'ın Yazdığı Kıyamet Tarihi

Hızır Aleyhisselam binanın güney yönünde kapıdan girince 3. yeşil sütunun üstüne elindeki bir çöple kıyametin kopacağı tarihi: “On sekizinde yevm-i Pazar, sene 1038” şeklinde yazmış.

Yıldırım Batur

70. Ayasofya'nın Gazabı

Ayasofya'nın bugüne kadar gösterdiği sayısız büyük mûcizelerden, zamanımızda vuku' bulan birini anlatacağım. 1609 senesinde, meramet (meremmet) tâmir etmek üzere, bâzı ustalar padişahın emriyle Ayasofya'nın damına çıkmışlardı. Tabiî ihtiyaç hisseden ustanın biri, aşağı inmeğe üşenerek kireç kabının içine işer ve bunu harca karıştırarak kullanmağa koyulur. Fakat Ayasofya, bu saygısızlığa tahammül edemiyerek adamı elindeki kapla birlikte herkesin gözü önünde yere atar. Adamın vücudu sihirbaz Simon'un lâşesi gibi paramparça olmuştu. Bu vak'ayı gözleriyle görenler dehşete kapılmışlardır. Padişah vaka'yı duyunca hayrette kalarak Allah'a yalvarmış, bundan böyle kimsenin bu gibi küstâhlık ve cür'ette bulunmayıp, tabiî ihtiyaç duyunca aşağı inmesini ve mâbede riâyet ve hürmet ile hizmet edilmesini emretmiştir. Herkesi hayret içinde bırakan bu mûcizeyi bizzat görmedikse de orada çalışan şâyân-ı itimat ermeni, rum ve türklerin ve kezâ papazların ağzından işittik. Bu hâdise, Ekanim-i Selâse'nin şerefi ve Hristiyanların iftihar, Allah'ın azizlerine hürmet göstermeyenlere ise mücâzat olarak vuku'bulmuştur.

Polonyalı Simeon'un Seyahahatnâmesi 1608-1619, Haz.: Hrand D. Andreasyan, Baha Matbaası, 1964, s. 6.

71. Hızır ve Ayasofya'daki Sarhoş

Adamın biri, üstelik de bir ramazan günü kafayı çekmiş ve Ayasofya'ya gelmiş. İnananlar namazlarını kılıp da vaaz dinleyecekleri sırada o da büyük kubbenin altında sırtüstü uzanıp yatmış.

O sırada Hızır da camide bulunmaktaymış. Adamın öyle kimseye aldırış etmeden boylu boyunca yattığını görünce yanına yaklaşarak sormuş kızgınlıkla:

“Burada böyle yatmaktan utanmıyor musun hiç?”

Hızır böyle konuşunca adam onu kolundan tutmuş ve kubbeyi göstermiş.

Hızır Aleyhisselam kubbeye bakmış ki ne görsün! Tanrı'nın melekleri vaaz vermiyorlar mıymış orada! O zaman, sarhoş adamın meleklerin konuşmalarını daha iyi duyabilmek için oraya sırtüstü uzandığını anlamış. Adam, “Gitmene izin vermeyeceğim,” demiş. “Senin burada olduğunu duyuracağım ve sen de kendini kurtaramayacaksın müminlerin elinden.”

Ama Hızır nasıl yapmışsa yapmış, kurtulmanın bir yolunu bulup kaçmış. Serbest kalır kalmaz da elindeki kitabı açıp sarhoş adamın adını aramış, ama bulamamış bir türlü. O zaman Tanrı'ya seslenerek,

“Ey Yüce Allahım! Bu adamın adı niye benim kitabımda yok?” diye sormuş. Tanrı da şu yanıtı vermiş ona:

“Senin kitabında kayıtlı olmayan daha nice peygamber ve nice ermiş var, ama sen bilmiyorsun bunu.”

Derman Bayladı: **İstanbul'un Yüreğinde Tarihe Yolculuk Anıtlar-Olaylar-Efsaneler**, [y.y.=İstanbul] Say Yayınları, [t.y.=1997], s. 110–111.

72. Ayasofya, Hızır ve Kırklar

Motorlu vâsita nedir bilmeyen Boğaziçi'nde mavna ve kayık gibi kürekli vâsıtalardan çalışmakta olduğu bir devirde Üsküdar'dan İstanbul yakasına geçmek isteyen adamcağızın biri, bindiği kayıkta sessiz sedâsız dururken kayıkçı: “Efendi, bir derdin mi var? Neden hiç sesin çıkmıyor?” diye sorunca, adamcağız: “Ne yapayım kardeşim, bu güne kadar hep nefsimle güreştim ve yenik düştüm. Bir mürşidim olsa idi beni adam ederdi, dedim ve bâri satayım, savayım da İstanbul'a gidip beni nefsimin pençesinden âzat edecek bir efendi bulayım diye yola çıktım. Bu paraları da ona vereyim ki muhtaç olan fakire fukarâyâ dağıtsın,” deyip para kesesini cebinden çıkarınca kayıkçı: “Senin mürşidin benim. Ver o keseyi bana,” demiş müşterisinin uzattığı keseyi fırlattığı gibi denize atıvermiş.

Varını yokunu kayıkçıya teslim eden adam, onun bu hareketi karşısında en ufak bir sarsıntı dahi geçirmemiş. Kayıkçı müşterisine: “Akşam olunca Ayasofya Câmii'ndeki top kandilin altına gel. Ben de orada olacağım. Amma dikkat et, ne yaparsam sen de onu yap!” demiş. Akşam olunca aradığı mürşidi bulan adam, top kandilin altına gelmiş ve kayıkçının da yârânı ile beraber orada olduğunu görerek aralarında geçen sohbetten büyük haz duymuş.

Nihâyet konuşmalar tamamlanınca hep berâber minâreye çıkmışlar. Tabîi adamcağız da berâber. Orada da bu Allah velîleri kısa bir müzâkereden sonra içlerinden biri: “Ben sabah namazını Bağdat'ta kılmak istiyorum,” diyerek kendini minareden salıvermiş, ikinci velî: “Ben de Kudüs'de kılmak istiyorum,” demiş ve sıra ile her biri Medine'de, Mekke'de namaz kılmaya gittikten sonra kayıkçı: “Ben de Şam'da sabah namazını kılmak niyetindeyim,” diyerek o da minâreden atlayıvermiş.

Benim yaptıklarımı sen de yap dediği kayıkçının müşterisi bu gidişlere akli yatmadığından minârenin kenarına geldiği halde: “Ben de Şam'a, ben de Şam'a!” diye söylemiş durmuş fakat bir türlü kendini bırakamamış. Bu sırada sabah ezânını okumak üzere minâreye çıkan müezzin zavallıyı hırsız zannederek: “Demek ki günlerdir yağ kandillerini boşaltan sensin,” deyip adamı yakalamış.

O devirde, bu gibi suçluların yeniçeri ağasının huzuruna çıkarılması mûtat olduğundan suçlu zannı ile ağanın karşısına getirilen adam karşısındaki yeniçeri ağasının kendisini Üsküdar'dan İstanbul'a getiren kayıkçı olduğunu görmüş. Mürşidi de oturduğu minder kenarına elini sokup, denize attığı keseden sular akarak müşterisine uzatmış ve: “Köftehor, malını fedâ ettin ama sıra canına gelince onu yapmadın. Al parayı,” diyerek keseyi onun eline vermiş.

Samiha Ayverdi, **Ah Tuna Vah Tuna**, 4. bs., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 237-239.

III. CUMHURİYET DÖNEMİ AYASOFYA EFSANELERİ

A. AYASOFYA’NIN MÜZEYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

73. Ayasofya’nın Duvarında Hapsedilen Şeytan

İstanbul’un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya’nın camiye çevrilmesini emretmiş. Bu işin başına da Akşemsettin’i koymuş. İşçiler, camiyi Cuma namazına yetiştirebilmek için canla başla çalışıyorlarmış. Ama Ayasofya’nın cami olmasını istemeyen şeytan da işçilerin çalışmasına engel olmak için onlara her türlü vesveseyi veriyormuş. İşçilerin bu durumunu anlayan Akşemsettin secdeye kapanmış ve dua etmiş. Secdeden kalktığı an Allah şeytanı mabedin yapımını engellemesin diye Ayasofya’nın duvarındaki bir mermere hapsedmiş. Derler ki Ayasofya’nın müzeye çevrilmesiyle de şeytan buradan azat olmuş.

Ahmet Çakan

74. Hz.İsa'nın "Muhammed Levhası"nı Öpmesi

Ayasofya müzeye çevrilmeden önce, Ayasofya'nın mihrabında namaz kıldıran imamlardan biri namazı kıldırdıktan sonra, Hazreti İsa'nın gelip Hazreti Muhammet'in adının yazılı olduğu levhayı öptüğünü görmüş.

Rıfat Kavak

75. Ayasofya'daki Levhaların Sırrı

Ayasofya camiye çevrilirken bu mabedin bir İslam mabedi olmasını sağlamak için içerisine pek çok İslami motif eklenmiş. Bunlardan biri Ayasofya'nın kubbesine Kur'an-ı Kerim'in 36. ayetinin yazılmasıymış. Diğer ise Ayasofya'nın kubbesini taşıyan büyük sütunlarına Allah, Muhammet, dört büyük halife olan; Hazreti Ebubekir, Hazreti Ömer, Hazreti Osman Hazreti Ali'nin ve Hazreti Hasan ve Hazreti Hüseyin'in isimlerinin 7.5 metre çapındaki devasa levhalara yazılarak asılmasıymış.

Cumhuriyet döneminde Ayasofya camiden müzeye çevrileceği zaman bu levhaları da camiden çıkarmaya çalışmışlar. Fakat o kadar çabalamalarına rağmen levhaları Ayasofya'dan çıkaramamışlar.

Zaten bu levhalar yapılırken, Ayasofya Cami'nin içerisinden çıkarılmasın, Ayasofya'nın manevi havası bozulmasın, Ayasofya tekrar kiliseye dönüştürülmesin diye cami içerisinde, giriş kapılarından daha büyük yapılmış. Böylece bu levhalar Ayasofya'nın kiliseye dönüştürülemeyeceğinin bir kanıtı olmuş.

Hülya Aslan

B. AYASOFYA’NIN TEKRAR CAMİYE ÇEVİRİLMESİ İLE İLGİLİ EFSANELER

76. Mehdi’nin Ayasofya’yı İbadete Açması

Roma imparatorluğu yıkıldığında Doğu Roma birçok kutsal emaneti İstanbul’a getirtmiş; Vatikan’ın önüne geçmek amacıyla Ayasofya’yı ellerinde bulunan en kutsal mabed yapmak istemişlerdi. Büyük yapılmasının en büyük nedeni bu idi. Kudüsün Selahattin tarafından feth olunacağını bilen âlimleri Kudüs’teki birçok kutsal emaneti Ayasofya’ya getirmişti. İstanbul’un düşeceğini kitaplarında tarih ve kişi de açık olarak yazmakta olan Bizans âlimleri; bütün bu kutsal emanetleri Ayasofya’nın içinde 3 mahzene koydular. Bir miktarını da İsa kuyusu adı verilen bu kuyudan girilen mahzene koydular. En önemlisi ise İznik Konsülü topladığında 4 ana İncilin Hristiyanlıkta kabulünden sonra, kabul edilmeyen diğer parça İnciller, sayfalar, yazıtlar ve kayıtlar ise Ayasofya’ya getirilmiştir. Ayrıca kilise en önemli maddi varlığını Türklerin eline geçmesini önlemek amacıyla yine Ayasofya’da bulunan 3 odadan birine saklamışlar. Diğer iki odadan biri mihrab yönünde sol taraftadır, burada Hz. İsa’nın kutsal emanetleri; diğer odada ise yazıtlar saklanmış. Fakat Fatih gibi bir padişah bile bu kutsal emanetleri ve hazineleri bulamamış. Çünkü Ayasofya’daki bu kutsal emanetleri ve hazineleri zamanı fetihden 6. Hicri yüzyıl sonra göreve gelecek Mehdi bulacak ve açacakmış.

Ahmet Çakan

IV. DİĞER AYASOFYA EFSANELERİ:

77. İslam Ulularının Ayasofya'daki Makamları

Andan maḳām-ı Ḥazret-i (37a) Mesleme: Ḥazret-i Mu'āviye hilāfetinde Mesleme ḥazretleri serdār olup İslāmbol'da Ayaşofya içre dāhil olup Üçbucak nām maḥalde 'ibādet itmişdir kim ḥālā maḳām-ı Mesleme dirler.

Andan maḳām-ı Ebā Eyyüb Enşāri: Hicretiñ elli ikinci senesinde serdār olup bā-şulḥ Ayaşofya içre iki rek'at namāz kıldığı maḥalle maḳām-ı Eyyüb Sultān dirler. Terlerdirek'iñ kıblesindeki mihrābdır. Ḥālā evkāt-ı ḥamsede anda cemā'atden ḥālī değildir. Ve şuleḥā-yı ümmetden (05) çok kimesneler leyle-i mübārekelerde anda i'tikāfa girerler.

Andan maḳām-ı 'Ömer b. 'Abdül'azīz: Hicretin toḳsan yedi yılında serdār olup şulḥ ile Ayaşofya'nıñ cānib-i ğarbında yeşil mihrāb dibinde 'ibādet itmişdir. Ḥālā maḳām-ı 'Ömer b. 'Abdül'azīz dirler.

Andan maḳām-ı Harūnu'r-Reşīd: Hicretiñ iki yüz elli sekizinde Harūnu'r-Reşīd Koşantıniyye içre ikinci gelişinde Ya'fūr Kırāl'ı Ayaşofya çañlıġına şalb idüp Ayaşofya içre kıble cānibinde Meyyitḳapusu dāhilinde Süleymān Nebī kıblesinde 'ibādet idüp ḥālā maḳām-ı Harūn dirler.

Ve maḳām-ı Seyyid Baṭṭal Ġāzī: (10) Eflāk'e ser-çekmiş çañlıġa çıkup 'ibādet itmişdir.

Maḳām-ı Baba Ca'fer Sultān: Harūnu'r-Reşīd hilāfetinde elçilik ile gelmiştir.

Ve maḳām-ı Şeyḥ Maḳşūd: Sultān Baba Ca'fer'iñ refīḳi olup ikisi kırāl izniyle Ayaşofya'nıñ cānib-i şarkīsinde Türbe ḳapusu dāhilindeki gūşede 'ibādet itmişler. Ḥālā maḳām-ı Baba Ca'fer ve Baba Maḳşūd maḳāmı dirler.

Maḳām-ı Ḥazret-i Süleymān: Minberiñ sağ tarafındaki yeşil mihrāb maḳām-ı Süleymāndır kim ibtidā Ayaşofya zemīninde 'ibādetgāh-ı kādīm olan ol maḥaldır. Ḥālā niçe kimesneler anda teheccüd, işrāk, (15) ebvābīn-i şalātın anda edā iderler.

Ve maḳām-ı İskender-i Zülḳarneyn: Ḥālā minber-i 'ālī maḳām-ı İskender üzre seddi İskender-vār binā olunmuştur.

Andan maḳām-ı Ḥazret-i Hızır: Tā ḳubbeniñ ortasındaki altun top altında maḳām-ı Hızır'dır. Zīrā ol ḳubbe-i münevver Ḥazret-i Risālet'iñ mübārek ağzı yarıyla nizām-ı intizām bulmuştur. Nice biñ e'izze-i kirāmdan kimesneler Hızır ile bu maḳām-ı şerīfde müşerref oldukları kerrāt ile müşbet olmuştur.

Maḳām-ı Kırklar: Mü'ezzinler maḥfiliniñ cenübî tarafına ḳarīb yeşim şomākî ve yaraḳānî ve mermer-i gūna-gūn ile zemîni kırk 'aded müdevver (20) taşlar ile döşenmiş bir maḳāmdır kim nice kimesneler kırkları anda bulmuşlardır. Hattā {18 fasıl}

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz.: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 53.

AYASOFYA’NIN ŞİFA VEREN UNSURLARI

TERLER DİREK ve ŞİFASI

78. Jüstinyen’in Baş Ağrısı, Meryem’in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun

Ayasofya’nın yapımı sırasında Justinyen, inşaatı kontrol etmek için sık sık Ayasofya’ya gelirmiş. İmparator Justinianus yine kontrol için bir gün Ayasofya’da dolaşırken rahatsızlanmış ve çok şiddetli bir baş ağrısına tutulmuş. Bu sırada o baş ağrısıyla Terler direğe kafasını dayamış ve hastalığının geçmesi için dua etmiş. Bir müddet sonra mucize eseri rahatsızlığı ve baş ağrısı tamamen geçmiş. İmparator dikkatlice sütuna baktığında sütunda ufak bir delik meydana geldiğini ve bu delikten gözyaşı gibi bir yaşın süzüldüğünü görmüş. Bu yaşın; Meryem Ana’nın gözyaşı olduğunu ve kendisini iyileştirmesi için Tanrı tarafından gönderildiğini düşünmüş. Halk bu mucizeden haberdar olmuş ve sütunu kutsal kabul etmiş. Bundan sonra hastalıklarının iyileşmesini isteyenler Ayasofya’ya gelmeye başlamışlar. Bu sütundaki deliğe parmaklarını sokarak bir süre sonra parmaklarını ıslatan suyu hasta olan bölgelerine sürerlermiş. Çünkü bu suyun Hazreti Meryem’in gözyaşları olduğuna ve böylece hastalıklarının iyileşeceğine inanıyorlarmış. Özellikle bu suyun göz hastalıklarını iyileştirdiğine inanıyorlarmış.

Turgut Baltekin

79. Terlerdirek Ziyaret Yeri

Derûn-ı Ziyâretgâh-ı Terlerdirek: Bu ‘amûd-ı ‘araķ-âlûd hakkında niçe kı̄l ü (25) al vardır kim řayf [u] şitâda řeb [u] rûz ‘araķrîz olup durmadadır. Ayařofya câmi‘iniñ gerüde kıble apularınıñ cānib-i ġarbî nihāyetindeki apunıñ iç yüzindeki bucada ārgûşe yek-pāre bir beyāz mermer sûtûn-ı mûntehâdır kim addi on bir zîrâ’dır. Ařaġısında bir ādem addi bakır aplıdır. Yine böyle iken dā’imā terler durur. Bir rivāyetde temelinde mualsam define var dirler. Rivāyet-i uhrāda al’ada maġşûr olan Yāvedûd Sultān’ıñ āh-ı sūz-nākiniñ ġarāretinden ile’l-ān terler dirler. Bir rivāyetde Ĥazret-i Risāletin aġzı yarıyla cümle (30) kireç bu sûtûn altında ‘acîn olduġıçûn ġalā anıñ nemnākî te’şîrinden terler dirler, ġarîb temāşâdır.

Hāşıyyet-i Terlerdirek: Bir ādem şudā’a mübtelā olup bu ‘amûduñ ‘araķından başına deritse bi-emri’llāh řifā bulur. Hāşşa-i diġer, bir ādem zaġîre mübtelā olup yüreġinden an gitse Terlerdirek terinden yalasa bi-emri’llāh ġalāş olur. Hāşşa-i ġālîş, bir ādemi rub‘ ısıtması dutsa Terlerdirek dibinde aplı olan bakırın cā-becā yerlerinde delikler vardır, andan bir aç parmak toprak yalasa bi-emri’llāh istifrāġ idüp ġalāş olur, ġāyet (35) mücerrebdır...

Evliya Çelebi b. Dervîş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

80. Ayasofya'daki Mucizevî Boru

Kilisenin büyük gümüş kapısının halkasında hangi karışımdan yapıldığı bilinmeyen, çoban kavalı boyunda bir boru asılıydı. Bu borunun şöyle bir hassası varmış; vücudunda şişlik gibi mesela karın şişliği gibi bir dert olan bir hasta boruyu ağzına koyar koymaz boru onu tutuyor ve bütün hastalığını emerek zehiri ağzından çıkarıyormuş, boru hastayı öyle sıkı tutuyormuş ki hastanın gözleri yuvalarından fırlıyor ve adam hastalığı kökünden sökülünceye kadar boruyu bırakamıyormuş. Hasta olmayan biri ağzına alınca boru hiç tutmuyormuş.

Robert de Cları, **İstanbul'un Zaptı (1204)**, çev. Beynun Akyavaş, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 43.

81. Ayasofya Kuyusunun Hassası

Hāşşa-i bî'r-i Ayaşofya: Bir âdem yüreği oynamasına ve hafakân marazına mübtelâ olsa üç cum'a-ertesi Ayaşofya içindeki kuyunun şuyından 'ale's-seher aç karnına üç kerre nüş ide bi-izn-i Hudā rehā bulur.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

82. Ayasofya'daki Altın Topun Şifası

Hāşşa-i altın top: Bir kimse nişyāna uğrayup işitdüği hātırında kalmaya gerekdir kim Ayasofya kubbesiniñ ortasında maşlūb olan altın top altında (05) yedi kerre şabāh namāzın kılup üç kerre *Allāhümme yā kāşifü'l-müşkilāt* veya *'ālimü's-sırri ve'l-hafıyyāt* diyüp her vakitte yedişer siyāh üzüm tenāvül itse bi-emri'llāh ile zekīyyü't-ṭāb' necīb ve reşīd ola kim bir istimā' itdüği elfāz derūnında en-naqşī kel-hacer ola zīrā bu kubbe Hāzret-i Risālet'in ağzı yāriyla ta'mīr olunmuşdır. Altında bir kerre 'ibādet edeniñ dünyevī ve uhrevī hayr-ı murādatı bi-emri'llāh hāşıl olur. Hattā Hamdī Çelebi b. Akşemseddīn Torbalı Gölñük kaşabasında ol kadar 'ateh galebe ider kim bir ādem kendüye selām verse (10) kâğıza bir selām lafzı yazmış, aña nazar idüp ve "*Aley küümü's-selām*" der imiş. Cümle hükemā 'ilāc itmede 'āciz olup tā bu mertebe kendüye nişyān müstevlī olur. Āhır Akşemseddīn hāzretleriniñ ta'līmīyle Hamdī Çelebi Ayasofya'ya gelüp yedi kerre mezkūr top altında şabāh namāzın edā idüp merķūm du'ā-yı her şabāhın üç kerre tilāvet idüp yedişer dāne siyāh üzüm yiyüp bi-emri'llāh bi-killeti'l-humkā-i ṭabī'atinden hālāş olup ol ān *Yūsuf [ü] Züleyhā* te'līfine şürü' idüp yedi ayda itmāmı müyesser olup andan kıyāfet- (15) nāme te'līf itdi kim hālā *Kıyāfet-nāme-i Hamdī Çelebi* meşhūr-ı āfaķ bir te'līfdir kim hāķķā hilkat-i benī ādem üzre bir manzūm risāle-i nādire-i 'aşırdır.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

83. Soğukpencere Makamı ve Şifası

Andan makām-ı şüret-i pencere: Ayaşofya'nın kıblesi tarafında Hünkâr kapusının iç yüzünde cānib-i şimāle mekşûf bir revzen-i cān-şafādır kim dā'imā anda bād-ı nesīm esüp ādeme hayāt verir. Taşrasındaki bāğ-ı İrem'in hoş elhān bülbul-i gūyāsının nağamātından ādeme gıda-yı rūh hāşıl olur. Bu cāy-ı dilgüşāda ibtidā fetihde Hāzret-i Akşemseddīn Tefsīr-i Cerīrī dersin teberrūken ve teyemmūnen telāmīzlerine nakl idüp bunda tilāvet-i Qur'ān iden ve (20) sâ'ir 'ulūma meşğul olan tekmi'l-i fūnūn idüp muşannaf ola diyü hayr du'ā idüp ile'l-ān anda bir kerre *Bismillahī* diyen mahrūm kalmamıştır. Böyle bir laṭīf makāmıdır. Hattā üstādımız Şeyhü's-şüyūh sāhib-i kurrā Evliyā Efendi bu soğuk pencerede 'ilm-i Qur'ān'da 'aşere ve takrībi telāmīzlerine okıdup niçe biñ ādem bu maḥalde şāhib-kurrā olmuştur.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

84. Hz. İsa Beşiği Makamı ve Şifası

Andan maḳām-ı Ḥazret-i ‘İsā beşiği: Yukarı tabaḳanın cānib-i şarḳīsinde bir gūşede aḥmer-gūn bir mermer tekne-miṣāl bir beşikdir. Nisvān-ı şāhib-‘ıṣyān t̄ā’ifeleriniñ evlādları müşevveşü’l-ḥāl olsa ma‘şūmların bir (25) ān bu beşikde ḳosalar i’tiḳādları sebebiyle bi-emri’llāh maḳām-ı Mesīhī’de enfās-ı Rūḥu’llāh bulurlar.

Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zılli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayan: Orhan Şaik Gökyay, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 56.

AYASOFYA ve DİLEK DİLEME

85. Meryem'in Gözyaşlarıyla Delinen Sütun

Ayasofya'nın içindeki Ağlayan Sütun, Meryem Ana'nın evindeki bir sütunmuş. Bir gün Meryem Ana'ya, Hazreti İsa'nın yakalandığını ve kendisine işkence edildiğini söylemişler. Hazreti Meryem de tabii ki İsa'nın işkence görmesine dayanamamış ve gözyaşlarına boğulmuş. Hazreti Meryem hissettiği o acıyla o kadar ağlamış ki gözyaşı damlalarından biri yaslandığı bu sütuna düşer düşmez, bu damla düştüğü yeri bir mucize eseri kezzap gibi eritmiş. Ayasofya yapılırken de kilisenin kutsanması için imparator bu sütunu Meryem Ana'nın evinden getirerek Ayasofya'ya diktirmiş. Bu nedenle taş kutsal olarak görülmüş. Herhangi bir dileği olanlar bu sütundaki Meryem Ana'nın gözyaşıyla delinen deliğe parmaklarını sokup çeviriyorlar, dilek diliyorlar ve dileklerinin gerçekleşeceğine inanıyorlar. En çok da kısmet açmak isteyen kızlar ve erkek çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar buraya gelip dilek dilermiş.

Bugün bile Ayasofya'ya gelen ziyaretçiler başparmaklarını bu deliğin içine koyuyor ve avuçlarını açmak sureti ile ve gövdelerini hiç kıpırdatmadan ellerini üç yüz altmış derece çevirebildikleri ve sütunun iç kısmından ellerine bir ıslaklık geldiğini hissettikleri zaman tüm dileklerinin kabul olacağına inanıyorlar.

Sabriye Parlak

86. Ayasofya'daki Niyet Dolabı

Şark duvarının cenup kısmında bir ufak dolap kapağına para sığacak kadar bir delik açılmış. Bu delikten para atıldığında ses işitilirse insanın niyeti olurmuş.

Reşad Ekrem Koçu, **İstanbul Ansiklopedisi 3. Cilt**, İstanbul, Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1960, s. 1467.

87. Ayasofya ve Vampiler:

Ayasofya'nın altında 7 tane vampirin kafatası bulunmaktaymış.

<http://www.sosyomat.com/etiket/%C5%9Fehir%20efsaneleri>

EK II.

KAYNAK ŞAHISLAR LİSTESİ

Aşağıda vermiş olduğumuz kaynak şahıslarla ilgili bilgileri; **soyadı, adı, cinsiyeti, doğum yeri, doğum yılı, öğrenim durumu, mesleği, anlattıklarının kaynağı, kaç yıldır orada oturduğu, derlemenin yapıldığı yer ve tarih, anlattığı efsaneler**, başlıklarını cevaplayacak şekilde alfabetik olarak sıraladık.

1. **Ağaoğlu, Remzi**, erkek, Gümülcine, 1944, ilköğretim, nalbur, çevresinden duymuş, 40 yıldır İstanbul'da oturuyor, Zeytinburnu, 23.02.2008,

Anlattığı efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Hazreti Muhammed'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, İşçileri Koruyan Melek.

2. **Akgün, Fahriye**, kadın, üniversite, turist rehberi, çevresinden duymuş, Ayasofya, 13.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): İsa'nın Çarmıhı Ayasofya'da.

3. **Akış, Adnan**, erkek, İstanbul, üniversite, rehber, kiyaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 01.06.2008,

Anlattığı efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun, Kutsal Kâse.

4. **Akpınar, Hakan**, erkek, Sivas, 1976, lise mezunu, serbest meslek, çevresinden duymuş, Ayasofya, 08.06.2008,

Anlattığı efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Kubbeyi Koruyan Melekler, Kaybolan Papaz Ve Kutsal Kâse, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi - Meryem Ana ve Ağlayan Sütun, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ağlayan Sütun ve Melekler, Ayasofya'nın Mermerleri-Şeytanın Sureti.

5. **Aksakal, Nasır**, erkek, Ağrı / 1960, üniversite, tarih öğretmeni, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 2 Haziran 2007,

Anlattığı efsane(ler): Justinyen'in Ayasofya'yı Yaptırması, Ya Vedut - Tükürüklü Harç - Terler Direk.

6. **Aktaç, Melek Banu**, kadın, İstanbul / 1963, üniversite, turist rehberi, çevresinden duymuş ve kitaplardan okumuş, Ayasofya, 13.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

7. **Alacagirgin, Süheyla**, kadın, Malatya, 1982, üniversite, öğretmen, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Akşemseddin'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'daki Küpler.

8. **Alp, Hüseyin**, erkek, Ordu, 30, lise mezunu, pazarlamacı, Ayasofya, 13 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, İsa'nın Ayasofya'ya Gelişi.

9. **Arapoğlu, Sefer**, erkek, Samsun, 1948, üniversite, arkeolog, okuyarak, Ayasofya, 26.04.2008, 28.05.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

10. **Arslan, İlyas**, erkek, Bursa / 1987, üniversite, Öğrenci, İstanbul / 3 sene, çevresinden duymuş,

Anlattığı Efsane(ler): Kubbeyi Koruyan Melekler.

11. **Arslanlar, Sait**, erkek, Diyarbakır / 1955, Yüksekokul, Serbest Meslek, Çevresinden duymuş, Kapalıçarşı / 10. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı.

12. **Aslan, Hülya**, kadın, İzmit / 1978, üniversite mezunu, türkçe öğretmeni, kitaplardan okumuş, 7 yıldır İstanbul'da oturuyor, Zeytinburnu, 10.11.2008

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ağlayan Sütun ve Şifası, Ayasofyanın Levhalarının Sırrı.

13. **Aslan, Murat**, erkek, İstanbul, 1975, ilköğretim, serbest meslek, çevresinden duymuş, 32 yıldır İstanbul'da oturuyor, Zeytinburnu, 08. 05. 2008

Anlattığı Efsane(ler): Ağlayan Sütun ve Şifası.

14. **Aslan, Mustafa**, erkek, İstanbul, 1973, lise mezunu, Serbest Meslek, 34 yıldır İstanbul'da oturuyor, Çevresinden duymuş, Zeytinburnu, 24. 04. 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ağlayan Sütun ve Şifası, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü.

15. **Aycan, Kardelen**, kadın, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Latinlerin Ayasofya'dan Çaldıkları Hazine, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı

16. **Aydın, Nehir**, kadın, Kırklareli, 1980, lise mezunu, rehber ve tercüman, kitaplardan okumuş,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı, Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Ayasofya'nın İsmi, Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine, Ağlayan Sütun ve Şifası

17. **Aygün, Aysun**, kadın, üniversite, rehber, çevresinden duymuş, Ayasofya, 15 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun, Fetih Esnasında Ayasofya'yı Koruyan Melek, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi

18. **Ayık, Aykut**, erkek, Adıyaman / 1981, üniversite, turist rehberi, Ayasofya, 02.06.2007 - 20 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı, Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Meryem Ana'nın El İzi, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi.

19. **Baltekin, Turgut**, erkek, Sinop, 1973, üniversite mezunu, işçi, Kitaplardan okumuş, 30 yıldır İstanbul'da oturuyor, İstanbul, 13. 07. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

20. **Batıgün, Cansu**, kadın, Sinop, 1977, lise, serbest meslek, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

21. **Battal, Tülay İşbil**, kadın, Kars, 1945, lise, gazeteci, 68 yıldır, büyüklerinden duymuş, İstanbul, 28.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır Ayasofya'da Namaz Kılması.

22. **Batur, Yıldırım**, erkek, Ordu, 1941, lise, rehber, İstanbul, çevresinden duymuş, 12 yıldır orada rehberlik yapıyor, Ayasofya, 22 Mayıs 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'daki Küpler, Hızır Aleyhisselam'ın Yazdığı Tarih.

23. **Beşer, Haydar**, erkek, Fatih, 1980, üniversite, öğrenci, 26 yıl, büyüklerinden duymuş, Vefa, 19.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü.

24. **Biçer, Abdil**, erkek, İstanbul, 1983, üniversite, rehberlik ve tercümanlık, kitaplardan okumuş,

Anlattığı Efsane(ler): Konstantin'in Baş Ağrısı ve Ağlayan Sütun, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

25. **Bilgen, Sedat**, erkek, Tokat, 32 yaşında, lise mezunu, serbest meslek, çevresinden duymuş, Ayasofya, 17 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi.

26. **Birinci, Esra**, kadın, 30 yaş civarı, üniversite, öğretmen, çevresinden duymuş, Ayasofya / 15 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi.

27. **Bozkurt, Yasin**, erkek, Karaman, 1987, öğrenci, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 25.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

28. **Canpolat, Nejat**, erkek, Edirne, 1981, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu, Hazreti Ömer'in Ayasofya'yı Ziyareti ve Namaz Kılması, Topkapı Sarayına Çıkan Gizli Geçit, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

29. **Cengon, Ünal**, erkek, İstanbul, 1979, lise, serbest meslek, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25.04.2008, 02.06.2008, 24.06.2008,

Anlattığı Efsane(ler): İmparatorun İnşaata Verdiği Önem-El İzi, Ayasofya'nın Temelindeki Hazine, Ayasofya'nın Altındaki Tüneller, Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri, II. Selim'in Ayasofya'yı Geçme Arzusu, Ayasofya'daki Levhaların Sırrı, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun, Kutsal Kâse Ayasofya'nın Kuyusunda, Desis Mozaik, Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Fatih'in Sütundaki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazı ve Cebrail'in Ayasofya'yı Kibleye Döndürmesi.

30. **Chousein, Taner**, erkek, Yunanistan, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): İmparatorun İnşaata Verdiği Önem - El İzi, Fetih Esnasında Ayasofya'yı Koruyan Melek, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Meryem Ana'nın El İzi, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

31. **Coşar, Merve**, kadın, İstanbul, 1990, öğrenci, iki yıl önce Ayasofya'ya yapılan okul gezisinde öğrenmiş, İstanbul, 04. 06. 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'daki Kuyu, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Cennete Açılan Kapı.

32. **Coşkun, Özgür**, erkek, 1980, üniversite, memur, Ayasofya, 26.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

33. **Çakan, Ahmet**, erkek, İstanbul, 965, ilkokul, deri konfeksiyoncusu, Çevresinden duymuş, 43 yıldır oturuyor, Zeytinburnu, 16. 05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Altındaki Tüneller, Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri, II. Selim'in Ayasofya'yı Geçme Arzusu, Ayasofya'daki Levhaların Sırrı Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazı ve Cebrail'in Ayasofya'yı Kibleye Döndürmesi, Ayasofya'nın Duvarına Hapsedilen Şeytan, Ayasofya'yı İbadete Açacak Mehdi.

34. **Çelikay, Habibe**, kadın, Giresun, 1969, lise mezunu, terzi, Fatih-Çarşamba, çevresinden duymuş, Sultanahmet, 19 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi.

35. **Çetin, Erdoğan**, erkek, İstanbul, 1972, lise, makinist, çevresinden duymuş, İstanbul, 01.06.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

36. **Dal, Ali Fuat**, erkek, Kırıkkale, 1955, üniversite, öğretmen, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 17 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Ayasofya'nın Kubbesindeki Altın Haç, Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı,

37. **Dilber, Kâmil**, erkek, Kocaeli, 1966, üniversite, bilgisayarçı, büyüklerinden duymuş, İstanbul, 25 Ocak 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Ali'nin Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

38. **Doğan, Hasret**, kadın, İstanbul, 10.07.1980, üniversite, öğrenci, rehberlerden duymuş, Sultanahmet, İstanbul, 15.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu.

39. **Doğan, Savaş**, erkek, 1980, lise, serbest meslek, İstanbul, 1996 yılından beri, rehberlerden duymuş, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 03.06.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Cennete Açılan Kapı.

40. **Doğruel, Nurtaç**, Kadın, İstanbul / 1975, lise mezunu, Kitaplardan okumuş, özel sektörde yönetici, 34 yıldır İstanbul'da oturuyor, Ayasofya/ 16.02.2009,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri.

41. **Dörtudak, Osman**, erkek, Kayseri, 1972, üniversite, rehber, İstanbul, 15 sene, rehberlik kursundan öğrenmiş, kitaplardan okumuş ve çevresinden duymuş,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Kutsal Kubbesi, Ayasofya'nın Kendiliğinden Camiye Dönüşmesi.

42. **Dülgeroğlu, Levent**, erkek, Ankara, 1971, üniversite, İspanyolca rehber, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 26.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

43. **Elici, Necip**, erkek, Samsun, 1984, üniversite, rehberlik, kitaplardan okumuş ve çevresinden duymuş, Ayasofya, 06.05.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

44. **Ercan, Muhammet**, erkek, Erzurum, 1985, üniversite, öğrenci, İstanbul, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 4 Haziran 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Fetih Esnasında Ayasofya'yı Koruyan Melek, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

45. **Eren, Halil**, erkek, Emirdağ, 1941, üniversite, eczacı, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Beyazıt, 29 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü.

46. **Erdoğan, Cemil**, erkek, Bakırköy, 1974, ilkokul, serbest meslek, büyüklerinden duymuş, Sultanahmet, 18.05.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Temelinin Harcına Peygamberin Tükürüğünün Katılması

47. **Ergiydiren, Özcan**, erkek, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Minarelerinin Temelini Atan Mimar, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

48. **Gökkaya, Cemal**, erkek, Kastamonu, 70, lise, serbest Meslek, Ayasofya, 13 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

49. **Güler, Özcan**, erkek, Diyarbakır, 11. 03. 1964, Lise, Serbest Meslek, Kapalıçarşı'da çevresinden duymuş, Kapalıçarşı / 10. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü

50. **Güleryüz, Hakan**, erkek, Aydın, 1960, üniversite, araştırmacı, İstanbul, 40 sene, Araştırmaları, basından öğrenmiş,

Anlattığı Efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine, Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu.

51. **Gün, Melis**, kadın, Tokat, 1980, lise, serbest meslek, arkadaş çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

52. **Gündoğdu, Erdoğan**, erkek, Çanakkale, 1975, ortaokul mezunu, deri konfeksiyoncusu, Çevresinden duymuş, 30 yıldır İstanbul'da oturuyor, İstanbul, 13. 07. 2008

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

53. **Güneş, Mehmet**, erkek, İnebolu, 1945, ilköğretim, esnaf, İstanbul, 1952'den beri, büyüklerinden duymuş, Galata, 22 Ocak 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

54. **Güzel, Funda**, kadın, Malatya, 1985, üniversite, öğrenci, İstanbul, büyüklerinden duymuş,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'daki Küpler, Serin Pencere.

55. **Hacıoğlu, Saime Şen**, kadın, Bulgaristan, 1954, lise, rehber, kitaplardan okumuş, 15 Mayıs 2008, Eminönü, 20 Mayıs 2008.

Anlattığı Efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Ayasofya'yı Bekleyen Cebirail, Latin Komutanın Mezarı, Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Kubbeyi Koruyan Melekler, Duvardaki Şeytan ve Melek Motifi

56. **Hakkıoğlu, Nesim İbrahim**, erkek, Erzurum, 1976, üniversite, memur, rehberlik eğitim kursundan öğrenmiş, Ayasofya, 24 Mayıs 2008.

Anlattığı Efsane(ler): Fetih Esnasında Ayasofya'yı Koruyan Melek.

57. **Kalyoncu, Gaye**, kadın, Giresun, 1980, üniversite, memur, İstanbul, aile büyüklerinden öğrenmiş, İstanbul, 29 Mayıs 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih ve Ayasofya'yı Tahrip Eden Asker, Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

58. **Kalyoncu, Yılmaz**, erkek, Yunanistan, 1982, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 15 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Ayasofya'yı Bekleyen Cebirail, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih ve Ayasofya'yı Tahrip Eden Asker, Kapatılamayan Mozaik

59. **Kamadan, Sevil**, kadın, Samsun, 1969, üniversite, tarih öğretmeni, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 8 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Arı Peteğindeki Ayasofya'nın Planı, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih ve Keşiş – İstanbul'un Elden Çıkışı.

60. **Kantarci, Tülay**, kadın, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

61. **Karaman, Mustafa**, erkek, Hatay, emekli memur, çevresinden duymuş, Ayasofya, 11.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbeyi Görmesi.

62. **Karabey, Ayten**, kadın, İstanbul, 1964, lise mezunu, doğduğundan beri aynı yerde oturuyor, büyüklerinden duymuş, Eminönü, 10.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): İstanbul'un Fethinde Ayasofya'nın Üstünde Beliren Nur.

63. **Karaduman, Sinan**, erkek, Yozgat, 1970, üniversite, tarih öğretmeni, büyüklerinden duymuş, kitaplardan okumuş, İstanbul, 23. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): İmparatorun Rüyası.

64. **Karakoyun, Ergin**, erkek, İstanbul, 1971, üniversite, rehber, yazar, Almanca öğretmeni, İstanbul, 1995' ten beri, kitaplardan okumuş, Topkapı Sarayı, 02.06.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Kaybolan Anahtarı.

65. **Kavak, Havva**, kadın, Konya, 1939, okuma yazma biliyor, ev hanımı, İstanbul, 12 yaşında gelmiş, büyüklerinden duymuş, Davutpaşa, 13.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

66. **Kavak, Rıfkı**, erkek, 40 civarı, Arkeoloji Mezunu, Bayrampaşa Kız Meslek Lisesi Müdür Yardımcısı, çevresinden duymuş, 16 Mayıs 2008 / Ayasofya,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, İsa Peygamberin Muhammed Levhasını Öpmesi.

67. **Kavalalı, Mine**, kadın, İstanbul, 1944, üniversite mezunu, turizm rehberi, büyüklerinden duymuş, kitaplardan okumuş, İstanbul, Ayasofya, 23 Mayıs 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

68. **Kayın, Ekrem**, erkek, İstanbul, 1981, lise mezunu, serbest meslek, çevresinden duymuş Ayasofya, 15 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebail, Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Kubbeyi Koruyan Melekler, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Kaybolan Papaz ve Kutsal Kâse, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'daki Küpler, Cennet ve Cehennem Kapıları, Ayasofya'nın Mermerleri – Nostradamus ve Atom Bombası.

69. **Kılıç, Ahmet**, erkek, Samsun, 1950, ilkokul, emekli işçi, İstanbul, 30 sene, büyüklerinden duymuş, İstanbul, 10.01.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih ve Keşiş – İstanbul'un Elden Çıkışı.

70. **Kılınç, Mustafa**, erkek, Diyarbakır, 1986, lise mezunu, serbest meslek, büyüklerinden duymuş 15 yıldır İstanbul'da oturuyor, İstanbul, 09. 07. 2008,

Anlattığı Efsane(ler):

71. **Kılıç, İrem**, kadın, Kayseri, 1985, üniversite öğrencisi, İstanbul, büyüklerinden duymuş, İstanbul, 29 Mayıs 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'daki Levhaların Sırrı.

72. **Kocaman, Kübra**, kadın, Sivas, 1970, üniversite, ev hanımı, Karagümrük, kitaplardan okumuş, Sultanahmet, 19 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbeyi Görmesi.

73. **Koçum, Uğur**, erkek, Gaziantep, 1968, üniversite, turist rehberi, çevresinden duymuş ve kitaplardan okumuş, Ayasofya, 11.05.2008

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, İbrahim Peygamber'in Ayasofya'yı Kibleye Çevrilmesi, Meryem Ana'nın Ağlayan Sütündeki Silueti,

74. **Kolancı, Andrea**, Erkek, İstanbul, 1953, lise, Yunanca rehberlik, kitaplardan okumuş, Sultan Ahmet Camii, 26.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

75. **Koyuncu, Gülşah**, kadın, Hatay, 1987, lise, serbest meslek, çevresinden duymuş, Ayasofya, 18. 05. 2007

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Latin Komutanın Mezarı, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbeyi Görmesi, Ayasofya'daki Levhaların Sırrı, Hristiyan Çocuk ve Ağlayan Sütun.

76. **Kömürcü, Selim**, erkek, İstanbul, 1976, lise mezunu, gişe görevlisi, Ayasofya, 15 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

77. **Küçük, Arif**, erkek, Konya, 70 yaşında, İstanbul, 17 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in İlk Ayasofya'daki İlk Namazı ve Cebrail'in Ayasofya'yı Kibleye Döndürmesi.

78. **Küçük, Zeki**, erkek, Samsun, 1962, ilkokul, İşçi, İstanbul, büyüklerinden duymuş,

Anlattığı Efsane(ler): Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü.

79. **Küçükyol, Derya**, kadın, Giresun, 1982, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu, Hazreti Ömer'in Ayasofya'yı Ziyareti ve Namaz Kılması, Topkapı Sarayına Çıkan Gizli Geçit, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

80. **Leblebici, Esra**, kadın, Kayseri, 1982, üniversite, tercüman, rehber, kitaplardan, dergilerden okumuş,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine, Kraliçe Thedora'nın Kapının Üstündeki Tabutu, Kubbeyi Koruyan Melekler, Ayasofya'nın Şifa Veren Unsurları

81. **Molkoç, Rıfkı**, erkek, Sivas, 1974, üniversite, tarih öğretmeni, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

82. **Mutlu, Mustafa**, erkek, İstanbul, 1970, üniversite mezunu, elektrik elektronik mühendisliği, rehberlik, çevresinden duymuş, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 02.06.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi

83. **Nas, Barış**, erkek, Siirt, 1979, üniversite, İngilizce rehber, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 26.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı.

84. **Oymak, Birdal**, erkek, Kars, 30 yaşında, üniversite, turist rehberi, çevresinden duymuş, Ayasofya, 11.05.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Nuh Peygamberin Gemisinin Tahtalarından Yapılan Kapı.

85. **Özcan, Cengiz**, erkek, İstanbul, 1950, ilkokul mezunu, serbest meslek, çevresinden duymuş, İstanbul, 12. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Denize Batan Mihrabı, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

86. **Öğüt, Burak**, erkek, Isparta, 1982, üniversite mezunu, turist rehberi, çevresinden duymuş, Ayasofya, 24 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi - Meryem Ana ve Ağlayan Sütun.

87. **Öksüz, Ertuğrul**, erkek, Osmaniye, 55 yaşında, lise mezunu, çiftçi, televizyondan, çevresinden duymuş, Ayasofya, 14 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Kaybolan Papaz ve Kutsal Kâse, Fatih ve Kiblenin Tayini

88. **Özkurkudis, Panayot**, erkek, İstanbul, 1963, üniversite, Patrikhane Kilisesi'nin kütüphane görevlisi-turist rehberi, doğduğundan beri, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Fener Rum Patrikhanesi, 29 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Meryem'in Gözyaşlarıyla Delinen Ağlayan Sütun.

89. **Öztürk, Mustafa**, erkek, Erzincan, 1981, lise mezunu, güvenlik görevlisi, Ayasofya, 1 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti İsa'nın Ayasofya'yı Kutsaması.

90. **Özyapı, İzzet**, erkek, İzmit, 1931, İlkokul Mezunu, İşçi emeklisi, çevresinden duymuş, kitaplardan okumuş, 65 yıldır İzmit'te oturuyor, İstanbul, 24. 05. 2007

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Ayasofya'nın inşasında çalışan manevi işçiler.

91. **Palabıyık, Engin**, erkek, İstanbul, 1977, Üniversite, Turist rehberi, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 11.05.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi

92. **Palu, Zeki**, erkek, Elazığ, 1965, üniversite, öğretmen, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 35.04.2006,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

93. **Parlak, Sabriye**, kadın, Kahramanmaraş, 196, üniversite, arkeolog, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 17 Mayıs 2007, 28 Eylül 2009,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebail, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Sakalıyla Yazdığı Yazı, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun, Aziz Georgios ve Terleyen Direk, Meryem'in Gözyaşlarıyla Delinen Sütun

94. **Pınarbaşı, Ender**, erkek, üniversite, turist rehberi, çevresinden duymuş ve kitaplardan okumuş, Ayasofya, 13.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Kaybolan Papaz ve Kutsal Kâse, Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

95. **Puyraz, Kadriye**, kadın, Sivas, 1983, üniversite, öğretmen, , kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 2 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Akşemseddin'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'daki Küpler.

96. **Sakin, Alpay**, erkek, İstanbul, 1985, öğrenci, çevresinden duymuş, Ayasofya, 26.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

97. **Salt, Alparslan**, erkek, İstanbul, 1956, üniversite mezunu, rehber, yazar, çevresinden duymuş, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 28.05.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı, Ayasofya'nın Kibleye Dönük Olması.

98. **Sarp, Alparslan**, erkek, 30 yaşında, rehber, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 19 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın İmparatora Rüyada Verilen Planı.

99. **Sert, Mustafa**, erkek, Isparta, 1980, lise, serbest meslek, çevresinden duymuş, büyüklerinden duymuş, kitaplardan okumuş, internet, Ayasofya, 12.01.2008, 25.04.2008, 08.06.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Süleyman'ın Ayasofya'nın Yerinde Yaptırdığı Mescit, Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine, Hızır'ın Ayasofya'da Namaz Kılması, Ayasofya'daki Kırklar Makamı, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, İslam Uluları ve Ayasofya'nın Manen Camiye Dönüştürülmesi, Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi - Meryem Ana ve Ağlayan Sütun, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Hazreti İsa Makamı, Kubbeyi Koruyan Melekler, Eyüp Sultan'ın Ayasofya'da Namaz Kılması, Kaybolan Papaz ve Kutsal Kâse, Hızır Aleyhisselam'ın Yazdığı Tarih, Ayasofya'nın İmparatora Rüya Verilen Planı.

100. **Sivrikaya, Zülfiye**, kadın, Çanakkale, 1936, ev hanımı, çevresinden duymuş, İstanbul, 24 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Sultan Ahmet'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi-El İzi.

101. **Soyupak, Ergün**, erkek, Antalya, 1962, üniversite, turist rehberi, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 24 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'daki Kutsal Kâse.

102. **Şahin, Ali**, erkek, İstanbul, 1943, üniversite, emekli öğretmen, 35 sene, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Fatih, 17 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): İmparatorun İnşaata Verdiği Önem - El İzi, Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'nın İnşası İçin Gönderilen İlahi Hazine, Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu.

103. **Şahin, Nükhet**, kadın, İstanbul, 27. 10. 1966, üniversite, öğretmen, çevresinden duymuş, İstanbul, 12. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu.

104. **Şaşı, Yıldırım**, erkek, Bayburt, 1967, üniversite, din görevlisi, büyüklerinden duymuş, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 10. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Ayasofya'nın Minarelerinin Temelini Atan Mimar, Fetih Esnasında Ayasofya'yı Koruyan Melek,

105. **Şeker, Fatih**, erkek, İstanbul, Karamürsel, 1977, üniversite, serbest meslek, çevresinden duymuş, kitaplardan okumuş,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Sütündeki El İzi, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi.

106. **Şeker, Murat**, erkek, 1984, öğrenci, çevresinden duyarak, Ayasofya, 25.04.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi

107. **Şekerci, İsmail**, erkek, Kastamonu, 32 yaşında, din görevlisi, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 17 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbeyi Görmesi, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Ayasofya'nın Birbirine Zincirli Minareleri.

108. **Şeyranlı, Yiğit**, erkek, İstanbul 1985, üniversite mezunu, turist rehberi, kitaplardan okumuş İstanbul, 17. 01. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

109. **Tanin, İhsan**, erkek, üniversite, turist rehberi, Ayasofya, 11.05. 2008

Anlattığı Efsane(ler): Kubbeyi Koruyan Melekler.

110. **Tergip, Mustafa**, erkek, Bolu, 1946, lise, aşçı, büyüklerinden duymuş, 34 yıldır İstanbul'da oturuyor, İstanbul, 06. 07. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi

111. **Tergip, Yeter**, Kadın, Bolu, 1948, okuma yazma biliyor, ev Hanımı, 34 yıldır İstanbul'da oturuyor, büyüklerinden duymuş, İstanbul, 06. 07. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Devlin sütündeki el izi, terler direk ve Meryem Ana.

112. **Toplu, Muammer**, erkek, Kastamonu, 37 yaşında, lise mezunu, serbest meslek, çevresinden duymuş, Ayasofya, 14 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Hazreti Muhammet'in Ayasofya'nın Kubbesinin Harcındaki Tükürüğü, Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Fatih'in Ayasofya'daki İlk Namazda Kâbe'yi Görmesi, Ayasofya'daki Küpler, Ayasofya'nın Mermerleri-Şeytan Sureti.

113. **Tozduman, Nurdan**, kadın, İstanbul, 1982, ortaokul, ev hanımı, büyüklerinden duymuş, Müzeyi gezerken öğrenmiş, Ayasofya, 01.06.2007,

Anlattığı Efsane(ler): Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

114. **Tümer, Hande**, kadın, Bursa, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 11.05.2008,

Anlattığı Efsane(ler): Meryem Ana'nın El İzi, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı.

115. **Urun, Tülay**, kadın, İstanbul, 1978, üniversite, arkeolog, turist rehberlerinden duymuş, Ayasofya, 22. 05. 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail, Yarım Kalan Ayin-Açılmaz Kapı, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Kral Kızının Kapının Üstündeki Tabutu, Açılmaz Kapı Önündeki Yumurta Kabukları, Hazreti Meryem'in Gözyaşları Ve Ağlayan Sütun.

116. **Vural, Mehmet**, erkek, Ankara, 1983, üniversite, rehber, kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 25 Nisan 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu, Hazreti Ömer'in Ayasofya'yı Ziyareti ve Namaz Kılması, Topkapı Sarayına Çıkan Gizli Geçit, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

117. **Yalınbulut, Şükrü**, erkek, Eskişehir, 1980, üniversite, rehberlik, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 26.04.2008

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

118. **Yaramaz, Dursun**, erkek, Giresun, 36 yaşında, üniversite, serbest meslek, Ayasofya, 1 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

119. **Yerli, İbrahim**, erkek, Sivas, 1963, üniversite, rehber, çevresinden duymuş, kitaplardan okumuş, İstanbul, 24. 05. 2007,

Anlattığı Efsane(ler): İstanbul'un Fethi ve Tavadan Sıçrayan Balıklar, Ayasofya'nın Camiye Çevrilmesi - Meryem Ana ve Ağlayan Sütun, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi, Jüstinyen'in Baş Ağrısı - Meryem'in Gözyaşları ve Ağlayan Sütun.

120. **Yiğit, Özgür**, erkek, Giresun, 1978, üniversite, rehber, Ayasofya, 11.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Aziz Gregor Sütunu.

121. **Yiğit, Saniye**, kadın, Adapazarı, 1991, Öğrenci, Babasından duymuş, İstanbul, 01. 06. 2007,

Anlattığı Efsane(ler): Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının ve Atının İzi, Kanuni Sultan Süleyman Zamanında Ayasofya'dan Yayılan Işık, Ayasofya'yı Bekleyen Cebrail.

122. **Yoldaş, Türkan**, kadın, İstanbul, 1972, üniversite, tarih öğretmeni, Büyüklerinden duymuş, kitaplardan okumuş, İzzet Ünver Lisesi, 10 Ocak 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

123. **Yücel, Fehmi Can**, erkek, Ankara, 1970, üniversite, turist rehberi kitaplardan okumuş, çevresinden duymuş, Ayasofya, 24 Mayıs 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Açılışı ve İmparatorun Gururu.

124. **Yüksel, Aydın**, erkek, Erzurum, 1939, üniversite, yüksek mimar, kitaplardan okumuş, Ayasofya, 13.05. 2008,

Anlattığı Efsane(ler): Ayasofya'nın Minarelerinin Temelini Atan Mimar, Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi.

**TÜRKÇE ELEKTRONİK KAYNAKLARDAN DERLENEN AYASOFYA
EFSANELERİ VE SİTELERİN ADRES LİSTESİ**

İmparatorun Ayasofya'yı yaptırmasına sebep olan rüya,

<http://kubadabad.blogcu.com/4110616/>:

Ayasofya'daki Hazinele,

http://www.defineforum.com/forum_posts.asp?TID=20:

<http://www.duyguforum.com/9827-9827-9827-ayasofyadaki-gizemler-t99798.html?amp>: **Kınalı Ada'ya çıkan tünel,**

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>,

İmparator'a Ayasofya'nın planının ve isminin verildiği rüya,

<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>:

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>,

Arı peteğindeki Ayasofya'nın planı,

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

Ayasofya'yı Bekleyen Melek

<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>

Ayasofya'nın inşası için gönderilen ilahi hazineler,

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

Nuh Peygamber'in gemisinin tahtalarından yapılan,

kapı,<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://www.leventkandemir.com/zehra/dbayasofya.htm>

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Ayasofya'nın Kapısı Üzerindeki Tabut

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

<http://www.frmtr.com/kultur/1650198-ayasofya-efsaneleri-burda.html>

http://www.turkeytps.com/pages/index/my_third_istanbul_tour/

<http://www.dunyaforum.com/forum/ayasofya-ve-bir-efsane-16811.html?s=4fef9811a6c39a429dba9c171b1b6142&t=16811>

<http://mavifrm.com/hikaye-efsane-ve-garip-olaylar/124708-ayasofya-daki-tabutun-sirri.html>

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

Her Defasında oğalan Kapılar

<http://www.frmtr.com/kultur/1650198-ayasofya-efsaneleri-burda.html>

Ayasofya'nın Mimarının Ortadan Kaybolması

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>

Ayasofya'nın Kubbesindeki Altın Ha

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

Ayasofya'nın Kubbesini Koruyan Melekler

<http://www.aysebulut.com/tarihihikayeler/goster.asp?ID=418>

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

İmparatorun Gururu

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

Hız. Muhammed'in Ayasofya'nın tutmayan kubbesi için gönderdiği tükürük,

<http://sanat.neoklasik.com/hristiyan-mitolojisi/47-ayasofya-efsaneleri.html>

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>

Ayasofya'nın Denize Batan Mührabı

http://www.aysetulun.com/tarihi_hikayeler/goster.asp?ID=55

<http://forum.vatan.tc/rum-efsaneleri-ve-fatihin-amaci-t8389.0.html>

<http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=17760>

Fatih'in Sütündeki Elinin - Kılıcının Ve Atının İzi

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

İstanbul'un Fethi ve Yarım Kalan Ayin

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://forum.vatan.tc/rum-efsaneleri-ve-fatihin-amaci-t8389.0.html>

<http://www.milligorusportal.com/showthread.php?t=17760>

http://www.aysetulun.com/tarihi_hikayeler/goster.asp?ID=54

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Melek Ayasofya'yı Tekrar Kiliseye Çevirecek

<http://www.ayasofya.org/smf/empty-t5148.0.html>

Fatih ve Keşiş

<http://www.hikayeler.gen.tr/2007/07/27/istanbulun-gelecegi/>

http://www.yeniosmanlilar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=565&Itemid=73

Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi

<http://www.leventkandemir.com/zehra/dbayasofya.htm>

<http://forum.zevzek.com/index.php?showtopic=3430&st=150>

Hızır'ın Ayasofya'yı Kibleye Çevirmesi

<http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=ayasofya>

Hızır'ın Kadir Gecesi Ayasofya'ya Gelmesi

<http://www.leventkandemir.com/zehra/dbayasofya.htm>

Ayasofya'dan Yayılan Esrarengiz Işık

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Terler Direk ve Şifası

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Ya Vedud Sultan

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Ayasofya'daki Serin Pencere Makamı

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

Ayasofya'daki Top Kandil

<http://www.frmtr.com/kultur/1650198-ayasofya-efsaneleri-burda.html>

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

Ayasofya'daki Şifalı Kuyu Suyu

<http://www.turkforum.net/showthread.php?t=436400>

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

<http://www.teknolojiweb.net/ayasofya-ayasofyanin-yapilisi-efsaneler/>

Hızır'ın Beşiği

<http://www.forumsitem.net/muzeler/17367-ayasofya.html>

<http://www.frmtr.com/kultur/1650198-ayasofya-efsaneleri-burda.html>

**İNGİLİZCE VE RUSÇA ELEKTRONİK KAYNAKLARDAN DERLENEN
AYASOFYA EFSANELERİ VE SİTELERİN ADRES LİSTESİ**

İmparatorun İnşaata Verdiği Önem

<http://www.tourbus.ru/article/820.html>

Arı peteğindeki Ayasofya'nın Planı

<http://www.bibleplaces.com/istanbul.htm>

Ayasofya'yı Bekleyen Melek

<http://www.greeknewsonline.com/modules.php?name=News&file=article&sid=4541>

<http://www.virtualistanbul.com/virtualistanbul/HaghiaSophia.htm>

Kutsal Georgiy ve Terler Direk

<http://www.ice-nut.ru/turkey/turkey050.htm>

Ayasofya'nın Pencere Sayısını Bildiren Melek

<http://turkey-info.ru/stambul/ayasofya.html>

İmparatoriçe Theodora'nın Tabutu

http://www.turkeytps.com/pages/index/my_third_istanbul_tour/

İmparatorun Gururu

http://www.speedylook.com/Hagia_Sophia.html

<http://lenta.ru/articles/2006/10/19/seven/>

Ayasofya'yı Koruyan Melek

http://www.spc.rs/eng/monumental_struggle_preserve_hagia_sophia

İstanbul'un Fethi ve Ayasofya'da Yarım Kalan Ayin,

<http://www.valdyas.org/~boud/athens2.html>

<http://www.rusk.ru/st.php?idar=400602>

Pençe Nişanı ve Sultan Ahmet

<http://www.stranymira.com/milagros/mea/1013-khram-svjatojj-sofii-v-stambule.html>

Meryem Ana'nın El İzi,

<http://www.russned.ru/stats/1862>

Terler Direk ve Dilek Dileme,

<http://citym.org/ue/2008/07/a-visit-to-hagia-sophia.html>

<http://redondowriter.typepad.com/sacredordinary/2007/11/memories-of-the.html>

http://transtour-odessa.com/turkey/sights_istanbul.html

Kraliçenin Aşkı Ve Terler Direk

http://www.archi.ru/events/news/news_current_press.html?nid=7083&fl=1

Hz. İsa'ya Ait Kutsal Eşyalar

http://www.spc.rs/eng/monumental_struggle_preserve_hagia_sophia

İman Veren Ayasofya

<http://www.podrobnosti.ua/podrobnosti/2008/07/27/543007.html>

ÖZ GEÇMİŞ

9 Şubat 1977 yılında İstanbul’da doğdu. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra 1994’te İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü’nde lisans eğitimine başladı. 1998 yılında mezun olduktan sonra Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı Zeytinburnu Çiftlik İlköğretim Okulu’nda Türkçe öğretmeni olarak görev yaptı.

1998’de İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı’nda yüksek lisans eğitimine başladı.

1999 yılında İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü’ne, Türkçe Öğretim Görevlisi olarak atanarak yabancılara Türkçe öğretimi üzerine dersler verdi.

2001’de vatani görevini “Diyarbakır Mehmetçik Dershanesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni” olarak yaptı.

2002 yılında Prof. Dr. Şeyma Güngör danışmanlığında hazırladığı **“Kars Yöresi Âşıklarında Usta-Çırak İlişkileri”** adlı teziyle yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamladı.

2000–2005 yıllarında İstanbul Üniversitesi, Dil Merkezi’nde Türkçe Öğretim Görevlisi olarak görevlendirildi.

Türk dünyası için hazırlamış olduğu Türkçe öğretimi ile ilgili 3 ciltlik bir alıştırma kitabı Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basıldı.

2006 yılından itibaren İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı.

Folklor ile ilgili ulusal ve uluslararası bazı kongrelerde bildiler sundu. Makaleleri çeşitli dergilerde yayımlandı. İstanbul Büyükşehir Belediyesi AB İlişkileri Müdürlüğü’nün, Venedik Belediyesi işbirliğiyle Med-Pact programına yönelik olarak “Archimedes” (Kentsel Dönüşüm ve Sürdürülebilir, Yenilikçi Akdeniz Ekonomik İşbirliği) projesi kapsamında **“Tılsımlı Şehir İstanbul”** adlı bir kitap hazırladı.

Yabancılara Türkçe Öğretimi, Türk Halkbilimi, Türk Halk Edebiyatı ve İstanbul Efsaneleri başta olmak üzere İstanbul Folkloru ile ilgili çalışmalar yapmakta olan Ferhat Aslan evli ve bir çocuk babasıdır.